

การปกครองและการบริหาร ของไทยสมัยโบราณ

ทอวี่ฟ เดลส์ แต่ง
ทากูยี่ ลอองตรี แปล
ยิวา ชุมจันทร์ แปล

ราคา ๖๓.๐๐ บาท

ปก มานิต แสงวชิณรัตน์

มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์
๔๐๐/๒๕ ถนนอรุณอมรินทร์ เขตบางกอกน้อย กทม. ๑๐๖๑๖
โทร. ๔๒๔-๔๒๒๔

การปกครองและการบริหารของไทยสมัยโบราณ

พิมพ์ครั้งแรก พ.ศ. ๒๕๑๕

พิมพ์ครั้งที่ ๑ (ท.ว.พ.) พ.ศ. ๒๕๒๗

จำนวน ๓,๐๐๐ เล่ม

ลิขสิทธิ์ของมูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์

ISBN 974-07-5292-6

บริษัทสำนักพิมพ์ ไทยวัฒนาพานิช จำกัด

๕๙๙ ถนนไมตรีจิต กรุงเทพมหานคร ๑๐๑๐๐

เป็นผู้แทนจำหน่าย

การปกครองและการบริหารของไทยสมัยโบราณ

กวอริช เวลส์

แต่ง

กาญจณี ละอองศรี (สมเกียรติกุล)

ยุพา ชุมจันทร์

แปลจาก **Ancient Siamese Government and Administration (1934)**

มูลนิธิโครงการตำรา

สังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์

กรุงเทพมหานคร ๒๕๒๗

รายนามคณะกรรมการบริหาร
มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์

๑. นายเสน่ห์ จามริก	ประธานกรรมการ
๒. นางเพ็ชรี สุมิตร	รองประธาน
๓. นางสาวกุสุมา สนิทวงศ์ ณ อยุธยา	กรรมการ
๔. นายรัชชชัย ยงกิตติกุล	กรรมการ
๕. นายสุเทพ สุนทรเกษม	กรรมการ
๖. นางสาวสดชื่น ชัยประสาธน์	กรรมการ
๗. นายสุลักษณ์ ศิวรักษ์	กรรมการ
๘. นายบรรณิณี เศรษฐบุตร์	กรรมการ
๙. นายวิทยา สุจริตธนาวรักษ์	กรรมการ
๑๐. นางอารี สันทนต์	กรรมการ
๑๑. นางอมรา พงศาพิชญ์	กรรมการ
๑๒. นางสาวศุภลักษณ์ เลิศแก้วศรี	กรรมการ
๑๓. นายเฉลิม ทองศรีพงศ์	กรรมการและที่ปรึกษากฎหมาย
๑๔. นายบัณฑิต อัครวานิชย์	กรรมการและที่ปรึกษากฎหมาย
๑๕. นายเกริกเกียรติ พิพัฒน์เสรีธรรม	กรรมการและเหรัญญิก
๑๖. นายชาญวิทย์ เกษตรศิริ	กรรมการและเลขานุการ
๑๗. นายรังสรรค์ ฐานะพรพันธุ์	กรรมการและผู้จัดการ

มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์

เลขที่ ๔๑๓/๓๘ ถนนอรุณอมรินทร์ บางกอกน้อย กรุงเทพฯ ๑๐๗๐๐

โทร. ๔๒๔-๕๗๖๘

กำเนิดของมูลนิธิโครงการตำรา ฯ

โครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ ก่อตั้งขึ้นเมื่อ พ.ศ. ๒๕๐๙ ด้วยความร่วมมือแรงร่วมใจกันเองเป็นส่วนบุคคลในหมู่ผู้มีความรักในภารกิจบริหาร การศึกษาจากสถาบันต่าง ๆ เมื่อเริ่มดำเนินงานโครงการตำรา ฯ มีฐานะเป็นหน่วยงานหนึ่งของสมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย ก่อนที่จะมีฐานะเป็นมูลนิธิเมื่อ ต้นปี พ.ศ. 2521 ทั้งนี้โดยได้รับความร่วมมือด้านทุนทรัพย์จากมูลนิธิร็อกกี้เฟลเลอร์ เพื่อใช้จ่ายในการดำเนินงานขั้นต้น เป้าหมายเบื้องต้นของโครงการตำรา ฯ ก็คือ ส่งเสริมให้มีหนังสือตำราภาษาไทยที่มีคุณภาพดี โดยเฉพาะในทางวิชาสังคมศาสตร์ และมนุษยศาสตร์ ทั้งนี้เพราะต่างก็เห็นพ้องต้องกันในระยะนั้นว่า คุณภาพของ หนังสือตำราภาษาไทยระดับอุดมศึกษาแขนงวิชาดังกล่าวยังไม่สูงพอ ถ้าส่งเสริมให้มีหนังสือเช่นนี้เพิ่มมากขึ้น ย่อมมีส่วนช่วยยกระดับมาตรฐานการศึกษาในชั้นมหาวิทยาลัยไปด้วยโดยปริยาย อีกทั้งยังอาจช่วยการสร้างสรรค์ทางปัญญา ความคิด ริเริ่ม และความเข้าใจอันถูกต้องในเรื่องที่เกี่ยวข้องกับสังคม วัฒนธรรม เศรษฐกิจ และการเมืองโดยส่วนรวม

พร้อมกันนี้โครงการตำรา ฯ ก็มีเจตนารมณ์อันแน่วแน่ที่จะทำหน้าที่เป็น แหล่งชุมนุมผลงานเขียนของนักวิชาการต่าง ๆ ทั้งในและนอกสถาบัน เพื่อให้ผลงานวิชาการที่มีคุณภาพได้เป็นที่รู้จักและแพร่หลายออกไปโดยทั่วถึงทั้งในหมู่ผู้สอน ผู้เรียน และผู้สนใจงานวิชาการ การดำเนินงานของโครงการตำรา ฯ มุ่งขยายความ เข้าใจและความร่วมมือของบรรดานักวิชาการออกไปในวงกว้างยิ่งขึ้นด้วย ไม่ว่าจะ เป็นการกำหนดนโยบายสร้างตำรา การเขียน การแปล และการใช้ตำรานั้น ๆ ซึ่งเป็นเครื่องส่งเสริมและกระชับความสัมพันธ์อันพึงปรารถนา ตลอดจนความเข้าใจ อันดีต่อกันในวงวิชาชีพที่เกี่ยวข้อง

นโยบายพื้นฐานของโครงการตำรา ฯ คือ ส่งเสริมและเร่งรัดให้มีการจัด พิมพ์หนังสือตำราทุกประเภททั้งที่เป็นงานแปลโดยตรง งานแปลเรียบเรียง งานถอด ความ งานรวบรวม งานแต่ง และงานวิจัย ในช่วงแรก ๆ เราได้เน้นส่งเสริมงาน แปลเป็นงานหลัก ขณะเดียวกันก็ได้ส่งเสริมให้มีการจัดพิมพ์ตำราประเภทอื่นๆ ด้วย นับแต่ได้ก่อตั้งโครงการตำรา ฯ มาจนกระทั่งถึงปัจจุบัน โดยความร่วมมืออย่างดียิ่ง

ของนักวิชาการหลายสถาบัน สามารถส่งเสริม กลั่นกรอง ตรวจสอบ และจัดพิมพ์ หนังสือตำราภาษาไทยระดับอุดมศึกษาที่มีคุณภาพตามเป้าหมาย เจตนารมณ์ และนโยบายได้ครบทุกประเภท และมีเนื้อหาครอบคลุมสาขาวิชาต่าง ๆ ถึง ๘ สาขาวิชาต่าง ๆ ดังต่อไปนี้ คือ ๑) สาขาวิชาภูมิศาสตร์ ๒) สาขาวิชาประวัติศาสตร์ ๓) สาขาวิชาเศรษฐศาสตร์ ๔) สาขาวิชารัฐศาสตร์ ๕) สาขาวิชาสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา ๖) สาขาวิชาปรัชญา ๗) สาขาวิชาจิตวิทยา ๘) สาขาวิชาภาษาและวรรณคดี นอกจากนี้เรายังมีโครงการผลิตตำราสาขาวิชาอื่น ๆ เพิ่มขึ้นด้วย เช่น สาขาวิชาศิลปะ ซึ่งกำลังอยู่ในขั้นดำเนินงาน และยังสามารถขยายงานให้มีการแต่งตำราเป็น “ชุด” ต่อ ซึ่งมีเนื้อหาคาบเกี่ยวระหว่างหลายสาขาวิชา เช่น “ชุดชีวิตและงาน” ของบุคคลที่น่าสนใจที่ได้จัดพิมพ์เผยแพร่ไปแล้วบางเล่ม

ปัจจุบันมูลนิธิโครงการตำราฯ ยังคงมีเจตนารมณ์อันแน่วแน่ที่จะขยายงานของเราต่อไปอย่างไม่หยุดยั้ง แม้ว่าจะประสบอุปสรรคนานัปการ โดยเฉพาะอุปสรรคด้านทุนรอน เพราะกิจการของเรามีใช้กิจการแสวงหาผลกำไร หากมุ่งประสงค์ให้นักศึกษาและประชาชน ได้มีโอกาสซื้อหาหนังสือในราคาข่อมเยาพอสมควร

คณะกรรมการทุกสาขาวิชาของมูลนิธิโครงการตำราฯ ยินดีน้อมรับคำแนะนำและคำวิพากษ์วิจารณ์จากผู้อ่านทุกท่าน และปรารถนาอย่างยิ่งที่จะให้ท่านผู้อ่านทุกท่านได้เข้ามามีส่วนร่วมในมูลนิธิโครงการตำราฯ ไม่ว่าจะเป็นการสนับสนุนแนะนำอยู่ห่าง ๆ ช่วยแต่ง แปล เรียบเรียง หรือรวบรวมตำราสาขาวิชาต่าง ๆ ให้เรา หรือเข้ามาช่วยบริหารและดำเนินงานร่วมกับเรา

เสน่ห์ จามริก

ประธานคณะกรรมการ

มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์

คำนำครั้งที่ ๒ ของผู้แปล (ท.ว.พ. ครั้งที่ ๑)

นับตั้งแต่หนังสือแปลเล่มนี้แพร่หลายสู่ตลาดแล้ว ข้าพเจ้าพบว่างานค้นคว้าทางด้านสังคมศาสตร์หลายเล่มอ้างอิงถึงหนังสือแปลฉบับนี้ สำหรับในวงการศึกษาระดับประวัติศาสตร์ เนื้อหาของหนังสือเล่มนี้ถูกนำไปใช้ในการศึกษาประวัติศาสตร์การเมือง การปกครอง ประวัติศาสตร์การจัดระเบียบการบริหารราชการ ประวัติศาสตร์เศรษฐกิจ และประวัติศาสตร์สังคม โดยเฉพาะในสมัยก่อนการปฏิรูปประเทศในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งก็นับว่าเป็นส่วนดีของหนังสือแปลเล่มนี้

หากพิจารณาเนื้อหาของหนังสือเล่มนี้โดยการเปรียบเทียบกับอายุของการเขียนที่ผ่านมาถึง ๔๘ ปีแล้ว จะพบว่าเนื้อหาบางตอนค่อนข้างล้าสมัยไปแล้วสำหรับวงวิชาการในปัจจุบัน เช่น เชื่อว่าคนไทยอพยพมาจากตอนใต้ของจีน อาณาจักรน่านเจ้าที่มีมณฑลชุนานเป็นอาณาจักรของคนไทย และเมื่อคนไทยที่อาณาจักรน่านเจ้า ถูกกบฏไล่ขานโงมตีก็ถอยร่นลงมาทางใต้มาสมทบกับคนไทยที่อาณาจักรสุโขทัย กำลังคนไทยเหล่านี้เองทำให้อาณาจักรสุโขทัยสามารถปลดแอกจากอำนาจทางการเมืองของอาณาจักรเขมรได้ เรื่องราวเกี่ยวกับการขยายอำนาจทางทหารของอาณาจักรสุโขทัยในสมัยพ่อขุนรามคำแหง เรื่องอิทธิพลทางวัฒนธรรมของเขมรที่มีต่อการปฏิรูปการปกครองในสมัยสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ เรื่องเมืองหลวงของอาณาจักรสุโขทัยและอยุธยา ที่เชื่อว่าเป็นเมืองหน้าด่านตั้งอยู่ 4 ทิศ และเรื่องไพร่หลวง ไพร่สม เป็นต้น เนื้อหาเกี่ยวกับเรื่องเหล่านี้มีข้อโต้แย้งจากนักวิชาการสมัยใหม่มาแล้ว เนื่องจากการค้นพบหลักฐานเพิ่มมากขึ้น รวมทั้งมีการตีความหลักฐานที่ใช้กันในสมัยก่อนในแนวใหม่ ฉะนั้น เพื่อมิให้หนังสือเล่มนี้มีความล้าหลังทางวิชาการ ในการตีพิมพ์ครั้งนี้ข้าพเจ้าจึงได้นำเรื่องราวเกี่ยวกับการตีความใหม่ๆ ในเรื่องดังกล่าวมานั้นเขียนไว้ในเชิงอรรถที่มีเครื่องหมายดอกจัน เพื่อให้ผู้อ่านได้ติดตามความก้าวหน้าในวงวิชาการได้ทัน อย่างไรก็ตาม แม้ว่าเนื้อหาบางส่วนของหนังสือเล่มนี้จะล้าสมัยไปบ้าง แต่หลายๆ ส่วนก็ยังคงมีความเป็นอมตะในการวิเคราะห์ตีความ เช่น เรื่องการจัดการปกครองส่วนกลาง ส่วนหัวเมือง ด้านกองทัพ ด้านกฎหมาย และการบริหารทางด้านยุติธรรม ตลอดจนด้านรายได้รายจ่ายของรัฐ

ในสมัยสุโขทัย อยุธยา และรัตนโกสินทร์ตอนต้น และในส่วนนี้เองที่ทำให้หนังสือ
แปลเล่มนี้มีคุณค่าต่อการตีพิมพ์อีกครั้ง

สำหรับการพิมพ์ครั้งนี้ นอกเหนือจากการทำเชิงอรรถอธิบายการตี
ความในแนวใหม่ให้กับข้อความบางตอนของผู้เขียนที่ล้าสมัยไปแล้วในปัจจุบัน
ข้าพเจ้ายังได้พยายามเกลาภาษาแปลใหม่อีกครั้งหนึ่งเพื่อให้เกิดความกระชับในการ
อ่านมากขึ้น อนึ่ง ในการทำงานครั้งนี้ข้าพเจ้าไม่อาจติดต่อกับผู้ร่วมแปลอีกท่านหนึ่ง
ได้ ดังนั้น หากมีความผิดพลาดใดๆ เกิดขึ้น ข้าพเจ้าขอรับผิดชอบแต่เพียงผู้เดียว

กาญจณี ละอองศรี (สมเกียรติกุล)

คำนำครั้งที่ ๑ ของผู้แปล

หนังสือเล่มนี้จัดได้ว่าเป็นหนังสือที่หายากสำหรับวงการการศึกษาของเมืองไทย ทั้ง ๆ ที่เป็นเรื่องที่น่าสนใจเล่มหนึ่งที่กำลังกล่าวถึงเรื่องราวทางประวัติศาสตร์ของประเทศไทย ซึ่งนับว่ามีคุณค่าอย่างมากต่อผู้ที่สนใจเรื่องราวในอดีตของประเทศไทย รวมตลอดถึงผู้ที่ต้องการวิเคราะห์ความเป็นไปในอนาคตของประเทศไทยอีกด้วย

หนังสือเล่มนี้พิมพ์ขึ้นครั้งแรกเป็นภาษาอังกฤษเมื่อ ปี พ.ศ. ๒๔๗๗ และพิมพ์ครั้งที่สองเมื่อปี พ.ศ. ๒๕๐๘ แต่ก็ได้มีการแปลออกเป็นภาษาไทยหรือภาษาอื่นใดมาก่อนเลย และด้วยเหตุผลที่ว่าหนังสือเล่มนี้เป็นเรื่องราวที่เกี่ยวกับเมืองไทยโดยตรง อีกทั้งเนื้อหาสาระก็แตกต่างเป็นพิเศษไปจากหนังสือภาษาต่างประเทศเล่มอื่น ๆ ที่เขียนเกี่ยวกับประเทศไทย จึงทำให้ข้าพเจ้าทั้งสองเกิดความสนใจที่จะแปลหนังสือเล่มนี้ออกเป็นภาษาไทย เพื่อความสะดวกแก่ผู้ที่อยู่ในวงการการศึกษาของไทย รวมตลอดทั้งประชาชนทั่ว ๆ ไปผู้ใคร่รู้ใคร่เห็นอีกด้วย

ความพิเศษของหนังสือเล่มนี้ประการแรกก็คือ ผู้เขียนได้เสนอความคิดเห็นเกี่ยวกับเรื่องการเมือง เศรษฐกิจ และสังคมของประเทศไทยในอดีตตั้งแต่สมัยสุโขทัยตลอดมาจนถึงสมัยตอนต้นรัชกาลที่ ๕ โดยอาศัยหลักฐานทางประวัติศาสตร์เท่าที่จะหาได้ในขณะนั้นในทัศนะที่แตกต่างไปจากนักประวัติศาสตร์ร่วมสมัยเดียวกันคนอื่น ๆ ซึ่งข้อเสนอแนะของผู้เขียนดูออกจะเป็นการทำทลายความนึกคิดของนักวิชาการไทยในสมัยปัจจุบันเป็นอย่างยิ่ง

ในประการที่สอง การที่ผู้เขียนหนังสือเล่มนี้เป็นผู้ที่มีความรู้และมีประสบการณ์มามาก และได้ใช้ระยะเวลาช่วงหนึ่งในชีวิตเข้ามาศึกษาค้นคว้าเรื่องราวต่าง ๆ ในประเทศไทย ดังจะทราบรายละเอียดได้จากชีวประวัติส่วนตัวของผู้เขียน ตลอดระยะเวลาดังกล่าว ผู้เขียนได้พยายามค้นคว้าหาหลักฐานอ้างอิงจากเอกสารชั้นต้น (primary sources) ของไทยจำนวนมาก ซึ่งเอกสารเหล่านี้ในปัจจุบันบางเล่มก็ไม่เป็นที่แพร่หลาย และบางเล่มก็ได้สูญหายไปบ้างแล้วก็มี เช่น พระราชกำหนดเรื่องวิธีปกครองหัวเมืองครั้งสมัยพระเจ้าท้ายสระ (พ.ศ. ๒๒๗๐) เป็นต้น จึงอาจกล่าวได้ว่า หนังสือเล่มนี้มีคุณค่าในเรื่องของการใช้หลักฐานอ้างอิงอยู่เป็นอันมาก

ในประการสุดท้ายก็คือ ผลจากการที่ผู้เขียนสามารถสืบค้นหลักฐานต่าง ๆ ที่น่าสนใจ จึงทำให้ผู้เขียนสามารถวิเคราะห์รายละเอียดปลีกย่อยจำนวนมากที่ไม่เคยอยู่ในความสนใจของคนไทยมาก่อน ทั้ง ๆ ที่รายละเอียดปลีกย่อยเหล่านั้นเป็นเรื่องที่มีคุณค่าต่อพื้นฐานการค้นคว้าเรื่องราวทางประวัติศาสตร์ของประเทศไทยได้เป็นอย่างมาก

ในการแปลหนังสือเล่มนี้ ข้าพเจ้าทั้งสองขอขอบพระคุณ ดร. ชาญวิทย์ เกษตรศิริ ที่ได้ให้ความสนับสนุนและช่วยเหลือข้าพเจ้าทั้งสองทั้งในด้านการตรวจแก้ และการให้คำแนะนำที่มีคุณค่ายิ่ง

กาญจณี สมเกียรติกุล

ยุพา ทุมจันทร์

ประวัติผู้เขียน

ควอริช เวลส์ (Horace Geoffrey Quaritch Wales) เกิดเมื่อวันที่ ๑๗ ตุลาคม ค.ศ. ๑๙๐๐ เป็นบุตรของ Horace Wales สำเร็จการศึกษาจาก Queen's College, Cambridge ได้รับปริญญาโทและปริญญาเอกทางด้านวรรณคดี เป็นผู้เชี่ยวชาญเรื่องของทางตะวันออกและเป็นนักโบราณคดี ทำการสมรสกับ Dorothy Clementine Johnson (บัณฑิตทางกฎหมาย) เมื่อปี ค.ศ. ๑๙๓๑ ภรรยาของเขาเป็นผู้มีส่วนช่วยให้เขาได้รับความสำเร็จในการเขียนหนังสือเป็นอย่างมาก

เวลส์เคยเข้ารับราชการในเมืองไทยในระหว่างปี ค.ศ. ๑๙๒๔-๒๘ และเดินทางท่องเที่ยวไปยังประเทศอินเดีย พม่า อินโดจีน และอินโดนีเซีย เพื่อทำการวิจัยเกี่ยวกับเรื่องทางตะวันออก เคยดำรงตำแหน่งเป็นหัวหน้าคณะกรรมการวิจัยเรื่องของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ (ค.ศ. ๑๙๓๔-๓๖) และทำการสำรวจทางโบราณคดีในไทย ทำการขุดค้นเมืองโบราณและสำรวจเส้นทางการค้าในสมัยโบราณ (ค.ศ. ๑๙๓๗-๔๐) รวมทั้งดำเนินการขุดค้นแหล่งของศาสนาพุทธในเมืองไทย (ในช่วงปี ค.ศ. ๑๙๔๕-๔๖ และปี ค.ศ. ๑๙๖๔)

นอกจากนี้เวลส์ยังทำงานด้านอื่นๆ อีกมาก เช่น เป็นผู้จัดการ และประธานบริษัท Bernard Quaritch Ltd. เคยทำงานให้กับกองทัพอินเดีย (ค.ศ. ๑๙๔๐-๔๑) มีงานเขียนและอภิปรายเกี่ยวกับเรื่องราวในคาบสมุทรแปซิฟิก และเป็นผู้เผยแพร่เรื่องสงครามอินเดีย (ระหว่าง ค.ศ. ๑๙๔๒-๔๕) เป็นประธานสมาคม Royal Asiatic Society (ค.ศ. ๑๙๔๗-๖๒) เป็นสมาชิกกิตติมศักดิ์ของสมาคม Royal Asiatic Society สาขาเมลายา

ผลงานทางด้านการเขียนหนังสือของเวลส์ได้แก่ *Siamese State Ceremonies* (ค.ศ. ๑๙๓๑), *Ancient Siamese Government and Administration* (ค.ศ. ๑๙๓๔), *Towards Angkor* (ค.ศ. ๑๙๓๗), *Archeological Researches on Ancient India Colonization in Malaya* (ค.ศ. ๑๙๔๐), *The Making of Greater India* (ค.ศ. ๑๙๕๑), *Ancient South-East Asian Warfare*

(ค.ศ. ๑๙๕๒), *The Mountain of God* (ค.ศ. ๑๙๕๓), *Prehistory and Religion in South-East Asia* (ค.ศ. ๑๙๕๗), *Angkor and Rome* (ค.ศ. ๑๙๖๕), *The Indianization of China* (ค.ศ. ๑๙๖๗), *Dvaravati, the Earliest Kingdom of Siam* (ค.ศ. ๑๙๖๙), *Early Burma-Old Siam, a Comparative Commentary* (ค.ศ. ๑๙๗๓) รวมทั้งบทความในวารสารทางวิชาการ
อีกเป็นจำนวนมาก

คำนำของผู้เขียน

ความมุ่งหมายของหนังสือเล่มนี้ก็คือ เพื่อที่จะสืบค้นถึงวิวัฒนาการ และการดำเนินงานของระบบการปกครอง และการบริหารของไทยแต่โบราณให้มากที่สุดเท่าที่จะทำได้ ซึ่งอาจจะช่วยให้เกิดความกระจ่างเกี่ยวกับ โครงสร้างทางสังคมของไทยทั้งหมด เป็นการเหมาะสมในที่นี้ที่ใช้คำว่า “โบราณ” กับสถาบันทางการเมืองของไทย ซึ่งยังไม่เป็นรูปเป็นร่างที่แน่นอนมาก่อนเมื่อครั้งปรากฏขึ้นในอาณาจักรเอกราชของไทยครั้งแรกในศตวรรษที่ ๑๓ แม้ว่าแนวความคิดเกี่ยวกับสถาบันต่าง ๆ เหล่านี้ได้ยกเลิกไปแล้วก็ตาม แต่ก็ยังคงมีอิทธิพลต่อชีวิตและความนึกคิดของประชาชนในปัจจุบันอยู่ เพราะฉะนั้นด้วยเหตุผลนี้เองการศึกษาเกี่ยวกับอดีตของไทยจึงอาจจะมีคุณค่าต่อผู้ที่สนใจอนาคตของไทย

อีกนัยหนึ่งกล่าวได้ว่า สถาบันต่าง ๆ ของไทยที่เป็นมานั้นเป็นสถาบันที่ไม่มีความเก่าแก่มากนัก แม้บางครั้งในปัจจุบันสถาบันต่าง ๆ เหล่านี้จะไม่ได้ล้มเลิกไปอย่างสิ้นเชิง แต่กลับยังมีอิทธิพลต่อความก้าวหน้าของชาติอยู่ ความคิดหลาย ๆ อย่าง และธรรมเนียมต่าง ๆ ซึ่งอยู่ในสถาบันเหล่านี้ ทำให้เราทราบถึงวิวัฒนาการทางสังคมของมนุษย์ในยุคเก่าก่อน ด้วยเหตุนี้สถาบันต่าง ๆ เหล่านี้ก็นับได้ว่าเป็นประโยชน์ทางด้านประวัติศาสตร์ที่สำคัญยิ่ง ยิ่งกว่านั้นสถาบันเหล่านี้ก็ยังแสดงให้เห็นถึงความกระจ่างหรือเพื่อ เสริมเรื่องราวให้มีคุณค่าเพื่อการศึกษาถึงสถาบันอื่น ๆ ที่คล้ายคลึงกัน ซึ่งเป็นสถาบันที่ได้ล้มเลิกไปเป็นเวลานานแล้วในอินเดียและในส่วนอื่น ๆ ของโลก

ในการเขียนหนังสือเล่มนี้ ข้าพเจ้าเป็นหนี้บุญคุณสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ เพราะข้อเขียนที่สำคัญ ๆ และบทวิจารณ์ในเรื่องประวัติศาสตร์ไทย และเรื่องสถาบันต่าง ๆ ของพระองค์ ได้มีส่วนช่วยให้ข้าพเจ้าทำงานวิจัยได้สะดวกขึ้น

ข้าพเจ้าปรารถนาที่จะแสดงความขอบพระทัยกรมหมื่นพิทยาลงกรณ์ไว้ ณ ที่นี้ ในฐานะที่พระองค์ทรงให้คำปรึกษาที่เป็นประโยชน์ และทรงให้ความช่วยเหลือข้าพเจ้าตลอดมา

ข้าพเจ้าขอขอบคุณภรรยาของข้าพเจ้าที่เธอให้ความเอาใจใส่ และได้ให้ข้อ
วิพากษ์วิจารณ์ที่มีเหตุผลต่อข้าพเจ้าตลอดมา

เชช. จี. กิว. คับเบิลยู.

ถอนคอน

มิถุนายน ๑๙๓๔

สารบัญ

บทที่

๑. บทนำ	๑
๒. ราชธิปไตย	๑๒
๓. ชนชั้นในสังคม	๑๙
๔. การปกครองส่วนกลาง	๕๘
๕. การปกครองหัวเมือง	๘๔
๖. กองทัพ	๑๑๕
๗. กฎหมาย	๑๓๙
๘. การบริหารทางด้านยุติธรรม	๑๕๐
๙. รายได้และรายจ่าย	๑๖๗
๑๐. ศาสนา	๒๐๑
๑๑. บทสรุป	๒๐๘
รายนามพระมหากษัตริย์	๒๑๓
บรรณานุกรม	๒๑๔

การศึกษาถึงสถาบันต่าง ๆ ของชาวไทย และชนชาติต่าง ๆ ในชมพูทวีป* นั้น มีความยุ่งยากบางประการเกี่ยวกับวิธีการศึกษา กล่าวคือ ในแง่หนึ่งวิธีการของนักมานุษยวิทยาก็ไม่อาจนำมาใช้กับวิวัฒนาการของสถาบันต่าง ๆ ของชนชาติเหล่านั้นได้อย่างน่าพอใจ แต่ในอีกแง่หนึ่ง ความพยายามที่จะใช้มาตรฐาน และใช้ศัพท์ของวิชาประวัติศาสตร์ยุโรปก็ทำให้เกิดการเข้าใจผิดอย่างมาก แม้ว่าจะเคยใช้ได้ผลมาแล้วในกรณีของสถาบันต่าง ๆ ในอินเดีย เราจะต้องตระหนักไว้โดยเฉพาะว่า เรากำลังศึกษาเกี่ยวกับผู้คนซึ่งโดยส่วนใหญ่ได้ขอยืม หรือรับอารยธรรมที่ก้าวหน้ากว่ามาปรับปรุง แม้ว่าผู้คนเหล่านั้นจะยอมรับและยอมใช้วิธีการปกครองที่สลับซับซ้อนนั้นก็ตาม แต่พวกเขาก็มีความเข้าใจในกฎเกณฑ์เบื้องต้นน้อยมาก และไม่มีแนวความคิดเรื่องทฤษฎีการปกครองหรือระเบียบทางสังคมปรากฏออกมาอย่างแน่ชัด

คงจะไม่จำเป็นที่จะต้องกล่าวว่า แม้แต่ในอินเดียเองซึ่งเป็นแหล่งที่มาของวัฒนธรรมชั้นสูงสุดของไทย ก็มีปัญหาในเรื่องข้อผูกพันทางการเมืองลึกซึ้งกว่าเรื่องการตั้งรัฐ หรือเรื่องสิทธิของมนุษย์ซึ่งได้รับความสนใจน้อยมาก^๑ และเราก็ไม่ควรคาดหวังที่จะพบสิ่งเหล่านี้ในไทยเช่นกัน อย่างไรก็ตาม ในอินเดียนั้น ความคิดต่าง ๆ จำนวนมากทำให้เกิดทฤษฎีทางการเมือง และเมื่อผสมผสานกับอิทธิพลทางด้านจริยธรรมแล้ว เป็นผลให้เกิดตำราในเรื่องอุดมการณ์เป็นจำนวนมากซึ่งชี้แจงให้เห็นถึงสิ่งที่ควรจะเป็น หนังสือเหล่านี้บางเล่มโดยเฉพาะหนังสือแบบ ราชนิติ** นั้นเข้ามาสู่ประเทศไทย และเป็นที่ยอมรับถือของพระมหากษัตริย์ไทย แต่พระมหากษัตริย์ก็แทบจะไม่ได้ทรงนำไปใช้อย่างจริงจังนัก เพราะว่าข้อความแบบหนังสือราชินิติดูเหมือนว่าเป็นของแปลกสำหรับธรรมเนียมไทย^๒ และเพราะว่า ในประเทศไทยนั้น ไม่มีพวกวรรณะพราหมณ์ที่มีอำนาจคอยเป็นผู้ที่ตัดทานพระมหากษัตริย์ในเรื่องเหล่านี้ ภาษาไทยก็ไม่เหมาะที่จะอธิบายถึงความคิดที่เป็นนามธรรม และหนังสือไทยส่วนมากก็มักจะให้ความสนใจต่อเรื่องราวทางการเมืองการปกครองที่ใช้ปฏิบัติได้อย่างจริงจังมากกว่า โดยจะกล่าวถึงกฎเกณฑ์เบื้องต้นอย่างคลุมเครือเท่านั้น

วิธีการที่นำมาใช้ในการเขียนหนังสือเล่มนี้ เป้าหมายก็เพื่อที่จะพยายามอธิบายลักษณะของการปกครอง โครงสร้าง และการดำเนินงานของระบบบริหาร ให้แจ่มชัดขึ้น แต่ในขณะเดียวกัน ความคิดที่เป็นทฤษฎีจะปรากฏบ้างก็เพียงโดยบังเอิญ แต่ก็ได้ให้เนื้อหาแก่เราซึ่งเป็นพื้นฐานของข้อสรุปในบทสุดท้าย การดำเนินงานอย่างจริงจังของสถาบันต่าง ๆ ใดให้ความรู้แก่เราอย่างดีที่สุด เพราะว่าหลักการทางทฤษฎีในอินเดียนั้นมีมาก แต่ความรู้เกี่ยวกับทางด้านปฏิบัติหาได้ยาก ซึ่งตรงกันข้ามกับกรณีของไทย ซึ่งได้มีการเก็บรักษาเอกสารที่มีคุณค่าไว้ เอกสารเหล่านี้จะให้ความรู้เกี่ยวกับปัญหาในแวดวงของการบริหาร และทำให้เราสามารถมองเห็นภาพของสถานการณ์ที่แท้จริงอันไม่ค่อยจะได้เห็นในอินเดียโบราณ

ในหนังสือที่ข้าพเจ้าเคยเขียนเล่มก่อนคือเรื่อง *Siamese State Ceremonies* ข้าพเจ้าได้ยกบทหนึ่งให้เป็นประวัติศาสตร์สังเขปเกี่ยวกับวัฒนธรรมของไทย และได้พิจารณารายละเอียดของอิทธิพลต่างชาติ ซึ่งสถาบันของไทยโบราณได้รับเข้ามาในสมัยนั้น ดังนั้น ข้าพเจ้าจะไม่กลับไปพูดถึงเนื้อหาทั้งหมดในหนังสือเล่มนี้อีก เพราะเหตุการณ์ทางประวัติศาสตร์ซึ่งข้าพเจ้าเคยกล่าวไว้ นั้นคงจะเพียงพอสำหรับเนื้อเรื่องในขณะนี้ ส่วนรายละเอียดทางประวัติศาสตร์มากกว่านี้ ข้าพเจ้าจะกล่าวไว้เฉพาะในตอนที่เหมาะสมในหนังสือเล่มนี้

สาขาของชนชาติไทยซึ่งเรากำลังศึกษาอยู่นี้ เป็นที่รู้จักกันว่า คือ กลุ่มคนเร่ร่อนเชื้อสายมองโกลเลียนซึ่งเดินทางลงได้จากจีนภาคใต้ เนื่องจากถูกรุกรานมาจากทางเหนือ กลุ่มชนพวกนี้ได้ตั้งหลักแหล่งอยู่ในไทยปัจจุบัน แต่ในขณะนั้นไทยยังเป็นส่วนหนึ่งของอาณาจักรเขมรอยู่ ในปี ค.ศ. ๑๒๓๗ (พ.ศ. ๑๗๘๐) กลุ่มชนพวกนี้ก็สามารถแยกตัวเป็นอิสระจากอำนาจของอาณาจักรเขมรที่สุโขทัย และได้ตั้งรัฐศักดิ์ดินามีพระมหากษัตริย์เป็นประมุขทรงพระนามว่า ขุนศรีอินทราทิตย์ ผู้ทรงดำเนินการปกครองฉันทพอกับลูก เมื่อถึงสมัยพ่อขุนรามคำแหงมหาราช (ประมาณปี ค.ศ. ๑๒๗๖-๑๓๑๗ หรือ พ.ศ. ๑๘๑๙-๑๘๖๐) พระองค์สามารถขยายอาณาเขตของรัฐศักดิ์ดินาให้กว้างขวางขึ้น โดยรวมอาณาจักรพะโค และนครศรีธรรมราชไว้ได้*** แต่หลังจากรัชสมัยของพระองค์แล้ว อาณาจักรสุโขทัยได้สูญเสียดินแดนไปเป็นจำนวนมาก ดินแดนบางส่วนนั้นได้เสียให้แก่อาณาจักรไทยแห่งใหม่ที่อยุธยา ซึ่งตั้งขึ้นในปี ค.ศ. ๑๓๕๐ (พ.ศ. ๑๘๙๓) โดยมีพระมหากษัตริย์พระองค์หนึ่งทรงพระนามว่า รามาริบัติที่ ๑ เป็นผู้นำ ภายใน ๒-๓ ทศวรรษต่อมา อาณาจักรอยุธยา

สามารถแผ่อิทธิพลไปรวมอาณาจักรสุโขทัยไว้ได้ และได้สถาปนาเป็นเมืองหลวงของไทยเป็นเวลามากกว่า ๔๐๐ ปี

ระหว่างตอนปลายสมัยสุโขทัยนั้น อาณาจักรไทยได้มีการติดต่อบริการอารยธรรมที่สูงกว่าจากภายนอก และโดยเฉพาะอย่างยิ่งอารยธรรมอินเดียได้เข้ามาอิทธิพลในระยษะนี้ โดยเฉพาะลักษณะของสถาบันพระมหากษัตริย์ แต่ระบบศักดินาเก่าก็ยังคงมีอยู่ต่อมาในอาณาจักรอยุธยา จนกระทั่งในปี ค.ศ. ๑๔๓๑ (พ.ศ. ๑๙๗๔) จึงมีเหตุการณ์ซึ่งมีความสำคัญที่สุดต่ออนาคตทางการเมืองของไทย นั่นคือ สมเด็จพระบรมราชาที่ ๒ สามารถตีนครธม เมืองหลวงของอาณาจักรเขมรได้ และกวาดต้อนขุนนางและบรรดาพราหมณ์เป็นจำนวนมากเข้ามายังอาณาจักรอยุธยา อิทธิพลของเขมรนี้จึงทำให้สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ (ค.ศ. ๑๔๔๘-๑๔๘๘ หรือ พ.ศ. ๑๙๙๑-๒๐๓๑) พระราชโอรสผู้สืบราชสมบัติต่อจากสมเด็จพระบรมราชาที่ ๒ ทรงจัดวางรูปแบบการบริหารใหม่โดยนำเอาหลักการและวิธีการต่าง ๆ ของเขมรเข้ามาดัดแปลงเพื่อสนองความต้องการของอาณาจักรไทยที่กำลังเติบโตยิ่งขึ้น ดังนั้น ตั้งแต่สมัยนี้เป็นต้นไป ในหนังสือเล่มนี้จะกล่าวถึง ระบบการเมืองของไทยที่ค่อย ๆ วัฒนาการไปในทางก้าวหน้ามากขึ้น ซึ่งระบบการเมืองที่เจริญขึ้นนี้บางส่วนก็เข้าแทนที่ระบบศักดินาแบบเก่า ในบางส่วนก็ยังคงอยู่ในรูปที่เปลี่ยนไปเป็นเครื่องมือทางการเมืองของระดับรองลงมา

ถึงแม้ว่าอยุธยาถูกพม่ายึดได้ในปี ค.ศ. ๑๕๖๙ (พ.ศ. ๒๑๑๒) และตกเป็นเมืองขึ้นของพม่าเป็นเวลาถึง ๑๕ ปี แต่ต่อมา สมเด็จพระนเรศวรมหาราชก็ทรงสามารถกู้อิสรภาพคืนได้สำเร็จ และระบบการบริหารต่าง ๆ ก็ได้รับการปรับปรุงให้มีประสิทธิภาพขึ้นโดยการขยายอำนาจของรัฐบาลกลางออกไป ดังนั้น ระบบต่าง ๆ ซึ่งได้พัฒนาขึ้นอย่างเต็มที่ก็ได้รับการปรับปรุงให้เหมาะสมตามความจำเป็นของกาลเวลา และตามรูปแบบโครงสร้างของสังคม ซึ่งผลในด้านความเจริญเติบโตของระบบต่าง ๆ นั้น ทำให้ประเทศไทยกลายเป็นอาณาจักรที่รุ่งเรืองและมีอำนาจขึ้นในระยษะนั้น โดยวัดจากมาตรฐานที่ใช้ศึกษาประเทศที่ได้รับอิทธิพลอินเดีย แต่ต่อมาไม่นานหลังจากนั้น สภาพต่าง ๆ ก็เกิดเสื่อมลง ซึ่งจะได้อธิบายหรือออกมาเป็นรายละเอียดในหนังสือเล่มนี้ แต่สำหรับช่วงนี้ก็อาจจะสรุปได้โดยใช้คำที่เป็นที่เข้าใจกันคือ “ความเสื่อม” ซึ่งได้เกิดขึ้น และนำไปสู่ความเสื่อมของระบบต่าง ๆ ทั้งหมดในที่สุด อยุธยาที่เสียแก่พม่าในปี ค.ศ. ๑๗๖๗ (พ.ศ. ๒๓๑๐) แต่ไม่นานนักก็มีผู้นำ

เชื้อสายชาวจีนชื่อ พระยาตาก ทำการสถาปนาอาณาจักรขึ้นใหม่โดยขับไล่พม่าออกไปอย่างรวดเร็ว ความสามารถของคนไทยที่ฟื้นตัวขึ้นได้ภายหลังที่เกิดความหายนะเช่นนี้ เป็นลักษณะที่น่าสังเกตมาตลอดประวัติศาสตร์ของไทย พระเจ้าตากได้ตั้งเมืองหลวงขึ้นที่ธนบุรี ผังตรงกันข้ามกับที่ตั้งกรุงเทพฯ ในปัจจุบัน อันเป็นเมืองหลวงที่ย้ายมาใหม่ในสมัยรัชกาลที่ ๑ ในปี ค.ศ. ๑๗๘๒ (พ.ศ. ๒๓๒๕)

พระราชโบายประการแรกของพระเจ้าตากสิน และบรรดาพระมหากษัตริย์ในต้นราชวงศ์จักรี ก็เพื่อที่จะรื้อฟื้นสถาบันต่างๆ ของชาติซึ่งเคยมีมาก่อนสมัยอยุธยา ล่ม โดยพยายามคงรูประบบการบริหารต่างๆ ไว้ได้โดยไม่เปลี่ยนแปลง ดังนั้น จึงจำเป็นที่จะต้องรวบรวมบรรดาขุนนางและพราหมณ์ประจำราชสำนักซึ่งเคยรับราชการก่อนเสียกรุงศรีอยุธยาและหลบหนีรอดชีวิตจากเงื้อมมือของพม่ามาได้ เนื่องจากว่าสถานที่เก็บเอกสารสำคัญจำนวนมาก และบันทึกของทางราชการสูญหายไปในคราวที่อยุธยาถูกเผา และถูกทำลายอย่างย่อยยับ แต่กระนั้นก็ตามระบบเก่าๆ ก็ยังฝังติดแน่นอยู่จนกระทั่งในปี ค.ศ. ๑๘๕๓ (พ.ศ. ๒๔๓๖) จึงมีการยกเลิกอย่างเป็นทางการ แต่ก็ไม่ถึงกับเป็นการถอนรากเง้าของอิทธิพลต่างๆ ที่มีต่อวิวัฒนาการของอาณาจักรไทยในสมัยใหม่

มีลักษณะทั่วไปที่น่าพิจารณาอยู่สองสามประการเพื่อสนับสนุนเนื้อเรื่องของเรา ในประการแรก คือ เรื่องดินแดนหรือพื้นฐานทางวัตถุของอาณาจักร ซึ่งปัญหาสำคัญก็คือเรื่องอาณาเขต เรื่องภูมิอากาศ และลักษณะธรรมชาติของดิน สำหรับเรื่องอาณาเขตนั้น เปลี่ยนแปลงไปตามรูปแบบของการปกครองจากรัฐศักดินาเล็กๆ ที่มีเนื้อที่ประมาณ ๑๐,๐๐๐ ตารางไมล์ที่ประกอบเป็นอาณาจักรสุโขทัยในช่วงเวลาอันสั้น ค่อยๆ กลายเป็นอาณาจักรที่กว้างขวางมีเนื้อที่ประมาณ ๒๐๐,๐๐๐ ตารางไมล์ เพราะได้รวมหัวเมืองประเทศราชเข้าไปด้วย ในระยะที่มีการรวมการปกครองเข้าสู่ส่วนกลาง เรื่องอาณาเขตชายแดนนั้นก็ประมาณกันอย่างหยาบมาก เพราะเป็นแนวภูเขาบ้าง เป็นป่าบ้าง หรือเป็นพื้นดินที่พวกทหารได้ทิ้งให้ว่างเปล่าไม่ได้ทำการเพาะปลูก และหักร้างทางพง แต่ใช้เป็นเป็นเขตแดนกันชนต่อการรุกรานของศัตรูอย่างไรก็ดี ดินแดนอุดมสมบูรณ์ก็มักจะอยู่ห่างไกลจากเขตชายฝั่งทะเล แต่โดยส่วนใหญ่แล้ว อยู่บริเวณที่ราบลุ่มแม่น้ำภาคกลาง อันเป็นที่ตั้งของเมืองหลวงเก่าๆ ทั้งหมดของไทย ดินแดนในบริเวณนี้มีจำนวนมากมายจนเกินความต้องการของประชาชน เพราะว่าบางแห่งมีคนอาศัยอยู่น้อย และบางแห่งก็ขึ้นอยู่กับความอุดม

สมบูรณของดิน อากาศร้อนชื้นในแถบที่ราบลุ่มภาคกลางมีผลทำให้คนไทยเกิดความกระตือรือร้นที่จะอพยพลงมาจากดินแดนทางตอนบนของภาคเหนือ ประกอบกับที่ราบลุ่มแม่น้ำเหมาะในการปลูกข้าว จึงทำให้คนไทยยึดอาชีพกสิกรรม อันมีผลต่อลักษณะสังคมและการปกครองของไทย นอกจากนั้นยังมีผลทำให้อาชีพค้าขายส่วนใหญ่ตกอยู่ในมือของชาวจีนที่อพยพเข้ามาและตกอยู่ในมือของชาวต่างชาติอื่นๆ ข้าวจัดเป็นอาหารหลักของชาวไทย ชาวไทย(หรือไพร่-ผู้แปล) ทุกคนมีสิทธิที่จะขอกรรมสิทธิ์ในที่ดินจากรัฐบาลเพื่อให้ตนและครอบครัว ได้มีที่ดินสำหรับเพาะปลูก รัฐบาลจะผูกขาดเฉพาะเรื่องป่าไม้และเหมืองแร่เท่านั้น จนกระทั่งสมัยใหม่ เมื่อข้าวได้กลายเป็นสินค้าออก จึงได้มีการจ้างแรงงานทางด้านเกษตรกรรมขึ้น แต่สำหรับคนไทยรับจ้างแรงงานน้อยมาก ดังได้มีสุภาษิตของไทยบทหนึ่งที่ว่า “วัวอ้มบกกินหญ้า”

มีผลเสียอีกประการหนึ่ง ซึ่งสืบเนื่องมาจากภูมิอากาศและสภาพธรรมชาติ ที่อุดมสมบูรณ์มากจนเกินไป กล่าวคือ ชนชาติต่าง ๆ ที่ได้รับอิทธิพลอินเดียขึ้น แม้ว่าจะไม่ชอบการสงครามแต่พวกนั้นก็ไม่สามารถอยู่ร่วมกับผู้อื่นอย่างสันติได้ และไม่สามารถนำคำสอนชั้นอุดมการณ์ของอินเดียโบราณ ที่เน้นเรื่องการพูดว่าเป็นสิ่งที่ดีกว่าการสงครามมาใช้ปฏิบัติได้ ผู้คนเหล่านั้นมีข้อขัดแย้งกันอยู่เกือบตลอดเวลา ประเทศไทยก็มีลักษณะนี้เช่นกัน ซึ่งมีผลให้เกิดความต้องการที่จะเกณฑ์แรงงานและอาหารจากประชาชน ตามปรกติในระหว่างฤดูแล้งเมื่อเก็บเกี่ยวพืชผลแล้วสภาพภูมิอากาศก็เหมาะต่อการยกกองทัพ แต่โดยปรกติเมื่อมีสันติเป็นเวลานานหรือในช่วงตอนปลายสมัยอยุธยา เมื่อรัฐบาลยอมให้มีการจ่ายเงินแทนการเกณฑ์แรงงานเพื่อรัฐได้ จึงมีผลทำให้ต่างชาติเข้ามาบูรกรานได้สะดวกขึ้น เพราะได้ยกเลิกวิธีการขจัดความเดือดร้อนอันเป็นผลมาจากสภาพภูมิอากาศ และความอุดมสมบูรณ์ของพื้นดิน

ศาสนาที่เป็นปัจจัยสำคัญที่น่าพิจารณาอีกประการหนึ่ง คนไทยส่วนใหญ่ นับถือพุทธศาสนาเป็นศาสนาประจำชาติ พุทธศาสนาได้มีส่วนในการอบรมคนไทยให้มีจิตใจเมตตากรุณา และมีส่วนกระตุ้นให้พระมหากษัตริย์ทรงบำเพ็ญทาน ในบางครั้งพุทธศาสนายังช่วยคานอำนาจระบบทรวาชัย พุทธศาสนายังมีส่วนให้ประชาชนมีความสัมพันธ์กันอย่างลึกซึ้งในการติดต่อกันเป็นส่วนตัวกับผู้อื่น แต่ความมีจิตใจเมตตากรุณาของคนไทย เช่น เรื่องการห้ามฆ่าสัตว์ตัดชีวิตนั้น ก็ไม่ได้รวมถึง

การห้ามฆ่าชีวิตหรือทำลายทรัพย์สินของศัตรู ดังจะเห็นได้ว่าในยามสงคราม สถานที่ทางศาสนาของชาติศัตรูก็ถูกทำลายอย่างย่อยยับเช่นกัน บางครั้งผลของการนับถือศาสนาพุทธยังทำให้รัฐบาลต้องเสียค่าใช้จ่ายจำนวนมาก และทำให้รัฐบาลต้องเกณฑ์แรงงานคนเข้ามาเพื่อก่อสร้างโบสถ์วิหารจำนวนนับไม่ถ้วน ซึ่งค่าใช้จ่ายทางด้านศาสนามากมายเป็นรองด้านการสงครามเท่านั้น ขณะเดียวกันก็มีจำนวนกำลังคนกลุ่มหนึ่ง ที่ไม่ต้องการรับราชการทหารและราชการพลเรือน คนกลุ่มนี้จึงมาบวชอยู่ในสถาบันสงฆ์ ศาสนาที่สำคัญยิ่งอื่นๆ ของชาวอินเดีย คือ ศาสนาฮินดู ก็มีส่วนสำคัญต่อความคิดเรื่องสถาบันพระมหากษัตริย์ และลักษณะการปกครองของไทย โดยที่ได้มีพราหมณ์บุโรหิตเข้ามามีส่วนร่วมในการปกครองด้วย แต่สำหรับในไทยนั้นไม่ปรากฏว่ามีวรมณะพราหมณ์ที่มีอำนาจเข้ามามีบทบาทถ่วงดุลอำนาจของสถาบันพระมหากษัตริย์เลย

สิ่งสำคัญที่สุดในบรรดาข้อพิจารณาต่างๆ ไปเหล่านี้อีกประการหนึ่ง คือ เรื่องพลเมือง ด้วยเหตุที่ว่าประชาชนส่วนใหญ่มีอาชีพเกษตรกรรม จึงมักตั้งหลักแหล่งกันกระจัดกระจายไปทั่วทั้งประเทศ และการที่อยู่รวมกันเป็นหมู่บ้านเล็ก ๆ ทำให้เราไม่อาจจะประมาณจำนวนพลเมืองของไทยในระยีก่อนศตวรรษที่ ๑๗ ได้ แม้ว่านายวูด^๓ เคยประมาณเอาไว้ว่า พลเมืองในอาณาจักรอยุธยาเมื่อปี ค.ศ. ๑๕๔๕ (พ.ศ. ๒๐๘๘) มีประมาณ ๑๕๐,๐๐๐ คน และพลเมืองทั้งหมดของประเทศก็คงไม่น้อยไปกว่าจำนวนนี้ก่อนหน้าที่พม่าจะเข้ามารุกรานไทยในศตวรรษที่ ๑๖ และศตวรรษที่ ๑๗ ใน ค.ศ. ๑๖๘๘ (พ.ศ. ๒๒๓๑) ลาลูแบร์ก็อ้างว่ามีผู้กล่าวถึงบัญชีทางยาวของรัฐบาลที่เก็บรักษาไว้เป็นอย่างดี โดยบอกว่ามีคนเพียงจำนวน ๑,๕๐๐,๐๐๐ คน ซึ่งในจำนวนนี้ไม่ได้รวมพวกทาส และพวกที่หนีเข้าป่าเพื่อหลบหนีการเกณฑ์แรงงานบาสเตียน^๔ ก็ได้อ้างจากหลักฐานของไทยว่า ในปี ค.ศ. ๑๕๒๙ (พ.ศ. ๒๓๗๒) มีคนในบัญชีทางยาวประมาณ ๔,๐๐๐,๐๐๐ คน ในปี ค.ศ. ๑๕๖๓ (พ.ศ. ๒๔๐๖) บาสเตียนกล่าวว่ามีคน ๒๐,๐๐๐ คน เป็นเพศชายอายุเกิน ๗๐ ปีขึ้นไป ซึ่งได้รับเงินพระราชทรัพย์จากหลวง จำนวนพลเมืองที่ประมาณไว้ซึ่งปรากฏทั้งในหนังสือของลาลูแบร์และของบาสเตียนนั้น รวมถึงพลเมืองในหัวเมืองประเทศราชลาว และมลายูด้วย ปัจจุบันพลเมืองในอาณาจักรไทยทั้งหมดมีมากกว่า ๑๒,๐๐๐,๐๐๐ คน อยู่ในกรุงเทพฯ และชานเมืองประมาณ ๕๐๐,๐๐๐ คน แต่ประมาณ ๑ ใน ๔ ของจำนวนพลเมืองทั้งหมดนี้เป็นชาวจีนซึ่งอพยพเข้ามาอยู่ในไทยในสมัยหลังๆ เรา

ทราบกันดีว่า ในระยะตั้งอาณาจักรสุโขทัยใหม่ ๆ ก็มีคนไทยอพยพลงมาก่อนที่ กุบไลข่านจะเข้าโจมตีอาณาจักรน่านเจ้าในมณฑลยูนนาน กำลังคนเหล่านี้เองที่ทำให้ พระมหากษัตริย์สุโขทัยมีอำนาจแยกตัวเป็นอิสระจากอาณาจักรเขมร**** แต่ใน ศตวรรษต่อมาจำนวนพลเมืองที่อพยพเข้ามาก็ลดน้อยลง ประกอบกับพม่าได้เข้ารุกรานไทย และกวาดต้อนคนไทยไปเป็นเชลยเป็นจำนวนมาก โดยเฉพาะพลเมืองที่อาศัยอยู่ตามหัวเมืองชายแดน แต่ในระยะอีกไม่นานไทยก็ได้กำลังมาชดเชยโดยการเข้าโจมตีพม่า และกวาดต้อนเชลยมา และยังมีพวกมอญลี้ภัยเข้ามาอีกจำนวนมาก การสูญเสียพลเมืองโดยถูกกวาดต้อนไปเป็นเชลยนั้นมีมากกว่าจำนวนพลเมืองที่ถูกฆ่าตายในการรบ ประกอบกับมีพลเมืองจำนวนมากหนีจากการถูกเกณฑ์แรงงาน หรือหนีจากการกดขี่ของขุนนางในหัวเมืองเข้าไปอยู่ในป่า และยังมีพวกชายฉกรรจ์ที่พยายามหลีกเลี่ยงการถูกเกณฑ์แรงงานโดยการบวชเป็นพระสงฆ์ ก็ยังทำให้กำลังคนลดน้อยลงไปอีก ในสมัยนั้น เราทราบว่ายัตราการตายของทารกที่สูงมาก เนื่องจากประเพณีที่มารดาและทารกที่เพิ่งคลอดใหม่นอนอยู่ไฟเป็นเวลาหลายวัน เราจะเห็นผลของสภาพเช่นนี้ได้ชัดเจนในหนังสือเล่มนี้ว่า การรักษากำลังคนของชาตินั้น เป็นปัญหาสำคัญปัญหาหนึ่งของรัฐบาลไทย ความพยายามที่จะรักษากำลังคน และความสำเร็จนั้นขึ้นอยู่กับสาเหตุที่สำคัญ คือ การที่คนไม่สามารถโยกย้ายและไม่เต็มใจที่จะโยกย้ายจากที่ซึ่งเขาเคยอยู่ ผลที่สำคัญของนโยบายจำกัดคนให้อยู่กับที่ของ ไทยนั้นก็คือ ไทยยังคงมีพลเมืองไม่เพียงพอที่จะพัฒนาทรัพยากรธรรมชาติของตน ให้ได้ผลเต็มที่

สำหรับหลักฐานของเราในการค้นคว้าศึกษาเรื่องนั้นนั้น กล่าวโดยไม่ได้วัด อ้างได้ว่า เรื่องนี้ยังไม่เคยมีนักวิชาการยุโรปสมัยใหม่เคยศึกษาอย่างจริงจังมาก่อน นักวิจัยเหล่านั้นศึกษาแต่ในด้านขอบเขตของกฎหมาย ดังจะเห็นได้จากงานของ ดร. แลงกาด์ และนายเอ็ม. เบอร์เนย์ ที่เกี่ยวกับกระทรวงยุติธรรมของไทย อาจเป็นเพราะว่า นักเขียนในศตวรรษที่ ๑๙ นั้นไม่เข้าใจองค์กรทางการเมืองของไทยที่มีอยู่ในตอนนั้น เนื่องจากองค์กรต่าง ๆ ในระยะนั้นเสื่อมลงมากเกินกว่าที่จะทำให้นักเขียนเหล่านั้นทำการศึกษาได้ด้วยตนเองโดยไม่ศึกษาหลักฐานของไทยในเชิงวิเคราะห์ ให้เข้าใจเสียก่อน แต่อย่างไรก็ตาม ดร. บาสเตียนก็ได้พยายามศึกษาหลักฐานจากเอกสารตัวเขียนของไทย และได้เขียนไว้ในเรื่อง **Reisen in Siam** ของเขาว่า มีข้อเท็จจริงที่เขียนส่งเดชและไม่ปะติดปะต่อกันเป็นจำนวนมาก ซึ่งเขาแทบมองไม่เห็นว่ามีหลักฐานเช่นนี้จะมีคุณค่าเลย แต่ในปัจจุบันหลักฐานเช่นนี้ก็มีความน่า

สนใจอยู่มาก บทความในหนังสือ บางกอกกาเลนเคอร์ และรายงาน ๒ ฉบับของ พันโทโลว์ เรื่อง *On the Government of Siam* และเรื่อง *On the Laws of Mu'ung Thai or Siam* แม้จะมีคุณค่าทางวิชาการน้อย แต่ก็ถือได้ว่าเป็นงานชิ้นริเริ่มที่มีค่า อีกประการหนึ่งจากการสังเกตอย่างรอบคอบและระมัดระวังของ ลาลูแบร์ เอกอัครราชทูตของพระเจ้าหลุยส์ที่ ๑๔ เขาก็ได้เขียนถึงเหตุการณ์ตอนปลายศตวรรษที่ ๑๗ เมื่อสถาบันต่าง ๆ ของไทยยังไม่เสื่อมมากเท่าในระยะหลัง ข้อเขียนนี้อาจใช้เป็นหลักฐานที่สำคัญได้ เนื่องจากผู้เขียนเขียนโดยไม่มีอคติทางการเมืองและอคติทางศาสนา ดังที่มักจะปรากฏในข้อเขียนของนักเดินทางท่องเที่ยวในสมัยเดียวกัน ที่เป็นพวกพ่อค้าและหมอสอนศาสนาซึ่งมักจะมองสถาบันต่าง ๆ ของไทยว่าเป็นเพียงเรื่องที่มีผู้ปกครองใช้อำนาจกดขี่ตามอำเภอใจ ซึ่งเป็นสิ่งที่ไม่มีคุณค่าต่อการพิจารณาอย่างจริงจัง

หลักฐานของเราในการศึกษาถึงสถาบันต่าง ๆ ของไทยในระยะแรก ๆ ก็คือวรรณคดีต่าง ๆ ของไทยในสมัยแรก เมื่อสุโขทัยเป็นราชธานีแล้ว ก็มีศิลาจารึกของพ่อขุนรามคำแหง ซึ่งเป็นหลักฐานที่ช่วยให้มองเห็นสภาพของสังคมในสมัยนั้นได้ สมัยอยุธยา หลักฐานต่าง ๆ ที่ใช้ก็คือ กฎหมายเก่าของไทย ซึ่งได้เพิ่มเติมเนื้อหาโดยอ้างถึง พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา และพงศาวดารอื่น ๆ และหลักฐานที่รวบรวมเรื่องราวต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นในสมัยอยุธยา ซึ่งมีค่าแปลไว้ในตอนท้ายของบทที่ ๕ แม้ว่ากฎหมายของไทยในตอนแรก ปรากฏว่าในเดือนปีที่ระบุนไว้ในบานแพนกว่าประกาศใช้ในศตวรรษที่ ๑๔ โดยสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๑ แต่ข้าพเจ้าได้อธิบายไว้ในบทที่ ๗ ว่า ทฤษฎีนี้เป็นไปไม่ได้ ไม่มีกฎหมายใดเลยที่ประกาศก่อนศตวรรษที่ ๑๕ โดยทั่วไปแล้วอาจกล่าวได้ว่า กฎหมายที่มีนั้นเป็นผลของการแก้ไขปรับปรุงกฎหมายใหม่ ซึ่งทำให้เห็นถึงสภาพสังคมในศตวรรษที่ ๑๔ เมื่อระยะความเสื่อมเกิดขึ้นอย่างเต็มที่แล้ว คุณค่าที่สำคัญของกฎหมายเหล่านี้ คือ ด้รักษาบทตอนและเรื่องราวไว้ ทำให้เราสามารถสร้างสภาพสังคมในศตวรรษที่ ๑๖, ๑๕, ๑๔ และก่อนหน้านั้นได้ ในการเขียนหนังสือเล่มนี้ ความสำเร็จของเราขึ้นอยู่กับความสามารถในการวิจัยเชิงวิเคราะห์อย่างมากที่สุด เนื่องจากเราอาจจะเพิ่มเติมเนื้อหาความกฎหมายเหล่านี้ได้โดยอาศัยการอ้างอิงวันเดือนปีในพงศาวดาร ดังนั้นในการวิจัยทางประวัติศาสตร์จึงต้องนำกฎหมายเหล่านั้นมาวิเคราะห์ เพราะถ้าหากนำมาตีความตามตัวอักษรแล้ว คุณค่าของกฎหมายเหล่านั้นก็จะหมดไป

หลักฐานที่สำคัญรองลงไปจากเอกสารเก่า ๆ ของไทยก็คือ งานค้นคว้าที่มีคุณค่าของสมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ เสนาบดีกระทรวงมหาดไทยในสมัยการปฏิรูปของรัชกาลที่ ๕ รายชื่อหนังสือของนักปราชญ์ผู้ยิ่งใหญ่ผู้หนึ่ง ซึ่งข้าพเจ้าใช้ในการค้นคว้านั้นปรากฏอยู่ในบรรณานุกรม พระราชนิพนธ์ของรัชกาลที่ ๕ ซึ่งมีประโยชน์ต่อข้าพเจ้าในการศึกษาถึงความเสื่อมในระยະปีนปลาย นั่นคือ พระราชนิพนธ์เรื่อง พระราชดำรัสทรงแถลงพระบรมราชาธิบายแก่ไขการปกครองแผ่นดิน ซึ่งพระองค์ทรงชี้แจงอธิบายการปฏิรูป และทรงให้ความสนใจที่จะบันทึกผลของการปฏิรูปย้อนหลัง ในเรื่องความสำคัญของพระราชดำรัสนี้ เราต้องตระหนักถึงข้อเท็จจริงว่า ถึงแม้ระบบเก่าจะมีความเสื่อมอยู่โดยไม่ต้องสงสัยเลยก็ตาม แต่รัชกาลที่ ๕ ก็ทรงประเมินข้อบกพร่องของระบบซึ่งพระองค์ตั้งพระทัยจะล้มเลิกนั้นมากเกินไป

อย่างไรก็ตาม การศึกษาเรื่องอิทธิพลของวัฒนธรรมพม่า*****ที่มีต่อไทยก็ถูกละเลยกันมาก แต่จากการศึกษาเปรียบเทียบพบว่า มีงานชิ้นสำคัญที่สุดของเลอแคลร์ (Leclère) ซึ่งศึกษาสถาบันทางการเมืองและกฎหมายของกัมพูชาที่ตรงขึ้นตอนปลายศตวรรษที่ ๑๙ ชาวเขมรสมัยใหม่ส่วนใหญ่มองดูไทยว่า เป็นผู้สืบทอดวัฒนธรรมโบราณของตน ฉะนั้น ในเวลาต่อมา จึงพยายามที่จะลอกเลียนจากไทย แม้ว่าชาวเขมรจะยังคงรักษาลักษณะวัฒนธรรมโบราณไว้บ้างโดยมิได้สืบทอดให้ไทยก็ตาม สำหรับในขอบเขตของสถาบันทางการเมืองนั้นควรคำนึงไว้ว่า ในศตวรรษหลัง ๆ นั้นกัมพูชามักตกอยู่ในฐานะเมืองประเทศราชของไทย และได้รับเอาวิธีการต่างๆ ของไทยไปใช้ ดังนั้น ยกเว้นลักษณะโบราณที่น่าสนใจสองสามประการที่รักษาไว้ได้แล้ว การปกครองของเขมรส่วนใหญ่จะเหมือนรูปแบบการปกครองของไทยสมัยหลังที่เสื่อมลงแล้ว และความสัมพันธ์อันนี้ทำให้งานค้นคว้าของเลอแคลร์มีคุณค่าต่อข้าพเจ้ามาก ในการที่จะเข้าถึงคำอธิบายในวิธีการปฏิบัติและกฎหมายต่างๆ ของไทย อย่างไรก็ดี การศึกษาการปกครองเขมรสมัยต่อมาในเชิงวิเคราะห์ ก็ไม่มีอะไรมากไปกว่าจะนำเรากลับไปสู่รูปแบบการปกครองของไทยในสมัยหลัง ซึ่งจะเห็นถึงสถาบันของอาณาจักรเขมรโบราณ การศึกษาเรื่องนี้โดยตรงจากศิลาจารึกเขมรนั้นจะไม่ได้ผลนัก แต่เราอาจศึกษาทางอ้อมโดยดูจากสถาบันต่างๆ ของไทยในสมัยแรก ๆ โดยเฉพาะอย่างยิ่งดูจากการปกครองของไทยในศตวรรษที่ ๑๕ ซึ่งได้รับอิทธิพลโดยตรงจากเขมรในสมัยนั้น การศึกษาโดยทางนี้อาจจะได้ผลมากกว่า และจะเพิ่มความสนใจแก่เราในการสืบค้นเรื่องปัจจุบัน

เชิงอรรถที่ ๑

- * ชมพูทวีป (Greater India) หมายถึง ประเทศอินเดียและประเทศต่าง ๆ แถบเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ที่ได้รับอิทธิพลของอินเดีย -ผู้แปล
- ๑ Beni Prasad, *Theory of Government in Ancient India*, p. 335.
- ** ราชินิติ หมายถึง วรรณคดีที่กล่าวถึงวิถีทางในการดำเนินการทางการเมือง -ผู้แปล
- ๒ ในหนังสือเล่มนี้ตัวสะกดที่ยอมรับกันโดยทั่วไป คือ "Thai" จะใช้หมายถึงถึงสาขาของเชื้อชาติไทยซึ่งเป็นชาวไทยในประเทศไทยปัจจุบัน คำที่ออกเสียง "Tai" จะใช้สำหรับเชื้อชาติไทยโดยทั่วไป
- *** ความเห็นของเวลส์ในตอนปัจจุบันไม่ได้รับการยอมรับแล้ว จากการค้นคว้าในเรื่องประวัติศาสตร์ไทยก่อนสมัยสุโขทัยนั้น เชื่อกันว่าคนเผ่าไทเป็นกลุ่มคนที่อาศัยอยู่กระจัดกระจายในแถบทางตอนเหนือของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ทางตอนใต้ของจีน และทางตะวันออกเฉียงเหนือของอินเดีย สำหรับคนเผ่าไทที่ตั้งหลักแหล่งในประเทศไทยไม่อาจกำหนดระยะเวลาลงไปแน่นอนได้ว่าเมื่อใด แต่จากหลักฐานทางด้านโบราณคดีพบว่า ในดินแดนประเทศไทย มีร่องรอยของชุมชนมากมายตั้งอยู่กระจัดกระจายทั่วไป ตั้งแต่ภาคเหนือจรดภาคใต้ตั้งแต่สมัยก่อนประวัติศาสตร์ และผู้คนที่อยู่ในชุมชนเหล่านี้ ก็มีวัฒนธรรมของตนเอง ซึ่งสามารถพัฒนาสืบเนื่องมาได้จนถึงสมัยประวัติศาสตร์ จากหลักฐานทางประวัติศาสตร์พบว่า ในราวศตวรรษที่ ๓-๔ มีชุมชนระดับเมืองเกิดขึ้นในประเทศไทย และเมืองเหล่านั้นค่อย ๆ เจริญเป็นแว่นแคว้นอย่างเด่นชัดในระยะต่อมา เช่น แคว้นละโว้ แคว้นเงินยางเชียงแสน แคว้นศรีภูมิไชย แคว้นโคตรบูรณ แคว้นทวารวดี จวบจนประมาณพุทธศตวรรษที่ ๑๙ จึงได้เกิดอาณาจักรสุโขทัยขึ้นมา แว่นแคว้นต่าง ๆ ของไทยขณะนั้นต่างก็รับอิทธิพลวัฒนธรรมจากต่างถิ่น โดยเฉพาะจากอินเดียเข้ามา ผสมผสานกับวัฒนธรรมดั้งเดิมของตน แหล่งที่เป็นสื่อกลางของวัฒนธรรมอินเดีย เช่น อาณาจักรเขมร อาณาจักรลานนา อาณาจักรนครศรีธรรมราช

และอาณาจักรพะโค ฉะนั้น การก่อตั้งอาณาจักรสุโขทัยจึงมิใช่การปลดแอกจากอำนาจทางการเมืองของเขมรแต่อย่างใด สุโขทัยและเขมรมีความสัมพันธ์กันทางวัฒนธรรมมากกว่าทางการเมือง และในทำนองเดียวกัน เมื่อสุโขทัยสถาปนาตนเองมาจนถึงสมัยพ่อขุนรามคำแหงมหาราช ก็มิได้ขยายอำนาจทางการเมืองไปครอบคลุมอาณาจักรพะโค และนครศรีธรรมราช เพียงแต่มีความสัมพันธ์กับอาณาจักรทั้งสองในทางเครือญาติ และในทางวัฒนธรรม ตูรยละเอียดเรื่องนี้ได้จาก มานิต วัลลิโกดม สุวรรณภูมิอยู่ที่ไหน, ๒๕๒๐; จิตร ภูมิศักดิ์ ความเป็นมาของคำสยาม ไทย ลาว และขอม และลักษณะทางสังคมของชื่อชนชาติ, ๒๕๑๙ และ โองการแห่งน้ำ, ๒๕๒๔ - ผู้แปล

๓ Wood, p. 104.

๔ Bastian, p. 164.

**** ความเห็นของเวลส์ในเรื่องนี้ ขอให้ดูข้อโต้แย้งทางวิชาการในปัจจุบัน ซึ่งอธิบายอยู่ในเชิงอรรถ*** - ผู้แปล

***** คำว่า วัฒนธรรมพม่า ในที่นี้อาจเป็นความผิดพลาดในการพิมพ์ เพราะฉะนั้นข้อความทั้งหมดที่กล่าวต่อไปนั้นเกี่ยวกับ กัมพูชา ทั้งสิ้น ดังนั้นที่ถูกต้องแล้วตรงคำว่า วัฒนธรรมพม่า นั้นคงต้องเป็น วัฒนธรรมกัมพูชา - ผู้แปล

บทที่ ๒

ราชาธิปไตย

ในปี ค.ศ. ๑๒๓๗ (พ.ศ. ๑๗๘๐) คนไทยที่สุโขทัยตั้งตัวเป็นอิสระจากเขมร และจัดตั้งระบบราชาธิปไตยแบบพ่อค้าลูกขึ้น ระบบการปกครองเช่นนี้คงจะคล้ายคลึงกับระบบการปกครองของรัฐอิสระอื่นๆ เช่น อาณาจักรน่านเจ้าซึ่งชนชาติไทสามารถตั้งเป็นอาณาจักรขึ้นมาได้เป็นครั้งคราวเมื่ออพยพลงมาจากแถบภาคใต้ของจีนในศตวรรษที่ ๑ ก่อนคริสตกาล* การจัดตั้งรัฐต่างๆ ของคนไทยในตอนนั้นดูเหมือนจะมีลักษณะเช่นเดียวกับรัฐในยุคพระเวทตอนต้นของอินเดีย และคงจะมีขั้นตอนในการพัฒนาเหมือนกับรัฐในส่วนอื่นๆ ของโลก แต่เนื่องจากสภาพแวดล้อมมีผลทำให้อาณาจักรน่านเจ้ารับอารยธรรมจีนแต่เพียงผิวเผิน ฉะนั้น เมื่อคนไทยอพยพลงมาทางใต้เข้าสู่อาณาจักรเขมร ไม่นานก็เริ่มรับวัฒนธรรมอินเดียรุ่นหลังเข้ามา คงไม่มีสิ่งใดที่จะสามารถให้ความกระจ่างในเรื่องลักษณะสังคมแบบพ่อค้าลูกในสมัยสุโขทัยได้ดีไปกว่าข้อความจากศิลาจารึกพ่อขุนรามคำแหง ในปี ค.ศ. ๑๒๓๓ (พ.ศ. ๑๘๓๖) ดังต่อไปนี้

“พ่อกูซื้อศรีอินทราทิตย์ แม่กูซื้อเสื่อง พี่กูซื้อบาลเมือง กูมีพี่น้อง
ท้องเดียวห้าคน ผู้ชายสามผู้หญิงสอง พี่เผื่อผู้ย้ายตายจากเผื่อเทียม
แต่ยังเด็ก....เมื่อชั่วพ่อกู กูบ่าเรอแก่พ่อกู กูบ่าเรอแก่แม่กู กูได้ตัว
เนื้อตัวปลา กูเอามาแก่พ่อกู กูได้หมากส้มหมากหวานอันใดกินอร่อย
กินดี กูเอามาแก่พ่อกู กูไปตีหนังวังช้างได้ กูเอามาแก่พ่อกู กูไป
ตีบ้านตีเมือง ได้ช้างได้วง ได้บัวได้นาง ได้เงินได้ทอง กูเอามา
เวนแก่พ่อกู พ่อกูตายยังพี่กู กูพรำบ่าเรอแก่พี่กู ดั่งบ่าเรอแก่พ่อกู
พี่กูตายจึงได้เมืองแก่กูทั้งกลม”

การกล่าวถึงโอรสพ่อขุนศรีอินทราทิตย์ทั้งห้าพระองค์ที่เกิดจากมารดาคนเดียวกันนั้น แสดงให้เห็นถึงประเพณีการมีภรรยาเพียงคนเดียว และข้อความทั้ง

หมตั้นแสดงให้เห็นถึงภาพชีวิตแบบพอกับลูกอย่างง่าย ๆ ซึ่งการนับถือพ่อแม่และความผูกพันกันในครอบครัวเป็นเรื่องที่สำคัญที่สุด สิ่งเหล่านี้เป็นมรดกที่ชาติไทยได้รับมาจากบรรพบุรุษชนชาติมอญโกเลียวอย่างไม่ต้องสงสัย เรามีหลักฐานมากพอที่จะแสดงให้เห็นว่า สังคมในราชอาณาจักรอัสระอาณาจักรแรกของไทยนี้มีลักษณะเหมือนครอบครัวใหญ่ ภายใต้การปกครองของพระมหากษัตริย์ที่ทรงเปรียบเสมือนพ่อของประชาชน พระมหากษัตริย์ทรงรวมการปกครองทุกอย่างไว้ที่พระองค์เอง ลักษณะที่ทรงทำหน้าที่ต่าง ๆ นั้นจะได้กล่าวถึงในบทหลัง ๆ ต่อไป อย่างไรก็ตาม ตั้งแต่คนไทยยุติการเร่ร่อนลงแล้ว ความผูกพันฉันทเครือญาติก็เปลี่ยนแปลงไป โดยมีความผูกพันทางด้านอาณาเขตหรือเพื่อนบ้านเพิ่มขึ้นด้วย ผลจากการเปลี่ยนแปลงนี้เราจะเห็นได้จากความเจริญของระบบศักดินา

ในสังคมระยะแรกเริ่มนี้ มีความจำเป็นอย่างยิ่งที่พลเมืองจะต้องรวมกำลังกันเพื่อให้พร้อมต่อภาวะสงคราม ดังนั้น จึงนับเป็นสิ่งที่เอื้ออำนวยต่อระบบการปกครองแบบราชาธิปไตยมากกว่าระบบการปกครองแบบอื่น ๆ แต่สำหรับประเทศไทยนั้น แนวความคิดเรื่องรัฐยังไม่เข้ามาปรากฏอย่างเด่นชัดจนกระทั่งถึงยุคสมัยใหม่ เช่นเดียวกับในกรณีของอินเดียโบราณ^๒ เนื่องจากในการปกครองแบบราชาธิปไตย คำว่า “พระมหากษัตริย์” ที่จริงแล้วมีความหมายเท่ากับคำว่า รัฐบาลและรัฐ พระมหากษัตริย์ทรงเป็นทั้งผู้นำและผู้คุ้มครองประชาชนในยามสงครามและเป็นผู้ปกครองในยามสงบ แต่ในเวลานั้นทฤษฎีเทวราชยังไม่พัฒนามากนัก ในจารึกสุโขทัยตอนหลัง ๆ จึงมีคำเขมรและอินเดียปรากฏมากขึ้น รวมทั้งมีการพัฒนาพระราชพิธีและเริ่มมีลักษณะเฉพาะในการบริหารเกิดขึ้นด้วย

หลังจากการตั้งอยุธยาแล้วอิทธิพลจากต่างชาติก็เพิ่มมากขึ้น และเมื่อไทยสามารถตีนครธมได้ในปี ค.ศ. ๑๔๓๑ (พ.ศ. ๑๙๗๔) ก็ได้กวาดต้อนบรรดาพราหมณ์และขุนนางเขมรจำนวนมากเข้ามายังอยุธยา จึงมีผลทำให้ความคิดเกี่ยวกับการปกครองของเขมรเข้ามามีอิทธิพลมากขึ้น เนื่องจากไม่มีความคิดใดที่ขัดแย้งกับความเชื่อเดิมของไทย ความคิดทั้งสองนี้จึงรวมกันเข้าเป็นแนวความคิดใหม่ขึ้นมา อาจจะเป็นระยะนี้เองที่ความคิดเรื่องเทวราชของไทยได้เจริญขึ้นด้วย สำหรับเรื่องนี้ข้าพเจ้าได้เขียนรายละเอียดไว้ในหนังสือเรื่อง Siamese State Ceremonies แล้ว ฉะนั้น ในที่นี้จะพูดถึงเรื่องนี้แต่เพียงย่อ ๆ และจะพูดถึงเฉพาะที่คณะที่ค่อนข้างจะแตกต่างออกไปเท่านั้น

ลัทธิเทวราชของเขมรเป็นรูปแบบความเชื่อที่มาจากลัทธิเทวราชของอินเดียโบราณ ซึ่งพระมหากษัตริย์เปรียบเหมือนพระศิวะและพระวิษณุอันเป็นเทพเจ้าในลัทธิฮินดู ไทยรับแนวความคิดนี้เข้ามาในสมัยสุโขทัยตอนปลาย และหลังจากไทยตีนครธมได้แล้ว แนวความคิดนี้ก็ยิ่งมั่นคงขึ้นอย่างไม่ต้องสงสัย เมืองหลวงของไทยรับศาสนาพุทธลัทธิหินยานเข้ามาเป็นศาสนาประจำชาติตั้งแต่สมัยพ่อขุนรามคำแหงเป็นอย่างน้อย นอกจากนี้ยังรับแนวความคิดของลัทธิเทวราชเข้ามาด้วย จึงนับถือพระมหากษัตริย์ เปรียบเสมือนพระโพธิสัตว์ ทฤษฎีทั้งสองนี้มีได้ขัดแย้งกันเลย แต่เข้ากันได้อย่างสมบูรณ์ พราหมณ์ประจำราชสำนักเป็นผู้ประกอบพิธีตามลัทธิฮินดูให้กับพระมหากษัตริย์ในพระราชพิธีบรมราชาภิเษก โดยอัญเชิญเทพเจ้าโดยเฉพาะอย่างยิ่ง คือ พระศิวะ ลงมาสู่โลกให้สถิตย์ในองค์พระมหากษัตริย์ที่กำลังจะขึ้นครองราชย์ ประชาชนทั่วไปและพระสงฆ์จะนับถือพระมหากษัตริย์เปรียบเสมือนพระโพธิสัตว์ แต่ก็ยังมีกรณียกเว้นที่มีพระมหากษัตริย์เพียงสองสามพระองค์เท่านั้นที่ทรงสนับสนุนลัทธิพราหมณ์มากกว่าศาสนาพุทธ

ทฤษฎีทั้งสองที่รวมกันเข้านี้มีอิทธิพลต่อแนวความคิดราชาธิปไตยของไทยอย่างลึกซึ้ง ยังผลให้พระมหากษัตริย์ไทยทรงมีพระราชอำนาจเด็ดขาดยิ่งกว่าพระมหากษัตริย์เขมรและอินเดีย ซึ่งเป็นประเทศที่ประชาชนมักจะมีความรู้และช่วยตัวเองได้เนื่องจากการปกครองตนเองในระดับท้องถิ่น แต่วาระพระราชมณเฑียรก็มีอำนาจคอยตรวจสอบการปกครองแบบทรราชย์ โดยมีวิธีการที่ต้อยหลายประการที่ส่งเสริมอำนาจของพระมหากษัตริย์ไทยให้เข้มแข็งยิ่งขึ้น เช่น การสร้างบรรยากาศในพระราชสำนักให้ดูลึกลับและน่าเกรงขาม การมีข้อต้องห้ามต่าง ๆ ในการติดต่อกับพระมหากษัตริย์ผู้เป็นเทวราชและบรรดาเจ้าทั้งหลาย เช่น จะหลีกเลี่ยงการใช้ภาษาของสามัญชน แต่จะต้องใช้ภาษาราชศัพท์ ซึ่งได้มาจากเชลยขุนนางเขมร รวมทั้งสร้าง ความหวงหaura และราชพิธีที่วิจิตรพิสดารขึ้น ความสัมพันธ์ระหว่างพระมหากษัตริย์เขมรกับประชาชนที่เป็นแบบนายกับบ่าวนั้น ได้เข้ามามีอิทธิพลต่อความสัมพันธ์แบบพ่อกับลูกของไทยแต่เดิม แต่ก็มีได้เข้ามาแทนที่ลักษณะเดิมของไทยเสียทั้งหมด เพียงแต่เข้ามาทำให้ผู้นำของไทยดูน่าเกรงขามยิ่งขึ้น ทฤษฎีการปกครองแบบพ่อกับลูกได้รับการฟื้นฟูอย่างมากในสมัยรัตนโกสินทร์ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในสมัยรัชกาลที่ ๕ ซึ่งพระองค์ทรงปกครองเสมือนว่าพระองค์เป็นพ่อของประชาชนอย่างแท้จริง

อย่างไรก็ตาม สภาพที่แท้จริงของประชาชนตลอดเวลาจะขึ้นอยู่กับบุคลิกภาพ และความต้องการของพระมหากษัตริย์แต่ละองค์เป็นสำคัญ เพราะเราต้องคำนึงถึงความจริงที่ว่า พระมหากษัตริย์ทรงมีพระราชอำนาจเด็ดขาดมาก พระองค์แต่เพียงผู้เดียวเท่านั้นที่จะปฏิบัติต่อราษฎรในฐานะลูกหรือในฐานะทาสก็ได้ พระราชอำนาจเด็ดขาดของ เจ้าชีวิต ของไทยมีมากเป็นล้นพ้น และมีความแตกต่างกับดินแดนอื่น ๆ นอกเอเชียตะวันออกเฉียงใต้มาก จนยากที่ชาวยุโรปในศตวรรษที่ ๒๐ จะเข้าใจได้ พระมหากษัตริย์ทรงมีอำนาจสูงสุดเหนือทุกชีวิต ไม่ว่าจะป็นเจ้าชั้นสูงหรือทาสก็ตาม และคนไทยทุกคนก็เคยชินต่อการเป็นคนว่านอนสอนง่าย ไม่มีการโต้แย้งความต้องการของพระมหากษัตริย์แม้แต่หน่อย ไม่ว่าจะความต้องการนั้นจะก่อให้เกิดความเสียหายเพียงไร แต่กระนั้นก็ตาม ยังมีสิ่งที่คุณสมบัติให้ทรงใช้อำนาจในทางที่ผิดอยู่หลายประการด้วยกัน เช่น ความเกรงกลัวว่าจะเกิดกบฏและการคบคิดกันในพระราชวัง พระราชอำนาจสูงสุดของพระมหากษัตริย์ทำให้พระองค์ทรงมีฐานะแยกตัวออกจากคนกลุ่มอื่น ๆ แม้ว่าพระองค์จะไม่ค่อยสนพระทัยต่อปัจเจกชนนัก แต่พระองค์ก็ทรงไม่กล้าที่จะเป็นศัตรูกับขุนนางหรือประชาชนทั้งหมด เพราะบรรดาเจ้าขุนนางผู้ใหญ่ และข้าราชการบริวาร มักจะเป็นผู้ยุยงให้เกิดกบฏ ถ้าหากไม่พอใจผลประโยชน์ที่ตนได้รับ พระราชอำนาจของพระมหากษัตริย์จะอยู่เหนือบุคคลที่ใกล้ชิดเหล่านี้มากน้อยเพียงใด ขึ้นอยู่กับบุคลิกภาพของพระองค์เอง อย่างไรก็ตาม โดยปรกติแล้วมักจะไม่ค่อยมีการรวมตัวกันในหมู่ข้าราชการ เพราะต่างก็มีความสงสัยซึ่งกันและกัน ทั้ง ๆ ที่การรวมตัวกันนี้มีความจำเป็นต่อความสำเร็จในการกบฏอยู่มาก และข้าราชการนั้นก็ดูจะพยายามหาความดีความชอบด้วยการเปิดเผยว่ามีแผนการจะคิดทำลายพระมหากษัตริย์มากกว่าที่จะช่วยเหลือกันทำการกบฏ ขณะเดียวกัน ประชาชนโดยทั่วไปก็ไม่ค่อยจะสนใจในพระชะตากรรมของพระมหากษัตริย์ในพระราชวัง “จึงพร้อมที่จะตกไปเป็นข้าแผ่นดินของพระมหากษัตริย์องค์ไหนก็ได้ และขอให้มีหลักประกันที่จะไม่ถูกกดขี่มากกว่าเดิม พวกเขายังไม่มีความสนใจในพระชะตากรรมของพระมหากษัตริย์ของตน จากประสบการณ์ที่ผ่านมา นั้น พิสูจน์ให้เห็นว่าเมื่อเกิดจลาจลขึ้นเพียงเล็กน้อย พวกเขาก็ปล่อยให้พระมหาพิชัยมงกุฏตก ไปอยู่ในเงื้อมมือของผู้ทรงอำนาจและเก่งกล้าสามารถ”^๓ จึงไม่ค่อยปรากฏว่าจะใช้วิธีการรุนแรงกำจัดพระราชย์ที่โหดร้ายในแผ่นดิน นอกจากในกรณีที่มีการกดขี่อย่างรุนแรงเท่านั้น ประกอบกับคนไทยมักจะนับถือ

สถาบันมากกว่าตัวบุคคลที่รับตำแหน่งนั้นๆ จึงทำให้คนไทยเชื่อว่าพระผู้เป็นเจ้าของเจ้าจะไม่ทรงสนับสนุนพระมหากษัตริย์ที่ไม่มีสิทธิโดยชอบธรรม

หลักเมตตาทศธรรมของพุทธศาสนาเป็นมาตรการทางศีลธรรมที่ควบคุมพระราชอำนาจของพระมหากษัตริย์มิให้ทรงละเลย ทศพิธราชธรรม ของอินเดียโบราณเสียทั้งหมด หลักทศพิธราชธรรมหรือหลัก ๑๐ ประการนี้ เป็นแนวทางสำหรับให้พระมหากษัตริย์ทรงปฏิบัติตาม^๔ อย่างไม่ก็ติ มาตรการต่างๆ ที่คอยทัดทานพระราชอำนาจของพระมหากษัตริย์นี้มีอยู่ตลอดมาแทบจะไม่เปลี่ยนแปลง ดังที่ได้กล่าวข้างต้นว่า เป็นลักษณะสำคัญที่สุดในเรื่องพระราชอำนาจเด็ดขาดของพระมหากษัตริย์ในบทต่อๆ ไปเราจะได้ศึกษาถึงรายละเอียดในเรื่องลักษณะการใช้พระราชอำนาจของพระมหากษัตริย์ และศึกษาถึงหน้าที่ของพระองค์ที่เกี่ยวกับการปกครองในด้านต่างๆ

การสืบราชสมบัติของพระมหากษัตริย์ไทยในทางทฤษฎีนั้นยึดถือตามกฎหมายแพ่งโบราณ ปี ค.ศ. ๑๔๕๘^๕ (พ.ศ. ๒๐๐๑) ซึ่งบัญญัติไว้ว่า พระราชโอรสองค์แรกของพระอัครมเหสีจะเป็นรัชทายาท อาจจะเป็นไปได้ว่ากฎหมายนี้ได้แบบอย่างมาจากระบบโบราณที่ยอมรับเชื้อสายทางมารดาเป็นใหญ่ และเราจะเห็นได้ว่าตำแหน่งของเจ้าต่างๆ ขึ้นอยู่กับพระมารดาของพระองค์เป็นสำคัญ แม้ว่าระบบที่ยึดถือเชื้อสายทางมารดาเป็นใหญ่นี้ยังคงมีอยู่ แต่ประชาชนก็คงไม่สำนึกถึงการปฏิบัติตามระบบนี้มากนัก และพระมหากษัตริย์ไทยก็ได้ทรงคำนึงถึงระบบนี้เช่นกัน เพราะมักจะทรงพยายามยกราชสมบัติให้กับพระราชโอรสองค์โปรด ไม่ว่าพระราชโอรสองค์นั้นจะมีกำเนิดอย่างไร หรือในบางครั้งถ้าพระราชโอรสยังทรงพระเยาว์ก็มีความจำเป็นต้องเสนอพระราชอนุชาให้เป็นรัชทายาท แต่หลักการต่างๆ มักจะล้มเหลว เพราะหลังจากพระราชบิดาสวรรคตแล้ว พระราชโอรสต่างก็จะต่อสู้กันเพื่อแย่งชิงราชสมบัติ ซึ่งถือเป็นเหตุการณ์ธรรมดาที่มีการต่อสู้แย่งชิงกันอย่างรุนแรงในพระราชวังในช่วงระยะเวลาสั้นๆ และไม่ค่อยจะมีผลกระทบกระเทือนต่อความสงบของประชาชนส่วนใหญ่มากนัก

จากหนังสือของเลอแคลร์^๖ กล่าวว่า ตำแหน่งรัชทายาทของกัมพูชานั้นเป็นตำแหน่งที่สืบทอดกันในกลุ่มพระบรมวงศานุวงศ์ โดยไม่คำนึงถึงพระราชโอรสองค์โต เพศ หรือเชื้อสายบิดามารดา เมื่อพระมหากษัตริย์สวรรคตแล้ว ขุนนาง

ผู้ใหญ่ว่าเลือกผู้สืบราชสมบัติจากบรรดาพระบรมวงศานุวงศ์ เมื่อได้รับเลือกแล้ว พระมหากษัตริย์ก็ทรงมีพระราชอำนาจเด็ดขาด ซึ่งไม่มีร่องรอยปรากฏอยู่เลยว่าไทยปฏิบัติตามแบบเขมร นอกจากนี้ เลอแคลร์^๗ ยังได้กล่าวอีกด้วยว่า พระมหากษัตริย์กัมพูชาทรงมีสิทธิเหนือพระราชอาณาจักร์ ซึ่งมีใช้สิทธิได้รับโดยกำเนิด แต่ได้มาโดยเจตจำนงของขุนนางผู้ใหญ่ ซึ่งเป็นผู้เลือกพระมหากษัตริย์ในนามของประชาชน และเป็นผู้มีอำนาจในการเลือกรัชทายาท ในระบอบราชาธิปไตยของไทยอาจจะไม่ยอมรับความคิดเห็นมาใช้ พระบรมวงศานุวงศ์และขุนนางผู้ใหญ่จึงไม่มีสิทธิที่จะใช้อิทธิพลของตนเลือกพระมหากษัตริย์ แม้ว่าในความเป็นจริงแล้วพวกนี้อาจจะสนับสนุนเจ้านายองค์ใดองค์หนึ่งในการต่อสู้เพื่อแย่งชิงราชสมบัติภายหลังการสวรรคตของพระมหากษัตริย์ ขุนนางชั้นสูงจะทำพิธีถวายทรัพย์สินสมบัติในพระราชอาณาจักร์แก่พระมหากษัตริย์ในพระราชพิธีบรมราชาภิเษก แล้วพระองค์จะทรงคืนให้อยู่ในความดูแลของขุนนางในทันที และจะทรงรับรองตำแหน่งของขุนนางเหล่านั้น พระราชพิธีบรมราชาภิเษกนี้มีทั้งในประเทศไทยและกัมพูชา สำหรับประเทศไทยมีการตีความพระราชพิธีนี้ว่า เป็นพิธีที่ทำให้พวกขุนนางรู้สึกว่าคุณกษัตริย์มีอำนาจและได้รับการแต่งตั้งจากพระมหากษัตริย์ผู้ขึ้นครองราชสมบัติ มิใช่ได้รับการแต่งตั้งจากพระมหากษัตริย์ที่สวรรคตไปแล้ว อย่างไรก็ตาม เรื่องนี้เลอแคลร์ตีความว่า พระมหากษัตริย์กัมพูชาทรงได้รับอำนาจและราชสมบัติจากขุนนางชั้นสูง เพราะพระราชพิธีนี้ให้อำนาจผลประโยชน์ให้กับพวกขุนนางมากกว่าพระมหากษัตริย์ ซึ่งต่างจากความคิดของไทย

เชิงอรรถบทที่ ๒

* ความเห็นของเวลส์ในเรื่องนี้ปัจจุบันมีข้อโต้แย้งแล้วว่า อาณาจักรของชนชาติไท แต่เป็นอาณาจักรที่ชนชาติขี้ และชนชาติไต้ตั้งขึ้นในสมัยน่านเจ้ามีชนชาติไทอาศัยอยู่ทางใต้และทางตะวันตกเฉียงใต้ของเขตศูนย์กลางอาณาจักรนี้ แต่มิได้เป็นผู้ปกครองของอาณาจักรน่านเจ้า ดูรายละเอียดเรื่องนี้ได้จาก Mote, F.W. "Symposium on the Prehistory of the Thai People" สังคมศาสตร์ปริทัศน์ ฉบับพิเศษ ๓ มิถุนายน, ๒๕๐๙, หน้า ๑๒-๒๓ และ สุชาติ ภูมิบริรักษ์ "น่านเจ้า" เป็นอาณาจักรของ

ชนชาติไทยเราจริงหรือ?" ศิลปวัฒนธรรม ปีที่ ๓ ฉบับ ๗ พฤษภาคม, ๒๕๒๕,
หน้า ๑๖-๓๑. —ผู้แปล

๑. Coedès, i, p. 44.
๒. Beni Prasad, *Theory of Government in Ancient India*, p. 8.
๓. L.L, p. 106. (คัดจาก สันต์ ท. โกมลบุตร แปล), จดหมายเหตุลาลูแบร์
ฉบับสมบูรณื เล่ม ๑, (พระนคร : สำนักพิมพ์ก้าวหน้า, ๒๕๑๐, หน้า ๔๗๖).
๔. การให้ การสำรวจกายวาจา การสละ ความซื่อตรง ความอ่อนโยน ความเพียร
ละความชั่ว ความไม่มักโกรธ ความไม่เบียดเบียน ความอดทน ความประพฤติ
ไม่ผิดมารยาท
๕. บรัดเลย์, เล่ม ๒, หน้า ๙๒.
๖. Leclere (1), pt. i, chs. 2 and 3.
๗. Leclere (1), p. 32.

ชนชั้นในสังคม

สังคมไทยเป็นสังคมที่ปราศจากชนชั้น เพราะว่าคนไทยไม่เคยรับเอาสถาบันเกี่ยวกับวรรณะของฮินดูมาใช้เหมือนกับคนเขมร หากแต่เป็นชนชั้นที่มีความเคลื่อนไหวหมุนเวียนกันเป็นส่วนใหญ่ และเป็นชนชั้นที่ไม่มีเสถียรภาพหรือความถาวรแต่อย่างใด เพราะว่าเชื้อพระวงศ์ก็อาจกลายเป็นชนชั้นสามัญได้ภายหลังห้าชั่วอายุคนไปแล้ว อย่างน้อยที่สุดในเวลาต่อมา คนพวกนั้นก็ไม่มีเชื้อสายตระกูลผู้ดีอีกแล้ว ในขณะที่นักบวชในพุทธศาสนา และพวกทาสส่วนใหญ่ก็เป็นเพียงชนชั้นซึ่งแยกตัวไปจากผู้ที่เป็นไทแก่ตัว (ไพร่) เพียงชั่วคราวเท่านั้น ลักษณะการจัดระดับชนชั้นซึ่งปฏิเสธการแบ่งชั้นวรรณะหรือแม้แต่ความมั่นคงถาวรของชนชั้นก็คือ อิทธิพลของพุทธศาสนา และอำนาจสูงสุดของพระมหากษัตริย์ในระบอบราชาธิปไตย โดยเฉพาะอย่างยิ่งระบอบราชาธิปไตยนั้นไม่ต้องการให้เกิดพัฒนาการที่น่าเป็นอันตรายเช่นนี้ขึ้น การที่ทฤษฎีเทวราชได้มีอิทธิพลต่อฐานะของบุคคลทุกคนที่เป็นข้าของพระมหากษัตริย์นับตั้งแต่เชื้อพระวงศ์สูงสุดลงมา จึงทำให้ในด้านความสัมพันธ์กับพระมหากษัตริย์นั้นบุคคลเหล่านั้นอยู่ในฐานะเป็นแค่ผู้นรูลี โดยมีศัพท์เรียกว่า ข้าเฝ้า และ ข้าหลวง ใช้กับขุนนางและข้าหลวงตำแหน่งสูงสุด โดยมีความหมายตัวอักษรว่า “ทาสหลวง” ซึ่งไม่ใช่เป็นคำเยินยอที่กล่าวขึ้นลอย ๆ แต่เพียงอย่างเดียวเท่านั้น

ทั้ง ๆ ที่ร้อนใจในสังคมเป็นเช่นนั้น แต่ราชตระกูลและพระสงฆ์ต่างก็ยังคงต้องการความเคารพ ในฐานะมีสายเลือดเจ้าและในฐานะเป็นตัวแทนของศาสนา แม้ในสมัยโบราณมากที่สุดเท่าที่เราพอจะทราบได้ พระมหากษัตริย์ก็ไม่อาจทรงปกครองอาณาจักรทั้งหมดได้ด้วยพระองค์เอง และความจำเป็นนี้ทำให้เกิดมีชนชั้นขุนนางขึ้นมา ในขณะที่เดียวกันระบบการบริหารที่พัฒนาเต็มที่แล้วก็ย่อมต้องการชนชั้นขุนนางจำนวนมากมาช่วยปฏิบัติงาน พวกผู้ดีและขุนนางเหล่านี้ไม่ได้หวังที่จะปฏิบัติหน้าที่อย่างแท้จริง แต่พวกนี้ทำงานเพื่อหวังตำแหน่งและความเคารพนับถือเท่านั้น ทั้งนี้เพราะสิ่งเหล่านี้แสดงถึงสิทธิพิเศษของพวกเขาอย่างเห็นได้ชัด ดังนั้น

จึงเกิดชนชั้นที่มีสิทธิพิเศษขึ้นมาจริง ๆ ในขณะที่ความเป็นจริงเป็นที่รู้กันว่า บุคคลแต่ละบุคคลในทุก ๆ ชนชั้นมีความเท่าเทียมกันในสายตาของพระมหากษัตริย์ ในบั้นนี้เราจะพยายามศึกษาลักษณะและองค์ประกอบทั้งชนชั้นอภิสิทธิ์ และชนชั้นที่ไม่มีอภิสิทธิ์ในสังคม ตลอดจนลักษณะความสัมพันธ์ที่มีต่อกัน และต่อสถาบันพระมหากษัตริย์ นอกจากนี้จะศึกษาเป็นพิเศษว่า แต่ละชนชั้นมีความเกี่ยวข้องกับระบบการบริหารอย่างไร

๑. พระบรมวงศานุวงศ์

จากศิลาจารึกของพ่อขุนรามคำแหงซึ่งเราได้อ้างไว้ในบทที่แล้ว จะเห็นได้ว่าพระมหากษัตริย์ไทยในสมัยสุโขทัยตอนต้นมีพระมเหสีเพียงองค์เดียวเท่านั้น ซึ่งในสมัยนั้นลาวก็รับเอาประเพณีนี้ไปใช้ และมีเหตุผลที่เชื่อได้ว่าเป็นลักษณะของคนไทยสมัยก่อน ในสมัยต่อมาความนิยมได้เข้ามาพร้อม ๆ กับอิทธิพลอื่น ๆ ของอินเดีย โดยเฉพาะในหมู่พระบรมวงศานุวงศ์และครอบครัวขุนนาง และเนื่องจากบรรดาพระบรมวงศานุวงศ์และขุนนางมียศไม่เท่ากัน จึงทำให้เกิดความสัมพันธ์ที่สลับซับซ้อนในเรื่องเครื่องญาติมาก ในกลางศตวรรษที่ ๑๕ เมื่อระบบต่าง ๆ ยังไม่ยุ่งยากนัก ตามกฎหมายแคว้นบาล ค.ศ. ๑๔๕๘^๑ (พ.ศ. ๒๐๐๑) ได้ระบุว่า เจ้ามีอยู่ ๕ ชั้นด้วยกัน คือ

๑. พระราชโอรสของพระมหากษัตริย์ที่ประสูติจากพระมเหสีที่มียศสูง (อัครมเหสี) มีฐานันดรศักดิ์เป็น สมเด็จเหนือพระพุทธรเจ้า ซึ่งจัดว่าเป็นอันดับสูงสุดในพระบรมวงศานุวงศ์ และเป็นตำแหน่งรัชทายาท

๒. พระราชโอรสของพระมหากษัตริย์ที่ประสูติจากพระอัครชายาชั้นที่เรียกว่า แม่ยั่วเมือง มีฐานันดรศักดิ์เป็น พระมหาอุปราช เป็นเจ้าชายชั้นรองจากชั้นแรก เป็นชั้นที่ยังมีสิทธิในราชบัลลังก์ ตำแหน่ง อุปราช ในอินเดียโบราณนั้นหมายถึงผู้ที่จะเป็นรัชทายาท แต่สำหรับในไทยในศตวรรษที่ ๑๕ ตำแหน่งนี้หมายถึงเจ้าชายชั้นที่สอง ซึ่งไม่แน่ใจว่าเป็นเพราะความเข้าใจความหมายจากอินเดียผิด หรือเป็นการใช้ความหมายตามแบบของไทยแต่โบราณซึ่งเป็นตำแหน่งรัชทายาท ในศตวรรษต่อมา ตำแหน่ง พระมหาอุปราช ก็กลับไปมีความหมายดั้งเดิมแบบอินเดีย ซึ่งคนไทยใช้เรียกเจ้าชายที่เป็นรัชทายาท ไม่ว่าจะ เป็นโอรสในชั้นที่หนึ่งหรือชั้นที่สองก็ตาม^๒

๓. พระราชโอรสของพระมหากษัตริย์ที่ประสูติจากพระมารดา ซึ่งทรงเป็นพระราชธิดาของพระมหากษัตริย์ หรือเรียกว่า ลูกหลวง ทรงมีฐานันดรศักดิ์เป็นลูกหลวงเอก

๔. พระราชโอรสของพระมหากษัตริย์ที่ประสูติจากพระมารดาที่มีกำเนิดเป็นหลานของพระมหากษัตริย์ หรือที่เรียกว่า หลานหลวง ทรงมีฐานันดรศักดิ์เป็นลูกหลวง

๕. พระราชโอรสของพระมหากษัตริย์ที่ประสูติจาก พระสนม ทรงมีฐานันดรศักดิ์เป็น พระเขาวราช

มีบทความที่น่าสนใจและเชื่อถือได้อยู่บนบทความหนึ่ง^๓ เกี่ยวกับเรื่องพระบรมวงศานุวงศ์ ซึ่งเขียนโดยผู้เชี่ยวชาญทางด้านวัฒนธรรมของไทย จากบทความนี้จะเห็นได้ว่า คำว่า เจ้าฟ้า จะไม่ใช้กับเจ้าชายชั้นสูงสุดหรือชั้นต่ำสุด แต่จะใช้กับเจ้าชายซึ่งอยู่ในลำดับชั้นที่สามและที่สี่ซึ่งปกครองเมืองต่าง ๆ คำนี้มีความหมายตามตัวอักษรคือ “เจ้าจากฟ้า” หรือ “เจ้าผู้ปกครอง” ซึ่งมีความหมายเดียวกับคำว่า ซอ บัว ของพม่าและพวแกน ในสมัยหลังพระมหากษัตริย์มักจะไม่ทรงยกฐานะพระชายาให้อยู่ในตำแหน่งพระอัครมเหสีหรือตำแหน่งพระราชินี ทั้งนี้เพราะเหตุผลเกี่ยวกับเรื่องความมั่นคงปลอดภัยของพระองค์เอง ดังนั้น จึงไม่มีพระราชโอรสของพระมหากษัตริย์ที่ประสูติในลำดับชั้นที่สูงกว่า เจ้าฟ้า ตำแหน่งนี้จึงหมายถึงเจ้าในลำดับชั้นสูงสุดไป และเมื่อพระชายาบางองค์ได้รับยกย่องให้เป็นพระมเหสี พระราชโอรสที่ประสูติจากพระมเหสียังคงเรียกว่าเจ้าฟ้า และคำนี้เป็นคำใช้เรียกเจ้าที่มีกำเนิดสูงสุดในเวลาต่อมา ดังนั้น ระบบนี้จึงซับซ้อนมากขึ้นและได้รับการปรับปรุงให้ดีขึ้นในกลางศตวรรษที่ ๑๖ จากนั้นก็ได้ใช้ระบบนี้เรื่อย ๆ มา ไม่มีกฎหมายใด ๆ บรรยายถึงระบบนี้ได้อย่างละเอียด แต่เราก็อาจจะเข้าใจได้โดยศึกษาจากเหตุการณ์ทางประวัติศาสตร์และวิธีการปฏิบัติในปัจจุบัน ลักษณะที่สำคัญของระบบนี้บรรยายได้ดังต่อไปนี้

พระราชโอรสของพระมหากษัตริย์ ซึ่งประสูติจากพระมเหสี หรือพระราชธิดาจะมีฐานันดรศักดิ์เป็น เจ้าฟ้า โดยดูจากตำแหน่งของพระมารดาเป็นสำคัญ ขณะเดียวกัน พระราชโอรสของพระมหากษัตริย์ซึ่งประสูติจากพระสนม ก็อยู่ในฐานันดรศักดิ์ พระองค์เจ้า ทายาทของ เจ้าฟ้า และ พระองค์เจ้า ซึ่งเกิดจากมารดาอยู่ในฐานันดรศักดิ์พระองค์เจ้า หรือหม่อมเจ้า หรือพระสนมจะอยู่ในฐานันดรศักดิ์ หม่อม-

เจ้า ทายาทของหม่อมเจ้าจะอยู่ในฐานันดรศักดิ์ หม่อมราชวงศ์ ทายาทของหม่อมราชวงศ์อยู่ในฐานันดรศักดิ์ หม่อมหลวง หลังจากห้าชั่วอายุคนนี้ไปแล้วราชตระกูลก็หมดไป และบุตรก็เป็นคนธรรมดาไป นอกจากการสืบตระกูลของฐานันดรศักดิ์ ขึ้นอยู่กับสิทธิของกำเนิดตั้งที่ได้บรรยายข้างต้นแล้ว พระญาติของพระมหากษัตริย์องค์ที่สืบราชบัลลังก์หรือก่อตั้งราชวงศ์ ก็จะได้รับแต่งตั้งให้ดำรงฐานันดรศักดิ์ที่เหมาะสม ขณะเดียวกัน ในบางครั้งหม่อมเจ้าเมื่อทำความดีความชอบก็ได้เลื่อนชั้นขึ้นอยู่ในฐานันดรศักดิ์ พระองค์เจ้า ลำดับบรรดาศักดิ์ที่น่าสนใจ คือ ความเกี่ยวข้องของเจ้าชายและเจ้าหญิงที่มีฐานันดรศักดิ์ พระองค์เจ้า กับพระมหากษัตริย์ ด้วยเหตุนี้ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ ก็หมายถึง พระปิตุลา หรือพระมาตุจฉาของพระมหากษัตริย์ และ พระเจ้าลูกยาเธอ ก็หมายถึงพระราชโอรสของพระมหากษัตริย์ เจ้าฟ้าชายและเจ้าฟ้าหญิงก็ใช้ฐานันดรศักดิ์นี้ด้วยเช่นกัน แต่ถ้อยอยู่ในลำดับชั้นสูงก็มีคำนำหน้าว่า สมเด็จ นอกจากนั้นแล้วการแบ่งชั้นของฐานันดรเจ้ายังกำหนดโดย ศักดินา ซึ่งจะได้อธิบายในตอนต่อไปของบทนี้ ในที่นี้จะกล่าวถึงการกำหนดศักดินาไว้บ้าง เช่น เจ้าฟ้าในลำดับชั้นสูงจะมีศักดินา ๑๕,๐๐๐ หรือ ๒๐,๐๐๐ พระองค์เจ้า มีศักดินา ๑,๕๐๐ ถึง ๗,๐๐๐ หม่อมเจ้า มีศักดินา ๑,๕๐๐ หม่อมราชวงศ์ มีศักดินา ๕๐๐ และ หม่อมหลวง มีศักดินา ๒๐๐

ฐานันดรศักดิ์เหล่านี้เป็นสิ่งที่กำหนดการจัดลำดับชั้นในทุก ๆ กรณี บุตรของฐานันดรศักดิ์ที่สูงกว่าจะมีลำดับชั้นที่สูงกว่าฐานันดรศักดิ์ต่ำ ฐานันดรศักดิ์ เจ้าฟ้าได้รับเบี้ยหวัดเป็นจำนวนมาก และได้รับสิทธิพิเศษมากกว่าฐานันดรศักดิ์ชั้นต่ำกว่า เช่น ถ้าเสด็จไปทางบกก็มีกลุ่มทหารถือทวนคุ้มกัน ถ้าเสด็จไปทางน้ำจะประทับบนเรือกัญญา เจ้าฟ้าเป็นฐานันดรศักดิ์ชั้นเดียวที่ได้รับพระราชทานอภิเษกด้วยน้ำมหาสังข์ ได้ใช้พระเต้าสุธารส ทิพย์พระจันทร์ และเครื่องราชกกุธภัณฑ์อื่น ๆ ที่เป็นเครื่องทองลงยา ในขณะที่เจ้าชั้นอื่น ๆ และขุนนาง ได้ใช้เพียงเครื่องอิทธิยศทองธรรมดา ชั้นเจ้าฟ้านี้จะมีนักดนตรีประจำราชสำนักขับกล่อมบทมนตรระของพราหมณ์ และได้รับการดูแลจากพระอภิบาลนับตั้งแต่แรกประสูติทีเดียว และต่อจากนั้นก็ยังมีพระราชพิธีโสกันต์ พิธีสรนํ้า และพิธีปลงพระศพ พิธีต่างๆนี้มีการจัดทำกันอย่างยิ่งใหญ่ที่สุด สำหรับชั้นพระองค์เจ้า และหม่อมเจ้า ก็มีสิทธิพิเศษต่างๆ และได้รับเบี้ยหวัดด้วยเช่นกัน แต่ชั้น หม่อมราชวงศ์ และหม่อมหลวงนั้น ไม่ได้จัดอยู่ในพวกเจ้าเสียทีเดียว แต่เป็นเพียงเชื้อสายของพระบรมวงศานุวงศ์เท่านั้น

ฐานันดรศักดิ์ชั้นนี้ไม่มีสิทธิพิเศษเช่นเดียวกับเจ้า นอกจากจะได้รับเบี้ยหวัดบ้างเล็กน้อย หม่อมราชวงศ์ และหม่อมหลวงนั้นเข้ารับราชการเป็นมหาดเล็กเช่นเดียวกับบุตรของขุนนางชั้นสูง และมีสิทธิเข้าเฝ้าพระมหากษัตริย์โดยอยู่ในกลุ่มพวกมหาดเล็ก ไม่ใช่อยู่ในกลุ่มพวกเจ้า เนื่องจากฐานันดรศักดิ์ชั้นนี้ได้รับตำแหน่งทางราชการที่ไม่สำคัญนัก ดังนั้น จึงไม่มีการใช้บรรดาศักดิ์ของราชตระกูล

เราจะพิจารณาถึงหน้าที่ทางการบริหาร และตำแหน่งทางราชการของพวกเจ้าว่า แตกต่างจากพวกสกุลยศที่เราได้กล่าวถึงไปแล้วอย่างไร ในระหว่างตอนปลายสมัยสุโขทัยถึงประมาณ ๒๐๐ ปีแรกของสมัยอยุธยา จะเห็นได้ว่า หน้าที่ของเจ้าเป็นไปตามที่กำหนดไว้ในกฎมณเฑียรบาล^๔ อันกล่าวได้ว่า พระราชโอรสของพระมหากษัตริย์จะต้องประทับอยู่ในเมืองหลวง ซึ่งอยู่ภายใต้พระราชอำนาจของพระมหากษัตริย์ (แต่เท่าที่ปรากฏในรัชทายาทมักจะไปปกครองหัวเมือง) ลูกหลวงเอก และลูกหลวง จะได้รับแต่งตั้งให้ไปปกครองหัวเมืองโทตามลำดับ แต่พระเขยวราชจะไม่ได้รับแต่งตั้งเช่นนี้ ประเพณีการแต่งตั้งเจ้าออกไปปกครองหัวเมืองซึ่งเป็นรัฐกึ่งอิสระนั้นมีมากในกรณีที่หัวเมืองอยู่ไกลจนกระทั่งไกลจะถึงปลายศตวรรษที่ ๑๖ หลังจากนั้นก็ได้ยกเลิกประเพณีนี้ เนื่องจากเกิดความยุ่งยากขึ้นในหัวเมืองบ่อยครั้ง รวมทั้งเนื่องจากการที่เจ้าพยายามมีอำนาจมากขึ้นในการสืบราชสมบัติเมื่อพระมหากษัตริย์สวรรคต

จาก พระไอยการศักดิ์นาพลเรือน ปี ค.ศ. ๑๔๕๔ (พ.ศ. ๑๙๙๗) ได้ระบุ ว่า ในรัชสมัยสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถได้มีการใช้ระบบใหม่ เนื่องจากผลของอิทธิพลเขมร* และระบบใหม่นี้ได้ค่อยๆ เข้ามาแทนที่ระบบเดิม จากระบบนี้พวกเจ้าจะได้รับแต่งตั้งให้เป็นเจ้าของกรมต่าง ๆ แต่เพียงในนามเท่านั้น กรมต่าง ๆ เป็นหน่วยงานในการบริหารส่วนกลางซึ่งได้มีการแบ่งเช่นนี้เป็นครั้งแรกในรัชสมัยนี้ เจ้าซึ่งเป็น เจ้ากรม มีอยู่ ๗ ชั้น ด้วยกัน คือ^๕

๑. กรมพระราชวังบวรสถานมงคลฝ่ายหน้า หรือที่เรียกกันสั้นๆ ว่าวังหน้า บรรดาศักดิ์นี้เกิดจากที่ตั้งวังของเจ้าในสมัยอยุธยา และบางที่อาจมาจากชื่อพระราชวังเก่า ซึ่งคนทั่วไปมักเรียกชื่อวังแทนชื่อเจ้าที่อยู่ในวัง ตำแหน่งของบรรดาศักดิ์นี้เรียกกันว่า พระบิณฑูร และชาวยุโรปเรียกกันว่า พระเจ้าแผ่นดินองค์ที่สอง

แต่เดิมตำแหน่งวังหน้า คือ ตำแหน่งแม่ทัพหน้าในยามออกศึกสงคราม ในบางครั้งเจ้าในตำแหน่งนี้มีถึง ๒ พระองค์ในเวลาเดียวกัน

๒. กรมพระราชวังบวรสถานพิมุขฝ่ายหลัง หรือที่เรียกกันสั้น ๆ ว่าวังหลัง เลียนแบบ “พระเจ้าแผ่นดินองค์ที่สอง” ตำแหน่งนี้เป็นตำแหน่งแม่ทัพหลัง จากระยะเวลาที่ผ่านมาส่วนมากมีเจ้าเพียงองค์เดียวที่อยู่ในตำแหน่งนี้

๓. กรมสมเด็จพระ

๔. กรมพระ

๕. กรมหลวง

๖. กรมขุน

๗. กรมหมื่น

ปรากฏว่าไม่ค่อยมีการแต่งตั้งผู้ถือตำแหน่ง กรมสมเด็จพระ และกรมพระบ่อยนัก ในขณะเดียวกัน ผู้ถือตำแหน่งกรมอันดับรองลงมานั้นก็มีไม่เกิน ๔ คน เจ้านายของทุกๆ กรมที่ต่ำกว่าลำดับชั้นที่ ๑ และที่ ๒ เป็นหัวหน้ากรมต่างๆ แต่เพียงในนาม แต่หน้าที่ที่แท้จริงในการควบคุมงานของกรมอยู่ในความรับผิดชอบของขุนนางบางคน ดังที่จะบรรยายต่อไป พวกไพร่ที่อยู่ในสังกัดกรมจะถวายตัวเป็นข้าเนื่องจากความจงรักภักดีต่อเจ้า และทำงานให้เจ้าทั้งในยามสงบและยามสงคราม ซึ่งตามสภาพการณ์ภายใต้ระบบศักดินาแบบโบราณก็เท่ากับว่า เป็นการรับผิดชอบต่อพระมหากษัตริย์ด้วยเช่นกัน เจ้าได้รับสิทธิในการนำไพร่ในกรมมาใช้สอยส่วนตัว และได้รับส่วนแบ่งจากเงินภาษีรายได้ซึ่งพนักงานในกรมเป็นผู้เก็บ ในขณะที่เจ้าซึ่งไม่ได้ทรงกรมได้รับแต่เพียงเงินเบี้ยหวัดจำนวนเล็กน้อยเท่านั้น และเนื่องจากเจ้าที่ไม่ได้ทรงกรมนี้ก็ต้องการดำเนินชีวิตแบบเดียวกับเจ้าทรงกรม ดังนั้น เจ้าเหล่านี้จึงมักทำการค้าขาย หรือไม่ก็ทำการกดขี่ชีวิตจากคนจนโดยอาศัยตำแหน่งของตน เจ้าทุกองค์ตั้งแต่ชั้น หม่อมเจ้า ขึ้นไป ได้รับเลือกให้กินตำแหน่งเจ้ากรม แต่เจ้าฟ้าที่ไม่ได้รับแม้แต่ตำแหน่งกรมหมื่นซึ่งเป็นตำแหน่งต่ำที่สุด และพระมหากษัตริย์ที่ปกครองอยู่ในเวลานั้นก็มักจะ ไม่พระราชทานตำแหน่งกรมที่สูงกว่านี้ให้แก่เจ้าที่มีฐานันดรศักดิ์ต่ำกว่าชั้นพระองค์เจ้าในราชตระกูลของพระองค์ เจ้าฟ้าได้รับพระราชทานยศยาวในโรกาสสงวนำมูรธาภิเษก หรือพระราชพิธีโสกันต์ และจะประกาศนามกรมของเจ้าองค์นั้นไว้ในพระราชพิธีนี้ด้วย เจ้าบางองค์ใช้ชื่อส่วนพระองค์เป็น

ชื่อกรม และนำหน้าด้วยคำว่า นายกรม ซึ่งหมายถึงบุคคลผู้อยู่ในกรม

ตำแหน่งกรมซึ่งเจ้าได้รับแต่งตั้งนี้เกี่ยวข้องกับความสำคัญของกรม ซึ่งพระองค์ทรงเป็นหัวหน้าเพียงในนาม เจ้าทรงกรมนั้นได้รับพระราชทานเครื่องอิสริยยศทอง มงกุฎ ดาบ และเสลี่ยง แต่ความแตกต่างที่สำคัญระหว่างเจ้าทรงกรม และเจ้าที่ไม่ได้ทรงกรมนั้น อยู่ที่จำนวนศักดินาซึ่งเพิ่มขึ้นภายหลังการแต่งตั้งให้ทรงกรมดังที่เราได้ทราบจาก พระไอยการศักดินาพลเรือน^๖ ตัวอย่างเช่น เจ้าฟ้า ซึ่งเป็นพระเชษฐาหรือพระอนุชาของพระมหากษัตริย์ ได้รับศักดินาเพิ่มจาก ๒๐,๐๐๐ ถึง ๕๐,๐๐๐ เจ้าฟ้า ซึ่งเป็นพระราชโอรสของพระมหากษัตริย์ ได้รับศักดินาเพิ่มจาก ๑๕,๐๐๐ ถึง ๔๐,๐๐๐ พระองค์เจ้า (ซึ่งเป็นพระเชษฐา หรือพระอนุชา หรือพระราชโอรสของพระมหากษัตริย์) ได้รับศักดินาเพิ่มจาก ๗,๐๐๐ หรือ ๖,๐๐๐ ถึง ๑๕,๐๐๐ และหม่อมเจ้าได้รับศักดินาเพิ่มจาก ๑,๕๐๐ ถึง ๔,๐๐๐ ในสมัยแรกๆ นั้น ถ้าหากเจ้าฟ้าไม่ว่าเป็นพระปิตุลา พระเชษฐา หรือพระอนุชา พระราชโอรส หรือพระราชนัดดาของพระมหากษัตริย์ ได้รับแต่งตั้งให้ไปปกครองหัวเมืองจะได้รับศักดินา ๕๐,๐๐๐ อย่างไรก็ดี แม้ว่าตำแหน่งกรมมีความสำคัญมาก แต่ตำแหน่งกรมนี้อาจมิได้ถูกนำมาพิจารณาเกี่ยวเนื่องกับฐานันดรศักดิ์ซึ่งขึ้นอยู่กับสกุลยศแต่เพียงอย่างเดียว และในสายตาของประชาชน การที่เจ้านายได้รับการยกย่องมากน้อยเพียงใดขึ้นอยู่กับความสัมพันธ์ทางสายเลือดฝ่ายพระมารดา หรือความสัมพันธ์ใกล้ชิดของพระมารดากับพระมหากษัตริย์เป็นสำคัญ

ตำแหน่ง กรม ของวังหน้าและวังหลังแตกต่างจากตำแหน่งกรมอื่นๆ เนื่องจากเจ้าที่ได้รับแต่งตั้งในตำแหน่งกรมทั้งสองนี้ มีพระราชอำนาจในการปกครองแบบพระมหากษัตริย์บางประการ คือ แทนที่จะมีหน้าที่รับผิดชอบต่อการปกครอง แต่กลับกลายเป็นว่า เจ้าผู้ดำรงตำแหน่งนั้นเป็นหัวหน้า “กรมของวังหน้า” หรือ “กรมของวังหลัง” ซึ่งกรณีนี้อาจจะเป็นกรมในพระราชวังของพระองค์เองโดยเฉพาะ ซึ่งมีมหาดเล็กจำนวนมาก และมีเจ้าพนักงานในราชสำนักทุก ๆ ตำแหน่ง คุณลักษณะแบบพระมหากษัตริย์อื่นๆ ซึ่งวังหน้าและวังหลังมี คือ โอรสของเจ้าทรงกรมทั้งสองนี้มีฐานันดรศักดิ์เป็น พระองค์เจ้า แม้ว่าจะไม่อยู่ในลำดับชั้นสูงสุดแต่อาจจะได้รับการแต่งตั้งจากพระมหากษัตริย์ให้เป็น เจ้าฟ้า ในลำดับขั้นต่ำ และได้รับศักดินาจาก ๑,๕๐๐ ถึง ๔,๐๐๐ ศักดินานี้เพิ่มมากขึ้นเมื่อได้รับแต่งตั้งให้ทรงกรม แต่โอรส

ของวังหน้าและวังหลังนี้แทบจะไม่ได้รับการแต่งตั้งให้มีตำแหน่งสูงกว่าตำแหน่งกรมหมื่นเลย

ฐานะของ วังหน้า สูงกว่า วังหลัง มาก และมีพระราชอำนาจต่างๆ คล้ายๆ กับพระมหากษัตริย์มากกว่า วังหน้า ไม่ถูกจำกัดการมีทรัพย์สินและการประกอบพระราชพิธีต่าง ๆ ที่พระมหากษัตริย์ทรงประกอบในพิธีราชาภิเษก เพียงแต่มีความวิจิตรพิสดารน้อยกว่าเท่านั้น พระมหากษัตริย์จะพระราชทานเครื่องราชกกุธภัณฑ์ ซึ่งรวมทั้งฉัตรห้าชั้นให้แก่วังหน้า เพียงแต่ไม่มีพิธีสงฆ์และพิธีแห่เลียบพระนคร ยกเว้นกรณีของ วังหน้า ในสมัยรัชกาลที่ ๔ แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ ซึ่งได้รับพระบรมราชานุญาตให้ประกอบพิธีนี้ อันเป็นการแสดงถึงความนับถือและความรักจากพระมหากษัตริย์เป็นพิเศษ และหลังจากนั้นตำแหน่งวังหน้าในสมัยรัตนโกสินทร์ ชาวโรปก็นำชื่อ พระเจ้าแผ่นดินองค์ที่สอง คำรับสั่งของ วังหน้า องค์กรนี้ก็เปลี่ยนเป็น ใบบังการ แทนคำรับสั่งของวังหน้าองค์อื่นๆ ที่เคยใช้คำว่า พระบิณฑุร อันแสดงถึงฐานะที่ด้อยกว่า การใช้คำรับสั่งที่เป็นราชาศัพท์เฉพาะของ วังหลัง และของเจ้าองค์อื่นๆ แสดงให้เห็นถึงระดับความสำคัญของเจ้าแต่ละชั้น ในสมัยอยุธยาที่เคยมีครั้งหนึ่งซึ่ง วังหน้า ได้รับพระเกียรติยศเท่าเทียมกับพระมหากษัตริย์ นั่นคือ สมเด็จพระเอกาทศรถ ซึ่งทรงเป็น วังหน้า ในรัชสมัยสมเด็จพระนเรศวร ความแตกต่างระหว่างตำแหน่งวังหน้าและพระมหากษัตริย์จะเห็นได้จากการที่ วังหน้าได้รับศักดินา ๑๐๐,๐๐๐ ซึ่งเป็นศักดินาที่สูงที่สุดในอาณาจักร แต่ก็ยังด้อยกว่าพระมหากษัตริย์ผู้อยู่เหนือการคำนวณทางศักดินา อย่างไรก็ดี ความแตกต่างอันนี้มีได้เป็นเพียงในทางทฤษฎีเท่านั้น ประวัติศาสตร์ชี้ให้เห็นถึงเหตุการณ์ซึ่งสนับสนุนข้อยืนยันของเราที่ว่า วังหน้า นั้นได้รับการพิจารณาเป็นสมาชิกของ ชั้นหนึ่งของสังคม เช่นเดียวกับไพร่ฟ้าข้าแผ่นดินอื่นๆ และไม่สามารถที่จะล่วงล้ำพระราชอำนาจสูงสุดในการปกครองที่พระมหากษัตริย์ทรงเป็นตัวแทนได้ อำนาจซึ่งตำแหน่งวังหน้าทรงมีอยู่ เป็นอำนาจที่ได้รับพระราชทานตามเจตนารมณ์ของพระมหากษัตริย์เช่นเดียวกับตำแหน่งอื่นๆ และ วังหน้า ก็ต้องยอมรับการถูกปลดออกจากตำแหน่งเหมือนกับขุนนางอื่นๆ ยกตัวอย่างจากปี ค.ศ. ๑๗๕๖ (พ.ศ. ๒๒๙๙) สมเด็จพระบรมโกศทรงทราบข่าว วังหน้า ในสมัยของพระองค์ลอบเป็นชู้กับพระสนมซึ่งมียศชั้นเจ้าฟ้า ๒ พระองค์ พระองค์จึงทรงรับสั่งลงโทษโดยให้โบย ๒๓๐ ที แต่ปรากฏว่า วังหน้า สิ้นพระชนม์เสียก่อนเมื่อถูกโบยไปได้เพียง ๑๘๐ ที^๘ อย่างไรก็ดี โดยปกติ

แล้ว พระมหากษัตริย์และวังหน้าจะปฏิบัติงานร่วมกันอย่างสามัคคี อาจมีบ้างที่แต่ ละฝ่ายจะมีความรู้สึกเป็นปฏิปักษ์ต่อกัน

ในการค้นหาเหตุผลชั้นพื้นฐานที่เจ้าทรงกรมสูงทั้งสองตำแหน่งนี้ได้รับ พระบรมราชานุญาตให้มีคุณสมบัตินี้ใกล้เคียงกับสถาบันพระมหากษัตริย์ เราต้อง ตระหนักไว้ว่า ตำแหน่งเจ้าทรงกรมทั้งสองนี้ได้คัดเลือกจากผู้ที่มีความสัมพันธ์ใกล้ชิด ที่สุดกับพระมหากษัตริย์และมีสายเลือดเจ้าเต็มตัว ซึ่งแท้ที่จริงก็คือผู้ที่มีฐานันดร ศักดิ์โดยกำเนิดเกือบเป็นพระมหากษัตริย์ อันอาจจะเป็นพระราชโอรสของพระ อัครมเหสี หรือพระอัครชายาคนใดคนหนึ่งซึ่งเป็นรัชทายาท (พระมหาอุปราช) ดัง ที่ได้กล่าวมาในบทที่แล้ว แต่มีข้อยกเว้นในบางสถานการณ์ เช่น ถ้าพระราชโอรส ของพระมหากษัตริย์องค์นั้นยังทรงพระเยาว์ ก็จะทรงแต่งตั้งพระอนุชาของพระมหา กษัตริย์แทน ซึ่งจะเห็นได้จากในสมัยอยุธยา เมื่อครั้งสมเด็จพระนเรศวรได้ทรง แต่งตั้งสมเด็จพระเอกาทศรถเป็นวังหน้า^๙ เนื่องด้วยเหตุที่มีการแต่งตั้งตำแหน่ง กรมสูงสุดของ พระมหาอุปราช ผู้ซึ่งจะรับตำแหน่งพระมหากษัตริย์ต่อไป จึงทำให้ ตำแหน่งวังหน้ามีความผูกพันอย่างใกล้ชิดกับพระมหากษัตริย์ ตำแหน่งทั้งสองนี้ ชาวไทยและชาวยุโรปต่างถือว่าเป็นตำแหน่งเดียวกันและเหมือนกัน แต่มีหลักฐานที่ ยืนยันได้ในที่นี้ว่า ตำแหน่งทั้งสองมีความแตกต่างกันตั้งแต่จุดเริ่มต้น วังหน้า ตาม นัยของคนไทยมาจากตำแหน่งแม่ทัพของทัพหน้า (เช่นเดียวกับ วังหลัง ก็คือแม่ทัพ ของทัพหลัง) สิ่งนี้สืบเนื่องมาจากสมัยที่มีการตั้งระบบกรมอันได้รับอิทธิพลมาจาก กัมพูชาในรัชสมัยสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ และระบบนี้ก็เหมาะสมกับตำแหน่ง เจ้าทรงกรมอื่นๆ ที่ทำหน้าที่รับผิดชอบในกรมซึ่งเป็นที่รวบรวมกำลังคน แต่สมเด็จพระ ปรมาธิบดีทรงฯ ทรงมีความเห็นว่า^{๑๐} ตำแหน่งวังหลังนี้ไม่ได้รับอิทธิพลมาจาก กัมพูชา จนกระทั่งในตอนปลายรัชสมัยสมเด็จพระมหาจักรพรรดิ หรืออีกนัยหนึ่ง ตำแหน่งพระมหาอุปราช ซึ่งขึ้นอยู่กับการประสูติเป็นตำแหน่งที่มีมาแต่โบราณแล้ว ตำแหน่งนี้ก็เป็นที่รู้จักกันดีในวรรณคดีอินเดียในสมัยแรก ๆ พิธีอุปราชาภิเษก ก็เหมือนกับพิธีเหวอราชาภิเษกในมหากาพย์ แม้ว่าตำแหน่งนี้จะมีได้ระบุไว้ในกฎ หมายก่อนหน้ามี พระโอยการศัคนาพลเรือน ปี ค.ศ. ๑๔๕๔ (พ.ศ. ๑๙๙๗) หรือ ใน พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา ก่อนปี ค.ศ. ๑๔๘๔ (พ.ศ. ๒๐๒๗) ก็ตาม แต่ก็มีปรากฏอยู่ในศิลาจารึกว่ามีตำแหน่งนี้มาตั้งแต่สมัยสุโขทัยแล้ว

เมื่อกลับมาพิจารณาถึงสตรีในราชตระกูล ได้กล่าวมาแล้วว่า เจ้าหญิงนั้นก็ได้รับสกุลยศและศักดิ์นาเช่นเดียวกับเจ้าชาย และจะได้รับการเลื่อนยศในลักษณะเดียวกัน จะได้รับการแต่งตั้งให้เป็นเจ้าทรงกรม (ลำดับต่ำกว่าชั้นสูง ๒ ลำดับ) และอยู่ในฐานะเป็นหัวหน้าแต่เพียงในนาม และได้รับรายได้เช่นเดียวกับเจ้าชาย เจ้าหญิงซึ่งมียศเจ้าฟ้ามักจะไม่ได้รับพระบรมราชานุญาตให้อภิเษกสมรสกับเจ้าชายที่มียศต่ำกว่าตนเอง ถ้าจะอภิเษกสมรสก็ต้องอภิเษกสมรสกับเจ้าที่มียศเท่าเทียมกัน หรืออภิเษกสมรสกับพระมหากษัตริย์ ซึ่งในกรณีเช่นนี้เจ้าหญิงองค์นั้นจะได้รับการสถาปนาเป็นพระอัครชายา แต่พระอัครชายาศสูงเช่นนี้มักมีอิทธิพลมากเกินไป และจะต้องได้รับการปฏิบัติด้วยความเคารพ ดังนั้น จึงมักปรากฏว่าพระมหากษัตริย์ไม่ทรงยินดีต้อนรับพระอัครชายาเช่นนี้ อย่างไรก็ตาม ธรรมเนียมปฏิบัตินี้มีความแตกต่างจากชนบธรรมเนียมของระบบการปกครองที่ถือฝ่ายมารดาเป็นใหญ่ ซึ่งมีมาในสมัยก่อน โดยมีเหตุผลอยู่ ๒ ประการที่ทำให้พระมหากษัตริย์ต้องอภิเษกสมรสกับพระกนิษฐภคินี (น้องสาวต่างมารดา) หรือพระกนิษฐา (น้องสาวร่วมมารดา) เหตุผลแรกคือเหตุผลทางศาสนา ซึ่งตามประเพณีพุทธศาสนา พระมหากษัตริย์จะต้องรักษาราชวงศ์ไว้ให้บริสุทธิ์ตามแบบวงศ์ของพวกศากยะ เหตุผลประการที่สองเป็นเหตุผลในทางปฏิบัติ การที่พระมหากษัตริย์ทรงอภิเษกสมรสภายในพระบรมวงศานุวงศ์นั่นเอง ก็เพราะพระบรมวงศานุวงศ์ฝ่ายหญิงต้องอยู่ในพระราชวังฝ่ายใน การที่มีพระบรมราชานุญาตให้อภิเษกสมรสกับบุคคลอื่นก็ย่อมจะนำภัยอันตรายมาสู่ราชบัลลังก์ได้ แต่กระนั้นก็ดี เป็นเรื่องธรรมดาสำหรับเจ้าหญิงที่มียศต่ำที่จะได้รับการสถาปนาเป็นพระมเหสี เพราะโดยปรกติตำแหน่งพระมเหสีมี ๔ ตำแหน่งด้วยกัน คือ พระอัครมเหสีฝ่ายขวา และพระมเหสีฝ่ายขวา พระอัครมเหสีฝ่ายซ้าย และพระมเหสีฝ่ายซ้าย ซึ่งตำแหน่งฝ่ายขวามีพระเกียรติสูงกว่าฝ่ายซ้าย แต่ก็มีพระมหากษัตริย์บางพระองค์ที่ไม่สถาปนาผู้ใดขึ้นเป็นพระมเหสี สำหรับบรรดาพระสนมนั้นก็มักมาด้วยกัน มีศักดิ์นาที่ต่างชั้นกัน และส่วนใหญ่มักมียศต่ำกว่า หม่อมเจ้า เสมอ

๒. ขุนนาง

ระหว่างสมัยสุโขทัยและสมัยอยุธยาตอนต้น พระมหากษัตริย์และบรรดาผู้ดีศักดินาเป็นผู้ปกครองประเทศโดยตรง เราไม่ทราบเกี่ยวกับเรื่องผู้ดีศักดินามากนัก ทราบแต่เพียงว่าการปกครองนั้นเป็นแบบพ่อปกครองลูก ซึ่งเรารู้ได้จากหลักศิลาจารึก

สมัยนั้นและหลักฐานด้านภาษาศาสตร์ ข้าพเจ้าคิดว่าอาจจะสะดวกกว่าที่จะอธิบายหน้าที่ของพระมหากษัตริย์และผู้ตีศักดินาจากหลักฐานนี้อย่างละเอียดในบทต่อไปสำหรับในตอนนั้นเราจะกลับมาพิจารณาถึงชนชั้นขุนนาง อันเป็นที่รู้จักกันดีกว่าพวกผู้ตีศักดินา ซึ่งได้พัฒนาเรื่อยมาในระบบการปกครองของไทย จากหลักฐานศิลาจารึกสมัยสุโขทัย^{๑๑} ได้เอ่ยถึง อำมาตย์ และ มนตรี ซึ่งแสดงว่าจะต้องมีขุนนางอยู่ในราชสำนักพระมหากษัตริย์นับตั้งแต่ประมาณกลางศตวรรษที่ ๑๔ แล้ว ไม่ใช่เพิ่งมีเมื่อสมัยการปฏิรูปการปกครองในรัชสมัยสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ ซึ่งมีการเปลี่ยนแปลงระบบผู้ตีศักดินามาเป็นระบบขุนนาง นอกจากการปฏิรูประบบการปกครองแล้ว การเปลี่ยนแปลงลักษณะของสถาบันพระมหากษัตริย์ในสมัยนั้นก็ทำให้เกิดขัดแย้งกับพวกเชื้อสายผู้ตีที่มีอยู่ แต่ระบบศักดินาในรูปใหม่นี้ (ซึ่งจะอธิบายในตอนต่อไป) ก็ยังคงมีซากเดนของผู้ตีศักดินาในสมัยก่อนๆ หลงเหลืออยู่ เมื่อรวมกับความรู้สึกอยากเด่นจึงทำให้ขุนนางชั้นสูงพวกนี้ชอบสร้างความหรรษาให้กับตนเองมากที่สุดเท่าที่จะทำได้ และในสภาพที่ขุนนางพวกนี้คลุกคลีอยู่กับความเป็นผู้ตีบ่อยๆ ก็ยังทำให้ขุนนางชั้นสูงทำตัวเป็นผู้ตีได้ง่ายขึ้น เพราะไม่มีเชื้อสายผู้ตีจริงหลงเหลืออยู่แล้ว และพระมหากษัตริย์ก็ทรงเล็งเห็นว่าการให้รางวัลขุนนางด้วยเครื่องราชอิสริยยศและยศนั้น เป็นเรื่องการประหยัดทางด้านเศรษฐกิจ ดังนั้น พวกขุนนางส่วนใหญ่จึงยังคงรักษาลักษณะภายนอกของความเป็นชนชั้นผู้ตีอยู่ ทั้ง ๆ ที่มีความแตกต่างกันอย่างมากระหว่างชนชั้นผู้ตีกับชนชั้นขุนนาง กล่าวคือ เมื่อขุนนางสูญเสียตำแหน่งไปแล้วก็เท่ากับว่าสูญเสียทุกสิ่งทุกอย่างไป เป็นที่น่าสังเกตว่า คำว่าขุนนาง และ ผู้ตี ยังคงใช้เรียกชนชั้นขุนนางโดยทั่วไป คำทั้งสองนี้เป็นคำภาษาไทยโบราณซึ่งยังคงมีความหมายเป็นผู้ตีศักดินาอยู่จนถึงยุคต่อมา และภายหลังได้เปลี่ยนมาใช้คำที่มีรากศัพท์ภาษาอินเดียแทน เช่น คำว่า เสนา อำมาตย์ และ มนตรี ขุนนางไม่ว่าตำแหน่งใดก็ตาม มีความกระตือรือร้นที่จะให้คนที่มีความรู้ต่ำกว่าตน วิจารณ์สิทธิพิเศษและความแตกต่างของตน และในระบบการปกครองก็ยอมรับรองฐานะเช่นนั้นของขุนนาง ดังจะเห็นได้จากใน พระไอยการลักษณะอาญาหลวง มาตรา ๕๘^{๑๒} ซึ่งกำหนดโทษผู้ที่ดูหมิ่นผู้มียศศักดิ์

ในรัชสมัยสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถมีการเปลี่ยนแปลงการบริหารให้รัดกุมยิ่งขึ้น โดยแบ่งพลเมืองทั้งหมดออกเป็น ๒ ฝ่าย คือ ฝ่ายทหาร และฝ่ายพลเรือน

จาก พระไอยการศักดิ์นาพลเรือนและศักดิ์นาทหารหัวเมือง ในปี ค.ศ. ๑๔๕๔ (พ.ศ. ๑๙๙๗) ได้กำหนดตำแหน่ง หน้าที่ และสิทธิพิเศษต่าง ๆ ของขุนนางทุกคนไว้ และกฎหมายนี้ยังแยกขุนนางออกเป็นประเภทต่าง ๆ ตาม ศักดิ์ ๔ วิธีด้วยกัน คำว่า ศักดิ์ มีความหมายตามตัวอักษรว่า “อำนาจ” หรือ “เกียรติภูมิ” วิธีการ ๔ ประการ ซึ่งมีความสัมพันธ์กันอย่างใกล้ชิดมีดังต่อไปนี้

๑. ศักดินา หรือเครื่องหมายแสดงเกียรติยศ ที่ให้กับพระบรมวงศานุวงศ์ ซึ่งเรากล่าวมาแล้วนั้น นอกจากจะทำให้มียศต่างกันแล้ว ก็ยังมีความหมายลึกซึ้งไปกว่านั้น ดังจะอธิบายในตอนต่อไป ขุนนางมีศักดินาอยู่ระหว่าง ๑๐,๐๐๐ ลงมาจนถึง ๔๐๐ สำหรับ ศักดินา ขุนนางชั้นสูง คือ ๑๐,๐๐๐ นั้น เป็นของเสนาบดีกรมที่สำคัญที่สุด ส่วน ศักดินา ขุนนางชั้นต่ำสุด คือ ๔๐๐ เป็น ศักดินา ของขุนนางที่ได้รับการแต่งตั้งจากพระมหากษัตริย์ แต่ถ้า ศักดินา ต่ำกว่า ๔๐๐ แต่สูงกว่า ๒๕ ขึ้นไป ก็คือ ศักดินา ของขุนนางชั้นหัวหน้าที่ไม่ได้รับการแต่งตั้งโดยตรงจากพระมหากษัตริย์ แต่ได้รับการแต่งตั้งจากเสนาบดีหรือขุนนางชั้นสูงอื่น ๆ พวกขุนนางชั้นต่ำเหล่านี้มีจำนวนมากและมีสิทธิพิเศษแต่เพียงเล็กน้อย พวกนี้อยู่ในชายที่จะต้องถูกเกณฑ์แรงงาน และจะต้องเข้าเวรหมุนเวียนกันเหมือนกับราษฎรโดยทั่วไป เมื่อออกเวรแล้วก็ทำมาหากินโดยทำการค้าขายบ้าง ทำเกษตรกรรมบ้าง ขุนนางชั้นต่ำก็อาจได้เลื่อนชั้นเป็นขุนนางชั้นสูงได้ เพราะว่าไม่มีความแตกต่างกันทางชาติกำเนิด และสามัญชนก็อาจจะเลื่อนชั้นขึ้นไปจนกระทั่งถึงระดับขุนนางได้เช่นกัน ภรรยาของขุนนางชั้นสูงที่แต่งงานตามพิธีหรือที่พระมหากษัตริย์พระราชทานให้จะมี ศักดินา ครึ่งหนึ่งของสามี อนุภรรยาจะมี ศักดินา ครึ่งหนึ่งของภรรยาหลวง ภรรยาที่มาจากทาสและมีบุตรจะมี ศักดินา ครึ่งหนึ่งของอนุภรรยา^{๑๓}

๒. ยศ เราจะเริ่มกล่าวถึงยศชั้นสูงก่อน ดังจะเห็นได้จากรายการต่อไปนี้ ยศบางยศก็รู้จักกันในรูปเดิมด้วยเหมือนกัน ซึ่งในที่นี้จะเขียนไว้ในวงเล็บ คือ สมเด็จเจ้าพระยา เจ้าพระยา พระยา (ออกญา) เจ้ามื่น พระ (ออกพระ) จมื่น หลวง (ออกหลวง) ขุน (ออกขุน) จำ มั่น พัน ยศตั้งแต่ ขุน ลงมา บางทีอาจจะเป็นคำไทยในสมัยโบราณซึ่งใช้กับบุคคลสำคัญที่มีตำแหน่งสูง ต่อมา ยศ หลวง ก็แสดงถึงยศที่สูงกว่า ซึ่งยศนี้ได้อิทธิพลมาจากเขมร ยศของอินเดีย คือ พระ และ พระยา นั้น ในสมัยต่อมาก็ได้เติมเป็น เจ้าพระยา และ สมเด็จเจ้าพระยา

ส่วนคำในภาษาไทย ยศ เจ้าจมื่น จมื่น และ จำ นั้นเป็นยศที่ใช้อยู่ในกรมมหาดเล็กเท่านั้น

๓. ราชทินนาม ส่วนใหญ่มาจากภาษาสันสกฤต เช่น ธรรมาธิบดี เพชรพิไชย เทพภักดี และ รามเดช ในกรณีขุนนางตำแหน่งสูง ราชทินนามจะคล้ายๆ กับราชทินนามของพวกเจ้า แต่ของพวกเจ้ามีความยาวมากกว่า

๔. ตำแหน่ง ซึ่งเป็นเครื่องชี้ถึงระดับของหน้าที่ที่ขุนนางนั้นปฏิบัติอยู่ เช่น เสนาบดี ปลัดทูลฉลอง จางวาง เจ้ากรม ปลัดกรม และ สมุหบัญชี ซึ่งแต่ละตำแหน่งนั้นเกี่ยวข้องกับการบริหารราชการทั้งสิ้น

ศักดิ์ ทั้ง ๔ ประการเหล่านี้มีความเกี่ยวข้องกันอย่างใกล้ชิด และความเกี่ยวข้องกันนี้ชี้ให้เห็นถึงความสัมพันธ์ระหว่าง ตำแหน่ง และ หน้าที่ ในระบบการบริหารของไทย ขุนนางแต่ละคนได้รับ ศักดิ์ ทั้ง ๔ ประการนี้ แต่ ศักดิ์ใด ถือเป็นสิ่งสำคัญที่สุด ดังที่เราทราบว่า แม้ขุนนางในกรม ๒ ตำแหน่งจะมี ยศ เหมือนกัน แต่ ศักดิ์ใด ของขุนนางในกรมที่มีความสำคัญในราชการจะสูงกว่าศักดินาของขุนนางกรมอื่นๆ มีตัวอย่างที่แสดงให้เห็นลักษณะความสัมพันธ์ระหว่าง ศักดิ์ ทั้ง ๔ ประการ ตัวอย่างแรกคือ ขุนนางที่ได้รับราชทินนาม จักรี ๆ จะมียศเป็น เจ้าพระยา และมีตำแหน่ง อัครมหาเสนาบดีกรมมหาดไทย เป็นหัวหน้าฝ่ายพลเรือน และมี ศักดินา ๑๐,๐๐๐ ถ้าขุนนางที่มีตำแหน่ง เจ้ากรมฉาง จะมีศักดินา ๑,๔๐๐ มียศ หลวง ได้รับราชทินนาม พิพิธสาส์น การพระราชทานศักด์ิเช่นนี้ใช้กับขุนนางหัวเมืองด้วย ดังเช่นตำแหน่ง เจ้าเมืองหัวเมืองนอก คือ เมืองนครศรีธรรมราช ได้รับ ศักดินา ๑๐,๐๐๐ ได้รับยศ เจ้าพระยา และราชทินนาม ศรีธรรมราชชาติโคขี ๆ ในขณะเดียวกันตำแหน่ง เจ้าเมืองหัวเมืองตรี เช่น เมืองพิชิตได้รับศักดินา ๕,๐๐๐ ได้รับยศ พระยา และราชทินนาม เทพาธิบดี ๆ ขุนนางทุกกรมจากลำดับชั้นสูงสุด จะได้รับ ศักดิ์ ในลักษณะเช่นนี้ทั้งสิ้น ราชนามตำแหน่งและยศของขุนนางในส่วนกลางจะมีความสำคัญมากกว่าส่วนหัวเมือง คือ จะต้องเป็นไปตาม พระโอยการ-ศักดินาพลเรือนและศักดินาทหารหัวเมือง ซึ่งได้กล่าวมาแล้ว เอกสารที่ชี้แจงว่าใครเป็นใคร อยู่ในตำแหน่งใดนั้นเรียกกันว่า ทำเนียบ และนอกจาก พระโอยการศักดินาพลเรือนและศักดินาทหารหัวเมือง เหล่านี้แล้ว ก็ยังมี ทำเนียบ อื่นๆ ซึ่งเกี่ยวข้อง

กับเรื่องราวในส่วนหัวเมืองโดยเฉพาะ หรือเกี่ยวข้องกับลำดับยศของคณะสงฆ์ เอกสารเหล่านี้บางฉบับได้ระบุวันเดือนปีเอาไว้ ซึ่งอย่างน้อยก็เริ่มเมื่อปลายศตวรรษที่ ๑๘ และหลงเหลือมาจนถึงปัจจุบัน จากหนังสือของลาลูแบร์^{๑๔} ได้กล่าวไว้ว่า ในบางครั้งขุนนางคนหนึ่งรับผิดชอบงานถึง ๒ ตำแหน่ง และมียศทั้ง ๒ ตำแหน่งด้วย

ผลที่สืบเนื่องมาจากความสัมพันธ์ระหว่างตำแหน่งและหน้าที่ก็คือ ถ้าบุคคลใดลาออกจากการรับราชการก็เท่ากับว่าลาออกจากหน้าที่ (ซึ่งมีความหมายต่อการดำรงชีวิต) ตำแหน่งและยศด้วย นอกจากว่า พระมหากษัตริย์จะพระราชทานพระบรมราชานุญาตให้ขุนนางผู้นั้นดำรงตำแหน่งและยศเดิมได้ เพื่อเป็นเครื่องตอบแทนในการปฏิบัติราชการมา อย่างไรก็ดี เรื่องศักดิ์ินานี้ปรากฏจาก พระไอยการศักดิ์ินาพหาร^{๑๕} ว่า ถ้าหากขุนนางคนใดมีไพร่อยู่ในสังกัด ก็ยังได้รับ ศักดินาจำนวนครึ่งหนึ่งของศักดินาเดิม ดังจะบรรยายในตอนต่อไป ถ้าหากขุนนางคนนั้นไม่มีไพร่อยู่ในสังกัด จะได้รับศักดินาจำนวนหนึ่งในสามของศักดินาเดิม เนื่องด้วยเหตุที่ขุนนางเหล่านี้มีความแตกต่างจากสามัญชนบางประการ ส่วนมากเป็นที่เข้าใจกันว่าขุนนางแต่ละคนมักจะอยู่ในตำแหน่งตลอดชีวิต ซึ่งเมื่อขุนนางผู้อยู่ในตำแหน่งนั้นมีอายุสูงขึ้น ก็มักจะอยู่ในตำแหน่งแต่เพียงในนาม ขุนนางยศต่ำลงไปมักจะเป็นผู้ทำหน้าที่ในตำแหน่งนั้นทั้งหมด แต่ยังไม่ได้รับส่วยศนนั้นในระหว่างที่ขุนนางผู้เป็นหัวหน้ายังคงมีชีวิตอยู่ การปฏิบัติเช่นนี้เห็นได้ชัดจากความเป็นจริงที่ว่า ไม่มีขุนนางคนใดใช้ชื่อของตัวเอง เพราะว่าเมื่อได้รับตำแหน่งแล้ว ก็ใช้ชื่อยศซึ่งมีความเกี่ยวข้องกับตำแหน่งที่ปฏิบัติราชการอยู่ ดังนั้น ขุนนางเหล่านั้นจะอ้างถึงแต่ชื่อยศซึ่งเกี่ยวข้องกับตำแหน่ง และชื่อของตัวเองก็จะถูกลืมไปเมื่อมีคนอื่นมาดำรงตำแหน่งแทน ผลของสิ่งนี้ ก็คือ มีขุนนางที่ไม่ได้รับยศน้อยคนนักที่จะได้รับการจดจำเพื่อเป็นแบบฉบับให้คนอื่น ๆ เอาเยี่ยงอย่าง ซึ่งอันที่จริงแล้วข้อดีข้อนี้ดูเหมือนจะเป็นสิ่งที่ระบบนี้ต้องการหลีกเลี่ยง เพราะว่าในระบอบราชาธิปไตยนั้นไม่ว่าจะมีขุนนางคนใดคนหนึ่งเป็นที่เคารพนับถือมากเกินไป อันที่จริงแล้วการได้รับความนิยมชมชอบอย่างมากหรือความสำเริงในสงครามมากเกินไป จะมีส่วนทำให้ขุนพลตกจากตำแหน่งได้ และกลุ่มขุนนางที่ยศต่ำลงไปก็กระหายที่จะเปิดทูลให้พระมหากษัตริย์ทรงระแวงบุคคลที่มีอำนาจจนอาจจะเป็นอันตรายต่อราชบัลลังก์ บางทีอาจจะด้วยความจำเป็นที่บังคับขุนนางพวกนี้ไว้เช่นนั้น จึงมักทำให้มีการจับกุมขุนนางคนแล้วคนเล่าเป็น

ระยะ ๆ ด้วยข้อหาเท็จจริงบ้าง หรือข้อกล่าวหาเท็จบ้าง ว่าขุนนางผู้นั้นกดขี่ประชาชน และผู้ต้องหาเหล่านี้มักจะถูกลงโทษจำขังเป็นระยะสั้น ๆ เพื่อเป็นการเตือนใจว่า แท้ที่จริงแล้วเขายังเป็นทาสของพระมหากษัตริย์อยู่ และเมื่อพวกนี้พ้นโทษก็กลับเข้ามารับตำแหน่งเดิมอีกซึ่งอาจจะมีเกียรติมากขึ้น และไม่ได้รับการดำเนินคดีเตียน โดยการลดยศลงอีกแต่อย่างไร ลาลูแบร์^{๑๖} กล่าวไว้ว่าเสนาบดีกระทรวงต่างประเทศ (พระคลัง) เคยได้รับโทษอย่างรุนแรงในเรื่องคบคิดการณร้าย แต่กระนั้นก็ดี พระมหากษัตริย์ก็มีได้ทรงถอดพระคลังออกจากตำแหน่ง เป็นเพียงแต่ไม่ให้เข้าเฝ้าเท่านั้น และยังทรงใช้สอยเสนาบดีผู้นั้นในระหว่าง ๖ เดือนที่เขาถูกลงโทษอยู่ ลาลูแบร์ยังตั้งข้อสังเกตโดยทั่วไปว่า “การลงโทษอันน่าอับอายต่อตู่จะเป็นที่อับอายชายหน้าก็ชั่วเฉพาะเวลาที่ถูกลงโทษอยู่เท่านั้น คนที่ถูกลงโทษอย่างน่าอับอายอยู่หยก ๆ วันนั้น ถ้าพระมหากษัตริย์ทรงพระราชดำริเห็นสมควรแล้ว พวุงนี้ก็อาจเข้ารับราชการในตำแหน่งสำคัญ ๆ ได้อีก”^{๑๗}

ดังที่ได้กล่าวมาแล้วว่า ขุนนางและสามัญชนนั้นมิได้มีความแตกต่างกันเลย ในทางกำเนิด เนื่องจากไม่มีสำนักใดที่มีการฝึกอบรมการเป็นขุนนางเป็นพิเศษ มีแต่เพียงโรงเรียนวัดซึ่งเปิดให้มีการศึกษาขึ้นเบื้องต้นแก่บุคคลทุกคนเท่านั้น อย่างไรก็ตาม ในทางปฏิบัติบุตรของครอบครัวขุนนางจะมีโอกาสเรียนรู้ศิลปะในการปกครองมากกว่า และเป็นผู้ที่เหมาะสมที่จะได้รับแต่งตั้งในตำแหน่งขุนนางมากกว่าบุตรของชาวนา ยิ่งกว่านั้นบุตรหลานของขุนนางยังมีโอกาสเรียนรู้มากกว่า เพราะคนเหล่านี้ก็เหมือนกับบรรดาขุนนางทั่วไป ที่ไม่ต้องถูกเกณฑ์แรงงานเหมือนกับสามัญชน บุตรของพวกขุนนางนี้ได้รับการนับถือเนื่องจากตำแหน่งของบิดาทั้งสิ้น และถึงแม้ว่ายังไม่มีความสำคัญก็จะมีผู้เรียกว่า คุณ อันเป็นยศที่ได้รับทางสังคมโดยแท้ ในหัวเมืองนั้นมีตำแหน่งของผู้ช่วยราชการ หรือผู้ช่วยข้าหลวง หน้าที่อันเกี่ยวเนื่องกับตำแหน่งนี้ไม่อาจจำกัดได้แน่นอน แต่ผู้ถือตำแหน่งนี้จะต้องรับผิดชอบโดยตรงต่อเจ้าเมือง ตำแหน่งนี้มักจะเป็นตำแหน่งของบุตรชายเจ้าเมือง ซึ่งได้รับการฝึกหัดให้รู้จักงานในตำแหน่งสูงขึ้นในเวลาต่อมา^{๑๘} โดยวิธีการเช่นนี้ ตำแหน่งราชการมักจะเป็นตำแหน่งสืบต่อกันในครอบครัวเดียวกันหลายชั่ววงศ์ แต่ตำแหน่งเหล่านี้พระมหากษัตริย์อาจจะริบคืนได้ทุกเวลา อาจจะโดยปราศจากเหตุผลใด ๆ หรือริบได้โดยไม่มีกรณีใด ๆ ให้แก่ครอบครัวนั้น ๆ^{๑๙} ครอบครัวขุนนางที่มีชื่อเสียงมักฝึกหัดลูกหลานของตระกูลเพื่อรับราชการเป็นมหาดเล็ก ซึ่งเป็นผู้รับใช้ส่วนพระ

องค์ของพระมหากษัตริย์^{๒๐} ในพระราชวัง มหาดเล็ก นั้นขึ้นตรงต่อพรรคพวกของเจ้า ในขณะที่พวกนี้เป็นเด็ก บิดาจะนำตัวมาถวายเพื่อรับใช้อยู่ในพระราชวัง พวกนี้จะมีโอกาสฟังการสนทนา และสังเกตวิธีการบริหารซึ่งขุนนางถวายรายงานแก่พระมหากษัตริย์ และพวกนี้เรียนรู้ ราชศัพท์ เพื่อจะได้ทราบถึงคำเพ็ดทูลที่เหมาะสมต่อพระมหากษัตริย์ พวกนี้ได้รับการเลื่อนยศทีละน้อย แต่ก็มิใช่เพราะตำแหน่งของบิดาแต่อย่างใด ในพระบรมมหาราชวัง พวกนี้ได้รับการยอมรับ เพราะบิดาของพวกเขาเกี่ยวข้องกับยศอยู่แล้ว แต่ไม่มีใครสามารถจะทำนายได้ว่า พวกเขาจะก้าวหน้าไปได้อย่างไร มีบางคนที่ได้รับการเลื่อนยศ และได้รับแต่งตั้งให้อยู่ในตำแหน่งสูงสุดภายในพระราชวังหรือในที่อื่น ๆ ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับคุณความดีของพวกเขาเอง ส่วนพวกที่ไม่ได้รับความไว้วางใจจะไม่ได้รับการเลื่อนยศเพื่อไปเขตทุ่งศตระกูลของบิดา สิ่งนี้อาจน้อยก็เป็นเพียงในทางทฤษฎีเท่านั้น แต่ในทางปฏิบัติระบบการเล่นพวกก็ยังเข้ามาเกี่ยวข้องกับการแต่งตั้งนี้ ยศ เจ้าจมื่น จมื่น และ จำ เป็นยศที่พระราชทานให้แก่มหาดเล็ก แม้ว่ามหาดเล็กที่มียศจำจะได้รับศักดินาขั้นแรกเพียง ๒๐๐ หรือ ๓๐๐ เท่านั้น แต่เขาก็ได้รับการพิจารณาให้เป็นขุนนางอย่างแท้จริง ในขณะที่บุคคลอื่น ๆ นอกจากกรมนั้นจะได้รับการพิจารณาเป็นขุนนางก็ต่อเมื่อ ได้รับ ศักดินา ๔๐๐ ที่จริงแล้วมหาดเล็กหลวงไม่ย้ายศใดก็ตาม มักจะได้รับการนับถือมากกว่าขุนนางของกรมอื่น ๆ ซึ่งอยู่ในฐานะเดียวกัน หรือขุนนางที่มียศสูงกว่าด้วยซ้ำไป เนื่องจากมหาดเล็กหลวงเป็นบุตรของคนในตระกูลสูง ได้รับแต่งตั้งจากพระมหากษัตริย์เป็นการส่วนพระองค์ และเป็นผู้เฝ้าใกล้ชิดต่อองค์พระมหากษัตริย์ เป็นผู้รับคำสั่ง และมีโอกาสกราบถวายบังคมทูลแก่พระมหากษัตริย์ ซึ่งหน้าที่เหล่านี้ถือว่าเป็นสิทธิพิเศษของชนชั้นสูงสุด ทำนองเดียวกันขุนนางในเมืองหลวงไม่ย้ายศใดที่มีสิทธิเข้าไปในเขตพระราชฐาน ซึ่งขุนนางส่วนกลางอื่น ๆ จำนวนมาก ไม่มีสิทธิเข้าไปนั้น เรียกว่า “ขุนนางชั้นใน” และมีเกียรติสูงกว่าขุนนางหัวเมืองที่มียศเท่ากัน ซึ่งเรียกว่า “ขุนนางชั้นนอก”^{๒๑}

ตลอดเวลา การดำรงชีพของขุนนางขึ้นอยู่กับหน้าที่ประชาชนยอมเสียภาษีไม่ได้ขึ้นอยู่กับเงินเดือนหรือรางวัลใด ๆ โดยตรงจากพระมหากษัตริย์ แต่ขุนนางทั้งหลายจะได้รับการรับใช้ส่วนตัว และได้รับผลประโยชน์จากแรงงานด้านเกษตรกรรมจากประชาชนซึ่งอยู่ใต้สังกัด และยังได้รับส่วนแบ่งจากภาษีซึ่งตนทำหน้าที่เก็บอยู่ หรือถ้าหากอยู่ในตำแหน่งผู้พิพากษา ก็อาจได้ผลประโยชน์จากค่าปรับ และ

ค่าธรรมเนียมจากการประทับตรา เป็นต้น สำหรับเรื่องแหล่งที่มาของรายได้ของขุนนาง และอิทธิพลของขุนนางในการปฏิบัติงานนั้นจะอธิบายในบทต่อไป แต่ในตอนนี้นพอที่จะกล่าวได้ว่า พวกขุนนางมีชีวิตอยู่ได้โดยอาศัยการปฏิบัติหน้าที่ และอาศัยบรรดาของกำนัลจากผู้้น้อยหรือผู้อยู่ใต้ปกครอง ในระยะปลายสมัยอยุธยา มีการจ่ายเบี้ยหวัดให้แก่ขุนนางที่มีศักดิ์นา ๔๐๐ ขึ้นไป เบี้ยหวัดนี้เป็นเงินจำนวนน้อยซึ่งเป็นของขวัญจากพระมหากษัตริย์ ขุนนางจะได้รับจำนวนมากน้อยลดหลั่นกันไปตามยศ เบี้ยหวัดนี้จ่ายเพียงปีละครั้งในเดือนพฤศจิกายน แต่การจ่ายเบี้ยหวัดในสมัยนั้นไม่อาจจะเปรียบเทียบกับสมัยหลังซึ่งมีการกำหนดอัตรา และระยะเวลาในการจ่ายแน่นอน จากหลักฐานของปาลเลอกัวซ์^{๒๒} กล่าวว่าไว้ใน สมัยรัชกาลที่ ๔ เจ้าฝ่ายชายและเสนาบดีจะได้รับเบี้ยหวัด ๑,๖๐๐ บาท ขุนนางยศ พระยา ได้รับในอัตรา ๙๖๐ ถึง ๑๖๐ บาท พระ และ หลวง ได้รับในอัตรา ๑๖ ถึง ๒๐ บาท และขุนนางชั้นผู้น้อยได้รับในอัตรา ๔๐ ถึง ๑๖ บาท มีหลักฐานว่าในระหว่างสมัยรัชกาลที่ ๒ หลายปีที่เดียวที่รายได้ของประเทศตกต่ำลง ดังนั้น ขุนนางจึงถูกตัดทอนเบี้ยหวัดลงประมาณครึ่งหนึ่งหรือหนึ่งในสาม หรืออาจจะมีการแจกข้าวของ เช่น เสื้อผ้า แทนเงินบ้าง ซึ่งขุนนางทั้งหลายก็ไม่ได้คัดค้าน เนื่องจากเบี้ยหวัดนั้นมีใช้เงินเดือนซึ่งตนได้รับ แต่เป็นเพียงเงินพระราชทานจากพระมหากษัตริย์ซึ่งพระองค์อาจจะพระราชทานเพิ่มหรือลดก็ได้ ขึ้นอยู่กับเจตนาภรณ์ของพระมหากษัตริย์พระองค์นั้น^{๒๓} นอกจากนี้จะได้เบี้ยหวัดแล้ว ขุนนางชั้นสูงยังได้รับพระราชทานเครื่องอิสริยยศตามบรรดาศักดิ์ เช่น ทิบบหมากทอง ทิบบหมากเงิน อาวุธต่าง ๆ และเรือกัญญา และอาจจะมีส่วน ม้า ควาย ทาส และที่ดิน ซึ่งเครื่องอิสริยยศทั้งหมดนี้จะต้องถวายคืนแต่พระมหากษัตริย์เมื่อขุนนางคนนั้นๆ พ้นจากตำแหน่งไป^{๒๔}

นอกจากขุนนางมีรายได้จากแหล่งต่าง ๆ แล้ว สิทธิพิเศษของขุนนางที่มีศักดิ์นา ๔๐๐ หรือมากกว่านั้น ยังรวมถึงการมีเสรีภาพที่จะพ้นจากการถูกสก๊เกลก และพ้นจากการถูกเกณฑ์แรงงาน โดยที่ทั้งตนเองและคนในครอบครัวจะได้รับเสรีภาพนี้พร้อมกันไป แม้ว่าขุนนางจะมีหน้าที่ในการควบคุมงานเหล่านี้โดยตรงก็ตาม แต่พวกเขาก็มีสิทธิที่จะรักษาตำแหน่งเอาไว้จนสิ้นชีวิต มีสิทธิที่จะส่งตัวแทนไปศาลในกรณีที่ดินเป็นจำเลย มีสิทธิเข้าเฝ้าพระมหากษัตริย์ และยังได้รับการชดใช้ค่าเสียหายมากหรือน้อยตามศักดิ์นาในกรณีที่ถูกทำร้ายจากบุคคลที่มีฐานะต่ำกว่า แต่พวกขุนนางเหล่านี้ยังมีข้อเสียเปรียบในกรณีที่ตนไปทำร้ายบุคคลผู้มีศักดิ์นาต่ำกว่า

เพราะจะต้องเสียค่าปรับตามศักดิ์นาของตน มิใช่ตามศักดิ์นาของบุคคลผู้ถูกทำร้าย ขุนนางตำแหน่งสูงจะมีชีวิตอยู่อย่างหรูหรา มีข้าทาสบริวารคอยรับใช้อยู่ และเมื่อพวกเขาเหล่านี้เข้าเฝ้าผู้มีตำแหน่งสูงกว่า โดยเฉพาะพระมหากษัตริย์ พวกเขาจะหมอบกราบด้วยความท่อมตน แม้ว่าการแสดงการอ่อนน้อมเช่นนั้นอาจจะไม่ใช่เป็นเพราะความจงรักภักดีก็ตาม แต่อย่างน้อยก็เพราะความกลัวที่จะถูกลงโทษ หรือถูกคาดโทษ และเพราะกลัวผิดคำสั่งาบาณตนซึ่งได้ให้สัตย์ปฏิญาณไว้ในพิธีตั้งน้ำพิพัฒน์สัตยาซึ่งกระทำกันปีละ ๒ ครั้ง สำหรับขอบเขตและลักษณะที่ขุนนางเหล่านี้ปฏิบัติงานในกลไกการบริหารที่ซับซ้อน จะกล่าวในตอนต่อไปในหนังสือเล่มนี้

๓. ไพรี

ในที่นี้เราจะพยายามสร้างภาพลักษณะสังคมไทยสมัยศักดินาตอนต้นขึ้นใหม่ เพื่อให้เข้าใจถึงองค์กรของกลุ่มชนมากขึ้น เราคาดว่า อาจจะมีมาตรฐานบางอย่างซึ่งมีรายละเอียดมากกว่านี้ ซึ่งจะอธิบายในบทต่อไปเพื่อแสดงให้เห็นถึงวิวัฒนาการของระบบการบริหาร ความพยายามที่จะสร้างภาพสังคมไทยในตอนต้นขึ้นมาใหม่นั้น ก็เพราะว่าข้อมูลโดยตรงจากศิลาจารึกโบราณและจากการตีความทางภาษามิไม่เพียงพอ ฉะนั้น ในบางส่วน เราจึงต้องใช้วิธีการเปรียบเทียบกับพัฒนาการของสังคมอื่นซึ่งเรารู้จุดเริ่มต้นที่ดีกว่ามาประกอบด้วย และในบางส่วนเราก็ต้องย้อนกลับมาใช้หลักฐานที่ค้นคว้าได้ในตอนหลัง

ตลอดระยะเวลาที่คนไทยอพยพลงมาจากไตจากยูนนานนั้น** ได้พัวพันกับการสงครามตลอดมา ความต้องการกำลังทหารเพื่อทำสงครามจึงทำให้มีการรวมกำลังกันขึ้นเป็นกลุ่ม และมีหลักฐานทางนิรุกติศาสตร์กล่าวไว้ว่า การรวมกำลังนี้ขึ้นอยู่กับพื้นฐานทางเครือญาติ คำว่า ลูกหมู่ ของไทยนั้นมีความหมายว่า “สมาชิกในกลุ่มพ่อของตน” และความหมายจากสมัยแรกที่บรรดาชายฉกรรจ์ทุก ๆ คนในสกุลของเขามารวมกันอยู่เป็นหมู่ทหารภายใต้ผู้นำที่เรียกว่า เจ้าหมู่ นี้ ก็ได้ตกทอดมาถึงเรา เมื่อคนไทยตั้งถิ่นฐานแล้วมีการรวมกลุ่มกันขึ้น ซึ่งการรวมกลุ่มที่ขึ้นอยู่กับพื้นฐานความสัมพันธ์ทางครอบครัวนี้ ได้เปลี่ยนแปลงไปเนื่องจากสภาพท้องถิ่นอันเป็นปัจจัยใหม่ แต่ลักษณะการรวมกลุ่มยังเป็นการรวมกลุ่มทางทหารอยู่ โดยที่ผู้เป็นหัวหน้านั้นจะเป็นทั้งหัวหน้าหมู่บ้าน (นายบ้าน) และผู้นำทางทหาร(นายกอง

ทหาร) ซึ่งเป็นผู้ขึ้นตรงตามแบบศักดินาต่อ เจ้าเมือง เมืองเหล่านี้ประกอบกันเป็น รัฐศักดินามีพระมหากษัตริย์เป็นประมุข ทรงมีฐานะเป็นเจ้าแผ่นดิน

ระหว่าง สมัยสุโขทัย และศตวรรษแรกของสมัยอยุธยา แม้ว่าจะมีข้อมูล เรื่องนี้น้อยแต่ก็ดูเหมือนประชาชนส่วนใหญ่ยังคงอยู่ร่วมกันเป็นแบบทหาร ทหาร นั้นจะต้องทำหน้าที่ทั้งทางทหารและหน้าที่ทางพลเรือนในอาณาจักร เพราะว่า การปกครองในสมัยนั้นยังไม่มีความรู้ในเรื่องทฤษฎีการแบ่งงาน การปกครองยังอยู่ใน ระบบศักดินา ดังที่ศัพท์คำว่า เจ้าเมือง และ เจ้าแผ่นดิน บ่งไว้ว่า เป็นการปกครอง แบบที่มีพื้นฐานอยู่บนเรื่องที่ดิน ซึ่งระบบนี้ใช้ได้ผลดีก็เฉพาะในระยะสมัยที่พลเมือง ของประเทศมีเพียงจำนวนน้อย และพระราชอำนาจส่วนพระองค์ของพระมหา กษัตริย์มิได้แผ่ขยายไปเกินเขตเมืองหลวง ส่วนในเขตแดนใกล้เคียงเมืองหลวงนั้น ไอรสของพระมหากษัตริย์ คือ เจ้าฟ้า จะเป็นผู้ปกครอง และไอรสของเจ้าฟ้าจะ ครอบงำสืบต่อจากพระบิดาต่อ ๆ มา เจ้าฟ้าเหล่านี้ยึดครองที่ดินในฐานะเป็นกรรมสิทธิ์ ที่ได้รับพระราชทานจากพระมหากษัตริย์ บรรดาเจ้าฟ้าจะประทับอยู่ในที่ดินเหล่านั้น ของพระองค์ และทรงครองที่ดินเหล่านั้นเกือบเหมือนรัฐอิสระทั้งหลาย เจ้าฟ้าจะ แบ่งปันที่ดินให้แก่พวกขุนนางสืบสกุลครั้ง ๆ กลาง ๆ ดังนั้น เจ้าฟ้าจะไม่ปกครอง ผู้คนที่อาศัยอยู่ในเขตแดนโดยตรง แต่มีขุนนางในบรรดาศักดิ์ต่าง ๆ กันทำหน้าที่ ปกครองผู้คนที่อาศัยอยู่ในที่ดินตามลำดับชั้นต่อ ๆ กันลงมา โดยมีขุนนางเหล่านี้ขึ้น ตรงต่อเจ้าฟ้า เจ้าฟ้าจะรู้จักกันในชื่อว่า ขุน และขุนนางศักดินาก็จะได้รับยศต่ำกว่า คือ เป็น หมื่น และ พัน ซึ่งคำนี้จะ เป็นคำเรียกดั้งเดิมที่นับย้อนหลังไปในสมัยที่ ไทยยังต้องทำสงครามอยู่ตลอดเวลา และความหมายตามตัวอักษรของคำ ๆ นี้ก็คือ เป็นผู้บังคับบัญชาคนในความรับผิดชอบ ๑ หมื่น และ ๑ พันคนตามลำดับ

บรรดาไพร่ซึ่งเป็นฐานของระบบศักดินารูปพีระมิดนี้ จะเป็นผู้ทำมาหากิน ในที่ดิน ซึ่งไพร่แต่ละคนจะได้รับพระราชทานที่ดินคนละ ๒๕ ไร่ (๑ ไร่ = ๒ เอเคอร์) ตามที่ตนและครอบครัวทำการเพาะปลูกได้ การได้รับอนุญาตให้ทำมาหา กินในที่ดินที่พวกตนอยู่นั้น พวกไพร่ต้องเสียค่าตอบแทนโดยจะต้องนำผลิตผลที่ได้ ส่วนหนึ่งให้แก่ขุนนาง ส่วนหนึ่งเก็บไว้เพื่อตัวเอง และอีกส่วนหนึ่งส่งขึ้นไปให้แก่ ขุนนางที่ควบคุมพวกตนหรือส่งให้แก่เจ้าฟ้า ไพร่ต้องสละเวลาส่วนหนึ่งไปรับใช้ ผู้ที่ย่อมให้ตนอยู่ในที่ดินของเขา โดยวิธีนี้ไพร่ก็ต้องรับใช้พระมหากษัตริย์ที่ทรงอยู่

อันดับยอดสุดของพีระมิดด้วย ขุนนางแต่ละคนต้องรับผิดชอบในการจัดทำกำลังคนจำนวนหนึ่งเมื่อมีความต้องการ เพื่อไปช่วยทำงานสาธารณประโยชน์หรือช่วยในการสงคราม ไพร่จะได้รับความคุ้มครองจากขุนนางและจากเจ้าฟ้า ผู้ซึ่งเลียนแบบพระมหากษัตริย์ที่จะจัดการบริหารภายในขอบเขตจำกัดในการตัดสินใจในฐานะเป็นบิดา และในการแบ่งแยกการบริหารอื่นๆ ซึ่งคล้ายๆ กัน กลุ่มพวกไพร่จะขึ้นสังกัดเจ้าหรือขุนนางผู้ใหญ่ ซึ่งกลุ่มคนที่ทำการบริหารนี้เรียกเป็นภาษาไทยว่า กอง

ครั้นถึงรัชสมัยสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ พระราชอำนาจของพระมหากษัตริย์เข้มแข็งขึ้น โดยเฉพาะในเขตแดนที่ติดกับบริเวณเมืองหลวง ทำให้พระมหากษัตริย์ทรงเข้าไปควบคุมการปกครองในเขตเหล่านี้โดยตรง ด้วยเหตุนี้จึงมีความจำเป็นที่จะต้องจำกัดหรือล้มล้างอำนาจของเจ้าศักดินาและขุนนางอื่น ๆ โดยปรับปรุงการบริหารเสียใหม่ เลอแคลร์กล่าวไว้ว่า ๒๕ ในสมัยแรกๆ ในกัมพูชานั้นได้ใช้ทฤษฎีเดียวกับที่ใช้ในไทยในระหว่างศตวรรษที่ ๑๕ คือ ลักษณะของระบบเจ้าศักดินาได้เปลี่ยนแปลงจากลักษณะของระบบซึ่งมีพื้นฐานขึ้นอยู่กับที่ดิน ซึ่งระบบนี้คล้ายคลึงกับระบบ เสนิโอร่า (seniora) ของชนชาติแฟรงค์ มาเป็นระบบศักดินาที่มีพื้นฐานขึ้นอยู่กับตัวบุคคลเหมือนกับระบบ พาโตรซินิอุม (patrocinium) ของชาวโรมัน ซึ่งเป็นระบบที่ไพร่สามารถเลือกมูลนายเองได้ การอนุญาตให้ไพร่ฟ้าหรือไพร่สามารถเลือกมูลนายได้เองนั้น ทำให้อำนาจของมูลนายลดลง เนื่องจากแทนที่มูลนายจะได้ผู้คนจากที่ดินแดนในเขตกรรมสิทธิ์ของตนที่อยู่รอบ ๆ บริเวณเมืองหลวง กลับทำให้ผู้คนอยู่กระจัดกระจายกันออกไป และพวกไพร่ยังได้รับอนุญาตให้ย้ายที่อยู่อาศัยได้อีกด้วย ยิ่งกว่านั้น บังจัยทางที่ดินซึ่งแต่ก่อนเคยเป็นแหล่งที่รวบรวมอำนาจของมูลนาย เมื่อได้เปลี่ยนมาเป็นระบบ พาโตรซินิอุม ทำให้มูลนายสูญเสียความสำคัญลงไป และเราจะเข้าใจได้มากขึ้นถ้าหากพิจารณาถึงสิทธิในการเป็นเจ้าของที่ดินของไพร่ ซึ่งเป็นผู้ทำการเพาะปลูกที่แท้จริงในที่ดินนั้น แม้ว่าในทางทฤษฎีที่ดินทั้งหมดจะเป็นของพระมหากษัตริย์ แต่พวกไพร่ก็ได้รับพระราชทานที่ดินนั้นจากพระมหากษัตริย์โดยตรง ไพร่มีสิทธิขอพระราชทานที่ดินมากขึ้น ถ้าหากเขาและครอบครัวสามารถทำการเพาะปลูกได้ ซึ่งอาจจะได้มากถึง ๒๕ ไร่ ความแตกต่างที่แท้จริงมีอยู่ว่า ไพร่ได้รับพระราชทานที่ดินจากพระมหากษัตริย์โดยตรงและเพื่อเป็นการตอบแทน ไพร่ก็จะทำราชการรับใช้พระมหากษัตริย์ และแบ่งผล

ผลิตที่ได้ให้พระองค์ด้วย การพิจารณาเรื่องการครอบครองที่ดินและเรื่องการบริหารนั้นจะอธิบายอีกครั้งหนึ่งในบทที่ ๕ การเปลี่ยนเป็นระบบพาโตรซินิยมนี้ มีผลต่อสภาพของเจ้าและขุนนาง โดยที่ระบบนี้ได้บันทึกอำนาจของเจ้าและขุนนางลงแต่ก็ไม่ทำให้กระทบกระเทือนถึงผลประโยชน์ของเจ้าและขุนนางมากนัก เพราะเจ้าและขุนนางยังคงได้รับของกำนัลและแรงงานบางส่วนจากไพร่อย่างเดิม ซึ่งในลักษณะนี้นับได้ว่าไพร่และมูลนายยังมีความผูกพันกันบนพื้นฐานส่วนบุคคล ดังนั้นไพร่จึงสามารถทำการเพาะปลูกในที่ดินส่วนตัวได้ ซึ่งที่ดินนี้อาจได้มาโดยการซื้อขายหรือได้รับพระราชทานเป็นของขวัญจากพระมหากษัตริย์

การเปลี่ยนแปลงในพื้นฐานของระบบศักดินาจากเรื่องที่ดินไปเป็นเรื่องส่วนบุคคลนั้น จำเป็นต้องดำเนินไปพร้อมกับการเปลี่ยนแปลงระบบการบริหาร เพราะเจ้าฟ้าผู้มีอำนาจในการปกครองดูแลอำนาจลง การรวมอำนาจเข้าสู่ส่วนกลางจึงจำเป็นต้องเข้ามาแทนที่ ในเวลาเดียวกัน งานในการบริหารดินแดนที่ขยายออกไปซึ่งอยู่ภายใต้พระราชอำนาจของกษัตริย์โดยตรง ก็ได้มีมากขึ้นเกินกว่าที่จะใช้วิธีบริหารเก่าแบบพ่อค้าลูก และขาดการแบ่งงานได้แม้ว่าพระมหากษัตริย์ยังทรงดำเนินการปกครองดินแดนทั้งหมดอยู่ก็ตาม ดังนั้น จึงเป็นสิ่งจำเป็นที่จะต้องจัดตั้งระบบซึ่งให้โอกาสการพัฒนาทฤษฎีการแบ่งงานขึ้นมา

สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถทรงสามารถทำการเปลี่ยนแปลงได้สำเร็จในประการแรก โดยการแบ่งแยกพลเมืองออกเป็น ๒ ฝ่ายด้วยกัน คือ ฝ่ายทหารและฝ่ายพลเรือน ในประการที่สองก็คือ การจัดตั้งกรมต่างๆ ขึ้นมาทำหน้าที่ปกครอง^{๒๖} ซึ่งรายละเอียดเกี่ยวกับขุนนางนี้ปรากฏอยู่ใน พระไอยการศักดินาพลเรือนและศักดินาทหารหัวเมือง ซึ่งประกาศใช้ในรัชสมัยของพระองค์ และระบบการบริหารของสมัยนี้ประกอบด้วยหลักการอย่างกว้าง ๆ และใช้มาจนกระทั่งถึงรัชสมัยรัชกาลที่ ๕ คือ เจ้าฟ้าจะถูกส่งไปปกครองเขตแดนซึ่งอยู่นอกเขตออกไป แต่อยู่ภายใต้การควบคุมโดยตรงของเมืองหลวง และ เจ้าฟ้า จะปกครองเขตหัวเมืองขึ้นนอกเหล่านี้ในฐานะเกือบเป็นรัฐอิสระ มีอำนาจเพิ่มขึ้นจากที่เคยเป็นผู้ปกครองเขตหัวเมืองชั้นใน เจ้าฟ้า จะมีอำนาจเพิ่มมากขึ้นๆ ตามระยะที่เมืองนั้นอยู่ห่างไกลจากเมืองหลวง เนื่องจากได้เลียนแบบระบบใหม่ที่ใช้อยู่ในเมืองหลวง เจ้าฟ้า จึงได้จัดตั้งการบริหารที่แบ่งแยกหน้าที่ แต่โดยลักษณะทั่วไปแล้วเจ้าฟ้าจะพิจารณาอย่างระมัด

ระวัง ไพร่ที่อาศัยอยู่ในเขตหัวเมืองของตนเลือกมูลนายที่อาศัยอยู่ในเขตหัวเมืองเดียวกัน เจ้าฟ้าและขุนนางผู้ใหญ่อาจจะไม่ได้รับการแต่งตั้งให้ไปปกครองหัวเมือง ถ้าเจ้าฟ้าและขุนนางนั้นเคยอาศัยอยู่ที่ดินที่เป็นกรรมสิทธิ์ของตนมาก่อน จะถูกเรียกให้ไปอยู่ในเมืองหลวงและเป็นหัวหน้ากรมฝ่ายปกครองที่ได้ตั้งขึ้นใหม่ เมื่อเป็นหัวหน้ากรมในการบริหารส่วนกลางแล้ว เจ้าฟ้า (ซึ่งตอนนี้ได้รับตำแหน่งกรม) หรือขุนนาง (ซึ่งตอนนี้ถูกเปลี่ยนแปลงตำแหน่ง) จะรับผิดชอบในการบริหารเฉพาะบางสาขาเท่านั้น เช่น รับผิดชอบในเรื่องภาษีที่ดินและการเช่าที่ดิน การตัดสินคดีอาญา และการตำรวจหรือการเกณฑ์ทหาร ไม่ใช้รับผิดชอบการบริหารทั้งหมดในเขตใดเขตหนึ่ง โดยเฉพาะภายใต้ความควบคุมของอำนาจส่วนกลาง แต่ถ้าเราพิจารณาต่อไป การแบ่งหน้าที่เหล่านี้จะไม่เคยสมบูรณ์เลย และในตอนหลังจะกลายเป็นความยุ่งยาก เพราะมีแนวโน้มที่จะย้อนกลับไปหาพื้นฐานทางเขตถิ่นอีก ขุนนางผู้น้อยที่เคยช่วยเหลือเจ้าในการบริหารที่ดินที่เป็นกรรมสิทธิ์ของเจ้า ในขณะนั้น จะกลายเป็นขุนนางซึ่งได้รับตำแหน่งในกรมซึ่งเจ้าได้เป็นหัวหน้าอยู่ ขุนนางเหล่านี้บางคนก็ยังคงอยู่ในเมืองหลวง บางคนก็ได้รับการแต่งตั้งให้ปฏิบัติงานในกรมในเขตหัวเมืองซึ่งถูกปกครองจากเมืองหลวงอีกทอดหนึ่ง

กรมในทางการปกครองแบบใหม่นั้นพัฒนามาจากโครงสร้างของพวกไพร่แบบเก่า ซึ่งทำการเพาะปลูกในที่ดินของมูลนายและให้แรงงานรับใช้มูลนาย แต่คำว่า กรม คงจะเป็นภาษาเขมรซึ่งตรงกับคำภาษาไทยว่า กอง ซึ่งต่อมานำมาใช้ในความหมายใหม่ คือ กรมทางการปกครอง ผลที่ตามมาภายหลังอันเนื่องมาจากความเปลี่ยนแปลงนี้ก็คือ มูลนายของไพร่จะต้องอยู่กับกรมหนึ่งกรมใดโดยเฉพาะ และมูลนายจะต้องเป็นขุนนางในกรมนั้น ไพร่จะถูกเรียกมารับใช้งานที่เกี่ยวข้องกับกรมนั้น เจ้าฟ้าชายและเจ้าฟ้าหญิง แม้ยังไม่ ทรงกรม แต่ก็จะมีกรมของตนเองโดยมีผู้ถวายตัวเป็นข้าหรือมหาดเล็ก ซึ่งอยู่ในฐานะเดียวกันกับมหาดเล็กของพระมหากษัตริย์ และมีมหาดเล็กเหล่านี้จะอยู่ภายใต้ นายผู้อุปถัมภ์ที่มีอำนาจ ซึ่งจะได้รับการยกเว้นจากการถูกทางราชการเกณฑ์ อย่างไรก็ตาม เมื่อเจ้าหรือพระบรมวงศานุวงศ์องค์อื่น ๆ ได้รับตำแหน่งเจ้ากรม เจ้านั้นก็จะมีความมั่งคั่งและฐานะตำแหน่งเพิ่มขึ้น เนื่องจากจะมีผู้ถวายตัวเป็นข้าจำนวนมาก พระองค์จะได้รับแรงงานและมีไพร่อื่น ๆ อยู่ในสังกัดเป็นจำนวนมาก

เพราะฉะนั้นอาจกล่าวได้ว่า พระโอยการศักดินาพลเรือนและศักดินาทหารหัวเมือง ซึ่งสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถทรงประกาศใช้นั้น ให้รายละเอียดเกี่ยวกับชื่อของกรมต่างๆ และมีชื่อของขุนนางประจำกรมซึ่งจะขึ้นอยู่กับ ศักดินา ของแต่ละบุคคล ฉะนั้นเราจึงพร้อมที่จะอธิบายว่า จุดตั้งเดิมของ ศักดินา นั้นมีความหมายตามตัวอักษร คือ “อำนาจ (ศักดิ์) ของที่นา” และการใช้คำดังกล่าวในกฎหมายเหล่านี้เป็นหลักฐานที่พิสูจน์ได้ว่า ระบบศักดินาของไทยมีพื้นฐานมาจากเรื่องที่ดิน และภายใต้ระบบศักดินานี้ ศักดินาแสดงให้เห็นถึงการแบ่งที่ดินเป็น ไร่ ซึ่งไพร่ได้จากมูลนาย ไพร่จะได้รับที่ดินไม่เกิน ๒๕ ไร่ แต่มูลนายซึ่งมี ศักดินา ๕,๐๐๐ จะได้รับที่ดินซึ่งมีทาสติดอยู่ในที่ดินนั้นด้วย ความเปลี่ยนแปลงของระบบศักดินามาเป็นระบบที่มีพื้นฐานความผูกพันส่วนบุคคลนั้น แม้ว่ามูลนายจะไม่มีอำนาจเหนือที่ดินใด ๆ นอกเหนือไปจากกรรมสิทธิ์ในที่ดินจำนวนน้อย ซึ่งมูลนายมีอยู่โดยส่วนตัวก็ตาม แต่การแบ่งชั้นตาม ศักดินา นั้น ยังคงมีอยู่และได้ถูกทำให้เป็นระบบขึ้นมา เราสามารถบอกจำนวนไพร่ที่อยู่กับมูลนาย และจำนวนไพร่ซึ่งคาดว่าสามารถให้แรงงานแก่ทางราชการได้ เช่น สมมติว่าไพร่แต่ละคนมีที่ดิน ๒๕ ไร่ มูลนายซึ่งมี ศักดินา ๔๐๐ ก็จะสามารถคุมคน ๑๖ คน ในขณะที่เสนาบดีซึ่งมี ศักดินา ๑๐,๐๐๐ จะควบคุมคน ๔๐๐ คน อย่างไรก็ตาม ในทางปฏิบัติไพร่จะเลือกมูลนายซึ่งมีอำนาจที่จะสามารถให้ความคุ้มครองคนได้บังคับได้มาก หรืองานของกรมนั้นมีน้อย ดังนั้นเพื่อป้องกันแนวโน้มเช่นนั้น จึงจำเป็นต้องมีการออกกฎหมายขึ้นในบางครั้งเพื่อลดล้างสิทธิของไพร่ที่จะเลือกมูลนาย แม้ว่าในสมัยที่มีการประกาศกฎหมายแล้ว เราจะเห็นได้จาก พระโอยการศักดินาพลเรือนและศักดินาทหารหัวเมือง ว่า ศักดินาไม่เพียงแต่เป็นเครื่องวัดจำนวนไพร่ในสังกัดของมูลนาย (ซึ่งอาจไม่มีไพร่เต็มจำนวน) เท่านั้น แต่ยังเป็นเครื่องวัดเกียรติภูมิของผู้ยึดถือศักดินานั้น ๆ ด้วย ซึ่งสมัยต่อมา ศักดินา ยังใช้ในทางอื่นๆ อีก เช่น ใช้ในการคำนวณปรับไหม ในการถือสิทธิพิเศษทางการศาล และอื่นๆ เมื่อเจ้าได้รับการแต่งตั้งเป็นเจ้ากรม ศักดินาของเจ้าก็จะเพิ่มขึ้น ดังที่เราได้เห็นมาแล้วในตอนต้นของบทนี้ การอธิบายเรื่อง ศักดินาในขณะนี้ค่อนข้างแจ่มชัดมากขึ้น คือ ศักดินาไม่เพียงแต่แสดงถึงเกียรติภูมิที่เพิ่มขึ้นเท่านั้น แต่ยังแสดงถึงจำนวนคนซึ่งอยู่ใต้บังคับของบุคคลผู้นั้นด้วย

ภายหลังเมื่อมีการเปลี่ยนแปลงในกลางศตวรรษที่ ๑๕ ความสัมพันธ์ระหว่างมูลนายและไพร่ก็ยังคงอยู่ในลักษณะระบบศักดินาแบบเก่า แม้ว่าการปกครอง

ประชาชนจะเป็นหน้าที่ของขุนนางในแต่ละหน้าที่เฉพาะก็ตาม แนนอนตำแหน่งต่าง ๆ มักจะมีความยุ่งยากอยู่เสมอ เพราะในความเป็นจริงมูลนายส่วนใหญ่ก็เป็นขุนนางด้วยคนหนึ่ง และมีหน้าที่ต่อรัฐบาลกลางซึ่งในบางขณะก็อาจจะเกิดความขัดแย้งกับหน้าที่การให้ความคุ้มครองแก่ไพร่ของตนตามแบบโบราณได้ ถ้าพูดกันโดยทั่ว ๆ ไปแล้ว การที่ไพร่ได้ตอบแทนมูลนายโดยเป็นผู้รับใช้แรงงานนั้น มูลนายก็ยังคงมีข้อผูกมัดที่จะต้องป้องกันไพร่ของเขาในการขึ้นศาลพิจารณาคดี และมูลนายยังต้องช่วยเหลือไพร่ในทางอื่น ๆ อีก เช่น ให้ไพร่ยืมเงินเมื่อไพร่มีหนี้สิน แต่ที่จริงสำหรับประการหลังนั้นไม่เพียงแต่เป็นข้อผูกมัดแต่เป็นสิทธิมากกว่า เพราะถ้าหากไพร่ไม่สามารถจ่ายหนี้สินได้ก็จะตกไปเป็นทาส และตามธรรมดาแล้วมูลนายก็ควรเป็นผู้ได้รับโอกาสที่จะได้ไพร่เหล่านั้นมาเป็นทาสก่อนผู้อื่น เมื่อไพร่ไม่อาจที่จะหลีกเลี่ยงให้พ้นจากสภาพนั้นได้ไม่ว่าในกรณีใด^{๒๗} อีกประการหนึ่งคือถ้ามูลนายผู้ใดช่วยเหลือป้องกันมิให้ไพร่ถูกขุนนางที่ปฏิบัติหน้าที่ในนามของพระมหากษัตริย์จับกุม มูลนายผู้นั้นจะถูกลงโทษอย่างหนัก^{๒๘}

มูลนายต้องรับผิดชอบในการแบ่งปันผลผลิตให้แก่มูลนายที่เหนือกว่าขึ้นไปจนถึงขั้นสูงสุดคือพระมหากษัตริย์ จำนวนผู้คนซึ่งถูกเกณฑ์มาใช้แรงงานนั้นเกี่ยวข้องกับกรมของผู้คนนั้นโดยเฉพาะ ถ้าหากมูลนายเป็นขุนนางที่มีบรรดาศักดิ์สูงงานในการเรียกเกณฑ์ผู้คนนั้นจะมีไพร่ชั้นสูงของมูลนายผู้นั้นเป็นผู้จัดการ (บุคคลผู้นี้ก็เป็นมูลนายด้วยนั่นเอง) ซึ่งบุคคลผู้นี้จะเป็นขุนนางในกรมที่มีหน้าที่ในการควบคุมไพร่ให้อยู่ในสังกัดกรม ขุนนางเหล่านี้ก็คือ เจ้ากรม หรือหัวหน้า ปลัดกรม ผู้ช่วยเจ้ากรม และ สมุหบาญชี หรือนายทะเบียน ซึ่งมียศอยู่ในตำแหน่งตามยศเก่าของไทยคือยศ ขุน หมื่น ฯลฯ จนกระทั่งต่อมาที่ปรากฏตามแบบเขมรหรือแบบอินเดีย นั่นคือ ยศ หลวง พระ พระยา หลังจากนั้นยศเก่าของไทยจะใช้เฉพาะตำแหน่งขุนนาง กรมชั้นต่ำ ขุนนางเหล่านั้นมีหน้าที่เกณฑ์แรงงานไพร่เมื่อรัฐบาลต้องการ กรมสัสดีจะเป็นผู้ปฏิบัติงานในการตรวจตราแรงงาน ซึ่งกรมนี้อาจจะทำงานร่วมกับสมุหบาญชีของแต่ละกรมในการเก็บบัญชีจำนวนสมาชิกแต่ละครอบครัว โดยเฉพาะอย่างยิ่งบัญชีรายชื่อจำนวนชายฉกรรจ์ที่สามารถนำมาใช้แรงงานได้ และเป็นผู้คอยดูว่า บรรดามูลนายสามารถเรียกคนได้ครบจำนวนเมื่อมีการเกณฑ์แรงงานหรือไม่ สำหรับรายละเอียดเรื่องวิธีการปฏิบัติงานของกรมนี้นั้นในการสังเกตไพร่พลที่เหมาะสมจะนำไปใช้แรงงาน และวิธีการเก็บบัญชีทางว่านั้น จะบรรยายในบทต่อไป

ดั่งที่ได้กล่าวมาแล้วว่า สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถทรงจัดแบ่งประชาชนทั้งหมดออกเป็น ๒ ฝ่าย คือ ฝ่ายพลเรือนและฝ่ายทหาร ซึ่งแต่ละฝ่ายประกอบด้วยกรมต่าง ๆ แต่บรรดาผู้คนที่อยู่ฝ่ายทหารมิใช่ทำงานเฉพาะหน้าที่ทางทหารเท่านั้น ในยามสงบผู้คนที่สังกัดฝ่ายพลเรือนก็จะทำงานเฉพาะหน้าที่พลเรือน โดยเฉพาะงานโยธาเกี่ยวกับสาธารณประโยชน์ แต่ว่าในยามเกิดสงครามผู้คนที่ทั้งสองฝ่ายก็ต้องเข้าทำการสู้รบด้วย บรรดาไพร่เหล่านี้จะต้องให้ความช่วยเหลือแก่มูลนายในการติดตามจับกุมคนร้ายขึ้นศาล และทำงานหน้าที่ของตำรวจเช่นเดียวกับในรัฐที่มีได้เป็นศักดินา ไพร่จะได้รับอนุญาตให้เลือกมูลนายคนใดก็ได้เฉพาะในฝ่ายที่ตนสังกัด คือ ฝ่ายพลเรือน หรือฝ่ายทหาร เช่น ถ้าบุคคลผู้นั้นมาจากครอบครัวช่างฝีมือหรือครอบครัวละคร หรือนัคนดนตรี บุคคลจากครอบครัวเหล่านี้ก็มีสิทธิที่จะเลือกอยู่กับขุนนางผู้ซึ่งทำหน้าที่เป็นมูลนายของกองเหล่านี้เท่านั้น ซึ่งผู้สังกัดกองเหล่านี้จะถูกส่งไปประจำในพระราชวัง ดังนั้น คนในครอบครัวช่างฝีมือต่าง ๆ ก็จะอยู่ในสังกัดกรมสืบต่อจากบรรพบุรุษเรื่อยมา ไพร่ทุกคนจะต้องสังกัดมูลนาย มิฉะนั้นไพร่จะไม่ได้รับความคุ้มครองและจะต้องเข้าไปอยู่ในสังกัดที่บิดาของตนเคยอยู่ หรือถ้าหลีกเลี่ยงก็จะถูกนำตัวไปเป็น ทาสหลวง ซึ่งถือว่าเป็นกลุ่มชนที่น่าวังเกียด แม้ว่าการเป็นทาสหลวงงานจะเบากว่า และยังได้รับการเลี้ยงดูจากรัฐบาลก็ตาม โดยปรกติแล้ว ไพร่มีกษัตริย์ประเพณีเดิมที่จะเข้ามาอยู่ได้สังกัดมูลนายของบิดาตน เมื่อพ่อแม่อยู่ต่างกรมกัน หรือมีมูลนายคนละคนในกรมเดียวกัน บุตรของบิดามารดาเหล่านี้เมื่อมีอายุถึงกำหนดที่ทางรัฐบาลจะเกณฑ์แรงงาน ก็ถูกแบ่งกันระหว่างมูลนายของพ่อแม่ บุตรจำนวนหนึ่งเป็นของมูลนายคนหนึ่ง อีกจำนวนหนึ่งเป็นของมูลนายอีกคนหนึ่งตามกฎข้อบังคับใน พระไอยการบานแพนง^{๒๙} ไพร่จะพยายามเปลี่ยนมูลนายเมื่อเขาถูกกดขี่เท่านั้น แม้ว่าเขามีสิทธิที่จะทำเช่นนั้นได้ แต่บ่อยครั้งที่เกิดภาวะฉุกเฉินมาตัดทอนสิทธินี้เสีย แต่ไพร่ก็ยังคงอยู่ได้สังกัดมูลนายที่สามารถคุ้มครองตนให้พ้นจากการถูกกดขี่ต่าง ๆ

เมื่อชายฉกรรจ์อายุครบ ๑๘ ปีแล้วจะต้องมาขึ้นสังกัดมูลนายหรือสังกัดของบิดา ถ้าหากบิดามียศหมื่น หรือพัน ก็ได้เข้าเป็น ไพร่สม ซึ่งจะเป็นไพร่สมอยู่ ๒ ปี ในระยะ ๒ ปีนี้มูลนายจะฝึกหัดงานต่างๆ ให้ทั้งงานด้านทหารและด้านพลเรือน และมูลนายสามารถใช้ไพร่สมนี้เป็นคนรับใช้หรือคนงานภายในที่ดินของมูลนายได้ แต่ในสมัยต่อมา ชายฉกรรจ์บางคนก็อาจยังคงอยู่ในฐานะไพร่สมรับใช้มูลนายต่อไป

อีก หรืออยู่ในฐานะเช่นนี้ไปตลอดชีวิตก็ได้ ซึ่งสภาพเช่นนี้เป็นการผิดและขัดต่อขนบธรรมเนียมประเพณีดั้งเดิมที่เคยมีมา เพราะโดยปรกติแล้วเมื่อไพร่สมอยู่ในสังกัดมูลนายครบ ๒ ปีแล้ว ก็ต้องมาขึ้นสังกัดเป็น ไพร่หลวง มีหน้าที่ทำงานเกี่ยวกับสาธารณประโยชน์*** ในการเกณฑ์แรงงานของหลวงหรือทำงานในหน่วยทหาร มูลนายสามารถเรียกไพร่หลวงไปรับใช้เพียงในช่วงเวลาสั้น ๆ ในแต่ละปี ตามพระโอยการลักษณะอาญาหลวง มาตรา ๒๔^{๓๐} ได้รับความผิดของมูลนายผู้เกณฑ์แรงงานไพร่มาใช้มากกว่ากำหนดไป ๑, ๒ หรือ ๓ วันในหนึ่งปี ไพร่หลวงจะอยู่ในสภาพการเป็นไพร่จนมีอายุครบ ๖๐ ปีก็พ้นจากสภาพนั้นไป หรือถ้าหากไพร่หลวงผู้นั้นมีบุตรชายเข้ามารับราชการให้หลวง ๓ คนแล้ว

ในรัชสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราชนั้น ตามหลักฐานของลาลูแบร์^{๓๑} กล่าวว่า ไพร่หลวงต้องเข้ารับราชการปีละ ๖ เดือน จำนวนเวลารับราชการนี้ลดลงในสมัยกรุงธนบุรีเหลือเพียงปีละ ๔ เดือน และหลังจากนั้นก็เหลือปีละ ๓ เดือน ไพร่หลวงไม่ต้องรับราชการรวดเดียวก็ได้ ถ้าหากไม่มีเวลาทำการเพาะปลูกในที่ดินของตนเพียงพอ ไพร่หลวงนั้นจะถูกเรียกตัวสับเปลี่ยนให้มาทำงานตามกำหนดเวลาของตน ซึ่งขึ้นอยู่กับความต้องการและความสะดวกของแต่ละกรม ในขณะที่ไพร่หลวงมารับราชการนั้นรัฐบาลไม่มีอาหารเลี้ยงดู แต่บรรดาภรรยาของไพร่หลวงแต่ละคนจะเป็นผู้นำมาให้^{๓๒} จากหลักฐานของบาสเตียน^{๓๓} กล่าวว่า ทหารบางหน่วย (อาจเป็นหน่วยทหารกึ่งอาชีพ เช่น ทหารรักษาพระราชวัง) และช่างฝีมือบางหน่วย เช่น ช่างไม้ ต้องเข้ารับราชการประมาณครั้งละครั้งหนึ่งในจำนวนเวลาเต็มและต้องอาศัยอยู่ใกล้พระราชวัง แต่ช่างฝีมือซึ่งมีความชำนาญงานสูงจะรับราชการเต็มเวลา โดยได้รับเงินเดือนจำนวนเล็กน้อยเป็นค่าตอบแทน และได้รับแต่งตั้งเป็นหัวหน้าเรียกว่า นายหมวด เป็นผู้สอนผู้คนในสังกัดของตน แต่ช่างฝีมือเหล่านั้นก็ยังคงต้องยอมถูกสักเลก เพราะพวกนี้มิใช่เป็นขุนนางอย่างแท้จริง^{๓๔} นอกเหนือจากกรณีพิเศษเหล่านี้แล้ว ไพร่ธรรมดา จะถูกเกณฑ์ไปชั่วคราว และได้รับคำสั่งพิเศษให้ทำงานโดยไม่ได้รับค่าตอบแทนใดๆ บ่อยครั้ง ตัวอย่างเช่น ไพร่ทั้งหมดในท้องที่นั้นๆ อาจถูกเกณฑ์ในโอกาสพิเศษเพื่อทำถนน ขุดคลอง เพื่อเป็นการอำนวยความสะดวกให้แก่พระมหากษัตริย์หรือขุนนางผู้ใหญ่ หรืออาจถูกเกณฑ์มาก่อสร้างหรือสร้างป้อม ในกรณีเหล่านี้ ไพร่พวกนี้ไม่เพียงแต่ถูกใช้แรงงานเท่านั้น แต่จะต้องนำช้าง วัวลา และม้าของตนมาช่วยงานด้วย^{๓๕}

เมื่อถูกเกณฑ์ ไพร่ซึ่งอาศัยอยู่ห่างไกลจากเมืองหลวงและมีความลำบากเมื่อถูกเกณฑ์แรงงาน พวกนี้จะได้รับยกเว้นจากการถูกเกณฑ์แรงงาน ยกเว้นเฉพาะในยามสงครามเท่านั้น แต่ไพร่เหล่านี้ต้องส่งผลผลิตมาให้แก่รัฐบาล ซึ่งจะเป็นผลผลิตอะไรนั้นขึ้นอยู่กับแต่ละท้องถิ่น เช่น ดินประสิว และดีบุก ซึ่งเป็นผลผลิตที่สำคัญสำหรับรัฐบาล ไพร่ซึ่งได้รับอนุญาตให้ส่งผลผลิตหรือเรียกรวม ๆ ว่า ส่วย แทนการรับใช้ราชการนั้นเรียกว่า เลกส่วย ในประมาณกลางสมัยอยุธยา ปรากฏว่ามีประเพณีที่รัฐบาลยอมให้มีการจ่ายเงินแทนการเข้าเวร ทั้งนี้เนื่องจากในสมัยนั้นรัฐบาลมีความต้องการเงินตรามากกว่ากำลังคน เงินที่จ่ายแทนการเข้าเวรนี้เรียกว่า เงินค่าราชการ ซึ่งจะมีจำนวนเล็กน้อยแตกต่างกันในแต่ละสมัย (ดูในบทที่ ๙) ประเพณีการเสียเงินค่าราชการทำให้บรรดามูลนายที่ร่ำรวยได้รับผลประโยชน์ โดยที่ครั้งแรกมูลนายเหล่านี้ต้องยอมให้ไพร่ในสังกัดไปเข้าเวร แต่เมื่อมีการจ่ายเงินค่าราชการแล้วมูลนายที่ร่ำรวยก็จะเสียเงินค่าราชการให้แก่ไพร่และนำตัวไพร่นั้นไว้เป็นแรงงานในที่ดินของตนเอง บรรดาช่างฝีมือที่มีความชำนาญ เช่น พวกช่างไม้ ก็ชอบเสียเงินค่าราชการแทนการเข้าเวร เพราะเขาสามารถทำงานหาเงินได้มาก ทั้งส่วยและค่าราชการนี้มูลนายเป็นผู้จัดเก็บ วิธีการนี้ทำให้งานของขุนนางผู้เก็บภาษีอากรเบาลง การที่มูลนายได้รับอนุญาตให้เก็บส่วนแบ่งและผลผลิตก็เพราะว่า โดยข้อกำหนดเก่า มูลนายจะเป็นผู้ได้รับอนุญาตให้เก็บการเกณฑ์แรงงาน ไพร่บางส่วน ไว้สำหรับตน การเก็บเงินชำระราชการแทนการเข้าเวรนั้นมีส่วนอย่างมากที่ทำให้อาณาจักรอ่อนแอในยามสงคราม และได้ทำให้ระบบศักดินาที่เหลืออยู่อ่อนแอลงด้วยการเปลี่ยนไปเป็นกลไกของการเก็บภาษีอากร แต่ระบบศักดินาไม่ว่ารูปแบบใดในกรณีใดก็ตามกลายเป็นเรื่องล้าสมัย ในเมื่อขณะนั้นการปกครองส่วนกลางมีประสิทธิภาพมากขึ้น และได้จัดเตรียมองค์กรบริหารต่าง ๆ ที่เหมาะสมไว้ทั้งหมดแล้ว และจนถึงในตอนปลายศตวรรษที่ ๑๙ จึงมีการยกเลิกระบบเก่านั้นทั้งหมด

๔. พระสงฆ์

ในประเทศไทยมีคณะสงฆ์เป็นจำนวนมากมาตั้งแต่สมัยกรุงสุโขทัยแล้ว แต่ก็มีมีการเปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลา คณะสงฆ์กรมจัดกระจายอยู่ตามวัดต่าง ๆ ทั่วประเทศ พระสงฆ์ดำรงอยู่ได้โดยอาศัยการทำบุญจากประชาชน สำหรับเรื่ององค์กรของศาสนาพุทธในไทย และความสัมพันธ์ขององค์กรศาสนากับฝ่ายบ้านเมืองนั้น

จะกล่าวไว้ในบทที่ ๑๐ เพราะว่าในบทนี้ยังไม่จำเป็นที่จะเน้นถึงเรื่องที่ว่า สถาบันสงฆ์มีความสำคัญต่อบัจฉัยทางการเมืองน้อยมาก เมื่อเปรียบเทียบกับในประเทศที่นับถือคริสต์ศาสนา ในคณะสงฆ์นั้นก็มิเจ้าและบรรดาขุนนางที่ออกจากราชการรวมอยู่ด้วย แต่โดยทั่วไปๆ แล้ว คนที่บวชเป็นพระในคณะสงฆ์นั้นมักจะเป็นพวกไพร่เสียส่วนใหญ่ ส่วนพวกทาสจะไม่ได้รับการยินยอมให้เข้าบวช ไพร่มีอยู่มากในคณะสงฆ์ เนื่องจากการบวชเป็นพระทำให้ไพร่ไม่ต้องเสียภาษีทุกชนิด และพ้นจากการถูกเกณฑ์แรงงาน บางคนก็บวชเพื่อหลบหนีจากสังกัดมูลนายหรือหลบหนีการเข้าเวร แม้ว่าชายไทยทุกคนจะต้องบวชเป็นพระสงฆ์ในช่วงเวลาหนึ่งของชีวิต แต่ก็ไม่ค่อยจะมีใครคิดอยากบวชอยู่ตลอดชีวิต ดังนั้น พระสงฆ์ในพุทธศาสนาจึงจัดเป็นชนชั้นที่มีสภาพเปลี่ยนแปลงได้และไม่อยู่ในสภาพที่ถาวร สำหรับลักษณะของอิทธิพลของคำสอนในพุทธศาสนาที่มีต่อรัฐบาลและประชาชน ข้าพเจ้าได้กล่าวไว้แล้วในบทนี้

๕. พวกพราหมณ์

เนื่องจากว่าข้าพเจ้าเขียนเรื่องพราหมณ์ในราชสำนักของไทยไว้แล้วในหนังสือเรื่อง *Siamese State Ceremonies* ฉะนั้นในที่นี้จะพูดถึงเรื่องนี้เพียงย่อๆ นับตั้งแต่สมัยสุโขทัยเป็นต้นมา โดยเฉพาะอย่างยิ่งภายหลังจากที่ไทยตีเมืองนครธมได้ในปี ค.ศ. ๑๔๓๑ (พ.ศ. ๑๙๗๔) ได้มีพราหมณ์เข้ามาในเมืองหลวงของไทยจำนวนไม่มากนัก เข้ามาอยู่รวมๆ กับพวกพราหมณ์จากเขมรและพวกพราหมณ์ซึ่งอาศัยอยู่แถบมลายูตั้งแต่สมัยแรก พราหมณ์พวกนี้มีถิ่นฐานอยู่ในอินเดียตอนใต้ บรรพบุรุษของพวกพราหมณ์เหล่านี้เมื่อเดินทางมาอินโดจีนนั้น พราหมณ์ไม่ได้ติดตามมาด้วย ดังนั้น พวกพราหมณ์เหล่านี้จึงแต่งงานกับผู้หญิงพื้นเมืองในเมืองนั้นๆ แต่พราหมณ์เหล่านี้ก็ยังรักษาขนบธรรมเนียมประเพณีของตนเองไว้จนทุกวันนี้ ซึ่งเป็นหลักฐานแสดงให้เห็นว่า พราหมณ์พวกนี้มีสายเลือดอินเดีย พราหมณ์เหล่านี้เข้ามาอยู่ในเมืองหลวงของไทยเป็นเพียงคนกลุ่มน้อย จึงทำให้พราหมณ์ไม่พยายามที่จะแข่งขันกับอำนาจสูงสุดของสถาบันพระมหากษัตริย์ แม้ว่าตลอดสมัยอยุธยาพวกนี้จะได้รับการเคารพนับถืออย่างสูง และมีอิทธิพลอย่างมากในการปฏิรูปการปกครองของสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถก็ตาม ดังที่ปรากฏว่า ได้มีพวกพราหมณ์ที่ถูกจัดให้เข้าอยู่ในกรมไต่สังกัตของมูลนายของตน แต่เนื่องจากพราหมณ์มีจำนวนน้อย และส่วนมากก็ได้รับตำแหน่งทางราชการ และดูเหมือนว่าศักดิ์นาชั้นสูงซึ่ง

ให้กับขุนนางหัวหน้าพราหมณ์ ก็เป็นเครื่องแสดงถึงเกียรติยศของพวกพราหมณ์ เป็นส่วนใหญ่ นอกเสียจากบางทีพวกพราหมณ์จะได้รับ ไพร่ไทยมาเป็นของตน เป็นจำนวนมาก พราหมณ์ประจำราชสำนักจะทำหน้าที่เป็นผู้ประกอบพิธีที่เกี่ยวข้องกับพระราชพิธีหลวงเนื่องจากพราหมณ์มีความรู้ในพิธีการของฮินดู และเชี่ยวชาญแนวความคิดของฮินดูและเขมรในเรื่องศิลปการปกครอง และมีความรู้ความสามารถที่จะตีความพระธรรมได้

๖. ทาส^{๓๖}

ในปัจจุบันนี้ เราทราบจากการค้นพบศิลาจารึกของสุโขทัยปี ค.ศ. ๑๓๔๔ (พ.ศ. ๑๘๘๗) ว่าในสมัยสุโขทัยมีทาส แต่สมัยนั้นเรื่องทาสก็ยังคงไม่ลงหลักฝังแรงนัก และระบบทาสยังไม่เป็นเรื่องละเอียดลออเช่นในสมัยอยุธยา เราทราบเรื่องนี้จากการกล่าวถึงทาสบ่อยครั้งในหลักศิลาจารึก และหลักฐานอื่น ๆ ในสมัยเดียวกัน ซึ่งได้บ่งว่า ทาสได้มีลักษณะเปลี่ยนแปลงไปในสมัยอยุธยา และได้ฝังลึกลงไปในชีวิตทางสังคมของประชาชนทั้งหมด และมีผลต่อขนบธรรมเนียมประเพณีของคนไทย ในสมัยรัตนโกสินทร์ สภาพของทาสดูจะคลายความขึงตึงลงบ้าง ด้วยเหตุผลที่ว่าทาสเพิ่มจำนวนมากขึ้น ปาลเลอกัวซ์ประมาณว่าในตอนกลางศตวรรษที่ ๑๙ นั้นมีจำนวนทาสประมาณ ๑ ใน ๔ ของประชากรทั้งหมด การเลิกทาสของไทยเริ่มมีขึ้นโดยพระราชดำริของรัชกาลที่ ๕ เมื่อต้นรัชสมัยของพระองค์ และสามารถยกเลิกระบบทาสได้หมดสิ้นในอีก ๓๐ ปีต่อมา

ในบานแพนทงของ พระไอยการทาส^{๓๗} แบ่งทาส (ข้า หรือ ทาส) ไว้ ๗ ประเภทด้วยกัน ซึ่งตามกฎหมายพระมนูก็ได้กล่าวไว้เช่นนี้ แต่ในสมัยรัตนโกสินทร์ ทาสแบ่งออกเป็น ๒ พวก คือ ทาสที่ไถ่ตัวได้ และทาสที่ไถ่ตัวไม่ได้ ทาสที่ไถ่ตัวได้ เช่น ทาสสินไถ่ ซึ่งทาสประเภทนี้ขายตัวเองหรือถูกขายในราคาส่วนหนึ่งของราคาเต็ม ซึ่งจะถูกกำหนดอายุและเพศไว้ด้วยตาม พระไอยการกรมศักดิ์^{๓๘} ทาสเช่นนี้สามารถเป็นไทแก่ตัวได้ด้วยการจ่ายเงินให้แก่นายเท่ากับจำนวนที่ได้นำมาจากนาย ทาสอีกประเภทหนึ่ง คือ ทาสที่ไถ่ตัวไม่ได้ เป็นทาสที่ถูกซื้อมาอย่างเปิดเผยตามราคาเต็มของค่าตัว นายทาสจะมีอำนาจสิทธิ์ขาดทุกอย่างในตัวทาสประเภทนี้ ยกเว้นการฆ่าทาสเท่านั้น และนายสามารถขายหรือยกทาสให้ใครก็ได้ราวกับว่าทาสนั้นเป็นสินค้าชนิดหนึ่ง ทาสประเภทนี้ได้รับความระงำลำบากมากกว่าทาสประเภท

แรก เพราะว่าทาสประเภทนั้นขึ้นอยู่กับเจตนากรรมของนาย และทาสประเภทนี้ยังไม่มีทางที่จะเปลี่ยนสภาพเช่นทาสที่ไถ่ตัวได้ ถึงแม้คนทัว ๆ ไปจะมีทัศนคติไม่เห็นด้วยกับการกดขี่ทาสอย่างมากก็ตาม ลูกทาสที่แม่เป็นทาสสินไถ่นั้นจะเป็นอิสระ แต่สำหรับลูกทาสที่แม่เป็นทาสไถ่ตัวไม่ได้นั้นจะยังคงเป็นทาสด้วย เรียกว่า ลูกทาส แม้ว่าลูกทาสนั้นจะเป็นอิสระได้ ถ้าหากมีการจ่ายค่าตัวตาม พระโอยการกรมศักดิ์ก็ตาม บรรดาทาสส่วนตัวเหล่านี้ไม่อาจกล่าวได้ว่าเป็นกลุ่มของชนชั้นในสังคมที่เด่นชัด ทาสเหล่านี้มีสิทธิที่จะเป็นเจ้าของทรัพย์สินและมีสิทธิที่จะรับมรดกได้ มีสิทธิที่จะตั้งครอบครัว และมีสิทธิที่จะฟ้องร้องต่อศาลโดยผ่านทางนายได้ ตาม พระโอยการศักดิ์นาพลเรือนและศักดิ์นาทหารหัวเมือง^{๓๕} ทาสจะมีศักดิ์นา ๕ ไร่ เช่นเดียวกับจำนวนศักดิ์นาของคนขอทานหรือคนยากจนที่เป็นไทแก่ตัว

ในระหว่างสมัยอยุธยา สภาพของทาสเชลยศึกแตกต่างจากสภาพของทาสส่วนตัวเป็นอย่างมาก ทาสเชลยศึกถูกถือว่าเป็นทาสอีกพวกหนึ่งซึ่งแตกต่างจากทาสส่วนตัวและพวกไพร่ ทาสเชลยศึกถูกถือว่าเป็นทรัพย์สินของพระมหากษัตริย์บางคนถูกแจกจ่ายให้เป็นรางวัลในการปฏิบัติงานของขุนนาง ทาสเชลยศึกต้องทำงานในฐานะทาสหลวง และถูกบังคับให้เพาะปลูกในที่ดินหลวงตลอดทั้งปี โดยที่พระมหากษัตริย์จะเป็นผู้เลี้ยงดูทาสเชลยศึกเหล่านี้ ยังมีทาสอีกประเภทหนึ่งเรียกว่า ข้าพระ เป็นทาสที่ถูกแบ่งไปทำการเพาะปลูกในที่ดินวัด ทาสประเภทนี้เป็นทาสของวัด งานของข้าพระเป็นงานเบาและอยู่ในสภาพที่ดีกว่าเมื่อเปรียบเทียบกับทาสสินไถ่ ซึ่งต้องแบ่งเวลาให้ทั้งพระมหากษัตริย์และให้แก่นายด้วย แต่ข้าพระนั้นไม่มีสิทธิอันใดเลย ทั้งตนเองและลูกก็ยังเป็นทาสอยู่ตลอดไป นอกเสียจากว่าในโอกาสพิเศษที่พระมหากษัตริย์ทรงผ่อนผันให้ ในปี ค.ศ. ๑๖๐๕ (พ.ศ. ๒๓๔๘) รัชกาลที่ ๑ ทรงให้ความเห็นใจแก่ทาสเชลยศึก และได้ทรงให้สิทธิแก่ทาสเชลยศึกที่จะไถ่ตัวเป็นอิสระได้ ทาสเชลยศึกกลายเป็นผู้ได้รับการอนุเคราะห์ และทาสเหล่านี้ได้ผสมกลมกลืนไปกับทาสอื่น ๆ นอกจากบรรดาทาสเชลยศึกแล้วยังมีบุคคลอื่นที่รวมอยู่ในทาสหลวงและข้าพระด้วย คือ บุคคลผู้กระทำความผิดอย่างร้ายแรงซึ่งรวมถึงครอบครัวและทาสของบุคคลเหล่านี้ด้วย และเป็นพวกที่ไม่สามารถไถ่ตัวได้ บุคคลเหล่านี้จะถูกใช้งานที่น่างรังเกียจที่สุด คือ ตัดหญ้าให้แก่ข้างหลวง

เท่าที่เกี่ยวกับเรื่องของทาสส่วนตัวซึ่งเราจะศึกษาในหนังสือเล่มนี้ เราจะศึกษาจากทัศนคติของความสัมพันธ์ระหว่างทาสกับรัฐบาล การแบ่งทาสที่ได้กล่าวมา

แล้ว เป็นทาสที่ไถ่ตัวได้และทาสที่ไถ่ตัวไม่ได้นั้นเป็นเรื่องสำคัญเบื้องต้น ทาสที่ไถ่ตัวได้จะต้องทำงานให้แก่หลวงและแบ่งเวลาทำงานให้แก่พระมหากษัตริย์ ๖ เดือน และให้แก่นายของตน ๖ เดือน ในระหว่างที่ทำงานให้แก่พระมหากษัตริย์ ทาสเหล่านี้ต้องหาอาหารมาเลี้ยงดูตัวเอง ในช่วงประมาณตอนปลายสมัยอยุธยา^{๑๐} ปรากฏว่าทาสที่ไถ่ตัวได้ไม่สามารถออกไปทำงานของตัวเองได้ ๑ เดือนในเวลา ๓ เดือน และอีก ๒ เดือนที่เหลือก็แบ่งมาทำงานให้แก่พระมหากษัตริย์และนายของตน นายจะให้ทาสมารับใช้ตนในช่วงเวลาทั้งหมดก็ได้ ถ้าหากนายสามารถส่งตัวแทนไปแทนหรือจ่ายเงินค่าราชการแทน ถ้าหากนายทาสสังกัดอยู่คนละกรมกับตัวทาส นายทาสก็สามารถที่จะโอนตัวทาสมาขึ้นสังกัดกรมของตนได้ด้วยเหตุผลที่ว่าเพื่อความสะดวกในการปกครอง และเพราะว่าการเกณฑ์แรงงานของกรมบางกรมนั้นเบามากกว่าอีกกรมหนึ่งมาก โดยทั่วไปยังมีเครื่องล่อใจให้ไพร่อยากขายตัวเองเป็นทาสสินไถ่ให้แก่ นาย ซึ่งเป็นเจ้าสังกัดกรมที่มีงานน้อย ซึ่งถ้าบุคคลใดได้กระทำอย่างนั้นและได้ขายตัวเองอย่างเปิดเผย ก็เท่ากับว่าเขาจะหนีการถูกเกณฑ์แรงงานด้วย^{๑๑} และบุคคลนั้นจะจัดอยู่ในจำพวกที่ไถ่ตัวไม่ได้ ซึ่งจะผูกมัดอยู่กับนายของเขาโดยสิ้นเชิง แม้ปรากฏว่าในบางสมัยเงินส่วนหนึ่งที่ซื้อทาสจะถวายให้แก่พระมหากษัตริย์ เพื่อเป็นการชดใช้การที่พระองค์สูญเสียแรงงานไป ไพร่ซึ่งเป็นผู้รับใช้ของพระมหากษัตริย์หรือที่เรียกว่ามหาดเล็ก หรือไพร่ที่รับใช้อยู่ในวัด เจ้าหนี้จะจับตัวโดยไม่ได้รับพระบรมราชานุญาตจากพระมหากษัตริย์ไม่ได้ เพื่อป้องกันการกระทบกระเทือนต่อกำลังการเกณฑ์ไพร่พลของกรมต่างๆ จึงมีกฎหมายอนุญาตให้นายมือถือสิทธิ์ในการให้เงินกู้ต่อไพร่ของตนก่อนบุคคลอื่น และในกรณีที่ไพร่ไม่สามารถชำระหนี้สินได้ก็ต้องตกเป็นทาสของนายผู้นั้น แต่ถ้านายไม่ร่ำรวยพอ ไพร่ก็อาจกู้ยืมเงินหรือขายตัวให้นายคนอื่นได้ และถึงแม้มีกรณีเช่นนั้น นายก็ยังต้องได้ตามสถานการณ์ที่แท้จริงจนเป็นที่พอใจว่า ไพร่ของตนถูกบังคับให้เป็นทาสด้วยความยากจนอย่างแท้จริง ความพยายามเช่นนี้มีขึ้นก็เพื่อป้องกันมิให้มีการสมรู้ร่วมคิดในเรื่องนี้ แต่ก็แค่เป็นการละเมิดสิทธิในการขายตนเองของไพร่เท่านั้น ในขณะที่สิทธิดั้งเดิมของไพร่ที่จะเลือกนายอย่างอิสระ ในความเป็นจริง ได้ถูกละเมิดไปแล้วด้วยความจำเป็นทางการด้านการปกครอง อย่างไรก็ตาม ได้มีการหลีกเลี่ยงกฎหมายกันบ่อยๆ ทั้งนี้เพราะเป็นการยากที่จะป้องกันมิให้ขุนนางชั้นสูงและเจ้าที่มีอำนาจนำไพร่ที่หนี้จำนวนมากมาอยู่ภายใต้ความคุ้มครองของตน ไพร่เหล่านี้บางครั้งก็ซื้อมาอย่าง

เปิดเผยและถูกนำตัวมาเป็นทาส บุตรของทาสที่ไถ่ตัวไม่ได้นั้นจะต้องตกเป็นทาสของนายทาสฝ่ายแม่ จนกว่าบุตรเหล่านั้นจะถูกไถ่ตัวคืน และนี่ก็เช่นกันที่กฎหมายได้เข้ามาเกี่ยวข้องกับความพยายามที่จะเลี้ยงดูกำลังคนของกรมต่างๆ ตาม พระไอยการบานแพนง^{๓๒} ลูกคนแรกๆ ของพ่อแม่จะต้องตกเป็นของนายฝ่ายแม่ ซึ่งจำนวนจะแตกต่างกันตามกรมฝ่ายพลเรือนหรือฝ่ายทหาร และลูกคนต่อๆ ไปก็จะถูกแบ่งระหว่างนายฝ่ายแม่และนายฝ่ายพ่อ

เราเห็นแล้วว่า ทาสยังมีสิทธิต่างๆ กว้างขวางมาก และโดยทั่วไปกล่าวได้ว่า สภาพของทาสนั้นดีกว่าไพร่ โดยเฉพาะทาสประเภทไถ่ตัวไม่ได้ที่อยู่ในสังกัดของนายที่มีความเมตตา เพราะว่าทาสเหล่านี้จะได้รับการยกเว้นจากการถูกเกณฑ์แรงงานไปให้หลวง เพียงแต่คอยรับใช้และจัดหาปัจจัยจำเป็นในการดำรงชีวิตให้เฉพาะนายผู้ซึ่งคุ้มครองตนเท่านั้น และทาสส่วนตัวนั้นก็ไม่ได้รับความอับอายในเรื่องฐานะทางสังคม ผลของการบังคับขู่เข็ญของขุนนาง และผลของความไร้สมรรถภาพของอำนาจส่วนกลางในการให้ความคุ้มครองไพร่ที่ยากจนโดยเฉพาะไพร่ตามเขตหัวเมือง ผลักดันให้ไพร่พร้อมที่จะขายตัวเองให้แก่บุคคลอื่นผู้ซึ่งสามารถให้ความคุ้มครองตนได้ นอกเสียจากทาสพวกนี้ไม่ได้รับความลำบากใจจากเจ้าหน้าที่ปัญหาเหล่านี้เองที่ทำให้ระบบเกณฑ์แรงงานอ่อนแอ ซึ่งรัฐบาลเองพยายามที่จะแก้ไขตลอดมา

๗. ชาวต่างชาติ

ปัญหาที่ใหญ่ปัญหาหนึ่งซึ่งเผชิญหน้ารัฐต่างๆ ในแถบเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ตั้งแต่สมัยแรก คือ การขาดกำลังคนในการเพาะปลูกภายในอาณาจักรที่มีเขตแดนกว้างขวาง และการขาดกำลังคนที่จะเข้ามาเป็นทหารในกองทัพในยามสงคราม การที่อาณาจักรเหล่านี้มีพลเมืองน้อยจึงพยายามหาทางที่จะเพิ่มพูนจำนวนพลเมืองโดยการกวาดต้อนเชลยจากการทำสงคราม ผู้ที่ถูกจับเป็นเชลยจากสงครามนั้นเป็นธรรมเนียมปฏิบัติว่าต้องถูกนำตัวไปเป็นทาส และถูกกวาดต้อนไปจากหมู่บ้านของตน ซึ่งในกรณีเช่นนั้น เขาได้มีการคำนึงถึงความลำบากของผู้ที่ถูกกวาดต้อนไม่ในยามสงครามนอกจากมีการปล้นสะดมแล้ว ในฤดูแล้งก็มีการยกกองทัพไปทำการปล้นคนมาเป็นทาสอีก อย่างไรก็ตาม กล่าวได้ว่า การที่ชาวต่างชาติที่ถูกกวาดต้อนมาและถูกบังคับให้เดินทางอย่างลำบากจากถิ่นเดิมของตน ทั้งยังได้รับความลำบาก

จากการตั้งหลักแหล่งทำกินในที่แห่งใหม่ ทำให้คนเหล่านั้นพร้อมที่จะยอมรับในโชคชะตาของตนเอง เนื่องจากพวกเขาไม่มีความภาคภูมิใจในเชื้อชาติของตน ดังที่ ลาลูแบร์ตั้งข้อสังเกตว่า “เสรีภาพของพวกเขานั้นก็มักจะหนักหนากว่าภาระจ่ายออมเสียอีก ชาวไทยที่ถูกพระเจ้ากรุงพะโคกวาดต้อนเอาไปในการสงคราม ก็จะอยู่กันอย่างเฉียบ ๆ ในกรุงพะโค ห่างจากพระราชอาณาเขตไทยเพียง ๒๐ ไมล์เท่านั้น และพวกเขาก็ทำไร่ไถนาอยู่ในที่ดินซึ่งพระเจ้ากรุงพะโคพระราชทานให้ โดยมีได้มีข้อระลึกลงถึงบ้านเมืองเดิมของตนในอันที่จะชิงชังภาระจ่ายออมใหม่นี้แต่ประการใด และพวกพะโคที่ถูกกวาดต้อนเข้ามาอยู่ในอาณาจักรไทย ก็มีความรู้สึกนึกคิดในทำนองเดียวกันนี้”^{๕๓}

ชาวต่างชาติซึ่งอพยพเข้ามาในประเทศไทยเป็นกลุ่มก้อนส่วนใหญ่ คือ พวกลาว เขมร และพวกอื่น ๆ ซึ่งอยู่ในประเทศที่ไม่มีเครื่องกีดขวางทางธรรมชาติ เช่น กูเขา หรือป่าทึบ ชาวมอญก็ได้มาตั้งถิ่นฐานอยู่ทั่วไปในประเทศไทย ซึ่งคนเหล่านั้นยังคงพูดภาษาเดิมของเขานอกจากภาษาไทย และยังคงนับถือประเพณีทางพุทธศาสนาตามแบบของตนเองโดยเฉพาะ ชาวมอญได้เริ่มอพยพเข้ามาเป็นระลอกตั้งแต่ศตวรรษที่ ๑๖ เมื่อชาวพม่าปกครองพวกเขาอย่างกดขี่ทารุณ ผู้อพยพหนีภัยเหล่านั้นได้รับการต้อนรับจากผู้ปกครองไทยอย่างดี ไทยต้อนรับผู้หนีภัยมาด้วยความกรุณาโดยมอบที่ดินทำการเพาะปลูกให้แก่คนเหล่านั้น และให้ตำแหน่งอยู่ภายใต้การบังคับบัญชาของฝ่ายทหารเพื่อตัดความยุ่งยาก ในปลายสมัยอยุธยา ปรากฏว่าไทยต้องพึ่งหมู่ทหารอาสาเหล่านั้นมาก คนไทยส่วนใหญ่ไม่ได้ถือว่าผู้อพยพเข้ามาเหล่านั้นเป็นชาวต่างชาติ ในสมัยต่อมา ผู้อพยพบางคนก็ก้าวขึ้นมีตำแหน่งสำคัญ ๆ ในการบริหารซึ่งส่วนใหญ่เกี่ยวข้องกับฝ่ายทหาร

เป็นที่น่าสังเกตว่าชาวเขาจำนวนมากซึ่งพูดภาษาท้องถิ่นของตนและนับถือผีตามแบบตน อาศัยอยู่ในถิ่นฐานที่เป็นประเทศไทยปัจจุบัน ในระหว่างสมัยที่เราพูดถึงอยู่นี้ ชาวเขาเหล่านั้นเกือบจะไม่มีฐานะอยู่ในระบบสังคมของไทยเลย การบริหารต่าง ๆ แทบจะไม่ครอบคลุมมาถึงพวกเขา เนื่องจากพวกชาวเขาเหล่านั้นอาศัยอยู่แถบภูเขาซึ่งแยกออกจากทั้งเมืองไทยและพม่า หรืออาศัยอยู่แถบภูเขาทางตอนเหนือ และแถบคาบสมุทร ซึ่งดินแดนแถบนี้ยังเป็นรัฐประเทศราชที่รัฐบาลไทยไม่ได้ปกครองโดยตรง

นอกจากชาวพื้นเมืองจากประเทศเพื่อนบ้านแล้ว ชาวต่างชาติที่เข้ามาตั้งถิ่นฐานในไทยก็รวมถึงชาวยุโรปซึ่งเข้ามาตั้งแต่ศตวรรษที่ ๑๖ เมื่ออาณาจักรอยุธยาเป็นศูนย์กลางการค้าแห่งใหม่ นอกจากมีพ่อค้าเข้ามาค้าขายแล้วก็ยังมีบรรดานักผจญภัย และบุคคลที่หนีจากเจ็ดมือกฎหมายของรัฐบาลตนเข้ามาในอยุธยาด้วย ในสมัยสมเด็จพระนารายณ์ เราได้รับการบอกกล่าวจากลาลูแบร์^{๔๕} ว่ามีชาวอาหรับ ชาวโปรตุเกสที่เกิดทางตะวันออก ชาวจีน และชาวมาเลย์ พวกละประมาณ ๓ หรือ ๔ พันคน นอกเหนือจากพวกนี้ยังมีชาวฝรั่งเศส ชาวฮอลันดา และชาวอังกฤษ ชาวฝรั่งเศสมีอำนาจมากในสมัยนั้น แต่ชาวฮอลันดา และชาวอังกฤษได้แข่งขันกันเพื่อความยิ่งใหญ่ทางด้านการค้า ซึ่งผลจากการที่ฮอลันดาเข้ามาแข่งขันทางด้านการค้า ทำให้บางครั้งฮอลันดาเป็นฝ่ายได้เปรียบ บางครั้งอังกฤษก็เป็นฝ่ายได้เปรียบ ดังที่รู้จักกันไป โดยไม่จำเป็นต้องกล่าวไว้ในที่นี้ มีชาวญี่ปุ่นจำนวนมากมาตั้งถิ่นฐานในสมัยสมเด็จพระเอกาทศรถ แต่เนื่องจากความมีอำนาจมากเกินไป พวกชาวญี่ปุ่นเหล่านี้จึงถูกฆ่าตายเกือบหมดในปี ค.ศ. ๑๖๓๒ (พ.ศ. ๒๑๗๕) อยากรู้คดีดูเหมือนว่ายังมีชาวญี่ปุ่นอื่นๆ มาตั้งถิ่นฐานอยู่อีกในสมัยต่อมา

เราไม่ค่อยพบว่า ชาวไทยมีความรู้สึกรังเกียจการแต่งงานกับชาวต่างชาติ และในความจริงก็มีสังคัมของบรรดาลูกครึ่งมานานแล้ว และลูกครึ่งพวกนี้ก็มีความมากอันเป็นผลมาจากการที่คนจีนอพยพเข้ามา ในพระราชกฤษฎีกาที่น่าสนใจต่อไปนี้ ซึ่งคงจะออกมาราวกลางศตวรรษที่ ๑๗ น่าจะถือได้ว่าเป็นเครื่องสะท้อนถึงข้อตักเตือนทางการเมืองร่วมสมัยโดยมิได้ขาดหลักฐานเสียเลย มากกว่าจะเป็นข้อห้ามอย่างเด็ดขาด ซึ่งเห็นได้จากลักษณะของคำอธิบายผนวกไว้ว่า “ราษฎรข้าแผ่นดินชายหญิงไทยหรือมอญ (ในที่นี้ไม่ได้ถือเป็นคนต่างชาติ) บมีย่าบ่มีกั้วพระราชอาญาพระราชกำหนดกฎหมาย เห็นพัสดุข้าวของเงินทองของมฤจณาภิธิอันมาค้าขายแต่นานาประเทศ นอกต่างแดนแลยกลูกสาวหลานสาวให้เป็นเมียฝรั่ง อังกฤษ วิลันดา ชะวา มลายู อันต่างศาสนา แลให้เข้ารีตถืออย่างมฤจณาภิธินอกศาสนา ท่านว่ามันผู้นั้นเป็นเสี้ยนหนามในแผ่นดิน แลมันเอาใจไปเผื่อแผ่แก่ปัจจามิตรข้าศึกศัตรูหมู่ร้าย ท่านให้ลงโทษ ๖ สฐาน สฐานหนึ่ง คือให้พันคอริบเรือน สฐานหนึ่ง คือให้จำใส่ตรูไว้กว่าจะตาย สฐานหนึ่ง คือให้ริบราชบาตรแล้วเอาตัวลงหญ้าข้าง สฐานหนึ่ง คือให้ไหมจตุรคุณ สฐานหนึ่ง คือให้ไหมตรีคุณ สฐานหนึ่ง คือให้ไหมทวีคุณ อย่าให้คูเยียงอย่างกัน เหตุใดจึงกล่าวเช่นนั้น เหตุว่า

พ่อมันตั้งพีชว่านลงเหนือแผ่นดินจะเป็นพีชผลสืบไป ฝ่ายพ่อมันลูกมันจะเอากิจการบ้านเมืองไปแจ้งแก่นานาประเทศ นานาประเทศมันรู้แล้ว มันจะติดตามเบียดเบียนพระนครธานีขอบขัณฑ์เสมา พระพุทธศาสนาที่พลอยเศร้าหมองไป”^{๔๕}

ชาวต่างชาติจากเมืองไกลส่วนมากจะมาอาศัยอยู่ในเมืองหลวงของไทย และ ลาลูแบร์^{๔๖} ได้ให้ข้อมูลที่น่าสนใจแก่เราถึงเรื่องการปกครองและการรวบรวมกำลังคนของชาวต่างชาติ ลาลูแบร์ได้บอกเราว่าแต่ละเชื้อชาติจะมีแหล่งที่อยู่ของตนเองในเขตชานเมือง และในแต่ละเขตมีการเลือกหัวหน้า หรือ นาย จากพลเมืองเชื้อชาตินั้นๆ ซึ่ง นาย นั้นต้องขึ้นตรงกับขุนนางที่พระมหากษัตริย์แต่งตั้งให้ทำหน้าที่ดูแลพลเมืองเชื้อชาติเหล่านั้น เรื่องต่างๆ ที่มีความสำคัญน้อยที่สุดจึงให้พระคลังหรือเสนาบดีกระทรวงต่างประเทศเป็นผู้พิจารณา ดังนั้น เราจะเห็นได้ว่าชาวไทยใช้วิธีการปกครองตนเองกับผู้ที่เป็ชาวต่างชาติ แม้ว่าขุนนางไทยได้รับการแต่งตั้งให้ปกครองชาวต่างชาติ แต่ชาวต่างชาติจะถูกไต่สวนในศาลพิเศษโดยผู้พิพากษาไทย และผู้พิพากษาไทยจะแสดงความมีน้ำใจในการอดกลั้น โดยที่อนุญาตให้ชาวต่างชาติอาศัยอยู่ในไทยตามวิถีทางของประเพณีของพวกเขา และให้เสรีภาพอย่างสมบูรณ์แก่ชาวต่างชาติในการนับถือศาสนา ตลอดประวัติศาสตร์ของไทยไม่เคยมีเรื่องราวอันเกิดจากการประหัตประหารกันทางศาสนา นอกจากการทารุณพวกคริสเตียนที่ปรากฏขึ้นในสมัยพระเพทราชาเท่านั้น ซึ่งสืบเนื่องมาจากเหตุผลการเมือง และเป็นปฏิกริยาต่อต้านอิทธิพลของฝรั่งเศสซึ่งมีมากในสมัยก่อนหน้านั้น ผลของเรื่องนี้ทำให้มีการเซ็นอนุสัญญากันที่เมืองลเวี ในวันที่ ๑๐ ธันวาคม ค.ศ. ๑๖๘๕ (พ.ศ. ๒๒๒๘) โดยที่บาทหลวงฝรั่งเศสได้รับอนุญาตให้เผยแพร่ศาสนาและเปลี่ยนศาสนาให้แก่ชาวไทยภายใต้การคุ้มครองของราชสำนัก โดยที่บาทหลวงเหล่านี้ต้องเคารพต่อรัฐบาลและกฎหมายของบ้านเมือง พิธีทางศาสนาคริสเตียนมีขึ้นได้เช่นเดียวกับศาสนาอื่น ๆ ในอาณาจักร คนไทยที่เปลี่ยนศาสนาได้รับการอนุญาตให้หยุดทำงานให้แก่รัฐบาลในวันอาทิตย์และวันทางศาสนา และไทยจะแต่งตั้งขุนนางไปทำหน้าที่เป็นผู้พิพากษา ไม่เก็บค่าธรรมเนียมคดีทางกฎหมายจากชาวคริสเตียน ซึ่งขุนนางผู้นี้จะได้รับการไว้วางใจมาก^{๔๗}

สำหรับเรื่องคนจีน ความสัมพันธ์กับคนจีนมีมาตั้งแต่สมัยสุโขทัย เราทราบจากลาลูแบร์ว่า มีคนจีนประมาณ ๓,๐๐๐ คนในอยุธยาในช่วงปลายศตวรรษที่ ๑๗ ในปี ค.ศ. ๑๗๓๓ (พ.ศ. ๒๒๗๖) คนจีนได้ลุกฮือขึ้นก่อความวุ่นวายโดยที่มีคนจีน

๓๐๐ คนเข้าไปล้อมพระราชวัง แต่พวกนั้นก็ถูกขับไล่กระจัดกระจายไป และบรรดาหัวหน้านักอีก ๔๐ คนถูกจับและนำไปประหารชีวิต^{๙๙} แต่กรณีนี้ก็มิได้หมายความว่ามิคนจีนเป็นจำนวนมากตั้งถิ่นฐานอยู่ในอยุธยาในสมัยนั้น ประมาณกลางศตวรรษที่ ๑๙ มีคนจีนอพยพเข้ามาในไทยในอัตราปีละ ๑๕,๐๐๐ คน เนื่องจากความสำเร็จในการแข่งขันกับคนไทยโดยเฉพาะในเขตกรุงเทพฯ และเรื่องนี้ทำให้เกิดปัญหาขึ้นในสมัยใหม่ จนทำให้มีความจำเป็นบังคับให้ต้องออกกฎหมายควบคุมการอพยพของคนจีน คนจีนนั้นไม่เหมือนชาวยุโรป คนจีนถูกถือว่าเป็นแรงงานของรัฐบาล แต่รัฐบาลไม่เคยได้แรงงานจากคนจีน เพราะว่าคนจีนนิยมจ่ายเป็นภาษีพิเศษแทนแรงงาน

เชิงอรรถบทที่ ๓

- ๑ ปรัดเลย์, เล่ม ๒, หน้า ๕๒.
- ๒ สมเด็จพระมหารัชมังคลาจารย์ได้ทรงกล่าวถึงเรื่องนี้ไว้มากในงานนิพนธ์ของพระองค์ (๑), หน้า ๖๓๕ และหน้าต่อๆ ไป
- ๓ Gibert.
- ๔ ปรัดเลย์, เล่ม ๒, หน้า ๕๒.
- * ความเห็นของเวลส์ในเรื่องนี้ปัจจุบันมีข้อโต้แย้งแล้วว่า สาเหตุของการปฏิรูปการปกครองของกรุงศรีอยุธยา ในสมัยสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถนั้นมีขึ้นเนื่องจากผลของการรบกวนวัฒนธรรมเขมร ซึ่งได้จากพวกพราหมณ์ปุโรหิตที่กวาดต้อนเข้ามาในรัชกาลสมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ ๒ เพราะหลักฐานในพระราชพงศาวดารไม่ได้ระบุว่ามีการกวาดต้อนเอาพราหมณ์ปุโรหิตจากกรุงกัมพูชาเข้ามาในราชสำนักกรุงศรีอยุธยาประการหนึ่ง อีกประการหนึ่งพฤติกรรมและพระราชปฏิบัติของสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถเองก็ไม่ส่อให้เห็นว่า ทรงนิยมในวัฒนธรรมขอม ดังเห็นได้จากการทะนุบำรุงพระพุทธศาสนาและศิลปกรรม พระองค์กลับทรงมีพระราชนิยมในขนบธรรมเนียมประเพณีของทางกรุงสุโขทัย โดยเฉพาะทรงดำเนินรอยตามพระราชปฏิบัติของสมเด็จพระมหาธรรมราชาลิไท คือ เมื่อเสด็จกลับลงมาครองราชย์ที่กรุงศรีอยุธยาโปรดฯ ให้ถวายที่วังเป็นวัด ทรงพระราชนิพนธ์วรรณคดีใน

พุทธศาสนาเรื่อง มหาชาติคำหลวง ทรงออกผนวชในระหว่างครองราชย์อยู่
พระนามของพระองค์และตำแหน่งในพระราชวงศ์ก็ใกล้ไปทางพุทธศาสนา
มากกว่าทางฮินดู ดังเช่นการมีพระนามว่า บรมไตรโลกนาถ มีคำประกอบ
พระนามว่าสรพรเพชญ์ ตำแหน่งรัชทายาทเรียกว่าหน่อพระพุทธเจ้า เป็นต้น
ศิลปกรรมในสมัยนี้ก็มิมีลักษณะที่ผิดไปกว่าแต่เดิม คือ มีอิทธิพลของศิลปะ-
กรรมของกรุงสุโขทัยเข้ามาผสม เห็นได้จากพระพุทธรูปมีพระพักตร์คล้าย
แบบสุโขทัย พระสถูปเจดีย์ก็เปลี่ยนจากแบบปรางค์ไทยมาเป็นเจดีย์ทรง
กลมแบบสุโขทัย เป็นต้น ฉะนั้นนักวิชาการไทยในปัจจุบันจึงเชื่อว่า ที่มา
ของการปฏิรูปการปกครองนั้นเริ่มมาแต่สมัยสมเด็จพระนเรศวรมหาราช
และสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถทรงรับเอาคติการปกครองของกรุงสุโขทัย
มาดัดแปลงใช้ในกรุงศรีอยุธยา — ดูรายละเอียดเรื่องนี้ได้จาก ศรีศักร วัลลิ-
โภคม “ที่มาของการปฏิรูปการปกครอง” ข้อขัดแย้งเกี่ยวกับประวัติศาสตร์
ไทย, ๒๕๒๔. — ผู้แปล

๕ Gibert.

๖ ปรัดเลย์, เล่ม ๑, หน้า ๑๒๔.

๗ สมเด็จพระมหารัชมังคลาจารย์ (๑), หน้า ๖๔๒.

๘ พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา, เล่ม ๒, หน้า ๒๔๒-๔.

๙ สมเด็จพระมหารัชมังคลาจารย์ (๑), อ้างแล้ว

๑๐ สมเด็จพระมหารัชมังคลาจารย์ (๑), หน้า ๖๔๐.

๑๑ Coedès, i, p. 94.

๑๒ ปรัดเลย์, เล่ม ๒, หน้า ๒๐๖.

๑๓ ปรัดเลย์, เล่ม ๑, หน้า ๑๙๘.

๑๔ L.L., p. 80.

๑๕ ปรัดเลย์, เล่ม ๑, หน้า ๑๙๗, ๑๙๘.

๑๖ L.L., p. 74.

๑๗ L.L., p. 105.

๑๘ สมเด็จพระมหารัชมังคลาจารย์ (๒), หน้า ๑๙๙.

๑๙ L.L., p. 81.

- ๒๐ รายละเอียดเกี่ยวกับการฝึกหัดมหาดเล็กหลวง และฐานะของมหาดเล็กหลวงต่อไปในส่วนมากได้มาจากรัชกาลที่ ๕ (๒).
- ๒๑ L.L., p. 85 and 96.
- ๒๒ *Description du Royaume Thai ou Siam*, M. 294, 295 See also p. 236 below.
- ๒๓ สมเด็จพระมหารัชมังคลาจารย์ (๔), หน้า ๘ และ ๙.
- ๒๔ L.L. p. 81.
- ** ความเห็นของเวลส์ในเรื่องนี้ ขอให้ดูข้อโต้แย้งทางวิชาการในปัจจุบัน ซึ่งอธิบายอยู่ในเชิงอรรถ*** บทที่ ๑ — ผู้แปล
- ๒๕ Leclère (๑๐, pp. ๑๒๑-๗ และ (๒), pp. 15-27).
- ๒๖ พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา, เล่ม ๑, หน้า ๑๐.
- ๒๗ L.L., p. 78.
- ๒๘ มาตรา ๓๙ ในพระไอยการลักษณะอาญาหลวง, บรด์เลย์, เล่ม ๒, หน้า ๒๐๐.
- ๒๙ บรด์เลย์, เล่ม ๒, หน้า ๑ และหน้าต่อไป.
- *** ความเห็นของเวลส์ในเรื่องนี้ ปัจจุบันมีข้อโต้แย้งแล้วว่า ไพร่มิใช่ชายฉกรรจ์ที่อายุครบ ๑๘ ปี แล้วเข้าฝึกหัดงานในบ้านมูลนายอยู่ ๒ ปี จึงมาขึ้นสังกัดเป็นไพร่หลวง ทำงานเกี่ยวกับสาธารณประโยชน์ สาเหตุที่เชื่อกันมาเช่นนั้นเพราะหนังสือพจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถานให้คำนิยามเอาไว้ ในปัจจุบันมีนักวิชาการสมัครเล่นของไทยได้หาหลักฐานมาพิสูจน์ได้แล้วว่า คำนิยามของพจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถานน่าจะไม่ต้อง ที่จริงแล้ว ไพร่สมรับราชการไปจนชราเหมือนไพร่หลวงดังปรากฏใน “ประกาศที่จะหักไพร่สมตายชราพิการ” ซึ่งประกาศในหนังสือราชกิจจานุเบกษา เล่มที่ ๔ หมายเลข ๘๑ วันอาทิตย์ เดือน ๗ ขึ้น ๑๕ ค่ำ ปีมลุนพศก ศักราช ๑๒๓๙ แผ่นที่ ๑๑ ที่ว่า “โบราณราชประเพณีมีมาแต่ก่อน เลขไพร่หลวง ไพร่สมต่อๆ มาเป็นสองจำพวก พวกไพร่หลวงรับราชการปีหนึ่งสามเดือน เดือนหนึ่งตำลึงกึ่งปีหนึ่งสี่ตำลึงกึ่ง ไพร่สมรับราชการปีละเดือนๆ ละตำลึงกึ่ง ๗ วัน เป็นเงินปีละหกสลึง เป็นธรรมเนียมมา—” “ไพร่หลวงก็มีธรรมเนียมที่ชำระเดือนปลดเปลื้องคดีสุขทุกข์ไปได้แล้ว แต่ไพร่สมยังได้รับความยากลำบากอยู่ —” นอกจากนั้นแล้วยังปรากฏในจดหมายเหตุรายวันทัพพระนบุว่าไพร่สมก็ต้องออกรบเช่นเดียวกับไพร่หลวง และต้องทำงานโยธาเช่น

เดียวกันด้วย จากหลักฐานต่าง ๆ ทำให้นักวิชาการไทยปัจจุบันเชื่อว่า ไพร่สม หมายถึงบริวารของเจ้านายและขุนนาง เช่น ไพร่สมของกรมพระปรมา-
 นุชิตชิโนรส เป็นต้น ซึ่งหากเจ้านายและขุนนางถูกถอด ธิราชบาตร หรือ
 สิ้นอายุ ไพร่สมในสังกัดของแต่ละคนจะถูกโอนเป็นไพร่หลวงหมด ส่วน
 ไพร่หลวง คือ ไพร่ที่ขึ้นกับพระเจ้าแผ่นดินโดยตรง เช่น ไพร่กรมลับ
 พระราชวัง ไพร่กรมวัง ไพร่กรมพระตำรวจ และไพร่กรมมหาดไทย เป็นต้น
 ดูรายละเอียดเรื่องนี้ได้จาก ชัย เรื่องศิลป์, ประวัติศาสตร์สังคมไทยสมัย
 โบราณก่อนศตวรรษ ๒๕, หน้า ๒๑๒-๒๑๕, - ผู้แปล

- ๓๐ บรัดเลย์, เล่ม ๒, หน้า ๑๙๔.
 ๓๑ L.L., p. 54.
 ๓๒ L.L., p. 53.
 ๓๓ Bastian, p. 172.
 ๓๔ เพ็งอั้ง, หน้า ๑๖๕.
 ๓๕ Dilock, p. 49.
 ๓๖ รายละเอียดในตอนนั้นข้าพเจ้าได้ความรู้มาจาก Dr. Lingat (1).
 ๓๗ บรัดเลย์, เล่ม ๒, หน้า ๓๓๐ และหน้าต่อๆ ไป.
 ๓๘ บรัดเลย์, เล่ม ๑, หน้า ๙๕ และหน้าต่อๆ ไป.
 ๓๙ บรัดเลย์, เล่ม ๑, หน้า ๑๖๙ และ ๑๙๗.
 ๔๐ พระไอยการบานแพนง, บรัดเลย์, เล่ม ๒, หน้า ๒๙ และพระราชกำหนด
 ใหม่ (ยังไม่ได้จัดจำพวก), บรัดเลย์, เล่ม ๒, หน้า ๔๑๒.
 ๔๑ L.L., p. 77.
 ๔๒ มาตรา ๑๐ และ ๑๑ บรัดเลย์, เล่ม ๒, หน้า ๙.
 ๔๓ L.L. p. 107. (คัดมาจาก สันต์ ท. โกมลบุตร (แปล) จดหมายเหตุลาตูแบร์
 ฉบับสมบูรณ์ เล่ม ๑, ๒๕๑๐, หน้า ๑๔๗).
 ๔๔ L.L., p. 112.
 ๔๕ พระไอยการลักษณะอาญาหลวง, มาตรา ๑๓, บรัดเลย์, เล่ม ๒, หน้า ๑๙๙.
 ๔๖ L.L., p. 112.
 ๔๗ Lanier Étude historique sur les Relations de la France du
 Royaume de Siam, p. 67.
 ๔๘ Wood, p. 232.

การปกครองส่วนกลาง

ลักษณะการปกครองแบบพ่อค้าลูกในสมัยสุโขทัยตอนต้น ปรากฏอยู่อย่างชัดเจนในศิลาจารึกพ่อขุนรามคำแหง ซึ่งเรียกพระมหากษัตริย์ว่า พ่อขุน หรือพ่อของขุน ขุนเป็นผู้ปกครองแบบศักดินาในหัวเมือง ส่วนขุนนางชั้นต่ำกว่าเรียกว่า ลูกขุน พระมหากษัตริย์นอกจากจะทรงเป็นผู้นำในการทำสงคราม ซึ่งเราเห็นได้ในบทต่อไปแล้ว พระองค์ยังทรงเป็นผู้ออกกฎหมาย และทรงเป็นตุลาการคนสำคัญของประชาชน แม้ว่าพระมหากษัตริย์จะทรงเลื่อมใสและทรงอุปถัมภ์ศาสนาพุทธ แต่หน้าที่ของพระมหากษัตริย์เกี่ยวกับศาสนายังมีน้อยมาก ในเรื่องต่างๆ ทั้งหมดที่เกี่ยวข้องกับการปกครองทั้งฝ่ายพลเรือนและทหาร พระมหากษัตริย์มีพวกลูกขุนเป็นผู้ช่วยเหลือ พวกนี้จะเป็นหัวหน้าไพร่จำนวนมาก ซึ่งลักษณะเช่นนี้เป็นการจัดกลุ่มประชาชนในเมืองหลวงและเมืองรอบๆ เมืองหลวง เราจะมองเห็นภาพการปรึกษาหารือกันในที่ประชุมของสุโขทัย ได้จากศิลาจารึกพ่อขุนรามคำแหงที่กล่าวว่า “มิใช่วันสวรรคตธรรม พ่อขุนรามคำแหง เจ้าเมืองศรีสุชนาลัยสุโขทัยชั้นหนึ่ง เห็นอะชะคารหิน ให้ฝูงช่วยลูกเจ้าลูกขุน ฝูงช่วยถือบ้านถือเมืองกัน”^๑ ข้อความเหล่านี้ไม่เพียงแต่เป็นเรื่องที่เน้นถึงการป้องกันและการคุ้มครองกฎหมายและความเป็นระเบียบเรียบร้อยภายในเท่านั้น แต่ในศิลาจารึกหลักเดียวกันนี้ยังให้ข้อมูลมากมาย ที่กล่าวอย่างภาคภูมิใจในเรื่องหลักศาสนาพุทธ ตลาด พืชผล การชลประทาน และความสมบรูณ์พูนสุขอื่น ๆ อันแสดงว่าสุโขทัยเป็นรัฐที่มีความเจริญก้าวหน้าทางอารยธรรม

ความคิดในเรื่องสถาบันพระมหากษัตริย์ และการปกครองแบบอินเดียและแบบเขมรคงจะค่อย ๆ เข้ามาในตอนปลายสมัยสุโขทัยและในช่วงร้อยปีแรกหลังการตั้งอยุธยาอย่างไม่ต้องสงสัยเลย แต่การจัดการปกครองแบบใหม่ เพิ่งจะมีขึ้นในสมัยสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ เนื่องจากมีความจำเป็นที่ต้องขยายอำนาจของพระมหากษัตริย์ออกไปปกครองหัวเมืองต่าง ๆ ที่อยู่ติดกับดินแดนรอบเมืองหลวง

ซึ่งแต่ก่อนนี้เมืองหลวงเท่านั้นที่อยู่ภายใต้การปกครองของพระมหากษัตริย์โดยตรง และอาจเนื่องมาจากการกวาดต้อนขุนนาง และนักปราชญ์เขมรเข้ามาหลังจากที่ สมเด็จพระบรมราชาที่ ๒ ทรงตีนครธมได้ในปี ค.ศ. ๑๔๓๑ (พ.ศ. ๑๙๗๔) บรรดาขุนนางเขมรเหล่านั้น ได้เข้ามาช่วยเหลือพระราชโอรสของพระองค์ คือ สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ ในการเสริมสร้างพระราชอำนาจของพระองค์ให้เข้มแข็งขึ้น โดยการเปลี่ยนพื้นฐานของระบบศักดินาจากการยึดถือที่ดินเป็นหลัก มาเป็นยึดถือตัวบุคคลแทน ซึ่งการยึดถือแบบนี้เคยใช้มาก่อนแล้วในประเทศเขมร ทั้งยังค่อยๆ ดึงอำนาจเข้าสู่ส่วนกลาง และการใช้ระบบการบริหารที่แบ่งแยกหน้าที่ เพื่อที่จะให้เมืองหลวงได้ปกครองเขตแดนอันกว้างใหญ่นี้โดยตรงอีกด้วย สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถทรงมีพระชนมายุเพียง ๑๗ พรรษาเท่านั้น เมื่อขึ้นครองราชสมบัติ ดังนั้นจึงทรงอยู่ใต้อิทธิพลของที่ปรึกษาชาวเขมรมาก เพราะฉะนั้นการปกครองของพระองค์ จึงได้รับอิทธิพลมาจากพวกนี้ด้วย* แต่ในเวลาต่อมาการปกครองได้เปลี่ยนแปลงไป เพื่อให้สอดคล้องกับความจำเป็นในการดัดแปลงระบบการปกครองให้สอดคล้องกับความต้องการของคนไทย ตำแหน่งหลายตำแหน่งด้วยกันที่เป็นภาษาไทยแท้ และบรรดาศักดิ์เขมรที่ปรากฏในจารึกเขมรโบราณนั้น ไทยก็มิได้รับมาใช้ นอกจากนี้เราทราบกันอยู่แล้วว่า คนไทยตั้งแต่สมัยพ่อขุนรามคำแหงถึงสมัยปัจจุบันนั้นเป็นยอดทางด้านศิลปะ ในการผสมกลมกลืนอิทธิพลของต่างชาติที่ตนคิดว่าเหมาะสมกับความจำเป็นของพวกเขาตน ในขณะที่เดียวกับที่ยังคงรักษาและรวมของเก่าของตนเข้ากับวิธีการใหม่ด้วย

ก่อนที่จะเริ่มพูดถึงรายละเอียดของวิวัฒนาการระบบการปกครองของไทยนั้น จำเป็นต้องพิจารณาถึงบทบาทของพระมหากษัตริย์ในสมัยนี้เสียก่อน ได้กล่าวไว้ในบทที่สองแล้วว่า ผลจากอิทธิพลของอินเดียที่มีต่อไทย กล่าวคือ การยกพระมหากษัตริย์ขึ้นเป็นพระเจ้า โดยพระราชพิธีที่วิจิตรพิสดารอย่างยิ่ง และการแยกพระองค์เองออกจากคนกลุ่มอื่น และการใช้ชื่อห้ามต่างๆ ปกป้องพระมหากษัตริย์ไว้ นั้น ช่วยส่งเสริมให้เกิดความสัมพันธ์แบบนายกับทาส ระหว่างพระมหากษัตริย์และประชาชนของพระองค์มากขึ้น ดังที่ได้กล่าวมาแล้วว่า ความสัมพันธ์เช่นนี้ดูเหมือนจะไม่เคยละทิ้งความสัมพันธ์แบบไทยโบราณไปเลย คือ ค่อนข้างจะคล้ายคลึงกับความสัมพันธ์แบบพ่อกับลูก แต่การขยายอาณาจักร การเปลี่ยนแนวความคิดเรื่องสถาบันพระมหากษัตริย์ และความจริงที่ว่าด้วยความจำเป็นทางการปกครอง

บังคับให้พระมหากษัตริย์ต้องทรงมอบพระราชอำนาจส่วนหนึ่งไปให้กับพวกขุนนาง อันเป็นไปเฉพาะในทางปฏิบัติเท่านั้น มิใช่ทางทฤษฎี เพราะความมั่นคงปลอดภัยของรัฐบาล มักจะขึ้นอยู่กับความรู้สึกของพระมหากษัตริย์ที่ทรงเกรงกลัวจะสูญเสียอำนาจให้แก่ขุนนาง สิ่งเหล่านี้ทำให้ช่องว่างระหว่างพระมหากษัตริย์กับประชาชนมีมากขึ้น อย่างไรก็ตามก็ยังมีพระองค์ที่ยังทรงรับฟังคำอุทธรณ์สำคัญๆ อยู่ แม้ว่าจะยังทรงผูกขาดอำนาจบางประการ เช่น สิทธิในการลงโทษประหารชีวิตคน แต่อย่างน้อยก็ยิ่งแสดงให้เห็นว่ายังทรงรับฟังฎีกาจากผู้ถูกกดขี่ พระองค์ยังคงมีอำนาจสูงสุดเหนือเสนาบดีทั้งหลาย แม้ว่าอำนาจของเสนาบดีจะมีมากทีเดียว และบ่อยครั้งที่เสนาบดีมีอิทธิพลในการแต่งตั้งผู้สืบต่อราชสมบัติหลังจากที่พระมหากษัตริย์สวรรคต พระมหากษัตริย์ทรงให้ความสนใจอย่างใกล้ชิดในการดูแลกิจการของรัฐ และทรงวินิจฉัยเรื่องสำคัญๆ โดยลำพังพระองค์เอง

ในกฎมณเฑียรบาล ซึ่งสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถทรงตราขึ้นในปี ค.ศ. ๑๔๕๘ (พ.ศ. ๒๐๐๑) ได้กำหนดพระราชกิจวัตรซึ่งคล้ายคลึงกับที่ เกาฏิกุลยะและมนู เสนอแนะไว้ในหลักฐานของอินเดีย พระราชกิจวัตรของพระมหากษัตริย์ไทยมีดังต่อไปนี้ คือ “เวลา ๗ นาฬิกา เสด็จออกพระราชบัลลังก์ให้เจ้านายฝ่ายในเข้าเฝ้า เวลา ๘ นาฬิกา เสวยพระกระยาหารเช้า เวลา ๙ นาฬิกา เสด็จออกทรงบาตรพระสงฆ์ซึ่งเจ้านายฝ่ายในนิมนต์เข้ามาทำบุญ ขุนนางเข้าเฝ้า เวลา ๑๐ นาฬิกา เสวยพระกระยาหารและทรงบรรทม เสด็จประทับอยู่ฝ่ายในจนถึงเวลา ๑๓ นาฬิกาทรงเดินเล่น เวลา ๑๔ นาฬิกา เจ้านายฝ่ายในผู้หญิงทั้งผู้ใหญ่และเด็กเข้าเฝ้า เวลา ๑๕ นาฬิกา ขุนนาง ศักดินา ๑๐,๐๐๐ ถึง ๘๐๐ เข้าเฝ้าถวายคำปรึกษาราชการแผ่นดิน เวลา ๑๖ นาฬิกา ทรงเดินเล่น ๑๗ นาฬิกา พระสงฆ์เข้าเฝ้า ๑๘ นาฬิกา เสด็จเข้าพระราชวังฝ่ายในเพื่อว่าราชการฝ่ายใน ๑๙ นาฬิกา เสด็จออกตัดสินคดีฝ่ายทหาร ๒๐ นาฬิกา ตัดสินคดีฝ่ายพลเรือน ๒๑ นาฬิกา ตัดสินฎีกา ๒๒ นาฬิกา เสวยพระกระยาหารเย็น ๒๓ นาฬิกา ทรงปรึกษากฎหมายกับโหราและราชบัณฑิต ๒๔ นาฬิกา ถวายดนตรี ๑ นาฬิกา อ่านพระราชพงศาวดารถวาย ๒ นาฬิกา หรือ ๓ นาฬิกา เสด็จเข้าที่บรรทม จนถึง ๗ นาฬิกา”^๒

ในประวัติศาสตร์ไทย มีตัวอย่างพระมหากษัตริย์หลายพระองค์ที่ทรงละเลยหน้าที่และทรงประพฤติพระองค์เสเพล ในประเทศที่คำนึงถึงความเข้มแข็งของผู้ นำว่าเป็นสิ่งสำคัญอันดับแรกนั้น จะมีผลให้พระมหากษัตริย์เหล่านั้นทรงมีอันเป็น

ไปอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ แม้ว่าพระมหากษัตริย์ไทยจะทรงประสบความสำเร็จมากกว่า แต่พระราชกิจวัตรที่เข้มงวดนี้ก็คงไม่คงที่เสมอไป โดยเฉพาะอย่างยิ่งเมื่อพระองค์ทรงโปรดกีฬาอย่างมาก เช่น สมเด็จพระนารายณ์ จากบันทึกของแซร์เวส^m ทำให้เราทราบถึงพระราชกิจวัตรของพระองค์ว่า ทรงระมัดระวังเอาใจใส่ในราชการบ้านเมืองเท่าที่จะพึงทำได้ พระองค์เสด็จออกขุนนางทั้งตอนเช้าและตอนเย็น และมักจะเก็บเรื่องที่สำคัญ ๆ ไว้วินิจฉัยชี้ขาดในตอนเย็น ถ้าหากพระองค์ทรงสังเกตเห็นว่าขุนนางผู้ใดมีเหตุผลส่วนตัวที่ไม่อาจเปิดเผยออกมาในที่ประชุมได้ว่า เขามีความคิดอย่างไร พระองค์ก็จะให้เข้าเฝ้าเป็นการส่วนตัวพระองค์ เพื่อให้เผยความรู้สึกที่แท้จริงออกมา ลาลูแบร์บอกให้เราทราบว่าในการตัดสินพระทัยของพระมหากษัตริย์นั้น พระองค์มักจะทรงทำตามความพอพระทัยของพระองค์เอง และทรงไม่เคยที่จะตรัสถามหรือทำตามคำแนะนำของผู้อื่นเลย

มักเป็นการยากที่พระมหากษัตริย์ไทยจะได้รับความคิดเห็นอย่างจริงใจจากเสนาบดี คำเพ็ดทูลของพวกนี้มักเคลือบคลุมด้วยราชาศัพท์เพื่อมิให้แสดงพระกรรณพวกขุนนางพยายามให้คำเพ็ดทูลที่พระมหากษัตริย์ทรงพอพระทัยที่จะรับฟัง มากกว่าคำเพ็ดทูลซึ่งเป็นความจริงที่มีเหตุผล เพราะฉะนั้นในการปกครองประเทศ พระมหากษัตริย์ทรงจำเป็นต้อง ทหารายละเอียดเพิ่มเติมจากพวกเสนาบดีด้วยวิธีการสอดแนม แม้ว่าระบบนี้จะไม่ได้จัดตั้งขึ้นเป็นรูปเป็นร่างนัก แต่ระบบนี้อาจได้รับอิทธิพลจากเกาหลีละในอินเดียสมัยโบราณ อันที่จริงแล้วลาลูแบร์ได้ให้ความรู้แก่เราในเรื่องอาชีพของคนสอดแนมว่า “เป็นอาชีพที่ได้รับการสนับสนุนในประเทศไทยอย่างกว้างขวาง อาจกลายเป็นเรื่องคอขาดบาดตายด้วยเหตุเพียงเล็กน้อยได้ ไม่ว่าเรื่องอะไรสุดแต่ว่ามีพยานรู้เห็นอีกสองคนแล้ว เกือบจะต้องนำความไปเพ็ดทูลเล่าถวายพระมหากษัตริย์ไปเสียทุกข้อทุกกระทงทีเดียว ด้วยต่างคนต่างรีบร้อนที่จะนำความไปขย่ายก่อน เพื่อมิให้อีกคนหนึ่งซึ่งตัดหน้าไปเสีย ซึ่งตัวเขาเองจะมีความผิดฐานปกปิดไปด้วย” การที่คนสอดแนมสามารถเพ็ดทูลเรื่องที่เลวร้ายต่าง ๆ ของเสนาบดีต่อพระมหากษัตริย์ได้ง่าย ๆ เช่นนี้ ก่อให้เกิดความยุ่งยากไม่รู้จบจบบสิ้น และพวกขุนนางทุกคนที่ไม่ต้องการสูญเสียตำแหน่งก็ต้องใช้เล่ห์เพทุบายทุกอย่างที่จะทำให้เรื่องที่พวกสอดแนมไปเพ็ดทูลเกี่ยวกับตนนั้นเป็นเรื่องเท็จ ในกฎหมายหลายมาตราด้วยกัน มีบทลงโทษผู้กระทำผิดฐานอำพรางคดีหรือการไม่พูดในเรื่องที่ควรพูด และมีกฎหมายอื่น ๆ ที่เกี่ยวกับโทษของการส่งจดหมายลับและให้รายงานเท็จ

สภาของราชสำนักมีอยู่สองสภาด้วยกัน สภาแรก คือ ลูกขุนศาลา เป็นสภาของเสนาบดีและหัวหน้ากรมต่าง ๆ ที่สำคัญของรัฐ หัวหน้าของฝ่ายพลเรือนจะเป็นประธานในการประชุมเมื่อพระมหากษัตริย์ไม่ประทับอยู่^๖ สภาที่สอง คือ ลูกขุนศาลหลวง เป็นสภาสูงของพราหมณ์ ที่ปรึกษาทางด้านกฎหมาย ลูกขุนศาลา ทำหน้าที่เกี่ยวกับการปกครองโดยทั่วไป และผลของการปรึกษาลูกขุนศาลานี้ก็จะออกเป็นพระราชกฤษฎีกาและสั่งเป็นใบบอกไปยังหัวเมือง ส่วนงานของลูกขุนศาลหลวงถูกจำกัดอยู่เฉพาะในเรื่องกฎหมายอย่างแท้จริงมากกว่า และจะพูดถึงในบทที่ ๘ ต่อไป ในการประชุมของสภาเหล่านี้โดยทั่วไปพระมหากษัตริย์ทรงเป็นประธานการประชุมแต่ละครั้งเสนาบดีหรือขุนนางผู้ใหญ่จะขาดประชุมได้ในกรณีที่ย่วยเท่านั้น ซึ่งกรณีเช่นนี้ พระมหากษัตริย์ทรงรีบส่งหมอไปตรวจทันทีหลังจากที่ขุนนางขาดประชุม ซึ่งการกระทำเช่นนี้เป็นส่วนหนึ่งของลักษณะสอดแนมมากกว่าเป็นการกระทำด้วยความห่วงใย^๗ ปรากฏว่าบางครั้งสภาทั้งสองจงใจประชุมในโอกาสที่พระมหากษัตริย์ไม่ประทับอยู่ แต่สภาเหล่านี้ก็ไม่สามารถออกกฎหมายใดๆ โดยไม่ได้รับพระบรมราชานุญาต ในสมัยรัตนโกสินทร์ บรรดาเจ้าทั้งหลายได้รับการแต่งตั้งให้ทรงกรม และมีอำนาจในกรมจริง ๆ มิใช่ตำแหน่งแต่เพียงในนาม จึงได้มีสภาที่สามขึ้น คือ สภาของพวกเจ้า^๘ เสนาบดีสองคนแรกจะควบคุมสภาของขุนนางชั้นรอง ๆ ลงมา ซึ่งรับผิดชอบในการปรึกษาราชการเกี่ยวกับการปกครองทางด้านต่าง ๆ ด้วย^๙

ในที่นี้ ควรกล่าวถึงอิทธิพลของพระมหาลีและพระสนมคนโปรดไว้ด้วย คนเหล่านี้มีอิทธิพลครอบงำพระมหากษัตริย์ไทยบางพระองค์ในการบริหารประเทศ แม้ว่าตามความเป็นจริงแล้ว การคบคิดกันในราชสำนักฝ่ายในจะเป็นสิ่งที่คอยจำกัดผลประโยชน์ต่าง ๆ ของพระมหาลี และพระสนมอยู่แล้วก็ตาม แต่ก็อาจกล่าวได้ว่าพระสนมจำนวนมากที่มีกำเนิดมาจากตระกูลสำคัญๆ ในพระราชอาณาจักร เป็นบุคคลที่มีความสำคัญในระบบการสอดแนมของพระมหากษัตริย์ เพราะบุคคลเหล่านี้เป็นเสมือนตัวประกันเพื่อแสดงความจงรักภักดีของตน และเครือข่ายที่มีต่อพระมหากษัตริย์ แต่ก็อาจเป็นไปได้ว่า บุคคลเหล่านี้บางครั้งก็อาจเป็นคนสอดแนมเพื่อผลประโยชน์ของคนในตระกูลของตนก็ได้

ในพระราชพิธีสำคัญบางพิธี พระมหากษัตริย์ทรงอนุญาตให้ขุนนางศักดิ์กันตั้งแต่ ๔๐๐ ขึ้นไปทั้งหมด เข้าเฝ้าในเมืองหลวงได้ ข้าพเจ้าได้กล่าวถึง^{๑๐} เรื่องพิธี

การเข้าเฝ้าในราชสำนักเมื่อคราวต้อนรับทูตชาวต่างประเทศไว้ในที่อื่นแล้วว่า บรรดาขุนนางต้องหมอบกราบอยู่ในที่ซึ่งจัดไว้อย่างเคร่งครัดตามลำดับชั้นศักดิ์ดินนาของแต่ละคน ตำแหน่งที่ขุนนางเข้าเฝ้าระยะใกล้ที่สุดห่างจากพระราชบัลลังก์ประมาณ ๒๐ ก้าว ขุนนางฝ่ายพลเรือนนั่งทางซ้ายของพระราชบัลลังก์ และขุนนางฝ่ายทหารนั่งทางด้านขวา ช่องว่างตรงกลางเป็นทางให้คณะทูตต่างประเทศเข้าเฝ้า คนที่เข้าเฝ้าจะต้องปฏิบัติตามวินัยอย่างเคร่งครัด ตามกฎหมายแพ่งและอาญา กำหนดโทษถึงประหารชีวิต ถ้าผู้ใดกระชกกระชากกันในระหว่างเข้าเฝ้า และถ้าพระมหากษัตริย์ตรัสกับผู้ใดในระหว่างเข้าเฝ้านั้นก็ถือเป็นเกียรติยศอย่างสูง

หลักฐานชั้นต้นที่ศึกษาถึงการแบ่งแยกหน้าที่ในระบบการปกครอง ซึ่งสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถทรงริเริ่มขึ้น คือ พระไอยการศักดิ์ดินนาทหารหัวเมืองและศักดิ์ดินนาพลเรือน ปี ค.ศ. ๑๔๕๔ (พ.ศ. ๑๙๙๗) กฎหมายฉบับนี้บันทึกรายละเอียดเกี่ยวกับบรรดาศักดิ์ และตำแหน่งของกรมต่าง ๆ ทั้งฝ่ายพลเรือนและทหาร อย่างไรก็ตาม กฎหมายที่ตกทอดมาถึงเรา^๕ ได้มีการเปลี่ยนแปลงแก้ไขใหม่หลายครั้งในเวลาต่อมา เพราะนอกจากมีกรมต่าง ๆ ที่ตั้งขึ้นในระยะที่ประกาศใช้กฎหมายนี้แล้ว ในศตวรรษต่อ ๆ มาก็นับว่ามีกรตั้งกรมต่าง ๆ เพิ่มขึ้นอีก จนระบบการปกครองมีความสลับซับซ้อนมากขึ้น

ใน พระไอยการศักดิ์ดินนาพลเรือน นั้น จัดพระบรมวงศานุวงศ์ไว้ในตำแหน่งหัวหน้าฝ่ายพลเรือน แม้คำว่า กษัตริย์ และ มหากษัตริย์ ซึ่งหมายถึงวาระขณะนั้นกรบในอินเดียนั้น เป็นที่รู้จักและนำมาใช้เรียกพระมหากษัตริย์ไทยแล้วก็ตาม จนกระทั่งเมื่อไม่นานมานี้เราได้เห็นแล้วว่า พระบรมวงศานุวงศ์ไม่ได้มีส่วนใด ๆ ในการปกครองส่วนกลางเลย บรรดาเจ้าทรงกรมเป็นเพียงหัวหน้ากรมแต่เพียงในนามเท่านั้น อย่างไรก็ตาม ลักษณะเช่นนี้มีได้นำมาใช้กับตำแหน่ง วังหน้า หรือตำแหน่งรองลงมาคือ วังหลัง เลย โดยเฉพาะตำแหน่งวังหน้ามักปฏิบัติงานสำคัญ ๆ โดยร่วมรับผิดชอบกับพระมหากษัตริย์ในการดำเนินการปกครองประเทศโดยทั่ว ๆ ไป

ต่อจากเรื่องพระบรมวงศานุวงศ์แล้ว ในพระไอยการศักดิ์ดินนาพลเรือน ยังระบุถึงบัญชีเข้ารับใช้ส่วนพระองค์ของพระมหากษัตริย์ ซึ่งรวมทั้งมหาดเล็ก พวกวิเสทและผู้ดูแลรักษาคลังของพระราชวังฝ่ายใน ซึ่งเรียกรวม ๆ ว่า กรมมหาดเล็ก ดังกล่าวไว้ในบทที่แล้วว่า ขุนนางของกรมนี้ส่วนใหญ่เป็นบุตรชายของขุนนางชั้นสูง พวกนี้ได้รับการยกย่องสูงกว่าชั้นศักดิ์ดินนาของตน เนื่องจากมีสิทธิพิเศษที่ได้ใกล้ชิด

กับพระมหากษัตริย์ และมีโอกาสได้รับแต่งตั้งให้เป็นขุนนางตำแหน่งสูง ๆ ในกรมอื่น ๆ ต่อไป กรมมหาดเล็กยังมีคนรับใช้ผู้หญิง และผู้ดูแลพระราชวังฝ่ายใน พระอภิบาลของพระราชโอรส นอกจากนี้ยังมีพวกคนแคะและคนเผือกซึ่งเป็นลักษณะของราชสำนักทางตะวันออกทั่วไป มหาดเล็ก คือ บริวารส่วนพระองค์ ที่เป็นข้าราชการรับใช้พระมหากษัตริย์ในสมัยศักดินาตอนต้น และคนพวกนี้อยู่ภายใต้การควบคุมของพระมหากษัตริย์ โดยไม่ถือว่าเป็นกรมหนึ่งในการปกครอง แม้ว่าหน้าที่และบรรดาศักดิ์ของบรรดาขุนนางส่วนพระองค์ได้รับการต่อเติมอย่างวิจิตรพิสดาร อันเป็นผลจากการพัฒนาราชสำนักฝ่ายใน และการยกย่องอำนาจของพระมหากษัตริย์ก็ตาม ในทำนองเดียวกัน พระชายา เจ้าฝ่ายชายและเจ้าฝ่ายหญิงต่างก็มีมหาดเล็กส่วนพระองค์เป็นข้าราชการรับใช้ส่วนตัว มหาดเล็กเหล่านี้ทำงานเบา ๆ ในวังของพวกเจ้า และต่างกับพวกไพร่สมหรือไพร่ธรรมดา เพราะพระบรมวงศานุวงศ์และขุนนางต่างก็มีไพร่ของตนเอง ซึ่งไพร่จะทำงานหนักกว่าพวกมหาดเล็ก ยิ่งกว่านั้นตำแหน่งวังหน้าและวังหลังยังมีวังที่หรูหรา และมีบริวารมากมายคล้ายกับพระมหากษัตริย์ ซึ่งเป็นการจำลองแบบกรมบางกรมในการปกครองส่วนกลางมาใช้ แต่ดูเหมือนไม่มีรายละเอียดในเรื่ององค์ประกอบหรือหน้าที่ของกรมนี้มากนัก

ในทำเนียบนั้น ต่อจากเรื่องมหาดเล็กแล้ว ยังได้ระบุถึงตำแหน่งที่น่าสังเกตตำแหน่งหนึ่ง ซึ่งมี ยศ และ ราชทินนาม เป็น เจ้าพระยามหาอุปราช ฯ มีศักดินา ๑๐,๐๐๐ บรรดาศักดิ์นี้ได้ยกเลิกไปนานแล้ว จนทำให้หน้าที่ของขุนนางตำแหน่งนี้ไม่ปรากฏแน่ชัด และไม่ปรากฏตำแหน่งของบรรดาศักดิ์นี้ในกฎหมายเลย อย่างไรก็ตาม ลาลูแบร์^{๑๑} กล่าวถึงขุนนางตำแหน่งนี้ว่าเป็นผู้ได้รับอนุญาตให้ยื่นต่อหน้าพระพักตร์เมื่อเข้าเฝ้าพระมหากษัตริย์ ตำแหน่ง เจ้าพระยามหาอุปราช ฯ แตกต่างจากตำแหน่ง มหาอุปราช ซึ่งเราทราบกันอยู่แล้วว่าเป็นหน้าที่ได้รับยกย่องมาก และมีศักดินาถึง ๑๐๐,๐๐๐ แม้ว่าเจ้าพระยามหาอุปราช ฯ จะได้ถึงกำเนิดในราชตระกูลโดยแท้จริง แต่จากตำแหน่งในทำเนียบของขุนนางผู้นี้ และจากการใช้คำว่า อุปราช ในบรรดาศักดิ์ของท่านอาจจะหมายถึงว่าตำแหน่งนี้ได้รับสิทธิพิเศษแบบเจ้าบาง प्रकारอันเป็นเครื่องหมายพิเศษในการเป็นคนโปรดของพระมหากษัตริย์

มีสิ่งที่น่าสนใจที่จะกล่าวถึงในตอนนี้เป็น นอกจากหลักฐานในดับบทกฎหมาย ซึ่งเป็นหลักฐานจากการจัดระบบการปกครองขึ้นใหม่ของสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถแล้ว ก็ยังมีข้อความเพิ่มเติมอีกส่วนหนึ่งต่างหากใน พระราชพงศาวดารฉบับพระ

ราชหัตถเลขา ที่กล่าวว่าพระมหากษัตริย์พระองค์นี้ทรงตั้งชื่อ กรม และชั้นศักดิ์นา
ของผู้มียศศักดิ์ ตั้งหัวหน้าทหารเป็น สมุหพระกลาโหม ตั้งหัวหน้าพลเรือนเป็น
สมุหนายก ตั้งขุนเมืองเป็น พระนครบาลเมือง ตั้งขุนวังเป็น พระขรรฆราชกรณ ตั้ง
ขุนนาเป็น พระเกษตรรา ตั้งขุนคลังเป็น พระโกษาธิบดี ทุกๆ ตำแหน่งนี้มีศักดิ์นา
๑๐,๐๐๐”^{๑๒} บันทึกข้อความนี้เป็นงานชิ้นแรกชิ้นหนึ่งของสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ
หลังจากที่ทรงขึ้นครองราชย์ในปี ค.ศ. ๑๔๔๘ (พ.ศ. ๑๙๙๑) ดังนั้น จึงอาจจะดู
เหมือนว่าการแต่งตั้งเสนาบดีทั้ง ๖ ตำแหน่งที่กล่าวถึงนี้ รวมทั้งการแบ่งเป็นฝ่าย
ทหารและพลเรือนนั้น เกิดขึ้นก่อนที่กฎหมายศักดิ์นาจะประกาศใช้ ๖ ปี และช่วง
ระยะ ๖ ปีนี้ เป็นช่วงที่มีการพัฒนาระบบใหม่และตั้งกรมต่างๆ ขึ้นหลายกรม แต่
ปรากฏว่า บรรดาศักดิ์ในภาษาไทยไม่ว่าของหัวหน้าฝ่ายทหารหรือหัวหน้าฝ่ายพล-
เรือนไม่ได้กล่าวไว้เลยในระยะนั้น จึงเป็นการสนับสนุนหลักฐานจาก พระไอยการ
ศักดิ์นาพลเรือนและศักดิ์นาทหารหัวเมืองว่า การแบ่งคนออกเป็น ๒ ฝ่ายนั้น มีขึ้น
เป็นครั้งแรกในรัชสมัยนี้ อีกประการหนึ่ง การกล่าวถึงบรรดาศักดิ์ในภาษาไทยที่ว่า
ขุนเมือง ขุนวัง ขุนนา และ ขุนคลัง (เสนาบดีของเมืองหลวง เสนาบดีพระราชวัง
เสนาบดีที่ดิน และเสนาบดีพระคลัง ตามลำดับ) แสดงให้เห็นว่าตำแหน่งเหล่านี้ได้
มีมาก่อนแล้วในสมัยอยุธยาตอนต้น หรืออาจจะเป็นในช่วงสมัยสุโขทัยด้วยซ้ำไป
แต่ตำแหน่งของเสนาบดีเหล่านี้ อาจจะเป็นเพียงขุนนางส่วนพระองค์ของพระมหา
กษัตริย์เท่านั้น ซึ่งในรัชสมัยสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถทรงแต่งตั้งผู้ที่เคยเป็น
ขุนนางศักดิ์นาที่สำคัญมาก่อนขึ้นมาแทนที่

ตำแหน่งที่เพิ่มขึ้นภายใต้ระบบการปกครองแบบใหม่นั้น มีอำนาจและความ
รับผิดชอบมากขึ้น ซึ่งอาจจะสังเกตได้จากการใช้บรรดาศักดิ์เป็นภาษาอินเดีย กล่าว
คือ ยศ ขุน ซึ่งเคยเป็นยศสูงสุดที่มีอยู่ในเวลานั้น จะมียศอื่น ๆ ที่สูงกว่า คือ พระ
ในสมัยต่อมาก็มียศ พระยา และ เจ้าพระยา อันแสดงให้เห็นถึงตำแหน่งที่มีอำนาจ
และเกียรติยศเพิ่มมากขึ้น

ในระบบการปกครองของไทยที่พัฒนาสมบูรณ์แล้วนั้น หัวหน้าของฝ่าย
พลเรือนและฝ่ายทหารหรือฝ่ายซ้ายและฝ่ายขวาเรียกว่า อัครมหาเสนาบดี หัวหน้า
กรมทั้งสี่ของฝ่ายพลเรือนเรียกว่า เสนาบดี หรือเรียกรวม ๆ กันว่า จตุสดมภ์ หรือ
เส้าทั้งสี่ เสนาบดีทั้งสี่ในตอนแรกอยู่ภายใต้การควบคุมของอัครมหาเสนาบดีคนหนึ่ง
ซึ่งเป็นหัวหน้าฝ่ายพลเรือน (ซึ่งมีกรมของตนเอง มีขุนนางสำหรับปฏิบัติงานในด้าน

การปกครอง) เพราะแม้ว่าจะมิได้กล่าวไว้ในพระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา แต่เราก็ทราบได้จาก พระไอยการศักดิ์นาทหาร^{๑๓}ว่า มีขุนนางระดับแม่ทัพ อยู่สี่คนด้วยกัน ในตอนแรกแต่ละคนบังคับบัญชากรมหนึ่งในกรมทั้งสี่ของกองทัพ (จตุรงค์) ขุนนางเหล่านี้อยู่ภายใต้บังคับบัญชาของอัครมหาเสนาบดีฝ่ายทหาร แต่แปลกที่เดียวที่คำว่า เสนาบดี (ภาษาสันสกฤต แปลว่า แม่ทัพ) ในภาษาไทยไม่ได้ใช้เรียกขุนนางสูง ๆ ของฝ่ายทหาร เพราะนิยมใช้คำภาษาไทยว่า แม่ทัพ มากกว่า เมื่อประเทศกัมพูชา^{๑๔} ได้พัฒนาการบริหารฝ่ายพลเรือนขึ้นแล้ว จึงจำลองเอาแบบอย่างการบริหารฝ่ายพลเรือนมาใช้กับฝ่ายทหาร และสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถก็ได้ทรงปฏิบัติตามแบบอย่างนี้ แต่ในเวลาเดียวกัน พระองค์ทรงรักษาลักษณะของระบบศักดินาแบบเก่าของไทยไว้ และเนื่องจากในยามสงครามฝ่ายพลเรือนก็จะถูกเรียกให้ไปรบด้วย เสนาบดีจึงกลายเป็นแม่ทัพจริง ๆ สมกับชื่อ บางทีคำภาษาไทยว่า แม่ทัพ ก็ยังถูกนำมาใช้เรียกนายพลฝ่ายทหาร เพื่อแสดงความแตกต่างกัน กรมต่าง ๆ ของฝ่ายทหาร ซึ่งเป็นเสมือนกองทัพอาชีพนิดหนึ่งนั้นจะกล่าวถึงในบทที่ ๖ ในที่นี้เราจะจำกัดขอบเขตการพิจารณาของเราเฉพาะกรมต่าง ๆ ของฝ่ายพลเรือนเท่านั้น แม้มีเหตุผลที่อธิบายตามขอบเขตเรื่องที่กำหนดไว้ แต่ก็จำเป็นที่ต้องพิจารณาถึงกรมต่าง ๆ ภายใต้การควบคุมอย่างใกล้ชิดของอัครมหาเสนาบดีทั้งสองในเวลาเดียวกันด้วย ต้องเข้าใจด้วยว่า เสนาบดีทั้งหกคนนั้นอยู่ในเมืองหลวง และหน้าที่ของเสนาบดีเหล่านี้ในตอนแรกก็จำกัดอยู่เฉพาะในเขตพระราชธานี หรือเขตที่ปกครองโดยตรงจากเมืองหลวง อำนาจของเสนาบดีเหล่านี้ค่อย ๆ ผ่อกออกไปนอกเขตพระราชธานีอย่างไรจะบรรยายในบทต่อไป

นอกจากกรมต่าง ๆ ของอัครมหาเสนาบดีและจตุสดมภ์แล้ว การปกครองส่วนกลางยังรวมเอากรมอื่น ๆ ซึ่งมีอยู่เพียงไม่กี่กรม แต่มีความสำคัญมากเข้ามาอยู่ในฝ่ายพลเรือนด้วย กรมเหล่านี้ในเวลาต่อมาเรียกว่าเป็นกรมของ มนตรี ทั้งหก เนื่องจากกรมเหล่านี้มีความสำคัญจึงทำให้ดูเหมือนว่าตั้งขึ้นในสมัยมีการประกาศ พระไอยการศักดิ์นาพลเรือนและศักดิ์นาทหารหัวเมือง ในปี ค.ศ. ๑๔๕๔ (พ.ศ. ๑๙๙๗) หรือไม่นานหลังจากนี้ ซึ่งสมัยนั้นมีความจำเป็นในการจัดการปกครองส่วนกลางให้สมบูรณ์ยิ่งขึ้น^{๑๕} โดยปรกติแล้วกรมที่ตั้งขึ้นใหม่นี้ มิได้มีความสำคัญเท่ากับกรมเก่าที่มีอยู่แล้ว เพราะเราจะสงวนคำว่า เสนาบดี ไว้เรียกบรรดาขุนนางผู้ใหญ่ ซึ่งรับผิดชอบต่อกรมเก่าเหล่านั้น มนตรีทั้งหกเป็นหัวหน้าของกรมธรรมการ หัวหน้ากรมภูษามาลา หัวหน้ากรมพระสุรัสวดี หัวหน้ากรมตำราวจวัง หัวหน้ากรม

คลังมหาสมบัติ (กรมหนึ่งของพระคลัง) และหัวหน้ากรมพระอาลักษณ์ บรรดาขุนนางเหล่านี้มีศักดินา ๕,๐๐๐ ยกเว้นหัวหน้ากรมธรรมาการ ซึ่งมีศักดินา ๑๐,๐๐๐ มนตรีทั้งหกไม่ได้ขึ้นตรงต่อจตุสดมภ์ แต่ขึ้นตรงต่อพระมหากษัตริย์ นอกจากนั้นฝ่ายพลเรือนซึ่งรับผิดชอบโดยตรงต่อพระมหากษัตริย์ ยังประกอบด้วยกรมสำคัญต่าง ๆ ของพราหมณ์ประจำราชสำนัก ซึ่งแต่เดิมอาจจะขึ้นอยู่กับกรมวังและกรมช่าง ซึ่งหัวหน้าของกรมวังและกรมช่างนี้มีศักดินา ๑๐,๐๐๐ และ ๕,๐๐๐ ตามลำดับ กรมช่างนี้เดิมขึ้นอยู่กับฝ่ายทหาร และได้ย้ายไปขึ้นกับฝ่ายพลเรือนในสมัยพระเจ้าปราสาททอง

นอกจากกรมสำคัญ ๆ ที่กล่าวถึงข้างต้นนี้แล้ว ยังมีกรมรอง ๆ ลงมาอีกมากมายที่มีความสำคัญแตกต่างกันไป หัวหน้ากรมเหล่านี้ขึ้นโดยตรงและอยู่ภายใต้การบังคับบัญชาของหัวหน้ากรมใหญ่ ๆ กรมเหล่านี้ไม่ได้จัดตั้งในระบอบที่ตรากฎหมายขึ้นในปี ค.ศ. ๑๔๕๔ (พ.ศ. ๑๙๙๗) แต่ตั้งขึ้นเป็นครั้งคราว เมื่อการปกครองสมบูรณ์ขึ้นแล้ว จึงมีกรมรอง ๆ ลงมาเพิ่มขึ้นจาก ทำเนียบ เดิม ในการพิจารณาถึงหน้าที่ของกรมสำคัญ ๆ ต่อไปนี้ จะกล่าวถึงลักษณะที่น่าสนใจและความสำคัญของกรมรอง ๆ ที่ขึ้นอยู่กับกรมใหญ่พร้อมกันไปด้วย กรมอิสระที่มีจำนวนมากเหล่านี้แสดงให้เห็นถึงลักษณะการจัดองค์กรเป็นคู่ โดยมีกรมฝ่ายซ้ายและฝ่ายขวา ซึ่งแต่ละฝ่ายจะมีหน้าที่แตกต่างกันเพียงเล็กน้อยเท่านั้น แต่ทั้งสองฝ่ายมีความสัมพันธ์กันอย่างใกล้ชิด ในขณะที่ความรู้เกี่ยวกับสภาพของกรมเหล่านี้ยังมีน้อยมาก จนไม่อาจจะอธิบายการแบ่งกรมเป็นฝ่ายขวาและฝ่ายซ้ายให้แน่ชัดลงไปได้ ลักษณะการแบ่งกรมแบบนี้มีการใช้กันอยู่ในสถาบันต่างๆ ในหลายส่วนของโลก สำหรับในไทยนั้น เราจะพูดถึงเฉพาะตัวอย่างที่น่าสนใจที่สุดเท่านั้น เช่น ตำแหน่งพระอัครมเหสีฝ่ายขวาและฝ่ายซ้าย และการแบ่งการปกครองที่สำคัญ ๆ รวมทั้งการแบ่งกรมและตำแหน่งต่าง ๆ เป็นแบบฝ่ายขวาและฝ่ายซ้าย ในบทต่อไปเราจะเห็นว่าในการปกครองหัวเมืองก็มีการแบ่งแบบนี้เช่นกัน อย่างไรก็ตาม บางครั้งมีการแบ่งกรมออกเป็นฝ่ายกลางด้วย มีผู้พยายามสรุปว่าการแบ่งออกเป็นฝ่ายขวาและฝ่ายซ้ายเช่นนี้เป็นการเลียนแบบจากธรรมชาติ คือ การมีมือขวาและมือซ้ายเพื่อความสะดวก และดูเหมือนว่าการแบ่งแบบนี้เป็นวิธีการแบ่งขั้นแรก และเป็นแบบที่โบราณที่สุดที่ใช้กัน

ขุนนางสำคัญ ๆ ของกรมที่กล่าวถึงในบทที่แล้ว คือ เจ้ากรม หรือหัวหน้ากรม

ผู้ช่วยเจ้ากรม เรียกว่า ปลัดกรม และมี สมุหนายุกี หรือนายทะเบียน ตำแหน่งเจ้ากรมนั้นเปรียบเสมือนตำแหน่งเสนาบดี แต่ความสำคัญของตำแหน่งทั้งสองนี้ต่างกัน จึงทำให้การเปรียบเทียบตำแหน่งทั้งสองนี้ไม่ชัดเจน เสนาบดีได้รับราชทินนามสูงและมีความหรูหราแบบเจ้า คือ มีตำแหน่งเป็น ปลัดทุกลอง นอกจากนี้ยังมีขุนนางตำแหน่งอื่น ๆ อีกมากมาย ซึ่งเราไม่ทราบแน่ชัดว่าแต่ละตำแหน่งมีหน้าที่อะไรบ้าง ในบางกรมแม้ว่าจะไม่ใช่กรมของเสนาบดีทั้งหก แต่มีตำแหน่งที่เพิ่มขึ้น คือ ตำแหน่ง อางวาง ซึ่งเป็นตำแหน่งสูงกว่าเจ้ากรมของกรมเดียวกันยศของขุนนางต่าง ๆ ขึ้นอยู่กับความสำคัญของกรมซึ่งเขาสังกัดอยู่ ในหนังสือเล่มนี้มีได้มุ่งเขียนราชทินนามเต็มของขุนนางต่าง ๆ ซึ่งจำเป็นต้องกล่าวถึง เนื่องจากส่วนมากราชทินนาม มักจะยาวมาก และบ่อยครั้งที่มักจะพบว่าการเรียกขุนนางอย่างง่าย ๆ ตามตำแหน่งของเขาเป็นสิ่งที่สะดวกมากที่สุด และมักจะเป็นที่รู้จักกันดีที่สุดในบรรดาชาวยุโรป ในบางกรณี เช่นตัวอย่างในกรณีของ มนตรีทั้งหก เราอาจจะใช้คำภาษาอังกฤษที่เหมือนกัน โดยไม่ผิดจากรูปแบบของชาวยุโรป แต่บ่อยครั้งที่จะต้องใช้คำภาษาไทยไว้ด้วย เพราะบางครั้งหน้าที่ของตำแหน่งต่าง ๆ แตกต่างกันออกไปดังเราจะเห็นต่อไป

ยังมีขุนนางอื่นที่สำคัญในกรมใหญ่ ๆ ซึ่งเราจะกล่าวถึงในที่นี้แต่เพียงเล็กน้อย คือ มี เสมียนตรา หรือเลขานุการ หรือถ้าจะเรียกให้ตรงตามตัวอักษรมากขึ้นก็คือ “เลขานุการผู้ใช้ตรา” ซึ่งมีหน้าที่เกี่ยวกับการเขียนและการประทับตราในเอกสารของทางราชการ เราทราบได้จาก พระไอยการศักดินาพลเรือนและศักดินาทหารหัวเมือง และจากตอนที่สองของ พระไอยการพระธรรมนูญ^{๑๖} ซึ่งบานแพนกลงวันเดือนปีจากปี ค.ศ. ๑๖๓๕ (พ.ศ. ๒๑๗๘) ว่า หัวหน้าที่ของกรมใหญ่ได้รับมอบหมายจากพระมหากษัตริย์ให้ ใช้ตราของ ทางราชการประทับเอกสารที่เกี่ยวกับการปกครองทั้งหมดที่กรมใหญ่ประกาศใช้ กฎหมายที่ได้รับไว้ข้างต้นนี้ยังทำให้เราทราบถึงจุดมุ่งหมายของตราแต่ละดวงที่จะใช้ด้วย ตราที่รู้จักกันดีที่สุดแม้แต่ในระยะหลัง ๆ ก็คือ ตราราชสีห์ ตราคชสีห์ ตราบัวแก้ว ของ มหาดไทย กลาโหม และพระคลังตามลำดับ เอกสารที่ประทับตราหรือที่เรียกกันว่า ตรา นั้น ขุนนางจากส่วนกลางจะเป็นผู้ส่งออกไปให้หัวเมืองต่าง ๆ เนื่องจากเอกสารเหล่านี้ซึ่งลงวันเดือนปีตั้งแต่สมัยต้นรัตนโกสินทร์หรือแม้ก่อนหน้านั้นได้รับการรักษาไว้ เราจึงทราบถึงปัญหาและรายละเอียดของการบริหารทางฝ่ายหัวเมือง มากกว่าการบริหารส่วน

กลาง ในการจัดการบริหารส่วนกลาง พระมหากษัตริย์จะทรงส่งข่าวสารเป็นการ ส่วนพระองค์ หรือทรงรับสั่งกับเสนาบดีโดยตรง ความสำคัญของคำสั่งนั้นขึ้นอยู่กับ ตราและเอกสารประทับตรา ซึ่งเราทราบจากหลักฐานจำนวนมาก เช่น พระไอยการพระธรรมนูญ^{๑๗} มาตรา ๒๘ กล่าวตักเตือนขุนนางที่ปลอมเอกสารประทับตรา พระไอยการ ลักษณะอาญาหลวง^{๑๘} มาตรา ๕๕ และ ๕๙ ระบุการลงโทษผู้ที่ เปลี่ยนแปลงหรือเพิ่มเติมเอกสารประทับตรา ลาลูแบร์ตั้งข้อสังเกตไว้ว่า^{๑๙} พระ ราชอำนาจของพระมหากษัตริย์นั้นมีตราเป็นเครื่องเชื่อมโยง ลานีเออร์^{๒๐} กล่าวถึง ความสำคัญของการได้ครอบครองพระราชลัญจกรเมื่อเกิดการปฏิวัติขึ้นในปลาย รัชสมัยสมเด็จพระนารายณ์ และกล่าวสรุปว่า อำนาจและหน้าที่จะตกอยู่กับผู้ที่ได้ ครอบครองตราไว้เท่านั้น

ตอนนี้เราจะกลับมาพิจารณารายละเอียดของกรมต่าง ๆ ทางฝ่ายพลเรือน และการเปลี่ยนแปลงหน้าที่ต่าง ๆ ภายในกรมนี้ ซึ่งเกิดขึ้นในช่วง ๔๐๐ ปีหลัง รัชสมัยสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถไปแล้ว เรื่องตำแหน่งกับสิ่งซึ่งเราจะพิจารณา นั้นมีอยู่ใน พระไอยการศักดินาพลเรือน ถึงแม้ว่าการพิจารณาโดยดูจากตำแหน่งนั้น จะไม่ได้อะไรที่สำคัญเป็นพิเศษเลยก็ตาม ในที่นี้เราต้องพิจารณาถึงความสำคัญของ กรมที่อยู่ภายใต้การควบคุมของหัวหน้าฝ่ายทหารไว้ด้วย เพราะว่ากรมนี้ภายหลัง มีหน้าที่ทางด้านพลเรือนบางประการ นอกจาก พระไอยการพระธรรมนูญ และ พระราชดำรัสทรงแถลงพระบรมราชาธิบายแก้ไขการปกครองแผ่นดินของรัชกาล ที่ ๕ โดยเฉพาะพระราชดำรัสฯ ของรัชกาลที่ ๕ นั้น ได้อ้างถึงความสำคัญของ สภาพระบบการปกครองแบบเก่า ก่อนหน้าที่พระองค์จะทรงยกเลิกไป และพระ องค์ยังทรงให้ความสนพระทัยกับพัฒนาการทางประวัติศาสตร์ของกรมต่าง ๆ ด้วย ในกรณีของบางกรมที่ให้ความกระจ่างเรื่องหน้าที่ของขุนนางนั้น จะสังเกตได้จาก บันทึกของชาวยุโรปในสมัยแรก ๆ

๑. กรมมหาดไทย ซึ่ง อัครมหาเสนาบดี มีบรรดาศักดิ์เป็น เจ้าพระยา จักรีศรีอภัยราช สมุหนายก ฯ และ

๒. กรมพระกลาโหม ซึ่ง อัครมหาเสนาบดี มีบรรดาศักดิ์ เป็น เจ้า พระยามหาเสนาบดี ฯ อัครมหาเสนาบดีมหาดไทยที่มีบรรดาศักดิ์เป็น สมุหนายก มีความหมายตามตัวอักษรว่า "ขุนนางของประชาชน" ดังที่เราเห็นแล้วว่ากำเนิดของ

หัวหน้าฝ่ายพลเรือนนี้ สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถทรงตั้งขึ้น และเราทราบจาก ลาลูแบร์ว่า ในสมัยสมเด็จพระนารายณ์ อัครเสนาบดีผู้นี้ ควบคุมฝ่ายพลเรือนทั่ว พระราชอาณาจักร ในขณะที่เดียวกับที่กลาโหมควบคุมทหารทั่วพระราชอาณาจักร และเป็นขุนพลของกองทัพทั้งหมด แต่ขอบเขตการควบคุมนี้เป็นอย่างไรนั้น เรา ทราบจากการเปรียบเทียบว่า หัวหน้าฝ่ายพลเรือนในตอนแรกมีเสนาบดีทั้งสี่อยู่ ภายใต้การควบคุมโดยตรงของตน ในขณะที่หัวหน้าฝ่ายทหารควบคุมแม่ทัพทั้งสี่ โดยตรง อย่างไรก็ดี ประวัติศาสตร์ก็บอกเราว่าความสำคัญของเสนาบดีได้เพิ่มมาก ขึ้นในไม่ช้า และเสนาบดีก็เริ่มรับผิดชอบโดยตรงต่อพระมหากษัตริย์ในเรื่องงาน ภายใต้การควบคุมของตน แต่ในทำเนียบ เสนาบดีมีศักดิ์ในชั้น ๑๐,๐๐๐ เช่นเดียวกับ ศักดินาของอัครมหาเสนาบดี ซึ่งบางที่กรณีเช่นนี้อาจจะไม่ใช่เป็นมาตั้งแต่เริ่มแรก ก็ได้ ดังนั้น มหาดไทย จึงเปลี่ยนมารับผิดชอบทั้งดูแลบัญชีไพร่ในกรมของฝ่าย พลเรือนและรวบรวมแรงงานคนเมื่อรัฐบาลเรียกเข้ามาทำงานด้วย แม้ว่าหน้าที่ที่แท้จริง ในการสักไพร่อาจจะได้ย้ายไปอยู่ในกรมสัสดี ในสมัยสมเด็จพระรามาธิบดีที่ 2 แล้ว ดังจะได้บรรยายอย่างย่อ ๆ กล่าวคือ ในตอนแรกหน้าที่ของมหาดไทยอาจ จำกัอยู่เพียงแต่การดูแลอาณาเขตฝ่ายพลเรือน ซึ่งอยู่ภายใต้การควบคุมโดยตรง ของเมืองหลวง (วงราชธานี) เช่นเดียวกับหน้าที่ของ เสนาบดี แต่เมื่ออำนาจของ รัฐบาลกลางแผ่ขยายออกไป และกรมต่าง ๆ ในส่วนกลางเริ่มควบคุมกรมทั้งหลาย ที่ทำหน้าที่อย่างเดียวกันในการปกครองหัวเมือง มหาดไทยจึงเปลี่ยนมารับผิดชอบ พลเรือน ในขณะที่กลาโหมรับผิดชอบฝ่ายทหารทั่วพระราชอาณาจักรอย่างที่เราทราบ จากหลักฐานของลาลูแบร์ ยิ่งกว่านั้น ยังปรากฏว่าข้าหลวงหัวเมืองทั้งหมดต้อง รับผิดชอบต่อมหาดไทย และอัครมหาเสนาบดีกรมมหาดไทยยังเป็นประธานในการ ประชุมเสนาบดีด้วย^{๒๑}

ในรัชสมัยสมเด็จพระเพทราชา ภายหลังเกิดการกบฏในเมืองนครศรีธรรม- ราช ปี ค.ศ. ๑๖๙๑ (พ.ศ. ๒๒๓๔) แล้ว รัฐบาลต้องการที่จะรวมการบังคับบัญชา กำลังคนในแถบนี้ให้เป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน จึงให้ กลาโหม ปกครองทั้งฝ่ายพล- เรือนและทหารในหัวเมืองภาคใต้ทั้งหมด ในขณะที่ มหาดไทย ก็ควบคุมกำลังคน ทั้งสองฝ่ายในหัวเมืองภาคเหนือ ในเวลาต่อมาเมื่อมีงานที่จะต้องทำทั้ง ทหาร และ พลเรือน ก็ถูกเกณฑ์มาทำงานของกันและกันทั่วพระราชอาณาจักร และความแตก ต่างระหว่างสองฝ่ายนี้ก็หายไป คงมีแต่ชื่อเท่านั้นที่ยังต่างกันอยู่ การเปลี่ยนแปลง

ครั้งนี้สำเร็จลงโดยง่ายยิ่งขึ้น เพราะเหตุว่าผู้คนจากทั้งสองกรมมิได้รับการฝึกหัดในการปฏิบัติงานโดยเฉพาะ ด้วยการสนับสนุนความสามารถของเสนาบดีทั้งสองในการขยายการควบคุมกรมที่เกี่ยวข้องกับการปกครองหัวเมืองนั้น มิไม่เท่ากับของอัครมหาเสนาบดีทั้งสอง ซึ่งในขณะนั้นอัครมหาเสนาบดีทั้งสองได้เปรียบจากการที่เป็นผู้คุมกำลังคนของประเทศ ผลที่เกิดขึ้นไม่ได้มีแค่มหาดไทยและกลาโหมแบ่งอำนาจกันควบคุมไพร่ในหัวเมืองฝ่ายเหนือและหัวเมืองฝ่ายใต้เท่านั้น แต่ระบบการบริหารเมืองทั้งหมด รวมทั้งในเขตพระราชธานีก็ถูกแบ่งอยู่ในอำนาจของมหาดไทยและกลาโหมในลักษณะที่คล้ายคลึงกันเช่นนี้ด้วย และด้วยเหตุนี้ชาวยุโรปจึงรู้จักฝ่ายกลาโหมในฐานะเสนาบดีฝ่ายใต้ และรู้จักฝ่ายมหาดไทยในฐานะเสนาบดีฝ่ายเหนือ

อัครมหาเสนาบดีทั้งสองนี้รับผิดชอบทั้งเรื่องสงคราม การศาล และการเงินในหัวเมืองด้วย แต่การเปลี่ยนแปลงหน้าที่ของอัครมหาเสนาบดีได้ทำให้เกิดความสับสน และผลจากแนวโน้มในการพัฒนาระบบการปกครองในเวลาต่อมา จะทำให้เราเข้าใจได้กระจ่างขึ้น หลังจากที่ศึกษาถึงการปกครองหัวเมืองในบทต่อไปแล้ว เราจะเห็นได้ว่ากรมทั้งสองนี้มีงานมากขึ้น อย่างไรก็ตาม จำเป็นต้องบรรยายเรื่องนี้อย่างสั้น ๆ ไว้ล่วงหน้าในตอนนี้นัก่อน โดยเฉพาะอย่างยิ่งจะกล่าวถึงการสูญเสียลักษณะการแบ่งแยกหน้าที่ในการปกครอง ซึ่งสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถทรงจัดตั้งขึ้น แต่อย่างไรก็ตาม มีสิ่งขัดแย้งจากความเจริญระดบรองบางประการในเรื่องการแบ่งแยกหน้าที่ ดังที่รัชกาลที่ ๕ ทรงตั้งข้อสังเกตไว้ว่า กรมใหญ่สองกรมนี้ในเวลาต่อมามีงานมากจนเกินไป เพราะอัครมหาเสนาบดีมหาดไทย มีหน้าที่รับผิดชอบเรื่องการศาล และเรื่องอื่น ๆ ฉะนั้น อาจจะเป็นในศตวรรษที่ ๑๙ นี้เอง ที่เกิดความจำเป็นต้องตั้งกรมย่อย ๆ อีกสองกรมอยู่ภายใต้อัครมหาเสนาบดีทั้งสอง คือ หลวงมหาอำมาตย์ (ศักดินา ๓,๐๐๐) และ หลวงจำเสนาบดี (ศักดินา ๒,๔๐๐) ซึ่งมีหน้าที่เกณฑ์คนทั้งในหัวเมืองชั้นในและชั้นนอกที่อยู่ในเขตความรับผิดชอบของมหาดไทย ขณะเดียวกับที่ กรมกลาโหม มีกรมย่อยอีกสองกรม ซึ่งกรมหนึ่งอยู่ภายใต้การควบคุมของขุนนางที่มีบรรดาศักดิ์เป็น พระบรมไตรโลก ซึ่งรับผิดชอบในการเกณฑ์ไพร่ในหัวเมืองที่อยู่ชั้นนอกในเขตของกลาโหม และอีกกรมหนึ่งมีหลวงศรีเสาวราชภักดิ์ ควบคุมเกี่ยวกับการเกณฑ์ไพร่หัวเมืองชั้นใน ภายใต้บังคับบัญชาของกลาโหม

ผู้ส่งข่าวก็อยู่ในกรมมหาดไทย สมาชิกของกลุ่มนี้มีหน้าที่สำคัญในการนำ
ตรา จากส่วนกลางออกไปยังหัวเมือง มีกรมย่อยของพวกช่างฝีมืออีกหลายกรมก็
อยู่ภายใต้มหาดไทยและกลาโหมด้วย ซึ่งในกรณีของมหาดไทยก็มีช่างไม้ ช่างก่อ
สร้าง ช่างเครื่องหนัง ช่างดอกไม้เพลิง และมีนักดนตรีซึ่งคงจะต้องทำงานเกี่ยวกับ
พระราชพิธีในราชสำนัก

๓. กรมนครบาล (หรือเมือง) เสนาบดีของกรมนี้มีบรรดาศักดิ์เป็น
เจ้าพระยามหาราชฯ ตั้งแต่เมื่อกรมนี้ตั้งขึ้นมาจนกระทั่งถึงตอนกลางศตวรรษที่ ๑๙
นั้น หน้าที่ของกรมนี้อาจจะเปลี่ยนแปลงไปบ้างเพียงเล็กน้อยในเรื่องที่เกี่ยวข้องกับ
การบริหารท้องถิ่นภายในของเมืองหลวง รวมทั้งการรักษาความสงบเรียบร้อยภายใน
ในเมืองหลวง จนถึงศตวรรษที่ ๑๙ ตัวเสนาบดีเองจะอยู่ในเมืองหลวง และเป็นผู้
แต่งตั้งขุนนางไปปกครองหัวเมืองของวงราชการ ซึ่งขุนนางเหล่านี้รับผิดชอบต่อตัว
เสนาบดีกรมนครบาลโดยตรง แต่ในเวลาต่อมาอำนาจในการแต่งตั้งขุนนางเหล่านี้
ดูเหมือนจะถูกแบ่งออกไประหว่างมหาดไทยและกลาโหม กรมตำรวจ (ตระเวร)
ก็อยู่ภายใต้การควบคุมของกรมนครบาลด้วย ขอบเขตการทำงานของขุนนางใน
กรมนี้จำกัดอยู่แค่ในเขตเมืองหลวง ซึ่งพวกนี้จะคอยลาดตระเวนเพื่อจับขโมยและ
คอยให้สัญญาณเมื่อเกิดไฟไหม้ กรมนครบาลยังเป็นผู้ดูแลคุกสำหรับนักโทษที่ทำ
ผิดร้ายแรงที่สุด และศาลที่ตัดสินพวกทำผิดขั้นรุนแรงที่สุดก็ขึ้นอยู่กับกรมนี้ ซึ่ง
เสนาบดีจะเป็นหัวหน้าผู้พิพากษาคดีอาญา ดังที่มีบรรดาศักดิ์ว่า ยมราช (ผู้พิพากษา
ในนรก) และในเวลาต่อมากรมนี้ยังทำหน้าที่ในการรวบรวมรายได้บางประเภทอีก
ด้วย

๔. กรมนา บรรดาศักดิ์ของเสนาบดีกรมนี้คือ ออกญา (หรือ พระยา)
พลเทพฯ (รวมทั้งสร้อยว่า เกษตราธิบดี) ซึ่งเสนาบดีกรมนี้อาจจะกล่าวได้ว่าเป็น
เสนาบดีแห่งที่ดิน แต่มิใช่เรื่องการเกษตรกรรม เพราะว่าการเกษตรหมายถึง การ
ใช้วิทยาศาสตร์แขนงหนึ่งซึ่งยังไม่เป็นที่รู้จักกันในประเทศไทยจนกระทั่งถึงสมัย
ใหม่ และเกษตรกรรมก็ไม่ใช่สิ่งจำเป็นในอาณาจักรที่มีที่ดินกว้างขวาง มีดินอุดม
สมบูรณ์ มีจำนวนประชากรน้อย และประชากรก็ยังไม่มีความคิดที่จะเพาะปลูก
ข้าวเพื่อส่งเป็นสินค้าออก หน้าที่ประการแรกของเสนาบดีกรมนี้คือ คอยชักจูง
ราษฎรให้ลงมือทำนาในฤดูทำนา โดยตัวท่านจะมาเป็นตัวอย่างในพิธีแรกนาขวัญ

เสนาบดีผู้นี้จะคอยดูแลมิให้ชาวนาทั้งปวงสูญเสียเวลาในการทำงาน และเสนาบดีผู้นี้ยังมีอำนาจในการตัดสินคดีเกี่ยวกับที่ดิน วิวาท และ การพิพาทเรื่องอาณาเขตที่ดิน กรมนี้ยังมีหน้าที่ในการระบายน้ำเข้านา การขุดคลองส่งน้ำ และขุนนางของกรมนี้ยังดูแลการหักรั้งทางพง พระมหากษัตริย์จะพระราชทานที่ดินให้ขุนนางที่ได้รับความคิดเห็นความชอบในการทำงานโดยผ่านทางกรมนี้ อันเป็นการรับรองการปฏิบัติราชการของขุนนางเหล่านั้น และเป็นเสมือนรางวัลจากพระมหากษัตริย์ในพระราชพิธีพระราชทานเพลิงศพและอื่น ๆ เสนาบดีกรมนี้จะแต่งตั้งขุนนาง (ข้าหลวงเสนา) ให้เป็นผู้เก็บภาษีจากประชาชนเป็นผลผลิตประเภทข้าว และรวบรวมวัวหรือควายถ้าหากรัฐบาลต้องการ กรมฉาง ซึ่งเป็นกรมที่มีความสำคัญก็อยู่ภายใต้การควบคุมของกรมนี้เช่นเดียวกัน หน้าที่พิเศษของกรมนี้คือ การซื้อข้าวและหมูเลี้ยงสัตว์ (รวมทั้งงาช้างและหนังสัตว์ด้วย) ไว้สำหรับยุ้งฉางหลวง และแจกจ่ายข้าวและหมูไปตามความต้องการของกรมต่างๆ ในเขตการปกครองส่วนกลาง โดยเฉพาะอย่างยิ่งเพื่อใช้ในกองทัพ แต่เสนาบดีกรมนี้ชอบทำงานเฉพาะซื้อข้าวหลวงเท่านั้น เพราะงานนี้เป็นงานเดียวเท่านั้นที่อาจเก็บเกี่ยวผลประโยชน์ให้แก่ตนเองได้ ซึ่งทำให้เสนาบดีกรมนี้ละทิ้งหน้าที่อื่น ๆ การปฏิบัติงานของขุนนางรองๆ ลงมาในกรมนี้ก็มิไ้อกาสอย่างมากที่จะทำการรีดไถและฉ้อราษฎ์บังหลวง และการกระทำ ความชั่วเช่นนี้ได้ทำลายประสิทธิภาพของกรมนี้ลงอย่างสิ้นเชิงในราวตอนกลางของสมัยรัตนโกสินทร์

๕. กรมพระคลัง เสนาบดีกรมนี้มีบรรดาศักดิ์เป็น ออกญา (พระยา) โภชาธิบดี ๆ แต่เดิมเป็นเสนาบดีเกี่ยวกับพระคลัง รวมทั้งดูแลการเก็บรายได้และรายจ่ายของกรมทุกกรม มีหน้าที่ตัดสินคดีที่เกิดขึ้นในศาลของตนเอง งานของเสนาบดีกรมพระคลังน่าจะเป็นงานเบา เพราะรายได้ก็น้อย และงานของรัฐบาลเกือบทั้งหมดก็ใช้แรงงานเกณฑ์ซึ่งมหาตไทย และกลาโหมรับผิดชอบร่วมกันอยู่แล้ว อย่างไรก็ตาม เมื่อพระมหากษัตริย์ทรงเริ่มติดต่อกับค้าขายกับจีนและสิ่งเรือสำเภากลาง นำสินค้าพื้นเมืองออกไปขาย การค้าขายจึงได้เข้ามาอยู่ภายใต้การดูแลของ พระคลังไปโดยปริยาย เสนาบดีกรมพระคลังต้องเกี่ยวข้องติดต่อกับชาวจีนและชาวยุโรปที่มาก้าขายในอยุธยา ซึ่งอาจจะเริ่มตั้งแต่รัชสมัยสมเด็จพระเจ้าทรงธรรม ดังนั้น

เสนาบดีกรมพระคลังจึงทำหน้าที่ของเสนาบดีพระคลัง และทำหน้าที่ของเสนาบดีการพาณิชย์และการต่างประเทศด้วย เสนาบดีกรมพระคลังไม่เพียงแต่ติดต่อกับพ่อค้าต่างชาติเท่านั้น แต่มีงานอื่นที่ต้องทำด้วย คือ มีหน้าที่ต้อนรับทูตชาวต่างประเทศ และจัดพิธีต้อนรับทูตในราชสำนัก เนื่องจากเสนาบดีกรมนี้มีหน้าที่ใหม่ ๆ เพิ่มขึ้น จึงเรียกเสนาบดีกรมนี้ว่า เจ้าท่า ด้วย ในช่วงสมัยอยุธยา มีการแลกเปลี่ยนทูตกันระหว่างไทยและมิตรประเทศเพื่อนบ้าน เช่น ตังเกีย และโคชินไชนา และแม้แต่ประเทศที่ห่างไกลอย่างเปอร์เซียและญี่ปุ่น แต่ตั้งแต่ปี ค.ศ. ๑๕๑๑ (พ.ศ. ๒๐๕๔) เมื่อทูตโปรตุเกส คือ อัลบูเกอ์รก เข้ามาอยุธยาเป็นครั้งแรก ไทยจึงเปิดความสัมพันธ์ เช่นเดียวกับกับมหาอำนาจยุโรปที่สำคัญ ในตอนแรกดูเหมือนไทยจะมีความสัมพันธ์กับราชสำนักจีนในฐานะเท่าเทียมกัน แต่นับตั้งแต่ประมาณศตวรรษที่ ๑๖ จนถึงเมื่อธรรมเนียมนั้นเปลี่ยนแปลงไปหลังจากสมัยรัชกาลที่ ๑ ไทยก็ส่งบรรณาการไปให้จีนในลักษณะคล้ายคลึงกับที่ไทยรับบรรณาการจากประเทศราช แม้ว่าดูเหมือนจีนจะไม่เคยช่วยเหลือไทยเป็นการตอบแทนเลย เนื่องจาก พระคลัง รับผิดชอบต่อเรื่องต่าง ๆ ที่เกี่ยวกับการค้าและการทูตกับต่างประเทศ ดังนั้น เสนาบดีของกรมนี้จึงเป็นขุนนางชั้นสูงสุดเป็นที่รู้จักกันดีในหมู่ชาวยุโรป และนักเขียนในศตวรรษที่ ๑๗ ทุกคนจะกล่าวขวัญถึงเสนาบดีผู้นี้เสมอ ๆ ศาลของกรมพระคลังจะตัดสินคดีที่เกี่ยวข้องกับชาวต่างชาติ และบรรดาขุนนางของกรมนี้ก็เป็นผู้ตรวจตราเรือต่างชาติและทำหน้าที่เป็นล่ามด้วย พิธีการที่เสนาบดีกระทำอยู่เสมอในบ้านของท่านปรากฏอยู่ในคำอธิบายของแกมเฟอร์^{๒๒} ซึ่งได้เข้าเฝ้าเสนาบดีพระคลังในปี ค.ศ. ๑๖๙๐ (พ.ศ. ๒๒๓๓) โดยระบุว่าพระคลังปฏิบัติตนราวกับเป็นพระมหากษัตริย์ คือ นั่งอยู่หลังหน้าต่างที่ให้เข้าเฝ้าซึ่งอยู่ปลายสุดของห้องโถง เบื้องหน้าเสนาบดีผู้นี้ ประดับประดาด้วยเครื่องยศและมีรมปีดทองวางอยู่ด้านหนึ่ง และในห้องโถงนั้น จัดให้ขุนนางชั้นรอง ๆ และไพร่หนึ่งเป็นสองแถวชายขวา

ในปีใดปีหนึ่งในตอนปลายสมัยอยุธยา ซึ่งไม่ทราบแน่ชัดว่าเป็นรัชสมัยใด เกิดการเปลี่ยนแปลงในกรมพระคลังคล้ายคลึงกับที่เกิดขึ้นในกรมมหาดไทยและกลาโหม ทำให้กรมนี้ต้องรับภาระในการปกครองหัวเมือง เนื่องจากปรากฏว่าเสนาบดีกลาโหมได้กระทำความผิดเป็นที่ขุนเคืองของพระมหากษัตริย์ พระมหากษัตริย์จึงทรงยกหัวเมืองภายใต้ปกครองของกลาโหมมาขึ้นกับพระคลังแทน รวมทั้งการรับผิดชอบ

ขอบทางด้านการศึกษา สงคราม ภาษีอากร และการปกครองโดยทั่วๆ ไปตลอดหัวเมืองภาคใต้ ทำให้งานของพระคลังท่วมท้นเต็มทีและจำเป็นต้องละทิ้งงานทางด้านพระคลัง ซึ่งหน้าที่ต่าง ๆ จะถูกแบ่งออกไปอยู่ภายใต้กรมอื่น ๆ ดังเราจะเห็นได้ในบทที่ ๔ แต่งานที่สำคัญในการจัดสำเภากลางออกไปค้าก็ตกอยู่ภายใต้กรมย่อยซึ่งควบคุมโดย พระศรีพิพัฒน์รัตนโกษา (ศักราช ๓,๐๐๐) อย่างไรก็ดี ในสมัยรัชกาลที่ ๑ หัวเมืองภาคใต้ก็กลับมาอยู่ภายใต้การควบคุมของกลาโหมอีกครั้งหนึ่ง ยกเว้นหัวเมืองชายทะเลตะวันออก ซึ่งโดยสถานการณ์แล้ว เจ้าท่า เป็นผู้ที่สามารถปกครองหัวเมืองแถบนี้ได้ดีที่สุด และในสมัยนี้พระคลังก็ยังคงทำหน้าที่เป็นเสนาบดีต่างประเทศต่อไปด้วย

๖. กรมวัง เสนาบดีบรรดาศักดิ์เป็น ออกญาธรรมาธิบดีฯ ท่านผู้นี้เป็นเสนาบดีของพระราชวังที่ประทับของมหากษัตริย์ และด้วยเหตุนี้เอง หน้าที่ดั้งเดิมของเสนาบดีผู้นี้ก็คือการจัดการทางการศาล ซึ่งบรรดาศักดิ์ ธรรมาธิบดี จะอธิบายหน้าที่ของเสนาบดีผู้นี้ได้เป็นอย่างดี ในเวลาต่อมาการแต่งตั้งตำแหน่งทางการศาลก็ยังคงเป็นหน้าที่ของกรมนี้ แม้ว่าการบริหารทางด้านความยุติธรรมเกือบทั้งหมดที่มีอยู่ในเวลานั้น ถูกแบ่งออกไประหว่างกรมการปกครองที่สำคัญต่างๆ แล้วหลังสมัยสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถได้ไม่นานนัก ดังจะอธิบายในบทที่ ๔ เสนาบดีกรมนี้รับผิดชอบทุกเรื่องที่เกี่ยวข้องกับพระราชสำนัก รวมทั้งการซ่อมแซมรักษาพระราชสำนัก พระราชพิธีต่างๆ และค่าใช้จ่ายที่เกี่ยวกับการบำรุงรักษาความยิ่งใหญ่ของพระมหากษัตริย์และราชสำนักฝ่ายใน เสนาบดีกรมนี้ควบคุมดูแลขุนนางทั้งหมดที่จะผ่านเข้าไปในพระราชวัง (ยกเว้นมหาดเล็ก) และยังคงควบคุมกรมย่อย ๆ จำนวนมากกว่ากรมอื่นๆ เช่น พระตำรวจจวัง (กรมฝ่ายขวาและซ้าย) คำว่า ตำรวจ เป็นบรรดาศักดิ์ของเขมรโบราณ และดั่งที่ใช้ในจารึกของพระเจ้าสุริยวรมันที่ ๑ ตรงประตูทางเข้าพระราชวังที่นครพนมนี้ ดูเหมือนว่าจะหมายถึงข้าหลวงในหัวเมืองประเภทหนึ่ง แต่ทั้งในภาษาไทยและภาษาเขมรสมัยใหม่ คำนี้มีความหมายถึงขุนนางที่มีหน้าที่รับใช้พระมหากษัตริย์ หรือองครักษ์ของพระมหากษัตริย์^{๒๓} กรมย่อยอื่นๆ ที่อยู่ภายใต้การควบคุมของกรมวัง คือ กรมพระราชยาน ซึ่งมีช่างทอง ช่างเงิน ช่างทำเครื่องหอม และช่างทำเครื่องเรือนอยู่ในกรมนี้ นอกจากนี้ยังมีกรมอาวุธหลวง กรมฉางข้าวหลวง เพื่อแจกเป็นทาน กรมสวนหลวง และกรมอื่นๆ กรมวังยังควบคุม

พระราชทรัพย์พิเศษบางอย่างที่เกี่ยวกับพระราชวัง และยังคงดูแลแจกจ่ายทาสและไพร่ไปทำงานให้วัดหลวง เสนาบดีกรมนี้เป็นผู้แต่งตั้งขุนนางหัวเมืองสำคัญที่รู้จักกันว่ายกกระบัตร์ ซึ่งจะพูดถึงรายละเอียดของขุนนางตำแหน่งนี้ในตอนหลัง และปรากฏว่าเสนาบดีกรมวังแต่งตั้ง หลวงวัง หรือขุนนางดูแลบ้านของเจ้าเมืองในหัวเมืองด้วย ในสมัยรัตนโกสินทร์กรมวังเสื่อมลง เพราะเสนาบดีมักเป็นคนแก่ที่ไม่มีอำนาจในการปกครอง และไม่เข้าใจเรื่องต่างๆ ทางกฎหมาย

๑. กรมธรรมการ ซึ่ง เจ้ากรม (หรือ มন্ত্রী) มีบรรดาศักดิ์ เป็นออกญาพระเสด็จฯ ท่านผู้นี้จะแต่งตั้งขุนนางต่างๆ (ขุนหมื่นธรรมการ) คอยดูแลความประพฤติของพระสงฆ์ในหัวเมืองทุกเมือง ภายในกรมนี้ยังมีศาลพิเศษซึ่งเจ้ากรมเป็นผู้ตัดสินคดีพระสงฆ์ที่ถูกร้องว่าทำความผิดร้ายแรง และพระมหากษัตริย์ทรงแต่งตั้งพระฐานันดรศักดิ์สูงทั่วประเทศโดยผ่านเจ้ากรมนี้ด้วย

๒. กรมภูษามาตา เจ้ากรมมีบรรดาศักดิ์เป็น พระอุทัยธรรม กรมนี้ได้รับควมไว้วางใจให้ดูแลพระราชกุษา เครื่องราชกกุธภัณฑ์ อาวุธ เครื่องหอม และของจำเป็นอื่นๆ ในพระราชพิธี มุรธาภิเษก รวมทั้งดูแลช่างฝีมือที่จำเป็น ความจริงแล้วความสำคัญของกรมนี้ขึ้นอยู่กับหน้าที่ที่เกี่ยวข้องกับเรื่องส่วนพระองค์ของพระมหากษัตริย์ กรมนี้ยังมีกรมย่อยๆ แต่ไม่ได้มีความสำคัญมากนัก คือ มีกรมต่างๆ (ศักดิ์นา ๓,๐๐๐) ซึ่งมีหน้าที่คล้ายคลึงกัน คือเกี่ยวข้องกับราชสำนักฝ่ายใน

๓. กรมพระสุรัสวดี (มักจะเรียกย่อๆ ว่า สัสดี) มีเจ้ากรมเป็น ออกญาพระสุภาวดีฯ เป็นหัวหน้าหรือนายทะเบียนกลาง และเป็นผู้รักษาบัญชีทางว่าวของประชาชน สมเด็จพระเจ้าตากสินฯ ทรงแสดงความเห็นว่า^{๒๔} ใน พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขที่^{๒๕} กล่าวถึงการทำ ธารบาญชี และการเกิด พิธีทุกเมือง ซึ่งเกิดขึ้นเป็นครั้งแรกในรัชสมัยสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๒ ซึ่งอาจจะเป็นไปได้ว่า ในรัชสมัยนี้เอง ที่ได้ตั้ง กรมพระสุรัสวดี ขึ้นมาทำงานเกี่ยวกับการสักรอกและจดทะเบียนไพร่ทั้งฝ่ายทหารและพลเรือน ทั้งกลาโหมและมหาดไทยต่างได้จัดทำนันทมาก่อนตามความรับผิดชอบภายในฝ่ายของตน แต่ปรากฏหลักฐานว่า การจัดการในหน้าที่ไม่เป็นที่น่าพอใจและผลงานก็ล่าช้า มีกรมย่อยๆ (ศักดิ์นา ๓,๐๐๐) อยู่ภายใต้การควบคุมของกรมส่วนกลางนี้ด้วย คือ กรม สุรัสวดีซ้าย และกรม สุรัสวดีขวา ซึ่งรับผิดชอบงานของฝ่ายซ้ายและฝ่ายขวาตามลำดับ

เป็นหน้าที่ของ ออกพระราชสุภาวดี ในการดูแลการ สักเลก ไพร่และทาสทั่ว ประเทศ แต่ขุนนางของกรมในส่วนกลางจะปฏิบัติงานในเมืองหลวงและวงราชการนี้ เท่านั้น การจดทะเบียนประชาชนในหัวเมืองภาคเหนือและภาคใต้อยู่ในความรับผิดชอบของกรมฝ่ายขวาและซ้ายตามลำดับ ในเรื่องการศาลของกรมส่วนกลาง และกรมย่อยนั้น คดีทุกคดีจะตัดสินกันในกรมของ มุลนายที่คู่ความนั้นสังกัดอยู่ เนื่องจากงานของแต่ละกรมมีไม่เท่ากัน จึงปรากฏว่าไพร่มักจะหนีไปอยู่กับมูลนาย ในกรมที่งานเบากว่า ดังนั้นจึงทำให้กรมเดิมของตนมีคนทำงานไม่พอ เพื่อที่จะป้องกันไม่ให้ไพร่ย้ายกรม จึงมีความจำเป็นต้องยกเลิกสิทธิของไพร่ในการเลือก มูลนายคนใหม่และให้ส่งไพร่กลับคืนไปยังกรมเดิม^{๒๖}

จุดมุ่งหมายสำคัญในการปฏิบัติงานของสัสดี คือ จะต้องดูแลให้มีการแจกจ่ายกำลังคนถูกต้อง และเพียงพอในกรมต่าง ๆ ทั้งฝ่ายทหารและพลเรือนหรือไม่ และจะต้องช่วยเหลือหัวหน้ากรมต่าง ๆ ในการเรียกคนเข้ามาทำงาน โดยแต่งตั้ง ขุนนางที่เป็นนายทะเบียนชั้นรอง ๆ ลงมาทุกหัวเมืองเพื่อออกไปสักเลกและรวบรวม บัญชีที่เรียกว่า หางว่าว เมื่อเริ่มต้นรัชกาลใหม่ งานชิ้นแรกที่จะต้องจัดทำคือ การ ทำบัญชีใหม่ ชายฉกรรจ์จะต้องสักทั้งบนแขนด้านในและด้านนอกเมื่อเปลี่ยนรัชกาล แต่ละรัชกาล^{๒๗} และพวกอาชญากรจะถูกสักบนหน้าผาก ทุกคนที่ขึ้นทะเบียนแล้ว ดูเหมือนจะได้รับการยอมรับว่าเป็น ผู้มีชื่อ^{๒๘} ซึ่งสันนิษฐานได้ว่าเป็นชื่อที่ได้รับการ รับรู้จากรัฐบาล ชายฉกรรจ์ที่เป็นอิสระทุกคนและทาสที่ไถ่ตัวได้ก็จะถูกสักด้วย วิธีการสักนั้นมีแตกต่างกัน แบ่งได้เป็น ๓ แบบด้วยกัน คือ

๑. สักข้อมือ คือบุคคลที่เป็นแรงงานให้รัฐบาลหรือเป็นทหาร
๒. สักพิการ คือคนที่ได้รับการยกเว้นเพราะทุพพลภาพ
๓. สักชรา คือคนที่ได้รับยกเว้นเพราะชราแล้ว

ทาสที่ไถ่ตัวไม่ได้รวมทั้ง ข้าไท นั้น (คือคนที่เต็มใจขายตัวเองเป็นทาสเพื่อ หลบหนีการเกณฑ์ของรัฐบาล) นายทาสของคนทั้งสองพวกนี้จะสักคนของตนด้วย เครื่องหมายส่วนตัวเท่านั้น เพื่อมิให้เป็นที่สนใจของขุนนางของรัฐบาล^{๒๙} ในระยะ ต่อมา ไพร่สม ซึ่งทำงานให้มูลนายตลอดเวลามิได้ฝึกงานแต่เพียง ๒ ปี ตามที่ กำหนดไว้เท่านั้น แต่ต้องรับใช้มูลนายไปตลอดชีวิตของมูลนาย และไพร่สมจะ

ต้องเปลี่ยนมาเป็นไพร่หลวงหลังจากมูลนายของตนตายแล้ว^{๓๐} ไม่มีไพร่หลวงคนใดที่ไม่มีสังกัด และถ้ามีกรรมสิ่งสัสซีขึ้นมา ก็ค้นจากบัญชีว่าญาติของไพร่หลวงคนนั้นอยู่ในกรมใด มีครอบครัวหลายครอบครัวด้วยกันที่อพยพข้ามแดนเพื่อหนีการเกณฑ์แรงงาน และผู้ที่ช่วยเหลือไพร่ให้ทำการหลบหนีนั้นจะถูกลงโทษอย่างหนัก^{๓๑} แม้ว่าพระสงฆ์และผู้หญิงไม่ถูกเรียกไปทำงานให้รัฐบาล แต่พวกนี้ต้องถูกบันทึกชื่อไว้ในบัญชีด้วย เพราะพระสงฆ์อาจสึกออกมาเป็นคนธรรมดาเมื่อไรก็ได้ ซึ่งในกรณีนี้พระจะต้องกลับมาอยู่ภายใต้การควบคุมของมูลนายของตนตามปกติ สำหรับความสำคัญในการจดทะเบียนผู้หญิงไว้ด้วยก็เพราะว่าวิธีการแบ่งลูกให้ไปอยู่กรมใดนั้นขึ้นอยู่กับกรมของฝ่ายมารดาด้วย^{๓๒} สัสซีในหัวเมืองจะเริ่มจดชื่อเด็กเมื่อเด็กมีอายุสามหรือสี่ปี ขุนนางตำแหน่งนี้อาจทำการชำระฎรรบั้งหลวงได้อย่างมาก เพราะคนทุกคนต่างก็พยายามทำให้ตนพ้นจากการขึ้นบัญชีหางว่าว และในทำนองเดียวกัน มูลนายก็มักพอใจไพร่ที่นำของกำนัลมาให้ตน และกดขี่ไพร่ที่ไม่ได้ให้ของกำนัล^{๓๓} ให้ทำงานหนักขึ้น ในศตวรรษที่ ๑๘ เมื่อเริ่มมีการยอมให้จ่ายเงินแทนการเกณฑ์แรงงานได้แล้ว ขุนนางของกรมสัสซีก็เป็นผู้รวบรวมเงินนี้มาจากมูลนาย ซึ่งเป็นผู้รับผิดชอบในการรวบรวมเงินมาจากไพร่อีกต่อหนึ่ง เพราะมูลนายเป็นผู้รับผิดชอบในการนำไพร่มาสังกัด

ในสมัยรัตนโกสินทร์ อำนาจของสัสซีเสื่อมลงมาก เนื่องจากมหาดไทยและกลาโหมได้เข้ามาควบคุมงานการขึ้นทะเบียนและการสักไพร่ในเขตหัวเมืองของตน และไม่ต้องการให้สัสซีมาแทรกแซง มหาดไทยและกลาโหมจึงกลับมารับภาระหน้าที่ซึ่งครั้งหนึ่งเคยเป็นหน้าที่ของตนมาก่อนที่สมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๒ ทรงตั้งกรมสัสซีขึ้น แต่ในเมื่อกรมทั้งสองนี้ไม่สามารถปฏิบัติหน้าที่นี้ให้เป็นที่น่าพึงพอใจได้ในตอนแรก จึงไม่น่าประหลาดใจเลยที่กรมทั้งสองกรมนี้นี้ประสบกับความล้มเหลวในการปฏิบัติหน้าที่นี้ให้ ได้ผลอีกเช่นกันในศตวรรษที่ ๑๙ เพราะกรมทั้งสองนี้ มีงานในความรับผิดชอบมากเกินไป ผลก็คือ งานสำคัญในการสักเลขและการจดทะเบียนประชาชนถูกละเลยไป บัญชีหางว่าวก็เริ่มสับสน แต่ในเวลาอันสัสซีก็อ่อนแอเกินไปที่จะกล่าวโทษกรมทั้งสองที่ตั้งงานในหน้าที่ของตนไป การจดทะเบียนในหัวเมืองเท่าที่ทำมาทั้งหมด มีข้าหลวง ซึ่งมหาดไทยและกลาโหมส่งออกไปจากเมืองหลวงเป็นผู้จัดทำ และคดีทางกฎหมายที่ควรจะต้องตัดสินกันในศาลของ กรมพระสุรัสวดี ก็นำมาตัดสินกันในศาลของฝ่ายมหาดไทยและกลาโหม อันที่จริงแล้วชอบ

เขตอำนาจของสัสดีลดลงเหลือเพียงการจดทะเบียนคนและการรวบรวมเงินที่จ่ายแทนการทำงานในเมืองหลวงและวงราชการเท่านั้น แต่ปรากฏว่าหน้าที่เหล่านี้ก็ถูกละเลยไปเสีย

เราน่าจะมีข้อมูลที่จะเอียงเกี่ยวกับงานของกรมนี้มากกว่าข้อมูลที่เรามีในกรมอื่น ๆ เพราะว่ามีปัญหาในการรวบรวมกำลังคนในราชอาณาจักรให้ได้ผลสำเร็จนั้นเป็นปัญหาที่สำคัญที่สุดในทัศนะของรัฐบาล หลักฐานอ้างอิงต่าง ๆ เกี่ยวกับการทำงานของระบบซึ่งกระจัดกระจายไปนั้น มีอยู่ในกฎหมายเก่า^{๓๔} ซึ่งได้พิจารณาไปแล้วในบทก่อน สิ่งที่สำคัญพอ ๆ กันก็คือ เรื่องความสำคัญของตรา หรือเอกสารประทับตราที่ส่งออกไปยังหัวเมือง ซึ่งเราจะพูดถึงรายละเอียดเกี่ยวกับเรื่องนี้ในบทต่อไป อย่างไรก็ตาม อาจจะเป็นการสะดวกที่จะสังเกตเห็นในที่นี้ถึงรายละเอียดบางประการของการสักระลอกที่เกิดขึ้นในปี ค.ศ. ๑๘๗๐ (พ.ศ. ๒๔๑๓) ดังนั้นก็ในบางกอกกาเลนเดอร์ ปี ค.ศ. ๑๘๗๑ (หน้า ๗๐-๗๓) ว่า การสักระลอกครั้งนี้ทำกันอย่างกว้างขวางตามปกติเมื่อขึ้นรัชกาลใหม่ และในบันทึกนี้ก็กล่าวถึงรายละเอียดเกี่ยวกับการสักระลอกโดยเฉพาะในเมืองหลวง ปรากฏว่าบรรดาไพร่ที่อยู่ในวงราชการนี้และไพร่ที่มูลนายอยู่ในกรุงเทพฯ ต้องเข้ามาขึ้นทะเบียนในเมืองหลวง ดังนั้น ไพร่บางคนจึงต้องเดินทางไกลถึง ๑๐๐ ไมล์ และเมื่อมาถึงแล้วก็ยังจะต้องคอยอยู่เป็นเวลาหลายวันหรือหลายสัปดาห์ ซึ่งต้องใช้เงินจำนวนมากสำหรับคนจน ๆ เหตุผลที่ทำให้การสักระลอกดำเนินไปล่าช้า ประการแรก เพราะเจ้ากรมต้องการสักระลอกของตนทั้งหมดในเวลาเดียวกันและเพื่อป้องกันไม่ให้เกิดความยุ่งยากแก่ตัวเจ้ากรมเอง ประการที่สอง เพื่อเปิดโอกาสให้ไพร่ที่มีเงินน้อยนำของกำนัลมาให้เจ้ากรมเพื่อว่าเจ้ากรมจะได้รับสักระลอกและให้ไพร่เหล่านั้นกลับบ้านโดยเร็ว การสักระลอกของกรมนี้ใช้พิมพ์เหล็กจิ้มหมึกจีนผสมกับเลือดคนกึ่ง สักระลอกบนผิวหนังให้ลึกพอมีเลือดไหลออกมาเล็กน้อย ซึ่งเมื่อสักระลอกไปแล้วจะไม่ลอกและล้างไม่ออก ตามบันทึกนี้ “ชายฉกรรจ์ที่มีหน้าที่ดูแลเกี่ยวกับพระราชวัง” (ตำรวจวัง) สักระลอกบนแขนด้านซ้ายต่ำกว่ารักแร้เล็กน้อย ชูขนางที่ทำหน้าที่ในการสักระลอกจะเรียกเก็บค่าธรรมเนียมเล็กน้อยสำหรับความยุ่งยากในการปฏิบัติงานของพวกตน และวิธีการเรียกค่าธรรมเนียมนี้เองที่ทำให้เกิดการกดขี่ประชาชน

๑๐. กรมพระคชบาล (กรมช้าง) รวมทั้งกรมย่อย ๆ คือ กรมพระอัครราช (กรมม้า) ทั้งสองกรมนี้ย้ายมาจากฝ่ายทหารในรัชสมัยสมเด็จพระเจ้า

ปราสาททอง งานของกรรมนี้มีลักษณะเป็นทวารอย่างแท้จริง ซึ่งจะพิจารณาถึงรายละเอียดทั้งหมดในบทที่ ๖

๑๑. กรรมล้อมพระราชวัง ควบคุมโดย จางวาง ซึ่งมีบรรดาศักดิ์เป็น พระเพชรพิชัย งานของกรรมนี้เป็นของฝ่ายทหารโดยแท้จริง แต่มีหลักฐานว่าอยู่ใน ฝ่ายพลเรือน เพราะขุนนางกรรมนี้มีหน้าที่รักษาพระราชวัง และคุ้มครองความปลอดภัยให้กับองค์พระมหากษัตริย์เมื่อพระองค์ประทับอยู่ พวกนี้ไม่ต้องออกไปทำ สงคราม โดยปรกติแล้วกรรมนี้เป็นกรรมที่มีความสำคัญมากกว่ากรรมหนึ่ง ดังนั้น ผู้บังคับ บัญชากรรมนี้จึงอยู่ในตำแหน่งสูง ขุนนางในกรรมนี้มักจะมีการเลือกสรรกันเป็นพิเศษ และเป็นความลับ เพื่อไม่ให้มีคนอื่นนอกกรรมคนใดรู้ว่าใครเป็นขุนนางในกรรมนี้ นอกจากการรักษาบ้อมและกำแพงพระราชวังแล้ว กรรมนี้ยังมีหน้าที่ยิงปืนสัญญาณเพื่อขับไล่ภูตผีไปจากเมืองในวันขึ้นปีใหม่

ยังมีกรรมที่ปรากฏอยู่ในทำเนียบอีกกรรมหนึ่ง คือ กรรมแพทย์ ซึ่งอยู่ในกรรม ล้อมพระราชวังด้วย กรรมนี้มีหมอสำหรัว่าความ ซึ่งมีหน้าที่พิจารณาคดีที่มีการ ลอบวางยาพิษ เพราะคดีเช่นนี้ต้องพิจารณากันในศาลพิเศษ และมี หมอโรงพระ โอสถ หรือหมอหลวง หมอบางคนเป็นผู้รักษาพยาบาลเจ้าในราชสำนักฝ่ายใน อย่งไรก็ดี หมอพวกนี้จะได้รับอนุญาตให้เข้าไปในพระราชสำนักฝ่ายในได้เฉพาะ บริเวณที่อยู่ภายใต้การลาดตระเวนที่เข้มงวดที่สุดเท่านั้น กรรมหมอนวด ก็อยู่ในกรรม แพทย์ด้วย การนวดเป็นสาขาเฉพาะที่สำคัญสาขาหนึ่งในทางการแพทย์ของไทย

๑๒. กรรมต่าง ๆ ของพราหมณ์ประจำราชสำนัก ซึ่งรวมทั้งพราหมณ์ ของ ลูกขุนศาลหลวง อันเป็นที่ปรึกษาทางการศาลซึ่งจะพูดถึงในบทที่ ๘ หัวหน้า ของกรรมนี้ คือ พระมหाराชครูมหิธร และ พระมหाराชครูโรหิต ซึ่งมีศักดิ์นา ๑๐,๐๐๐ แสดงว่าได้รับการนับถือยกย่องอย่างสูง และกรรมต่าง ๆ ของพราหมณ์ ศิวะและวิษณุ ซึ่งทำหน้าที่เกี่ยวกับพระราชพิธี จางวาง ของกรรมนี้มีศักดิ์นาเพียง ๑,๐๐๐ เท่านั้น

๑๓. กรรมพระคลังมหาสมบัติ อยู่ภายใต้การควบคุมของ พระราช- กษัตริย์ ๑ กรรมนี้เป็นกรรมที่สำคัญที่สุดในบรรดากรรมที่ทำหน้าที่ดูแลพระราชสมบัติของ กรรมพระคลัง หลังจากที่ทำกรรมพระคลังต้องรับผิดชอบในหน้าที่อื่น ๆ กรรมพระ

คลังมหาสมบัตินี้และกรมอื่น ๆ ซึ่งปฏิบัติงานเป็นอิสระมากหรือน้อยเพียงใด จะพูดถึงอย่างละเอียดในบทที่ ๙

๑๔. กรมพระอาลักษณ์ อยู่ภายใต้การบังคับบัญชาของ ออกพระศรีทัญปรีชา ๆ เป็นกรมที่มีความสำคัญมากก่อนหน้าที่จะรู้จักการพิมพ์ในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น อาลักษณ์มีหน้าที่ทั้งจารึกบรรดาศักดิ์ของข้าหลวงลงบนสุพรรณบัตร เขียนพระราชกฤษฎีกาและพระราชโองการแต่งตั้งขุนนาง รวมทั้งรักษากฎหมายและเอกสารของทางราชการอื่น ๆ พระโอยการพระธรรมมัญญู กล่าวถึงการใช้ตราของกรมนี้ว่าเกี่ยวข้องกับพระราชสาสน์ที่ส่งไปยังบังคับก็งเป็นครั้งคราว กวีในราชสำนักซึ่งเขียนกวีนิพนธ์สำหรับความบันเทิงของพระมหากษัตริย์ก็ขึ้นกับกรมนี้ กรมย่อย ๆ ลงมาในกรมนี้ได้แก่ กรมราชบัณฑิต ซึ่งอุทิศตนเองให้กับงานเขียนและการคัดลอกหนังสือที่เกี่ยวกับศาสนา และ กรมโหรา

ดังได้กล่าวแล้วว่า เรามีรายละเอียดเรื่องการปฏิบัติงานของการปกครองส่วนกลางน้อยกว่าการปกครองหัวเมือง อย่างไรก็ตาม พระโอยการกฎหมายลักษณะอาญาหลวง ก็ให้ความกระจ่างเกี่ยวกับความสัมพันธ์ระหว่างรัฐบาลและขุนนางโดยทั่ว ๆ ไปเพียงเล็กน้อย และโดยเฉพาะอย่างยิ่งก็เกี่ยวกับขุนนางตำแหน่งข้าหลวง ซึ่งกรมใดกรมหนึ่งในการปกครองส่วนกลางส่งออกไปยังหัวเมืองเพื่อปฏิบัติงานให้รัฐบาล บรรดานักโทษที่ถูกลงอาญาอย่างหนักบัญญัติไว้ในกฎหมายฉบับนี้ว่าได้แก่ ข้าหลวงที่รับของกำนัลจากไพร่เพื่อให้ไพร่ได้รับการยกเว้นจากกรณณฑ์แรงงาน (มาตรา ๑, ๔, ๒๑, ๒๒, ๒๓, ๓๑) ผู้ที่ปลอมแปลงเป็นข้าหลวง (มาตรา ๓) ผู้ที่ไม่เชื่อฟังคำสั่งของหลวง (มาตรา ๘, ๑๐, ๒๓, ๘๙) ผู้ที่กล่าวถึงพระมหากษัตริย์โดยไม่มีสาเหตุที่จริงจัง (มาตรา ๙) ผู้ที่ไม่บังคับบัญชาประชาชนในนามของพระมหากษัตริย์ซึ่งหมายความว่าใช้อำนาจในการเกณฑ์คนมาทำงานให้ตนเองโดยผิดกฎหมาย (มาตรา ๑๕) ผู้ที่ทำหน้าที่ที่ตัวไม่มีความสามารถ (มาตรา ๑๙) ผู้ที่ทำเกินหน้าที่ของตน (มาตรา ๒๐) ขุนนางผู้น้อยที่ไม่รายงานความประพฤติชั่วของข้าหลวงที่ได้รับมอบหมายหน้าที่ราชการ (มาตรา ๑๖) ผู้ที่ทำรายงานเรื่องหน้าที่ที่ตนได้รับมอบหมายให้ออกไปทำผิดพลาด (มาตรา ๑๗) บุคคลที่โจงมดีหรือขัดขวางไม่ให้ข้าหลวงปฏิบัติงานในหน้าที่ (มาตรา ๑, ๙๖) ขุนนางที่กดขี่ประชาชน (มาตรา ๒๒, ๒๓, ๓๑) ทูตที่ถูกส่งไปต่างประเทศแล้วไม่เชื่อฟังคำสั่ง (มาตรา ๘๗) และขุนนางที่ดื่มสุราและสูบบุหรี่และเปิดเผยความลับของรัฐบาล (มาตรา ๔๓)

เชิงอรรถบทที่ ๔

๑ Coedès, i, p. 47.

* ความเห็นของเวลส์ในเรื่องนี้ปัจจุบันได้รับการโต้แย้งแล้ว ดูรายละเอียดในเรื่องนี้ได้จาก เชิงอรรถ* บทที่ ๓ - ผู้แปล

๒ บรัดเลย์, เล่ม ๒, หน้า ๑๒๕.

๓ Gervaise, p. 117.

๔ L.L., p. 103 (คัดมาจาก สันต์ ท. โกมลบุตร, อ้างแล้ว, หน้า ๔๖๑)

๕ L.L., p. 106.

๖ L.L., p. 89.

๗ Van Vliet, JSS., vol. VII (1910), pt. i, p. 62.

๘ รัชกาลที่ ๕ (๑), หน้า ๖๐.

๙ สมเด็จพระยาดำรงฯ (๕), หน้า ๔๖.

๑๐ Siamese State Ceremonies, chap. XIV.

๑๑ L.L., p. 95.

๑๒ พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา, เล่ม ๑, หน้า ๑๐ การรักษาข้อความที่สำคัญไว้โดยไม่แก้ไขนั้นนับว่าเป็นโชคดีย่างยิ่ง ถ้าหากเราพิจารณาจำนวนการแก้ไขซึ่งทำกันหลายครั้งในพระราชพงศาวดารฉบับนี้ ร่องรอยของการแก้ไขนั้นเห็นได้ชัดโดยเฉพาะอย่างยิ่งเมื่อเปรียบเทียบจากการไต่สวน แม้แต่ก่อนหน้ารัชสมัยสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ ตัวอย่างเช่น เจ้าพระยามหาเสนาบดี ในรัชสมัยสมเด็จพระรามาธิบดี

๑๓ บรัดเลย์, เล่ม ๑, หน้า ๑๗๒.

๑๔ เราทราบจาก *Galerie historique* ของนครวัดเกี่ยวกับเสนาบดีเขมรว่า ในศตวรรษที่ ๑๒ มีเสนาบดีที่สำคัญอยู่ ๔ คน ซึ่งสันนิษฐานว่าตรงกับ จตุสดมภ์ ของไทย แต่ยศของเสนาบดีเป็นภาษาเขมรแท้ๆ และไม่มีมีความคล้ายคลึงใดๆ กับภาษาไทยเลย

๑๕ สมเด็จพระยาดำรงฯ ทรงแสดงความคิดเห็นในหนังสือของพระองค์ (๓) หน้า ๒๔ ว่ากรมพระสุรัสวดีตั้งขึ้นในรัชสมัยสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๒.

๑๖ บรัดเลย์, เล่ม ๑, หน้า ๔๐ และหน้าต่อๆ ไป.

- ๑๗ เพิ่งอ้าง, หน้า ๕๘.
- ๑๘ บรัดเลย์, เล่ม ๒, หน้า ๒๐๕, ๒๐๖.
- ๑๙ L.L., p. 107.
- ๒๐ Op. cit., p.p. 156, 158.
- ๒๑ L.L. p. 86.
- ๒๒ History of Japan, English edition, 1906, vol. i, p. 28.
- ๒๓ Coedès, part ii, p. 27.
- ๒๔ สมเด็จพระมหารัชมังคลาจารย์ (๓), หน้า ๒๘.
- ๒๕ พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา เล่ม ๑, หน้า ๑๓.
- ๒๖ รัชกาลที่ ๔, เลขที่ ๒๐๔.
- ๒๗ สมเด็จพระมหารัชมังคลาจารย์ (๒), หน้า ๕๒.
- ๒๘ Bastian, p. 170.
- ๒๙ Bastian, p. 175; Lingat, (1), p. 85.
- ๓๐ รัชกาลที่ ๔, เลขที่ ๓๒๘.
- ๓๑ พระไอยการลักษณะอาญาหลวง, มาตราที่ ๔๑ และ ๔๒.
- ๓๒ L.L., p. 78.
- ๓๓ Ibid., p. 84.
- ๓๔ บรัดเลย์, เล่ม ๒, หน้า ๒๖๘ และหน้าต่อๆไป.

บทที่ ๕

การปกครองหัวเมือง

เมื่อคนไทยตั้งตัวเป็นอิสระที่อาณาจักรสุโขทัยแล้ว* หน่วยการปกครองสูงสุดที่เป็นที่รู้จักกันในหมู่คนไทยก็คือ เมือง ซึ่งในปัจจุบันคำนี้ใช้กันในหลายความหมาย เช่น อาณาจักร เมือง จังหวัด ประเทศ หรือ มณฑล แต่ความหมายดั้งเดิมของคำนี้ก็คือ เมืองที่มีเขตแดนล้อมรอบซึ่งไม่มีระยะทางแน่นอน แต่โดยปกติมักจะมียะทางกินเวลาการเดินทางเท่าประมาณ ๒ วัน หรือประมาณ ๓๐ ไมล์ สำหรับการแปลคำว่า เมือง ในหนังสือเล่มนี้ควรจะเข้าใจว่าหมายถึง เมืองที่มีเขตแดนซึ่งอำนาจทางการศาลแผ่ไปถึง*

ไม่ว่าสถานภาพของอาณาจักรสุโขทัยเมื่ออยู่ภายใต้อำนาจของอาณาจักรเขมรจะเป็นอย่างไรก็ตาม** แต่ในตอนนี้อาณาจักรสุโขทัยได้กลายเป็นหน่วยอิสระซึ่งตามภาษาไทยเรียกกันว่า เมือง แล้ว และผู้ปกครองเมืองก็พยายามแผ่อิทธิพลไปยังเมืองใกล้เคียงอันได้แก่ สวรรคโลก (สขนาลย์) ทางตอนเหนือ เมืองพิษณุโลก (สองแคว) ทางด้านตะวันออก เมืองพิจิตร (สระหลวง) ทางตอนใต้ และเมืองกำแพงเพชร ทางด้านตะวันตก เมืองเหล่านี้ อยู่ห่างจากสุโขทัยกินเวลาเดินทาง ๒ วัน นายโฮคาร์ท (Hocart) ให้ข้อคิดว่า^๒ การจัดตั้งอาณาจักรของอินเดียในสมัยโบราณนั้นมีหลักเกณฑ์ว่า อาณาจักรต้องมีเมืองหลักสี่เมืองตั้งอยู่ที่ทิศของเมืองหลวง นายโฮคาร์ททำให้เรานึกถึงว่าเราได้เคยกล่าวถึง “เชื้อชาติทั้งห้า” ในทุกเวที แต่ใน โอดเรยพราหมณะ ได้จัดแบ่งเชื้อชาติของโลกนี้ออกเป็นกลุ่มๆ มีกลุ่มหนึ่งอยู่ตรงศูนย์กลาง และกลุ่มอื่นๆ ล้อมรอบในแต่ละจุดทั้ง ๔ ทิศ

สมเด็จพระนเรศวรมหาราชทรงให้ความเห็นไว้ว่า เมืองทั้ง ๔ ทิศนั้นแต่ละทิศจะมีพระราชโอรสไปปกครอง*** และพระราชโอรสเหล่านั้นก็จะกลับมาเป็นผู้สืบราชสมบัติต่อมา ดังจะเห็นได้ในกรณีของสมัยอยุธยา เจ้าชายเหล่านี้ได้ไปปกครองเมือง เป็นอาณาจักรอิสระต่างหากออกไป ซึ่งเรียกว่า เมืองลูกหลวง และเมืองลูกหลวงก็มีความแตกต่างจากเมืองหลวงที่พระมหากษัตริย์ทรงปกครองโดยตรง

บรรดาเจ้าได้รับอำนาจจากพระมหากษัตริย์ให้ไปปกครองหัวเมืองตามแบบศักดินา และจะปกครองเมืองแบบสืบสายทางบิดาเช่นเดียวกับที่พระมหากษัตริย์ทรงปกครองในเมืองหลวงของพระองค์ เจ้าชายซึ่งเป็นพระราชโอรสเหล่านี้จะต้องให้สัตย์ปฏิญาณกับพระราชบิดา เพื่อร่วมกันต่อสู้ป้องกันประเทศ

หน่วยย่อยที่สุดภายในเมือง คือ ครัว หรือ ครอบครัว^๓ ซึ่งมี พ่อครัว หรือ พ่อของครอบครัวเป็นผู้ปกครอง สมาชิกของหน่วยนี้เรียกว่า ลูกบ้าน ซึ่งเป็นข้าของพ่อบ้าน หรือเรียกว่า ลูกเมือง ผู้ซึ่งต้องจงรักภักดีต่อพ่อเมือง (ขุน หรือ เจ้าเมือง) ซึ่งเป็นผู้ปกครองเมืองลูกหลวง ซึ่งพ่อเมืองนี้ก็คือพระราชโอรสของพระมหากษัตริย์ (เจ้าเมืองหลวง หรือ เจ้าแผ่นดิน)

ดินแดนถัดจากหัวเมืองศักดินาทั้งสี่ทิศนี้ ก็คงอยู่นอกเขตพระราชอาณาจักร ดังที่เราได้ทราบจากศิลาจารึกของพ่อขุนรามคำแหงว่า พระองค์ทรงตีหัวเมืองลาว ได้เมืองแพว น่าน และหลวงพระบางทางตอนเหนือ และได้ตัดลุดไปจนถึงอาณาจักรโบราณ คือ เมืองนครศรีธรรมราช ในแหลมมลายู และยังได้หัวเมืองพระโคทั้งหมด แต่การครอบครองหัวเมืองของพ่อขุนรามคำแหงคงจะเป็นไปในลักษณะของการเป็นเจ้าของคุ้มครองมากกว่าการปกครองโดยตรง ทั้งนี้เพราะว่า เราทราบว่า ในสมัยนั้น การปกครองอยู่ในระบบศักดินา และพระมหากษัตริย์ก็ไม่ได้มีพระราชอำนาจแผ่ออกไปไกลเกินจากเขต เมืองหลวง แต่ทั้งนี้ก็ขึ้นอยู่กับบุคลิกภาพของพระมหากษัตริย์พระองค์นั้น ๆ เช่น พ่อขุนรามคำแหงทรงมีอำนาจปกครองบรรดาประเทศราชทั้งปวง ซึ่งมีชนเชื้อชาติต่างๆ อยู่ในดินแดนที่ประกอบกันเป็นอาณาจักรของพระองค์ เช่น ไทย มอญ เขมร และมลายู แต่หลังจากที่พระองค์สวรรคตแล้ว อาณาจักรสุโขทัยก็เสื่อมลง และมีอำนาจอยู่เฉพาะในเขตเมืองหลวงและเมืองลูกหลวงทั้งสี่ทิศตามสภาพเดิม ซึ่งลักษณะเช่นนี้ดูเหมือนจะเป็นสภาพปกติของอาณาจักรที่มีการปกครองแบบศักดินา

ดินแดนบางส่วนในบริเวณภาคกลางของไทย ซึ่งพ่อขุนรามคำแหงทรงรวบรวมได้มาก่อนนั้น ต่อมาตกอยู่ใต้พระราชอำนาจของพระเจ้าอู่ทอง (เมืองนี้อยู่ใกล้เมืองสุพรรณบุรี) ซึ่งพระองค์ทรงตั้งอาณาจักรอยุธยาขึ้นใน ค.ศ. ๑๓๕๐ (พ.ศ. ๑๘๙๓) อันเป็นอาณาจักรเริ่มต้นของไทยปัจจุบัน พระเจ้าอู่ทองสถาปนาพระองค์ขึ้นเป็น สมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๑ และยึดถือการสืบเชื้อสายทางบิดาเช่นเดียวกับ

พระมหากษัตริย์ในสมัยสุโขทัย และอาณาจักรของพระองค์ก็มีเมืองขึ้นตามแบบ
 ตักคินา ซึ่งเรียกว่าเมืองลูกหลวง ตั้งอยู่ที่ทิศ เมืองลูกหลวงเหล่านี้ ทางเหนือ
 คือลพบุรี ทางตะวันออกคือนครนายก ทางใต้คือพระประแดง ทางตะวันตกคือ
 สุพรรณบุรี สำหรับหัวเมืองทางใต้ คือ เมืองนครศรีธรรมราช ซึ่งเคยอยู่ใต้
 อำนาจของอาณาจักรสุโขทัยนั้น พระเจ้าอู่ทองทรงมีอำนาจเหนือเมืองนี้ในฐานะ
 เป็นเพียงเจ้าคุ้มครองเท่านั้น

พระมหากษัตริย์สุโขทัยทรงยอมอยู่ใต้อำนาจของอาณาจักรอยุธยา นับแต่ปี
 ค.ศ. ๑๓๗๘ (พ.ศ. ๑๙๒๑) และเมื่อถึง ค.ศ. ๑๔๓๘ (พ.ศ. ๑๙๘๑) ซึ่งตรงกับ
 รัชสมัยสมเด็จพระบรมราชาที่ ๒ อาณาจักรสุโขทัยก็สูญเสียเอกราชและตกอยู่ภาย
 ใต้การปกครองของพระราชโอรสองค์โตของพระบรมราชาที่ ๒ (สมเด็จพระบรม-
 ไตรโลกนาถ - ผู้แปล) ซึ่งครองเมืองพิษณุโลกอยู่ในฐานะเมืองลูกหลวง

เจ็ดปีก่อนหน้านั้น สมเด็จพระบรมราชาที่ ๒ ทรงตีเมืองเขมรได้ และทรง
 แต่งตั้งพระราชโอรสออกไปปกครองเมืองเขมร แต่พระองค์สวรรคตก่อนที่จะมี
 โอกาสรวบรวมอาณาจักรให้เข้มแข็ง ดินแดนในอาณาจักรของพระองค์ได้ขยาย
 ออกไปอย่างกว้างขวาง แต่สำหรับอยุธยาก็เกิดความวุ่นวายขึ้นบ่อยครั้งเช่นใน
 อาณาจักรสุโขทัย ระยะเวลาหลังการสวรรคตของพ่อขุนรามคำแหง เพราะโชคที่พระ
 ราชโอรสของสมเด็จพระบรมราชาที่ ๒ ผู้ซึ่งเมื่อขึ้นครองราชย์ทรงมีพระนามว่า
 สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถทรงสามารถป้องกันไว้ได้ โดยได้รับความช่วยเหลือจาก
 บรรดาพราหมณ์ และนักการเมืองจากกัมพูชาเป็นอย่างดี พระองค์จึงทรงจัดการ
 ปกครองในส่วนกลางขึ้นใหม่ ซึ่งเราได้ศึกษามาแล้วในบทก่อน

ในตอนนี เราจะพิจารณาถึงรายละเอียดของระบบการปกครองหัวเมืองให้
 มากขึ้น พระราโชบายขั้นแรกของพระมหากษัตริย์ดูเหมือนทรงพยายามนำเมืองทั้งสี่
 มาอยู่ภายใต้การปกครองโดยตรงของเมืองหลวง ดังที่ได้อธิบายแล้วว่า เมืองทั้งสี่
 จะถูกปกครองโดยตรงในฐานะวงราชธานี โดยมีขุนนางเป็นผู้รับผิดชอบต่ออัคร-
 มหาเสนาบดีซึ่งอยู่ในเมืองหลวง แทนที่จะอยู่ภายใต้การปกครองแบบตักคินา เรา
 ทราบเรื่องนี้จากกฎมณเฑียรบาลซึ่งกล่าวไว้ว่า บรรดาหัวเมืองประเทศราชนั้น ถูก
 ปกครองในฐานะรัฐอิสระ แต่จะต้องสวามิภักดิ์ต่อพระมหากษัตริย์อยุธยา และหัว
 เมืองเหล่านี้เรียกกันว่า เมืองพระยามหานคร หรือเมืองลูกหลวง ซึ่งได้แก่พิษณุโลก

สวรรค์โลก และกำแพงเพชร^๔ ดังนั้นจึงกล่าวได้ว่า เจ้าผู้เคยปกครองเมืองทั้งสี่ซึ่งขณะนั้นอยู่ใต้การปกครองโดยตรงของเมืองหลวงแล้ว จะต้องถูกส่งออกไปปกครองหัวเมืองไกล ๆ ที่ได้มาใหม่จากดินแดนในอาณาจักรสุโขทัยเก่า สำหรับอาณาจักรสุโขทัยในขณะนั้นยังคงมีเรือสายของสุโขทัยปกครองอยู่ และอยู่ในฐานะเป็นข้าของอาณาจักรอยุธยา เพราะแม้จะปรากฏในกฎหมายเขียนว่า มีรายชื่อเมืองพระยามหานครซึ่งต้องสวามิภักดิ์ต่ออยุธยา แต่เมืองเหล่านี้ไม่ได้ถือว่าเป็นเมืองลูกหลวง กฎมณเฑียรบาลกล่าวถึง หัวเมืองพระยามหานครอื่น ๆ อีก ๔ หัวเมือง คือ ทางใต้ได้แก่ นครศรีธรรมราช ซึ่งเป็นอาณาจักรเก่าที่มีเรือสายเจ้าปกครองสืบต่อกันมาเพียงแต่ฐานะของเจ้าในเมืองนี้แตกต่างไปจากฐานะเดิมในสมัยพ่อขุนรามคำแหงทางตะวันออกมีเมืองนครราชสีมา (มาจากเขตแดนบางส่วนของเขมร ส่วนดินแดนที่เหลือก็อยู่ในฐานะเมืองขึ้น และต่อมาก็ได้เป็นเอกราช) ทางด้านตะวันตกมีเมืองตะนาวศรี และทวาย ซึ่งเมืองทั้งสองนี้เป็นเมืองที่ทั้งไทยและพม่าแย่งชิงกันมาตลอดสมัยอยุธยา หัวเมืองทั้งสามซึ่งเพิ่งกล่าวถึงนั้น คือ นครราชสีมา ตะนาวศรี และทวาย พระมหากษัตริย์ทรงแต่งตั้งขุนนางชั้นสูงที่ไว้วางพระทัยไปเป็นผู้ปกครองเพื่อเป็นการให้ความดีความชอบในการปฏิบัติงาน

อำนาจของเมืองหลวงขยายกว้างขวางออกไป เนื่องจากผลของการปรับปรุงการบริหารในส่วนกลาง ซึ่งในระยะนี้ส่วนกลางจะปกครองหัวเมืองต่าง ๆ เพิ่มขึ้น เรียกว่า วรราชธานี ในขณะที่เมืองพระยามหานครมีเจ้าหรือขุนนางชั้นสูงปกครองอยู่ในฐานะรัฐอิสระ แต่สวามิภักดิ์กับพระมหากษัตริย์เช่นเดียวกับกรณีของเมืองลูกหลวงแต่ก่อน อาณาจักรไทยระยะนี้มีลักษณะคล้ายกับรัฐต่าง ๆ ของอินเดียในสมัยพระเจ้าจันทรคุปต์ และได้รับการปรับปรุงให้สมบูรณ์ขึ้นสมัยพระเจ้าอโศกเมื่อประมาณ ๒๐๐ ปีก่อนคริสตกาล แต่ก็ไม่จำเป็นนักที่จะเน้นลักษณะคล้ายคลึงกันนี้ให้มากเกินไป

วรราชธานี นั้นไม่ได้มีการปกครองเป็นหน่วยเดียว แต่จะมีการแบ่งเป็นหัวเมืองย่อย ๆ ซึ่งต่อมารู้จักกันว่า หัวเมืองชั้นที่สี่ หรือต่อมาเรียกกันว่า เมืองน้อย ในหัวเมืองนี้จะมีขุนนางผู้น้อย ซึ่งได้รับแต่งตั้งจากเสนาบดีในเมืองหลวงเป็นผู้ปกครอง ตามกฎหมายเขียนไว้ว่า ในสมัยสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถนั้นพระราชโอรสชั้น เจ้าฟ้า จะเป็นผู้ปกครอง เมืองพระยามหานคร และเรียกหัวเมืองนี้ว่า เมืองลูกหลวง หรือ เมืองเอก และยังมี หัวเมืองหลานหลวง หรือ เมืองโท

ซึ่งมีพระราชโอรสชั้นที่สองเป็นผู้ปกครอง แต่ไม่ปรากฏชื่อว่าเมืองไหนอยู่ที่ไหน เพียงแต่กล่าวว่า เมืองไหนอยู่ชายแดนของวงราชธานี

ขอกล่าวไว้ในที่นี้เสียเลยว่า หัวเมืองที่อยู่เขตภายนอกเมืองพระยามหานคร นั้นเป็นหัวเมืองประเทศราช ซึ่งมีเจ้าของหัวเมืองประเทศราชนั้น ๆ เป็นผู้ปกครอง ตามขนบธรรมเนียมประเพณีและศาสนาของหัวเมืองนั้น ๆ แต่ก็ต้องอยู่ในฐานะเป็นเมืองขึ้นของพระมหากษัตริย์ไทย แม้ว่าหัวเมืองประเทศราชเหล่านี้ยังคงรักษาวินัยธรรมเดิมของชาติตนไว้ได้ แต่ก็ยังคิดที่จะกบฏต่อไทยอยู่เสมอ ในสมัยพ่อขุนรามคำแหงล้นเกล้าพระสวามีภักดีของ เมืองประเทศราช ที่มีต่อไทยนั้นก็มีได้แตกต่างไปจากการสวามีภักดีของเมืองพระยามหานคร และหัวเมืองเหล่านี้จะต้องเกณฑ์กำลังคนเข้ามาร่วมเป็นกองทัพในเมืองหลวง แต่ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับลักษณะความเข้มแข็งของพระมหากษัตริย์แต่ละพระองค์ด้วย ในสมัยอยุธยาแม้ว่าสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถทรงจัดตั้งระบบการปกครองส่วนกลางขึ้นเพื่อตั้งอำนาจจากเมืองพระยามหานคร แต่พระองค์ก็ทรงจัดการได้เพียงแค่นี้เรียกเรื่องความสวามีภักดีแต่เพียงในนาม โดยการส่งเครื่องราชบรรณาการมาให้เท่านั้น ดังนั้น แทนที่เมืองประเทศราชจะส่งกำลังคนมาให้เมืองหลวง ก็กลับส่งเครื่องราชบรรณาการเป็นต้นไม้ทอง ต้นไม้เงิน และผลผลิตที่หายาก ที่มีอยู่ในเมืองนั้น ๆ เข้ามา ในกฎหมายแต่ยวบาลระบุถึงหัวเมืองที่ส่งเครื่องราชบรรณาการให้แก่อยุธยา ซึ่งหัวเมืองเหล่านี้ก็มี เชียงใหม่ เชียงแสน เชียงรุ่ง เชียงราย แพร่ น่าน เป็นต้น ทางแถบคาบสมุทรมลายูก็มี ยะโฮร์ มะละกา และรัฐมลายูอื่น ๆ ก็มีพู่ชาก็อยู่ในฐานะรัฐประเทศราชของไทยและต้องส่งต้นไม้ทอง ต้นไม้เงินให้ไทย การรวบรวมหัวเมืองประเทศราชเข้าเป็นอาณาจักรไทยนั้นควรจะเป็นงานขั้นสุดท้ายของการปกครองส่วนกลาง แต่ตามข้อเท็จจริงแล้วก็ไม่เคยปรากฏว่าทำได้สำเร็จ ภายหลังการยกเลิกการปกครองระบบเก่านี้แล้ว ก็ยังเป็นพระราชภารกิจของรัชกาลที่ ๕ ที่ทรงต้องรวบรวมบรรดาเมืองประเทศราชเข้าด้วยกัน

เมื่อกลับมาพิจารณาถึงวิวัฒนาการการปกครองหัวเมือง หลังจากการเปลี่ยนแปลงในสมัยสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถแล้ว ปรากฏว่าอาณาจักรไทยยังคงอยู่ในระยะซึ่งพระองค์ทรงริเริ่มอยู่ ประมาณ ๑๓๐ ปีการปกครองส่วนกลางยังขึ้นตรงกับวงราชธานี ในขณะที่เดียวกันพระมหากษัตริย์ก็ได้รับความสวามีภักดีจากบรรดาหัวเมืองพระยามหานคร ซึ่งมีการปกครองแบบอิสระ ในระหว่าง ๒๕ ปีหลังของ

ระยะ ๑๓๐ ปีนี้ การปฏิบัติงานให้เป็นไปตามระบบใหม่ต้องหยุดชะงักลง เพราะพม่าเข้ามารุกรานไทย และครอบครองดินแดนไทยบางส่วนไว้ได้ และหลังจากสมเด็จพระนเรศวรทรงกู้เอกราชของไทยกลับคืนมาแล้ว อาจเป็นไปได้ตามความคิดของสมเด็จพระนเรศวรฯ^๖ ซึ่งพระองค์ทรงเห็นว่า สมเด็จพระนเรศวรฯ นั้นไม่เพียงแต่ทรงส่งประชาชนซึ่งอพยพเข้ามาอยู่ในเมืองหลวงระหว่างเกิดสงครามกับพม่าให้ไปตั้งบ้านเรือนในหัวเมืองฝ่ายเหนือเท่านั้น แต่พระองค์ทรงรวมอำนาจที่ศูนย์กลางขึ้นใหม่อีกด้วย ในระยะนี้ปรากฏว่าสมเด็จพระนเรศวรฯ ได้ทรงแต่งตั้งขุนนางผู้ใหญ่เป็นเจ้าเมืองแทนบรรดาเจ้า ยศเจ้าฟ้า หรือบรรดาพระบรมวงศานุวงศ์ซึ่งอาจจะมีอำนาจจนเป็นอันตรายต่อรัฐบาลกลางและเป็นผู้ก่อการกบฏขึ้นบ่อย ๆ บรรดาเจ้าเมืองเหล่านี้ก็ต้องทำพิธีตม้นำพิพัฒน์เสตยาเช่นเดียวกับขุนนางคนอื่น ๆ^๗

ในการฟื้นฟูการปฏิรูปใหม่นี้ สมเด็จพระนเรศวรทรงยกเลิกหัวเมืองพระยามหานคร^๘ และทรงแบ่งหัวเมืองนอกเขตพระราชธานีออกเป็น ๓ ชั้นด้วยกัน เป็นเมืองเอก เมืองโท เมืองตรี รายละเอียดของการจัดแบ่งนี้อยู่ในพระไอยการศักดินาหัวเมือง อันมีผลสะท้อนต่อสิ่งต่างๆ ในศตวรรษที่ ๑๘ นับตั้งแต่สมัยสมเด็จพระนเรศวรทรงตั้งระบบขึ้นมาจากกระทั่งระบบนี้ได้ยกเลิกในสมัยรัชกาลที่ ๕ นั้น ในความเป็นจริงแล้วระบบนี้ไม่ได้เปลี่ยนไปจากเดิมนัก จากพระไอยการศักดินาหัวเมือง เราทราบว่าหัวเมืองชั้นเอกมีเพียง ๒ เมืองเท่านั้น ทางเหนือได้แก่ พิษณุโลกทางใต้ได้แก่ นครศรีธรรมราช (นครราชสีมาได้เลื่อนขึ้นมาเป็นหัวเมืองชั้นเอกในสมัยรัตนโกสินทร์ โดยเฉพาะในสมัยรัชกาลที่ ๓) หัวเมืองชั้นโทหรือหัวเมืองชั้นที่สอง ได้แก่ เมืองสวรรคโลก สุโขทัย กำแพงเพชร เพชรบุรี นครราชสีมา (แต่เดิม) และตะนาวศรี หัวเมืองชั้นตรีได้แก่ เมืองพิษณุ นครสวรรค์ จันทบุรี ไซยา พัทลุง และชุมพร

ในหัวเมืองชั้นเอก โท และตรีนั้น แต่ละหัวเมืองประกอบด้วยหัวเมืองย่อยๆ จำนวนมากเช่นเดียวกับเขตพระราชธานี ซึ่งคล้ายๆ จะเรียกได้ว่าเป็น หัวเมืองจัตวา^๙

การจัดแบ่งหัวเมืองแบบใหม่ออกเป็นสามชั้นในรัชสมัยสมเด็จพระนเรศวรฯ นั้น มีความเกี่ยวพันกับการแบ่งแบบเก่าเล็กน้อยมาก ซึ่งการแบ่งแบบเก่านั้นแบ่งเมืองพระยามหานครออกเป็น ๒ ชั้น มีเจ้าฟ้าเป็นผู้ปกครอง หัวเมืองเอก ๒ หัวเมืองนี้มีการปกครองแบบอิสระในฐานะเดียวกับอาณาจักรอยุธยาแต่ก่อน เช่น นครศรี-

ธรรมราช ก็เป็นอาณาจักรอยู่ในฐานะเช่นนี้มาแต่สมัยแรก ๆ แต่หัวเมืองนี้ก็การกบฏบ่อยครั้ง ดังที่กล่าวไว้ในพงศาวดารว่า เป็นเพราะขัดขึ้นไม่ยอมส่งเครื่องราชบรรณาการ หัวเมืองนี้จึงดูเหมือนจะมีฐานะเป็นหัวเมืองประเทศราชที่ต้องส่งเครื่องราชบรรณาการตลอดจนกระทั่งถึงศตวรรษที่ ๑๗ หรือหลังจากนั้น สำหรับเมืองพิษณุโลก สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถได้ทรงย้ายเมืองหลวงของพระองค์ไปอยู่ที่นั่นในช่วง ๒๕ ปีสุดท้ายของรัชสมัยพระองค์ และหลังจากนั้นพิษณุโลกก็มีเจ้าชั้นสูงปกครองเสมอมา ลาลูแบร์^{๑๐} ตั้งข้อสังเกตว่า พิษณุโลกสมัยแรกๆ มีผู้ปกครองเป็นขุนนางสืบเชื้อสายต่อ ๆ กัน และในสมัยที่ลาลูแบร์บันทึกเหตุการณ์ พิษณุโลกก็เป็นเมืองค้าขายที่ยิ่งใหญ่ มีบ้อมเรียงรายถึง ๑๔ บ้อม แต่สำหรับเรื่องการศาลนั้นยังคงเป็นหน้าที่ของพวกเจ้าตั้งแต่ก่อน แต่ลาลูแบร์กล่าวเพิ่มเติมไว้ว่า^{๑๑} “พระมหากษัตริย์ไทยได้ทรงทำลายเจ้าเมืองผู้ทรงอำนาจลงเสียเป็นจำนวนมากเท่าที่จะสามารถทำได้ แล้วทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ แต่งตั้งข้าหลวงต่างพระองค์ไปเป็นผู้ว่าราชการเมืองอยู่ ๓ ปี ข้าหลวงต่างพระองค์นี้เรียกว่า ผู้รั้ง”

หัวเมืองชั้นเอกเป็นด่านป้องกันที่สำคัญของอาณาจักร เป็นหัวเมืองชายแดนที่ยิ่งใหญ่ สมเด็จพระนเรศวรมหาราช ทรงเชื่อว่าเมืองนครราชสีมาอันเลื่อนฐานะขึ้นเป็นหัวเมืองชั้นเอกในสมัยรัตนโกสินทร์ หลังจากการปราบปรามกบฏเวียงจันทน์ได้สำเร็จ นับตั้งแต่นั้นมาเมืองนี้ก็มีความสำคัญในการดูแลดินแดนทางด้านตะวันออกของอาณาจักร สมเด็จพระนเรศวรมหาราช ทรงเชื่อด้วยว่า^{๑๒} หัวเมืองชั้นโทบางเมือง (ตะนาวศรี นครราชสีมาก่อนที่จะเลื่อนฐานะ และเพชรบูรณ์) หัวเมืองเหล่านี้มีฐานะเด่นขึ้นมาเพราะเป็นหัวเมืองชายแดนที่สำคัญ แม้ว่าจะไม่สำคัญเท่าหัวเมืองเอกก็ตาม ในขณะที่สุโขทัย สวรรคโลก และกำแพงเพชรนั้น ก็มีฐานะเด่นเหมือน ๆ กัน เพราะเมืองเหล่านี้มีเจ้าเป็นผู้ปกครองตั้งแต่สมัยแรก และยังคงอยู่ในฐานะสำคัญในสมัยอยุธยา เมืองเหล่านี้เป็นผู้คอยสอดส่องดูแลความจงรักภักดีของหัวเมืองเอก และคอยดูแลมิให้หัวเมืองเอกมีอำนาจมากเกินไป ซึ่งแสดงให้เห็นถึงระบบการสอดแนมของรัฐบาล สำหรับหัวเมืองชั้นตรีนั้นมีความสำคัญน้อยลงมากในสมัยต่อมา แต่เมืองพวกนี้ก็เคยมีกาปกครองเป็นอิสระมาก่อน ขุนนางซึ่งปกครองหัวเมืองเอกและหัวเมืองโทจะมีศักดิ์นา ๑๐,๐๐๐ แต่เป็นที่ทราบกันว่า^{๑๓} ขุนนางของหัวเมืองเอกอยู่ในตำแหน่งเกือบเทียบเท่าตำแหน่งอัครมหา-

เสนาบดีซึ่งมียศเป็นเจ้าพระยา ขุนนางซึ่งปกครองหัวเมืองโทจะมีศแค่พระยา ขุนนางผู้ปกครองหัวเมืองตรีได้รับศักดินา ๕,๐๐๐ และมีศพระยา หรือพระ

อาจจะเป็นไปได้เหมือนกันว่า ตั้งแต่สมัยที่สมเด็จพระนเรศวรทำการปฏิรูป เพื่อที่จะตัดทอนอำนาจขุนนางหัวเมืองลงแล้ว ปรากฏว่าอำนาจของรัฐบาลเริ่มขยาย ออกไป ซึ่งถ้าพิจารณาตามเหตุผลแล้วน่าจะเป็นการรวมอำนาจการปกครองเข้าสู่ ส่วนกลางในชั้นใกล้ความจริงมากขึ้น แต่ปรากฏว่าในไม่ช้าระบบการรวมอำนาจ เข้าสู่ส่วนกลางนี้ค่อยๆ เปลี่ยนแปลงไป เราได้เคยกล่าวแล้วว่า เราทราบจากหลักฐานของลาลูแบร์ว่า ในสมัยสมเด็จพระนารายณ์ผู้ปกครองหัวเมืองต้องรับผิดชอบต่อ ฝ่ายมหาดไทย ซึ่งเป็นฝ่ายควบคุมกิจการภายในของการบริหารฝ่ายพลเรือน และควบคุมกำลังคนฝ่ายพลเรือนทั่วอาณาจักร ในขณะที่ฝ่ายกลาโหมเป็นผู้บัญชาการ กำลังคนฝ่ายทหารทั่วอาณาจักร และเป็นขุนพลของกองทัพ กรมวังจะเป็นผู้แต่งตั้งขุนนางคนสำคัญที่รู้จักกันว่า ยกกระบัตร ไปประจำเมืองแต่ละเมือง ยกกระบัตร ทำหน้าที่เป็นหัวหน้าผู้พิพากษา และเป็นผู้คอยดูแลตรวจสอบข้าหลวง และกรมวัง ก็ยังเป็นผู้แต่งตั้ง หลวงวัง ผู้มีหน้าที่ดูแลกิจการส่วนตัวภายในบ้านข้าหลวง สำหรับ สัสดี จะเป็นผู้ควบคุมให้ประชาชนทั่วอาณาจักรมาลงทะเบียนเข้าสังกัด ส่วนพระยา พลเทพ มีหน้าที่ในด้านการบริหารเกี่ยวกับที่ดินในทุกหัวเมือง

การที่ผู้ปกครองหัวเมืองขึ้นตรงต่อฝ่ายมหาดไทย ควรจะต้องกล่าวในที่นี้ว่า แม้จะมีผลดีในการรักษาความมั่นคงของประเทศ แต่การรวมอำนาจเข้าสู่ส่วน กลางมากยิ่งขึ้นเช่นนี้ ก็เป็นผลเสียต่อสวัสดิภาพของประชาชนในเขตหัวเมืองต่าง ๆ เหตุผลก็คือว่าในสมัยที่ยังเป็น เมืองพระยามหานคร จำนวนภาษีที่เจ้าและคนของ เจ้าเรียกเก็บจากพลเมืองนั้นมีจำนวนน้อยและกระจัดกระจายอยู่ภายในหัวเมือง นั้น ๆ แต่เมื่อสมัยที่มีการรวมอำนาจเข้าสู่ส่วนกลางแล้วจะมีการตั้งภาษีออกไปจาก หัวเมือง ซึ่งในช่วง ๒๕๐ ปีต่อมาหัวเมืองเหล่านี้ก็ยากจนลง แต่รายได้ต่าง ๆ กลับ ไปเพิ่มพูนให้แก่ราชสำนัก และในเมืองหลวงทำให้เสนาบดีตำแหน่งใหญ่ ๆ ในเมือง หลวงร่ำรวยมากขึ้น นอกจากนั้นแล้วยังปรากฏว่าการรวมอำนาจเข้าสู่ส่วนกลาง ซึ่ง เกิดขึ้นควบคู่กับการปกครองเขตหัวเมืองที่มีประสิทธิภาพนั้นก็อุปสรรคขัดขวาง เนื่องจากในความเป็นจริง กรมต่างๆ ในการปกครองส่วนกลางไม่สามารถที่จะขยาย อำนาจการปกครองของตนออกไปอย่างจริงจังได้ เพราะว่าขุนนางต่าง ๆ มีความ

สามารถในการรับผิดชอบการปกครองที่เพิ่มขึ้นไม่เท่ากัน หน้าที่รับผิดชอบของขุนนางห่างไกลจากการดูแลของพระมหากษัตริย์ และน่าเสียดายที่มักมีการแข่งขันชิงดีชิงเด่นกันมากกว่าที่จะร่วมมือกัน

แนวโน้มเหล่านี้มีผลทำให้เกิดการต่อสู้แย่งชิงอำนาจกันเองระหว่างเสนาบดีที่มีอำนาจในการควบคุมหัวเมืองบางเมืองเพื่อจะจัดเก็บภาษี โดยทั่ว ๆ ไปแล้วมหาดไทยและกลาโหม ซึ่งเป็นฝ่ายที่ควบคุมกำลังคน จะพยายามแย่งชิงอำนาจซึ่งกันและกันดังที่กล่าวไว้ในบทที่แล้ว เพื่อเป็นไปตามพระราชประสงค์ของสมเด็จพระเพทราชา ที่ต้องการรวมกองทัพภายหลังเกิดกบฏเมืองนครศรีธรรมราชในปี ค.ศ. ๑๖๙๑ (พ.ศ. ๒๒๓๔) ดังนั้น พระองค์จึงทรงมีพระบรมราชานุญาตให้เสนาบดีทั้งทางฝ่ายมหาดไทยและฝ่ายกลาโหมแบ่งอำนาจการบริหารภายในอาณาจักร ซึ่งมีผลให้หัวเมืองฝ่ายเหนือทั้งหมดของอยุธยารวมทั้งหัวเมืองชั้นจัตวาซึ่งเคยเป็นอิสระจากเมืองหลวงตกอยู่ภายใต้บังคับบัญชาของฝ่ายมหาดไทย โดยที่มหาดไทยเป็นผู้แต่งตั้งข้าหลวงและขุนนางสำคัญในหัวเมืองภาคเหนือเอง^{๑๔} ในขณะที่หัวเมืองฝ่ายใต้ของอยุธยาอยู่ภายใต้การบังคับบัญชาของฝ่ายกลาโหม^{๑๕} ดังนั้น ในทางทฤษฎีแล้ว การรวมอำนาจที่ศูนย์กลางก็ได้รับผลสำเร็จด้วยดี แต่วิธีการที่ทำให้บรรลุจุดมุ่งหมายนี้ มีผลทำให้สูญเสียประสิทธิภาพของการแบ่งแยกหน้าที่ไปด้วย สิ่งนี้นำไปสู่สภาพซึ่งเราเคยตั้งข้อสังเกตแล้ว คือ กรมบางกรมทั้งของฝ่ายมหาดไทยและฝ่ายกลาโหมมีงานในความรับผิดชอบมากเกินไป แต่กรมอื่น ๆ มีงานในความรับผิดชอบน้อย และการปกครองส่วนใหญ่มีการแสวงหาผลประโยชน์ส่วนตัวมากเกินไป จุดสุดมภ์ก็ยังคงทำหน้าที่ของตนต่อไปภายในพระราชธานี คือ จะต้องรับผิดชอบต่อฝ่ายมหาดไทยหรือฝ่ายกลาโหมเช่นเดียวกับขุนนางของหัวเมืองเอก หัวเมืองโท และหัวเมืองตรี^{๑๖} แต่ได้เกิดการเปลี่ยนแปลงขึ้น แม้ว่าการเปลี่ยนแปลงนี้ จะไม่มีผลต่อการบริหารโดยทั่ว ๆ ไปมากนักก็ตามในศตวรรษที่ ๑๘ เมื่อกลาโหมคนหนึ่งกระด้างกระเดื่องต่อพระมหากษัตริย์จนถูกลงโทษ โดยให้โอนหัวเมืองของกลาโหมทั้งหมดไปอยู่ภายใต้ความควบคุมของเจ้าท่า ซึ่งยังมีงานรับผิดชอบอยู่น้อยในสมัยนั้น ในสมัยรัชกาลที่ ๑ มีการโอนหัวเมืองฝ่ายกลาโหมกลับคืนมา แต่ยังคงให้หัวเมืองชายทะเลรอบอ่าวไทยอยู่ในการควบคุมของเจ้าท่า เพราะเจ้าท่าทำหน้าที่เกี่ยวกับการค้าอยู่แล้ว^{๑๗} ดังนั้น คงจะปกครองหัวเมืองชายทะเลได้เป็น

อย่างดี การเปลี่ยนแปลงที่สำคัญอีกประการหนึ่ง คือ ระหว่างปลายสมัยอยุธยา และรัตนโกสินทร์ หัวเมืองชั้นจัตวาบางเมืองพ้นจากการควบคุมของหัวเมืองเอก โดยโอนมาขึ้นตรงต่อฝ่ายมหาดไทยและกลาโหม เหตุผลของการกระทำเช่นนี้เป็น เรื่องทางการเมือง กล่าวคือ มีความจำเป็นที่จะต้องลดอำนาจของหัวเมืองเอกที่อยู่ ห่างไกลออกไป เพื่อป้องกันมิให้หัวเมืองเหล่านี้อยู่นอกเหนืออำนาจการควบคุม ของรัฐบาลกลาง

หลังจากที่ได้พิจารณาลักษณะระบบการปกครองหัวเมืองโดยทั่ว ๆ ไปแล้ว บัดนี้เราควรกลับไปพิจารณาถึงการจัดองค์กรของกรม และของขุนนางต่าง ๆ ใน หัวเมือง สำหรับหลักฐานในเรื่องนี้ หลักฐานชั้นแรกก็คือ พระไอยการศักดินา หัวเมือง จากกฎหมายฉบับนี้เราได้ทราบถึงตำแหน่งของขุนนางสำคัญ ๆ ทุกชั้นใน หัวเมือง สำหรับหลักฐานชั้นที่สองได้แก่ หลักฐานตั้งแต่สมัย ค.ศ. ๑๘๑๕ (พ.ศ. ๒๓๕๘) ซึ่งพบที่นครศรีธรรมราช และสมเด็จพระยาตากอง ๖ ทรงตีพิมพ์^{๑๕} หลักฐานชั้นนี้ให้รายละเอียดเรื่องตำแหน่งของขุนนางในกรมต่าง ๆ ในหัวเมืองที่ สำคัญ ๆ

ประเด็นที่สะกิดใจเราทันทีเมื่อเริ่มศึกษาหลักฐานเหล่านี้ ก็คือ การปกครอง ในหัวเมืองเอกตั้งแต่สมัยแรก ๆ ที่เพิ่งตั้งขึ้นเป็นเมืองพระยามหานครนั้น เป็นการ จำลองแบบมาจากการปกครองภายในเมืองหลวง แต่ในระยะต่อมาได้มีความแตก ต่างเกิดขึ้นบ้าง โดยเฉพาะในกรณีของเมืองที่ตั้งอยู่ห่างไกลจากเมืองหลวงมากที่สุด แต่อาจเป็นไปได้ว่า ความเสื่อมของการปกครองในเมืองหลวงไม่ได้ทำให้เกิดการ เปลี่ยนแปลงทั้งหมด ดังที่เราเห็นจากตำแหน่งหัวเมือง เช่น เมืองเก่า คือ เมือง นครศรีธรรมราช (ที่เคยเป็นอาณาจักรมาก่อน) นั้น เราจะเห็นได้ว่ามีรูปแบบการ ปกครองตนเองตั้งแต่สมัยก่อนหลงเหลืออยู่ ผลของการลดสถานภาพของเมือง พระยามหานครลงเป็นหัวเมืองชั้นเอก หรือชั้นโท ไม่ใช่เรื่องของการเปลี่ยนแปลงยศ และหน้าที่ของขุนนางเท่านั้น แต่จะเป็นการลดตำแหน่งและอำนาจของขุนนางลง ด้วย เมื่อเปรียบกับขุนนางตำแหน่งเดียวกันในส่วนกลาง

เมื่อดูจากตำแหน่งขุนนางของเมืองนครศรีธรรมราช เราพบว่าข้าหลวง^{๑๖} (ผู้สำเร็จราชการเมือง) มีบรรดาศักดิ์เป็น เจ้าพระยาธรรมราช ๗ มีศักดินา ๑๐,๐๐๐

และมี ปลัด หรือผู้ช่วยเป็นผู้ช่วยราชการ ซึ่งมียศเป็น พระ และได้รับศักดินา ๓,๐๐๐ ขุนนางทั้งสองนี้ขึ้นตรงต่อพระมหากษัตริย์ และวังหน้าในเขตเมืองหลวง หรือขึ้นตรงต่อเจ้าหรือเชื้อสายเจ้าในเมืองลูกหลวงเก่า นอกจากนั้นยังมีขุนนางอีก ๓ คน ซึ่งมีศักดินา ๑,๖๐๐ คนแรก คือ ยกกระบัตร์ ซึ่งได้รับแต่งตั้งจากพระมหากษัตริย์ ให้เป็นผู้คอยตรวจสอบอำนาจของข้าหลวง และไม่ต้องขึ้นตรงต่อตำแหน่งใด ๆ ในเมืองหลวง ขุนนางอีก ๒ คนซึ่งอยู่ในฐานะเท่ากันนี้ คือ พล (ซึ่งเท่ากับกลาโหม) และ มหาคไทย ซึ่งเหมือนกับอัครมหาเสนาบดีของเมืองหลวงซึ่งมีหน้าที่ดูแลฝ่ายทหารและพลเรือนในหัวเมืองตามลำดับ ในสมัยต่อมาหน้าที่ของขุนนางทั้งสองนี้ สับสั่นกัน ปรากฏว่า ขุนนางทั้งสองนี้เป็นผู้บัญชาการกองทัพประจำหัวเมืองอยู่ภายใต้คำสั่งของข้าหลวง และตาม พระไอยการพระธรรมนูญ^{๒๐} ระบุว่า ในสมัยต่อมา พล ในทุก ๆ หัวเมืองได้รับแต่งตั้งจากนายพลชั้นสูง (เดโช หรือ ท้ายน้ำ) ในฝ่ายกลาโหม ต่อจากขุนนางชั้นสูงเหล่านี้ในทำเนียบยังมีขุนนางอีก ๘ คน มีศักดินา ๑,๔๐๐ ซึ่งมี เมือง วัง คลัง นา เหมือนจตุสดมภ์ในเมืองหลวง เจ้าท่า และ สัตติ ฝ่ายกลาง ขวา และซ้าย ขุนนางนับจากยกกระบัตร์ลงมามียศเป็น พระ หรือ หลวง สำหรับ กรมวัง นั้นมีหน้าที่ดูแลกิจการบ้านเรือนของข้าหลวง และจัดการซ่อมแซมจวนข้าหลวง นอกจากนั้นยังมีกรมย่อย ๆ อื่น ๆ เช่น กรมมหาดเล็ก กรมสังฆการี กรมแพทย์ กรมโหราศาสตร์ ตำรวจ ศาล ทหารรักษาพระราชวัง และช่างฝีมือ กรมทั้งหมดนี้แสดงให้เห็นถึงความต้องการฐานะอันยิ่งใหญ่ของข้าหลวงหัวเมืองเอก ซึ่งมีหลักฐานโดยดูจากรายชื่อเครื่องอิสริยยศของข้าหลวงและปลัดซึ่งแนบท้ายทำเนียบ จำนวนกรมอื่น ๆ นั้นมักจะแบ่งออกเป็นฝ่ายขวาและฝ่ายซ้าย ซึ่งมีเจ้ากรมเป็นเจ้าสังกัดมีศักดินาต่ำกว่า ๑,๔๐๐ กรมเหล่านี้รวมทั้งบรรดาทหารรักษาพระองค์ (กรมอาสา) กรมเรือ กรมอลาักษณ พวกพราหมณ์ และขุนนางซึ่งมีหน้าที่เป็นข้ารับใช้วัดหลวง ดังนั้น แม้ว่าเอกสารของเราจะจำกัด แต่การปกครองเมืองพิษณุโลกก็เหมือนกับปกครองเมืองนครศรีธรรมราช

อาจกล่าวได้ว่า แม้ว่าการจัดแบ่งพลเมืองออกเป็นฝ่ายพลเรือนและทหาร มีขึ้นก่อนแล้วในเมืองนครศรีธรรมราชและเมืองอื่น ๆ ดังที่เราทราบจากตำแหน่ง พล และ มหาคไทย และจากหลักฐานทางประวัติศาสตร์ แต่ในสมัยต่อมาลักษณะการจัดแบ่งแบบนี้ก็เสื่อมลงไป นี่เป็นหลักฐานจากความจริงที่ว่า กรมฝ่ายทหาร

นั้นค่อย ๆ หายไปเกือบทั้งหมด ลักษณะดั้งเดิมของการจัดแบ่งการปกครองออกเป็น ๒ ฝ่าย หายไปอย่างเห็นได้ชัดนับตั้งแต่ ปลาย ชกกระบัตร์ เมือง นา ซึ่งจัดอยู่ในฝ่ายขวา และ มหาดไทย วัง และ การคลัง ซึ่งจัดอยู่ในฝ่ายซ้ายของทำเนียบ ฉะนั้นจึงไม่ต้องสงสัยเลยว่า หลักการแบ่งแบบที่เก่ากว่า (ในหัวเมืองต่าง ๆ ตลอดอาณาจักรในสมัยสมเด็จพระเพทราชา) ได้สูญหายไป ในสมัยนั้นเราจะเห็นได้ว่า กรมต่าง ๆ ในหัวเมืองฝ่ายใต้รวมทั้งเมืองนครศรีธรรมราชจะขึ้นอยู่กับกลาโหม และเป็นความจริงที่ว่า ข้าหลวงหัวเมืองในสมัยต่อมานั้นแทบจะไม่ได้รับ อนุญาตให้มี กองทัพประจำการ จึงนับได้ว่าเป็นการเร่งให้กรมทหารหายไปเร็วขึ้น

การปกครองหัวเมืองชั้นโทและหัวเมืองชั้นตรี มีลักษณะคล้ายคลึงกับการปกครองหัวเมืองชั้นเอก แต่โดยทั่ว ๆ ไปแล้วจะจำกัดเรื่องตำแหน่งขุนนางและจำนวนกรมมากกว่า ข้าหลวงหัวเมืองชั้นโทและชั้นตรี เรียกว่า ผู้ว่าราชการเมือง มียศเป็น พระยา มีศักดินาดังที่ได้กล่าวแล้ว คือ ๑๐,๐๐๐ ในกรณีหัวเมืองชั้นโท และ ๕,๐๐๐ ในกรณีหัวเมืองชั้นตรี สำหรับปลัดจะมีศักดินาเพียง ๑,๒๐๐ และ ๑,๐๐๐ ตามลำดับ และตำแหน่งที่ศักดินาถูกตัดทอนลงมาเหมือนกันของหัวเมืองทั้งสองชั้นดังกล่าว คือ ยกกระบัตร์ พล มหาดไทย จตุสดมภ์ และ ศัสดี และอาจจะมีการม อื่น ๆ อีกซึ่งไม่ได้กล่าวไว้ในกฎหมาย

รายได้ของข้าหลวงหัวเมืองเอก แม้ว่าถูกตัดทอนลงอย่างมากจากที่เคยได้ใน สมัยก่อนการปฏิรูปของสมเด็จพระนเรศวร แต่ก็ยังมีจำนวนมากอยู่ ในสมัยสมเด็จพระนารายณ์ตามหลักฐานของลาลูแบร์^{๒๑} บ่งว่า รายได้ของข้าหลวงนั้น นอกจากมีของกำนัลจากพระมหากษัตริย์แล้ว ยังมีภาษีที่เรียกเก็บจากที่นาจำนวนครึ่งหนึ่ง ทรัพย์สินที่ถูกริบตามกฎหมายทั้งหมดร้อยละ ๑๐ ของจำนวนค่าปรับ ภาษีที่เก็บจากเรือสินค้าในเขตหัวเมืองชายทะเล ภาษีพิเศษที่เรียกเก็บจากประชาชน และ ข้าหลวงยังถือสิทธิ์ว่ามีสิทธิพิเศษในการปกครองหัวเมือง (รวมทั้งในเขตหัวเมืองห่างไกล) และดำเนินการค้าขายเลียนแบบพระมหากษัตริย์ ทั้งยังได้รับอนุญาตให้ไพร่หลวงมาช่วยทำงานเป็นคนเรือและอื่น ๆ ได้ และบุตรชายข้าหลวงก็มักจะสืบตำแหน่งข้าหลวงต่อจากบิดา แต่ตำแหน่งเหล่านี้บ่อยครั้งจะพระราชทานให้แก่ขุนนางเป็นรางวัลในการปฏิบัติงานในพระราชวัง เพราะว่ายังตำแหน่งที่ได้รับพระราช-

ทานจากพระมหากษัตริย์สูงขึ้นเท่าใด ความสะดวกสบายและผลประโยชน์ของขุนนางผู้นั้นก็ยิ่งมีมากขึ้นเท่านั้น^{๕๒}

สำหรับข้าหลวงของหัวเมืองจัตวา (ผู้รั้งเมือง) มีศักดินาเท่ากับศักดินาของพล หรือ มหาตไทย ในหัวเมืองเอกซึ่งเมืองนั้นขึ้นอยู่กับหัวเมืองชั้นจัตวา ซึ่งขึ้นตรงต่อกรมใหญ่ ๆ ในส่วนกลางนั้น ตัวข้าหลวงจะมีศักดินา ๓,๐๐๐ ซึ่งกล่าวได้ว่าเท่ากับตำแหน่งยกกระบัตรในหัวเมืองชั้นเอก ผู้รั้งเมืองก็มีรายได้ตามที่พระมหากษัตริย์ (หรือข้าหลวงของหัวเมืองซึ่งตนขึ้นอยู่กับ) ทรงกำหนดไว้ในตอนที่ทรงแต่งตั้ง และในระหว่างที่ข้าหลวงใหญ่ไม่อยู่ผู้รั้งเมืองก็ต้องทำหน้าที่เป็นข้าหลวง (ผู้รักษาเมือง) ในหัวเมืองเอก ข้าหลวงนี้ได้รับผลประโยชน์ครึ่งหนึ่งของข้าหลวงใหญ่ โดยที่ข้าหลวงใหญ่เก็บไว้ครึ่งหนึ่ง^{๕๓} รายได้ของข้าหลวงในหัวเมืองทุก ๆ ชั้นภายหลังสมัยสมเด็จพระนารายณ์คงจะเปลี่ยนแปลงไปมากอย่างไม่ต้องสงสัย เพราะกรมใหญ่ ๆ ในส่วนกลางมีอำนาจเพิ่มมากขึ้น ซึ่งการมีอำนาจเพิ่มมากขึ้นนี้เกี่ยวเนื่องกับกิจการในส่วนหัวเมืองด้วย

ข้าหลวงหัวเมืองจัตวาทุก ๆ เมือง จะมีผู้ช่วยคือ ปลัด และ ยกกระบัตร แต่นอกจากตำแหน่งเหล่านี้แล้ว ในหัวเมืองประเภทนี้ก็ยังมีบรรดาขุนนางผู้น้อยซึ่งเรียกกันว่า กรมการ ทำหน้าที่ช่วยในการบริหาร แต่ในหัวเมืองชั้นจัตวาอันจะไม่มีอัครมหาเสนาบดี หรือจตุสดมภ์ ขุนนางตำแหน่งกรมการในสมัยแรก ๆ นั้น ข้าหลวงหัวเมืองย่อย ๆ เป็นผู้แต่งตั้ง หรืออาจได้รับแต่งตั้งอย่างน้อยก็จากข้าหลวงในหัวเมืองเอกซึ่งหัวเมืองจัตวานั้นขึ้นอยู่กับ^{๕๔} แต่ในสมัยต่อมากรมการได้รับแต่งตั้งจากกรมในส่วนกลางซึ่งหัวเมืองชั้นจัตวาของวราชธานีขึ้นอยู่กับ^{๕๕} ขุนนางในตำแหน่งกรมการนั้นประกอบด้วย จำเมือง ซึ่งมีหน้าที่อยู่เฉพาะในเขตหัวเมืองย่อยคล้าย ๆ กับหน้าที่ของนครบาล ขุนนางฝ่ายตุลาการซึ่งเรียกกันว่า แพ่ง และ สุภมาตรา (แพ่งเป็นผู้รักษาตัวบทกฎหมายและเป็นผู้ประกาศตัดสินความ) และยังมี ศัสดี หรือนายทะเบียน และ หมั้นแขวง อีกหลาย ๆ คน

หมั้นแขวงแต่ละคนรับผิดชอบในการปกครองตำบลจำนวนหนึ่งซึ่งอยู่ภายในแขวงของตน ในแต่ละตำบลมี กำนัน เป็นผู้ปกครอง กำนันรับผิดชอบในการปกครองบ้านหรือหมู่บ้านซึ่งมี ผู้ใหญ่บ้าน เป็นหัวหน้าบ้านหรือหมู่บ้านนั้นๆ ข้าหลวงหัวเมืองเป็นผู้เลือกผู้ใหญ่บ้าน เพราะประเทศไทยยังไม่มีลักษณะการปกครอง

ท้องถิ่นที่สมบูรณ์แบบ อันเป็นลักษณะสำคัญในการปกครองในรัฐอินเดียนโบราณ และการปกครองท้องถิ่นก็ดูเหมือนจะไม่สอดคล้องกับความคิดทางการปกครองของไทยเลย บ้าน หรือ หมู่บ้าน เป็นหน่วยการปกครองเขตแดนในสมัยต่อมาเช่นที่เคยเป็นในสมัยศักดินาตอนต้น แต่บางทีในสมัยก่อนหน้านี้อาจจะมีการปกครองแบบพ่อปกครองลูก ซึ่งผู้ที่ได้รับการแต่งตั้งให้เป็นผู้ปกครอง ก็เพราะแต่เดิมผู้นั้นเคยเป็นหัวหน้าครอบครัวต่างๆ จำนวนหนึ่งอยู่แล้ว (พ่อบ้าน) ในสมัยต่อมา พ่อบ้าน นี้ก็ได้รับแต่งตั้งเป็นทางการจากรัฐบาล ชุมนางอื่นๆ ในแขวงและพ่อบ้าน มีหน้าที่ควบคุมดูแลประชาชนที่อาศัยอยู่ในหมู่บ้านของตน ไม่ว่าประชาชนผู้นั้นจะมีความสัมพันธ์กับพ่อบ้านเป็นการส่วนตัวในฐานะมูลนายกับไพร่หรือไม่ก็ตาม ด้วยเหตุนี้ ปัจจัยเรื่องดินแดนจึงยังคงมีความสำคัญต่อความสัมพันธ์ระหว่างชุมนางและประชาชนที่อยู่ภายใต้อำนาจ แม้ว่าความเกี่ยวพันในระบบศักดินาได้สิ้นสุดลงนานแล้ว แต่ระบบนี้ก็ยังคงหลงเหลืออยู่ เพียงแต่อยู่บนพื้นฐานความผูกพันกันเป็นส่วนตัว ระบบนี้เกิดขึ้นในหัวเมืองในลักษณะเช่นเดียวกับที่มีในวงราชการนี้ แต่ไพร่จะขึ้นอยู่กับมูลนาย ซึ่งอาศัยอยู่ในเมืองหลวงของหัวเมือง ดังนั้น ไพร่จึงถูกห้ามเดินทางไปหัวเมืองอื่น สันนิษฐานว่าหลังสิ้นสุดศตวรรษที่ ๑๗ แล้ว ข้าหลวงและชุมนางในหัวเมืองรวมทั้งมหาดไทย กลาโหม และพระคลัง ได้ส่วนแบ่งผลประโยชน์จากแรงงานไพร่หัวเมือง ชุมนางทั้งหมดนี้ทำหน้าที่ปกครองหัวเมืองและดำรงชีวิตอยู่ด้วยค่าปรับต่างๆ ที่ได้จากการตัดสินคดีและภาษีในรูปสินค้า หรือในรูปเงินซึ่งพวกเขาเรียกเก็บภายในแขวงของตนโดยเฉพาะ ในทำเนียบเมืองนครศรีธรรมราชที่เราอ้างมาแล้วนั้น ได้บันทึกเรื่องนี้ไว้อย่างละเอียดเป็นรายการชี้ของชุมนางแต่ละคน

หน้าที่ที่สำคัญที่สุดประการหนึ่งของชุมนางผู้น้อย คือ การจัดการเรื่องจดทะเบียนผู้คน และการแบ่งปันที่ดิน ซึ่งเราจะถือโอกาสนี้พูดถึงระบบการครอบครองที่ดินของไทยเล็กน้อย เพื่อให้เกิดความเข้าใจมากขึ้น เราเห็นแล้วว่า เป็นสิทธิอย่างหนึ่งของไพร่ที่มีมาแต่โบราณที่สุด ในการรับค่าตอบแทนจากการให้แรงงานแก่รัฐบาล โดยที่ไพร่สามารถขอที่ดินจำนวนมากเท่าที่ครอบครัวของตนทำการเพาะปลูกได้ ซึ่งที่ดินนั้นจะต้องไม่เกิน ๒๕ ไร่ ระเบียบในการปฏิบัติก็คือ^{๒๖} เขาต้องไปหาชุมนางส่วนท้องถิ่นในแขวงที่ที่ดินนั้นตั้งอยู่ การปฏิบัติในขั้นนี้เรียกว่า จองนา (ความหมายตามตัวอักษร คือ การเข้าเป็นเจ้าของที่ดิน) ชุมนางจะออกเอกสารซึ่ง

รู้จักกันว่า ไบเหยียบย่ำ (เอกสารการวัด) เมื่อมีการลงนามเป็นพยานในขั้นนี้แล้ว เอกสารฉบับนี้จะถูกต้องตามกฎหมายอยู่ในกำหนดระยะเวลา ๑ ปีเท่านั้น ในช่วงระหว่างนี้จะต้องแจ้งเรื่องนี้ให้ตัวแทนของเสนาบดีกรมนาในส่วนท้องถิ่นทราบ และตัวแทนส่วนท้องถิ่นก็ออกประกาศป่าวร้องเพื่อสืบหาว่าที่ดินนี้มีเจ้าของแล้วหรือไม่ ถ้าหากที่ดินยังไม่มีใครเป็นเจ้าของหรือจับจองมาก่อน ผู้ที่เข้าจับจองก็ได้รับหลักฐานแสดงกรรมสิทธิ์ในที่ดิน ซึ่งเรียกว่า ตราแดง ไบจอง หรือ โฉนด ตามลักษณะของที่ดินนั้นๆ และหลังจากที่ผู้เข้าจับจองที่ดินจ่ายค่าธรรมเนียมให้แก่ขุนนางพอสมควรแล้ว เขาก็จะมีสิทธิเป็นเจ้าของที่ดินตามโฉนดนั้นเต็มที่ เขาสามารถขาย นำไปจำนอง หรือแบ่งที่ดินได้ แต่กระนั้นก็ตามสิทธิของเขาจะมีอยู่เฉพาะในทางทฤษฎี กล่าวคือมีสิทธิเพียงแค่เก็บผลประโยชน์ในที่ดินเท่านั้น ทั้งนี้เนื่องจากพระมหากษัตริย์ยังคงมีสิทธิเวนคืนที่ดินได้ การเวนคืนนี้ พระองค์จะกระทำต่อเมื่อต้องการนำที่ดินนั้นไปใช้เพื่อกิจการสาธารณะ หรือเมื่อที่ดินนั้นถูกทิ้งไว้รกร้างเป็นเวลา ๓ ปี ทั้งนี้เพราะว่าการเพาะปลูกตั้งแต่สมัยแรกนั้น ถือเป็นความจำเป็นประการแรกในการเข้าครอบครองที่ดิน ถ้าหากเจ้าของที่ดินจะขาย หรือจำนอง หรือแบ่งที่ดิน ต้องทำหลักฐานแสดงกรรมสิทธิ์ในที่ดินกันใหม่ หรือถ้าหากเจ้าของที่ดินไม่ต้องการถือที่ดินนั้นต่อไป เจ้าของที่ดินต้องรายงานความจริงและสละสิทธิของตนในที่ดินนั้นเสีย ซึ่งตามพระราชบัญญัตินี้เรียกว่า เวนนากัน^{๒๗} ในสมัยต่อมาครอบครัวทั้งหลายดูจะมีความต้องการที่ดินจำนวนมากขึ้นทีละน้อย เป็น ๘๐ ไร่ หรือถึง ๒๐๐ ไร่ เจ้าและขุนนางชั้นสูงก็สามารถซื้อที่ดินได้เช่นประชาชนอื่นๆ เพราะว่าเจ้าและขุนนางต่างก็มีผู้คนจำนวนมากอยู่ในความดูแล ซึ่งถือเป็นลมาชิกในครอบครัวของตน เจ้าและขุนนางได้รับอนุญาตให้มีที่ดินมากกว่า ๑๐,๐๐๐ ไร่ ที่ดินเหล่านี้มีทาสและไพร่เป็นผู้ทำการเพาะปลูก สำหรับไพร่นั้นมีที่ดินจำนวนเล็กน้อยเป็นของตนเองอยู่ใกล้เคียงกับที่ดินของมูลนาย^{๒๘} แม้ว่าในสมัยก่อนจะมีแนวโน้มที่เจ้าและขุนนางชั้นสูงเข้าถือที่ดินจำนวนมากก็ตาม แต่ในความเป็นจริงก็ไม่ได้มีการเปลี่ยนแปลงระบบศักดินาแบบที่ดินจากสภาพเดิม ที่ดินของขุนนางเมื่อเทียบเคียงแล้วก็มีจำนวนน้อยไพร่อยู่กับมูลนายของตนก็เนื่องจากความผูกพันส่วนตัวเป็นพื้นฐาน และไพร่สามารถเปลี่ยนมูลนายได้ ถ้าหากพระมหากษัตริย์ทรงอนุญาต และยิ่งกว่านั้นโดยปกติแล้วเจ้าของที่ดินใหญ่ๆ ก็มักไม่ค่อยอาศัยอยู่ในที่ดิน แต่จะอยู่ในเขตหัวเมืองที่ไกลออกไป^{๒๙}

เนื่องจากอำนาจของรัฐบาลส่วนกลางไม่ได้มีต่อขุนนางหัวเมืองมากนัก โดยเฉพาะในหัวเมืองที่อยู่ห่างไกล และเนื่องจากขุนนางเหล่านี้อาจถูกปลดออกจากตำแหน่งเมื่อใดก็ได้ ดังนั้น พวกเขาจึงพยายามแสวงหาความร่ำรวยในขณะที่อยู่ในตำแหน่ง และแน่นอนที่เดียวการกระทำเช่นนี้ย่อมทำให้ประชาชนในเขตหัวเมืองถูกกดขี่ และเนื่องจากมูลนายส่วนมากเป็นขุนนาง ดังนั้น การปกป้องที่ควรมีต่อไพร่ตามระบบศักดินาก็ไม่มีผลอีกต่อไป ไพร่ที่ถูกกดขี่จะหนีไปอยู่ในป่าหรือขายตัวเองลงเป็นทาสให้แก่เจ้าที่มีอำนาจหรือขุนนางชั้นสูง เช่น ข้าราชการหัวเมือง ซึ่งมีอำนาจพอที่จะให้ความคุ้มครองต่อพวกที่หลบหนีนี้ได้ และในขณะเดียวกัน บรรดาผู้มีอำนาจก็รู้สึกว่าการตนได้รับผลประโยชน์ในการกระทำเช่นนี้มากกว่าที่จะกดขี่ไพร่เช่นขุนนางระดับต่ำ ๆ ทั่วกัน ความกลัวจะสูญเสียกำลังคนของประเทศในลักษณะเช่นนี้มีมากจนมีการออกกฎหมายขึ้นบังคับใช้ในส่วนกลาง ใน พระไอยการอาญาหลวง มาตรา ๑๗ ระบุว่า บุคคลที่ได้รับแต่งตั้งให้เป็นข้าหลวงในหัวเมือง จะต้องประพฤติตนให้เหมาะสมและดูแลสวัสดิภาพของประชาชน มาตรา ๑๒, ๑๘ และ ๑๙ ในกฎหมายนี้ กล่าวถึง การที่ขุนนางหัวเมืองทำการกดขี่ประชาชน ในมาตรา ๑๔, ๒๑, ๒๓, ๔๙ และ ๕๗ เกี่ยวกับความผิดในลักษณะที่คล้าย ๆ กัน แต่เน้นเฉพาะการแย่งชิงทรัพย์สินและฉูดฉาดผู้หญิง ใน พระไอยการกบฏศึก มาตรา ๖ กล่าวถึงการลงโทษขุนนางศักดินาตั้งแต่ ๑๐,๐๐๐ ลงมาถึงศักดินา ๘๐๐ ที่กดขี่จนทำให้ประชาชนไม่พอใจและหนีไปอยู่กับพวกโจรและคนชั่ว ในสมัยรัชกาลที่ ๔ รัฐบาลต้องเผชิญกับปัญหาขุนนางกดขี่ประชาชนซึ่งมีอยู่ตลอดมา^{๓๐}

กฎหมายต่าง ๆ ยังแสดงให้เห็นถึงลักษณะความสัมพันธ์อื่น ๆ ของขุนนางหัวเมืองกับรัฐบาลในประการหนึ่ง และความสัมพันธ์ระหว่างขุนนางหัวเมืองกับประชาชนอีกประการหนึ่ง พระไอยการอาญาหลวง ระบุถึงการลงโทษข้าหลวงผู้ไม่ปฏิบัติตามคำสั่ง โดยเฉพาะคำสั่งที่เกี่ยวกับการสร้างบ่อนปรการ หรือข้าหลวงที่ทำในสิ่งซึ่งไม่ควรทำ (มาตรา ๕, ๖, ๖๘) การลงโทษข้าหลวงซึ่งให้ตำแหน่งแก่ผู้ติดสินบน (มาตรา ๔๐) และการลงโทษขุนนางและบุคคลอื่น ๆ ที่ทำการแพรว่ชาว ลือเพื่อทำลายความสงบสุขของประชาชน (มาตรา ๓๒) เช่นเดียวกับ พระไอยการกบฏศึก ระบุโทษถึงตายต่อข้าหลวงผู้ไม่จงรักภักดีต่อพระมหากษัตริย์ (มาตรา ๑) และยัง ระบุว่าเมื่อมีการโจมตีจากข้าศึก ขุนนางหัวเมืองจะต้องเกณฑ์กำลังมาช่วย เพื่อป้องกันมิให้ข้าศึกกวาดต้อนผู้คนไป (มาตรา ๗ และ ๘) ในระหว่างการโจมตี

นี้ ถ้าหากข้าหลวงไปเยี่ยมเยียนข้าหลวงเมืองใกล้เคียง จนเป็นผลให้ขุนนางไม่สามารถป้องกันเมืองไว้ได้ ข้าหลวงผู้นั้นจะต้องเป็นผู้รับผิดชอบ และจะถูกลงโทษถึงตาย (มาตรา ๘)

ดังที่กล่าวไว้ในบทที่แล้วถึงประเพณีการส่งตราจากกรมใหญ่ในเมืองหลวงไปยังข้าหลวงและขุนนางในหัวเมือง การส่งตรานั้นทำให้เราทราบข้อมูลต่างๆ เกี่ยวกับการปฏิบัติงานทางด้านการบริหาร ซึ่งอย่างน้อยที่สุดก็ในช่วงปลายสมัยอยุธยา และสมัยต้นรัตนโกสินทร์ หอสมุดแห่งชาติในกรุงเทพฯ เก็บรักษาเอกสารเหล่านี้ไว้เป็นจำนวนมาก แต่ส่วนมากอยู่ในสภาพฉีกขาดไม่ปะติดปะต่อกัน ต้นฉบับเอกสารเหล่านี้เป็นตัวเขียนมีลักษณะจับเป็นชั้น ๆ ส่วนมากเป็นเอกสารในสมัยสามรัชกาลแรกของราชวงศ์จักรี เอกสารตัวเขียนแบบนี้ในสมัยอยุธยามีเหลืออยู่น้อยมาก เอกสารเหล่านี้ประทับตราประจำกรมต่างๆ ที่เป็นผู้ส่งเอกสาร ซึ่งส่วนมากมักได้แก่ มหาไทยหรือกลาโหม เอกสารเหล่านี้บันทึกเรื่องราวต่างๆ เช่น การบอกจำนวนน้ำฝน และสภาพพืชผลในแขวงต่างๆ การเรียกขุนนางบางคนให้สงสัยว่าไม่จงรักภักดีให้กลับมามีหน้าที่พัฒนาสัตยาในเมืองหลวง คำสั่งถึงข้าหลวงให้เก็บเสบียงอาหารไว้สำหรับกองทัพที่จะออกสงคราม หรือคำสั่งเรียกเกณฑ์กองทัพเพื่อเสริมกำลัง คำสั่งให้เตรียมไม้สักสำหรับสร้างเรือ คำขอร้องให้จับทาสที่หนีนายและให้ส่งกลับไปยังเมืองหลวง เรื่องเกี่ยวกับการสร้างบ่อน กิจการสงฆ์ พระราชพิธี การเกณฑ์แรงงาน การคลัง การเก็บภาษี และเรื่องช้างเผือก

ข้อความในเอกสารเหล่านี้ให้ความกระจ่างแก่เราอย่างยิ่ง ซึ่งปัจจุบันได้มีการแปลความหมายตามตัวอักษร โดยละข้อความที่เข้าไป ๑ หรือ ๒ ข้อความเท่านั้น เอกสารนี้หอสมุดแห่งชาติจัดพิมพ์ในปี ค.ศ. ๑๙๒๘ (พ.ศ. ๒๔๗๑) ชื่อเรื่อง พระราชกำหนดวิธีการปกครองหัวเมืองครั้งแผ่นดินพระเจ้าท้ายสระ เรื่องนี้เป็นพระราชกฤษฎีกาในปี ค.ศ. ๑๗๒๘ (พ.ศ. ๒๒๗๐) ในรัชสมัยพระเจ้าท้ายสระอันเป็นสมัยที่บ้านเมืองโดยส่วนรวมมีความสงบและรุ่งเรือง มีรายละเอียดที่น่าสนใจจำนวนมากที่กล่าวถึงสภาพการปกครองหัวเมือง และลักษณะปัญหาต่างๆ ที่รัฐบาลกำลังเผชิญอยู่ในยามปรกติจนถึงในตอนปลายสมัยอยุธยา แม้ว่าระยะนี้เป็นระยะที่อาณาจักรเสื่อมลงแล้วก็ตาม สันนิษฐานกันว่า พระราชกฤษฎีกานี้คงจะถูกส่งไปยังข้าหลวงหัวเมืองทุกหัวเมือง และมีฉบับหนึ่งที่เก็บไว้ในหอสมุดแห่งชาติซึ่งเป็นฉบับ

ที่หลงเหลืออยู่ในทุกวันนี้ เอกสารนี้ทำให้รายละเอียดอย่างชัดเจนในตัวมันเองแล้ว จึงไม่จำเป็นที่จะต้องเพิ่มข้อความลงไปอีก เพียงแต่จะขอวิจารณ์และอธิบายเป็นบางตอนเท่านั้น

****คำแนะนำเพื่อเป็นแนวทางของข้าหลวง การปฏิบัติหน้าที่ของข้าหลวง และขุนนางหัวเมืองโดยคำสั่งของพระมหากษัตริย์

“เมื่อพระมหากษัตริย์แต่งตั้งบุคคลใดไปปกครองหัวเมือง (ชั้นใดก็ตาม) หรือเมื่อพระมหากษัตริย์ส่งบุคคลใดไปราชการสงคราม และบุคคลผู้นั้นละเอียดที่จะทำรายงานบันทึกเป็นระยะๆ หรือถ้าบุคคลนั้นเดินทางกลับเมืองหลวงโดยที่ไม่มีคำสั่งเรียกตัวเข้ามา^{๓๑} บุคคลนั้นจะถูกลงโทษอย่างมากที่สุดโทษถึงตาย และเมื่อบุคคลนั้นได้รายงานและถูกเรียกตัวกลับ บุคคลนั้นจะกลับมาได้ก็ต่อเมื่อภายหลังการได้รับหมายเรียกให้กลับมิฉะนั้นจะถูกลงโทษ”

“ข้าหลวงต้องไม่พรากตัวหญิงในครอบครัวของราษฎรมาเป็นภรรยาหรือคนใช้ ยกเว้นเมื่อได้รับคำยินยอมจากพ่อแม่ ขุนนางอาจใช้ราษฎรช่วยตัดไม้เพื่อให้ข้าหลวงนำไปใช้ได้ แต่ถ้าขุนนางต้องการใช้ราษฎรเพื่อผลประโยชน์ของตนเอง ขุนนางจะต้องจ่ายค่าแรงงานให้แก่ราษฎรในอัตราซึ่งจ่ายกันในท้องถิ่นๆ”

“ข้าหลวงจะต้องรักษาความสงบในเขตหัวเมืองของตน ถ้าหากการรักษาความสงบนั้นอยู่นอกเหนืออำนาจข้าหลวง ข้าหลวงต้องรายงานไปยังเสนาบดีซึ่งหัวเมืองนั้นๆ ขึ้นอยู่ เพื่อที่จะได้รายงานพระมหากษัตริย์ ถ้าหากข้าหลวงทำหน้าที่พิจารณาตีความทางกฎหมาย ต้องมียกกระบัตรเป็นผู้ร่วมตัดสินคดีด้วย เมื่อมีคนจากหัวเมืองอื่นมาตีความทางกฎหมาย ยกกระบัตรหรือคนอื่นจะต้องนำบุคคลนั้นมาแนะนำให้ข้าหลวงรู้จัก ในการรับคำสั่งที่เป็นเอกสารจากเมืองหลวง ข้าหลวงต้องดูว่าคำสั่งนั้นถูกต้องหรือไม่ ถ้าคำสั่งที่ได้รับไม่ถูกต้อง ข้าหลวงจะต้องไม่ปฏิบัติตาม แต่ข้าหลวงต้องส่งเอกสารพร้อมกับคนนำเอกสารนั้นกลับ ไปให้แก่เสนาบดีที่เมืองหลวง”

“เมื่อมาถึงหัวเมืองของตนแล้ว ข้าหลวงจะต้องตรวจดูเขตแดนหัวเมืองเพื่อได้ทราบถึงสถานที่ตั้งของหัวเมือง ถ้าข้าหลวงพบว่าที่ใดต้องการให้มีกองรักษาด่าน ข้าหลวงก็ต้องตั้งกองรักษาด่านขึ้นมา และเมื่อข้าหลวงพบว่าที่ใดยากแก่การรักษา ก็ให้ตัดไม้ล้อมปิดทางไว้ ถ้าพ่อค้าต่างชาติเข้ามาในเมืองโดยไม่มีหนังสือเดิน

ทาง ข้าหลวงต้องจับกุมและส่งตัวไปยังเมืองหลวง ข้าหลวงต้องเก็บรายชื่อชาย
 จกรวรรค์ซึ่งมีอายุครบกำหนดการเกณฑ์เป็นทหารไว้ในแต่ละจำพวก ถ้าหากว่ามีคน
 หนีออกจากบ้านและหนีจากมูลนาย ข้าหลวงจะต้องส่งคนไปดูว่าคนที่หนีนั้นไปตั้ง
 ถิ่นฐานอยู่ที่ใด และสอบสวนสาเหตุของการหนี ถ้าข้าหลวงรู้เบาะแสว่าราษฎร
 ช้องสมุรรวมกลุ่มกัน ข้าหลวงต้องหาสาเหตุอันนี้ให้ได้ และถ้าพบว่าการรวมกลุ่ม
 กันนั้นเป็นผลมาจากการกดขี่ทารุณของขุนนาง ข้าหลวงจะต้องรายงานความจริงนี้
 ข้าหลวงทำรายชื่อข้างในหัวเมือง บอกถึงขนาดและลักษณะเฉพาะอื่นๆ ข้าหลวงจะ
 ต้องรู้จักคนแปลกหน้าซึ่งเข้ามาอาศัยอยู่ในหัวเมืองของตนเพื่อจะได้เรียกเกณฑ์แรง
 งานคนพวกนี้ได้ ถ้าตำแหน่งขุนนางใดว่างลง ข้าหลวงจะเรียกประชุมผู้อาวุโสและ
 แต่งตั้งให้ดำรงตำแหน่งนั้นๆ ข้าหลวงจะต้องคอยระวังผู้ควบคุมกองรักษาด่านให้ดี
 และต้องนำคนที่ไม่มีสังกัดเข้ามาร่วมเป็นกำลังด้วย ถ้าหากมีคำสั่งจากสัสดีถึงบุคคล
 ที่ไม่มีสังกัดเหล่านี้ออกจากกองรักษาด่านไปทำหน้าที่ที่อื่น ก็ไม่ต้องปฏิบัติตามคำสั่ง
 ของสัสดีนั้น และต้องทำรายงานไปยังเสนาบดี”

“ขุนนางหัวเมืองในทุก ๆ ระดับจะต้องรักษาหน้าที่ ถ้าหากบุคคลใดไม่อยู่
 ข้าหลวงต้องดูว่า งานในหน้าที่ของบุคคลนั้นต้องไม่บกพร่อง ข้าหลวงจะต้องส่ง
 กองลาดตระเวนไปตรวจตราชายแดนหัวเมืองเดือนละครั้ง หลังจากทีกองลาดตระ-
 เวนกลับมา กองลาดตระเวนต้องรายงานว่าพบอะไรบ้าง ถ้าหากว่ามีคำสั่งมาจาก
 กรมในเมืองหลวงให้ตระเตรียมกำลัง หรือเกี่ยวกับการป้องกันและการปรับปรุงเมือง
 หลวง หรือคำสั่งให้รวบรวมกำลังคน คำสั่งนั้นจะต้องได้รับการรับรู้และปฏิบัติตาม
 ทันที ในกรณีที่พบว่าคำสั่งนั้นอยู่นอกเหนืออำนาจข้าหลวงที่จะปฏิบัติตาม ข้าหลวง
 จะต้องรายงานทันที”

“ถ้าประชาชนในท้องถิ่นถูกเกณฑ์ให้ทำงานให้รัฐบาล (เช่น ชุดคลอง
 เป็นต้น) ขุนนางจะต้องรวบรวมผู้คนให้เพียงพอเพื่อที่จะปฏิบัติหน้าที่ประจำวันโดย
 เฉพาะเท่านั้น และอนุญาตให้ผู้ที่เหลือไปช่วยงานพิเศษของรัฐบาลได้ ขุนนางคน
 ใดไม่มีอะไรทำก็ต้องไปช่วยทำงานด้วย ข้าหลวงหัวเมืองและบรรดาขุนนางจะต้อง
 ตั้งใจทำงานของตนอย่างเต็มที่ ถ้าหากขุนนางคนใดเบียดบังทรัพย์สินของประชาชน
 ในขณะที่ปฏิบัติหน้าที่อยู่ ยกกระบัตรต้องทำการสอบสวน และถ้าพบว่าเป็นจริง
 ขุนนางผู้นั้นต้องคืนทรัพย์สินหรือสัตว์พาหนะซึ่งได้มานั้น ในกรณีที่ไม่สามารถคืน
 ทรัพย์สินนั้นได้ก็ต้องรายงานความจริงไปยังเมืองหลวง ถ้ามีขุนนางกดขี่ประชาชน

จะต้องสอบสวนและรายงานเรื่องนี้ไปยังเมืองหลวง และส่งตัวขุนนางผู้นั้นไปพร้อมกับรายงานด้วย ถ้าข้าหลวงประพฤติในทางที่ผิด ยกกระบัตรจะเป็นผู้รายงานไปยังเมืองหลวง ในกรณีที่ยกกระบัตรประพฤติผิด ข้าหลวงจะเป็นผู้รายงาน แต่ถ้าทั้งข้าหลวงและยกกระบัตรประพฤติผิด ขุนนางคนอื่นจะต้องรายงานไปยังเมืองหลวง”^{๓๒}

“จำนวนประชาชนประเภทต่าง ๆ (ไพร่หลวง ไพร่สม ฯลฯ) จำนวนประชาชนที่อาศัยอยู่ในตำบลต่าง ๆ และกรมที่พวกนี้สังกัดอยู่ จำนวนสัตว์พาหนะ คนแปลกหน้า และคนซึ่งหลบหนี (จากมูลนาย) ทั้งหมดนี้ข้าหลวงจะต้องรู้จำนวนไว้ทั้งหมด ต้องบันทึกสถานที่ที่อยู่ของคนเหล่านี้ และรู้ว่าพวกนี้อยู่ไกลจากเมืองเท่าไร ข้าหลวงต้องรู้จำนวนผู้อพยพออกไปและผู้อพยพเข้ามา เมื่อผู้คนจากหัวเมืองของตนหนีไปหรือไปตั้งถิ่นฐานอยู่ในหัวเมืองอื่น ถ้าประชาชนอพยพมาจากเมืองอื่นและมาตั้งถิ่นฐานโดยไม่มีหนังสือเดินทางจากเจ้าพนักงานในหัวเมืองเดิม ก็ต้องรายงานไปให้เสนาบดีในหัวเมืองทราบ ข้าหลวงต้องรู้จำนวนตำบลในแต่ละแขวง และรู้จำนวนประชาชนในแต่ละตำบล ขุนนางซึ่งปกครองตำบลต้องรู้จำนวนเดิมของประชาชนในความปกครองของตน และรู้จำนวนประชาชนซึ่งเข้ามาหรือออกจากตำบลนั้น ขุนนางประจำตำบลจะต้องติดต่อกับประชาชนทุก ๆ คน ถ้าหากยกกระบัตรต้องการทำงานและต้องการคน และขุนนางส่วนหัวเมืองไม่สามารถจัดหาผู้คนไปช่วยงานนั้น ๆ ได้ ขุนนางผู้นั้นจะถูกยกกระบัตรลงโทษ และถูกดำเนินคดี ถ้ารัฐบาลต้องการกำลังคนจากหัวเมืองไปช่วยงานของรัฐบาล และถ้าเรียกหาไพร่ไม่ได้เนื่องจากความผิดพลาดของการลงทะเบียน หรือเนื่องจากไพร่หนีไป ไม่ว่าในกรณีหนึ่งกรณีใด ยกกระบัตรและขุนนางหัวเมืองก็มีความผิดที่ไม่ตรวจสอบการลงทะเบียนหรือไม่ตรวจตราหัวเมืองให้ตลอด เมื่อพบว่ามีคนหนี กองลาดตระเวนจะทำการตรวจตราจนกระทั่งพบกองลาดตระเวนอีกกองหนึ่ง ถ้าหากกองลาดตระเวนไม่พบผู้ที่หนี ก็ต้องกลับมายังหน่วยลาดตระเวนกลางของตน และรายงานเรื่องราวรายงานเช่นนี้จะต้องทำกันทุก ๆ เดือน”

“ขุนนางทุก ๆ คนต้องให้ความสนใจต่องานของตนที่จะรักษาความสงบของประเทศเพื่อความผาสุกของประชาชน โดยเฉพาะผู้ที่ได้รับแต่งตั้งเป็นขุนนางหัวเมืองต้องเป็นคนดีและเป็นบุคคลที่อยู่ในฐานะน่าไว้วางใจ ผู้ที่คิดโกงจะถูกลงโทษอย่างหนักด้วยการกรอกน้ำเงินหลอมลงในคอ ทุกคนต้องเชื่อฟังคำสั่งทั้งหมด

ที่ส่งมาหรือที่วางไว้ ถ้าไม่เชื่อฟังจะมีโทษตามลำดับขั้นจนถึงตาย เมื่อขุนนางทุก ๆ คนเข้าไปในเมืองหลวงหรือไปทำพิธีตีม่านน้ำพิพัฒน์สัตยา จะถูกเสนาบดีซึ่งหัวเมืองนั้น ๆ ขึ้นอยู่สอบถาม และจะถูกเสนาบดีกรมวังสอบถามถึงงานในหัวเมืองนั้น สอบถามถึงสวัสดิภาพของประชาชนและเกี่ยวกับคนแปลกหน้า คนที่หนีหน้าที่ หรือคนที่หลบซ่อนอยู่ในหัวเมืองนั้น ๆ เมื่อถูกถามคำถามใดขุนนางผู้นั้นจะต้องให้รายละเอียดตามความเป็นจริงทั้งหมด ถ้าหากพบว่าบิดบังข้อเท็จจริงก็จะถูกลงโทษตามลำดับขั้นจนถึงตาย ในฤดูกาลเพาะปลูก ข้าหลวง ยกกระบัตร์ และขุนนางจะต้องกระตุ้นให้ประชาชนทำการเพาะปลูก งานซึ่งสามารถทำเสร็จได้ภายในระยะเวลาเป็นวันจะต้องไม่ใช่เวลาเป็นเดือน ขุนนางทุก ๆ คนต้องนำรางวัลเหล่านี้ไปยกกระบัตร์เก็บต้นฉบับคำสั่งไว้ เมื่อมีการแต่งตั้งยกกระบัตร์คนใหม่ ยกกระบัตร์คนใหม่จะได้รับต้นฉบับนี้จากยกกระบัตร์คนเก่า ยกกระบัตร์คนใหม่จะต้องปฏิบัติตามคำสั่งเหล่านี้และคำสั่งอื่นๆ ที่ปฏิบัติกันมาทุกประการ และถ้าไม่ปฏิบัติตามก็จะถูกลงโทษตามลำดับขั้นจนถึงตาย”

ต่อไปนี้เป็นกรแปลความหมายพระราชกฤษฎีกาปี ค.ศ. ๑๘๑๐ (พ.ศ. ๒๓๕๓) อันเป็นปีแรกในสมัยรัชกาลที่ ๒ ซึ่งสมเด็จพระนเรศวรมหาราช ทรงตีพิมพ์ขึ้นเป็นภาษาไทย^{๓๓} พระราชกฤษฎีกานี้ตอนแรกอยู่ที่ สุรัสวดี (หัวหน้าของกรมทะเบียน) ซึ่งเป็นผู้ส่งไปยังขุนนางหัวเมือง และพระราชกฤษฎีกานี้เกี่ยวข้องกับการจัดระเบียบและการจดทะเบียนกำลังคนของประเทศ ซึ่งกล่าวมาแล้วหลายประเด็นด้วยกันในบทที่ ๓ หัวข้อที่ ๓ และในบทที่ ๔ หัวข้อที่ ๙ เรื่องนี้เป็นเรื่องสำคัญอันดับแรกในการปกครองของไทยตลอดมา และโดยเฉพาะในระยะที่ประเทศอยู่ในสภาพอ่อนแอและยังถูกรุกรานจากพม่าอยู่ จักรกลในการบริหารและสภาพความเป็นอยู่ของประชาชนไม่เป็นระเบียบอย่างยิ่งนับตั้งแต่อยุธยาแตก และพระมหากษัตริย์ได้ทรงพยายามที่จะฟื้นฟูอาณาจักรของพระองค์ให้อยู่ในสภาพเหมือนดังแต่ก่อน ในพระราชกฤษฎีกานี้ทำให้เราเห็นถึงความลำบากที่เป็นอุปสรรคต่อระบบการเกณฑ์แรงงาน ซึ่งรายละเอียดเช่นนี้ยากที่จะเห็นได้จากเอกสารต่างๆ ที่เขียนขึ้นในยามปกติ

***** “กฎให้ไว้แก่พระสุรัสวดี ชาย ขวา ใน นอก ให้กฎหมายบอกแก่เจ้าพระยาและพระยา พระ หลวง เมือง เจ้าราชินิกุล และ (ข้า) เจ้าต่างกรม ทากรรมมิได้ในพระราชวังหลวง และกรม กรมพระราชวังบวรสถานมงคล ผู้รักษาเมือง

ผู้รั้งกรมการ ณ หัวเมืองเอก โท ตรี จัตวา ปักข์ได้ ฝ่ายเหนือ ทั้งปวงจงทั่ว ด้วยพระบาทสมเด็จพระบรมชนกาธิเบศร มหาจักรีบรมราชูปถัมภ์ ตรีสุริยวงศ์ องค์ราชเมศวรราช บรมนาถ บรมบพิตร พระพุทธเจ้าอยู่หัวผู้ทรงทศพิศราชธรรมอนันตวิริยาภิโพธิภักดิ์ กอปรด้วยบรมมัตรมหากรุณาปรีชาญาณพระบวรสันดานหมายมั่นในกฤษฎาภินิหาร การที่จะทะนุบำรุงรักษาพระบวรพุทธศาสนาสมณชีพราหมณ์ไพร่ฟ้าประชากรทั่วประเทศ อันเป็นพระราชอาณาเขตขอบขัณฑสีมาบรรดาพึงพระบารมีพระบรม โพรธิสมภาร ได้รับพระราชทานทำมาหากินอยู่เย็นเป็นสุข เสด็จออก ณ พระที่นั่งดุสิตมหาปราสาท พร้อมด้วยอัครมหาเสนาพฤตมาตย์ราชกรวิกรมตรีมุข ทูลละอองธุลีพระบาทโดยอันดับ จึงมีพระราชโองการมานพระบิณฑุรสุรสิงหนาทดำรงสเหเนอเกล้าฯ สวังว่า

ประเพณีสมเด็จพระมหากษัตริราชแต่ก่อนสืบมา จักทะนุบำรุงรักษา บวรพุทธศาสนาให้ถาวรวัฒนาการได้ ก็อาศัยชูปเลี้ยง หมูทแกล้วทหารช่องสุมพล โยธา สดสมสรรพเครื่องศัตราวุธประกอบกับพระบารมีพระราชเดชอาณัติจักรเป็น ประธาน จึงเสด็จการสู้รบทำสงครามปราบปรามปัจจา มิตรมิให้พุทธศาสนาเป็น อันตรายแก่ชาติได้ เป็นเยี่ยงอย่างลำดับพระมหากษัตริย์สืบมา”

“ในกรุงเทพมหานครหรืออยุธยาทุกวันนี้ ไพร่พลโยธาหมูทหารซึ่งเคยทำ ราชการณรงค์สงครามแต่ก่อนมา ก็ชราพิการล้มตายร่วงโรยเบาบางไป ไพร่หลวง สมกำลังเลกหัวเมืองที่มีตัวอยู่ที่โจษหมู่ไปต่างกรม ฝ่ายนายมิได้มาร้องขอแลก เปลี่ยน ยอมให้มีได้ขัดขวางไว้ โดยวาสนาผลการก็มีบ้าง นายเดิมได้ติดตามว่ากล่าว ยังค้างกันอยู่จนทุกวันนี้ มิได้หักโหนบัญชีต่อกัน (ก็มีบ้าง) เหตุฉะนั้นบัญชีจึงพิน เพื่อนค้างเกินกันมาช้านาน บ้างก็อพยพหลบหลีกราชการหนีเข้าช่อง ชุกซ่อน อยู่ป่าดงก็มีมาก เพราะเจ้าหมูมูลนายใช้สอยตราตราไม่ผ่อนปรน ไพร่จึงขัดสน ทนมิได้ ที่มีก็จสุชทุกซ์ฝ่ายนายหมวดนายกองหาเอาธุระไม่ กลัวโทษจึงหนี บางที หลบเจ้าหนีหนีนายเงินไปโดยขัดข้อง บ้างก็ต้องทุกซ์โทษสินไหมพินัย ครั้นจะกลับ เข้ามาก็กลัว เพราะตัวกระทำความคิดไว้ จึงสู้อยากลำบากอยู่ในดงป่าช้านาน และ เลกจำพวกนี้ก็อาศัยลอบแฝงอยู่ในเจ้าเมืองกรมการปิดบังไว้เป็นประโยชน์ก็มี บางที ชักชวนกันคบเพื่อน ๑๔ คน ๑๕ คน สมัครเข้ามาเป็นข้าทนายหน้าให้เดินเอา หนังสือเจ้าต่างกรม หากกรมมิได้ และเข้าราชการผู้ใหญ่ผู้น้อย แต่งตั้งกันออกไป เป็นพวกช่อง กองส่วยก็มีทุกเมืองเป็นอันมากจึงคบหาพากันกำเรบใจ กระทำโจร- กรรมลักข้าง ม้า โค กระบือ เสือกไล่เข้าไว้ในช่อง เจ้าของติดตามรู้สีกตัวกลับจะ

จับกลบภัยยกส่งต่อ ๆ ไป จึงได้เกิดวิวาทพยายามทลอบฆ่าฟันกันเนื่อง ๆ ให้ความ
เคืองได้ฝ่าละอองธุลีพระบาทแต่ครั้งแผ่นดินสมเด็จพระพุทธเจ้าหลวงในบรมโกศ
มาหลายปี

บัดนี้พระบาทสมเด็จพระบรมนาถบรมบพิตรพระพุทธเจ้าอยู่หัว เสด็จปราบดา-
ภิเษกเสวยถวัลย์ราชสมบัติใหม่ ตั้งพระทัยจะรักษาพระบวรพุทธศาสนาและไพร่
ฟ้าข้าแผ่นดินมิให้เป็นอันตรายแก่ข้าศึก จึงมีพระราชโองการสั่งให้สักเลขหมายหมู่
ใหม่ แล้วให้กรมพระสวัสดิ์ชำระเลขซึ่งวิวาทเกี่ยวข้องค้างเกินกันมาแต่ครั้งแผ่นดิน
สมเด็จพระพุทธเจ้าหลวงในพระบรมโกศ จะให้สำเร็จแก่กันในครั้งนี้ ให้ผู้มีคดี
เกี่ยวข้องด้วยเลขนั้นเร่งมาว่ากล่าวให้สำเร็จ ถ้าละเลยไว้มิได้มาให้ชำระในขณะนี้
ไปภายหน้าจะเอาเข้ามาว่ากล่าวนั้นมิได้ และให้เจ้าเมืองกรมการสังฆวงนายบ้าน
นายอำเภอ ประกาศป่าวร้องบรรดาข้าหน้เจ้าบ่าวหน้นายไพร่หลวงสมกำลัง ทาส
เชลย ทาสสินไถ่ ที่ซุกซ่อนอยู่ ณ บ้างจงทั่วให้เข้ามาหามูลนายเดิมโดยดี จะ
พระราชทานโทษภาคทัณฑ์ไว้ครั้งหนึ่ง และถ้ามีสมัครอยู่กับนายเดิม จะสมัครอยู่กับ
เจ้าเมืองกรมการหัวเมืองใดและเจ้าต่างกรม หากกรมมิได้ ในพระราชวังหลวง และ
กรมพระราชวังบวรสถานมงคล และข้าราชการผู้น้อยผู้ใหญ่หมู่ใดกรมใดจะพระราช-
ทานให้อยู่ตามใจสมัครแต่ในครั้งเดียวนี้เป็นปฐมบัญญัติไว้ เบื้องหน้าไปจะให้คง
หมู่อยู่ตามสักครั้งนี้ อนึ่งเลขหัวเมืองซึ่งอพยพหลบหนีนั้นให้คงเมืองจะผลัด
เปลี่ยนกันโดยใจไพร่สมัครได้แต่ในเมืองเดียวกัน เหตุว่าเลขหัวเมืองนั้นน้อยตัวจะ
ร่วงโรยเบาบางไปซึ่งจะให้ไปอยู่หัวเมืองอื่น และมูลนายผู้ใด ๆ นั้นมิได้ห้ามอย่าให้
เอาไว้เป็นอันขาดทีเดียว

ถ้าและเลขบรรดาอพยพหลบหนีทั้งปวงจะเอาป่าเป็นที่พึ่งคือตั้งชดชวาง
มิเข้าสวามิภักดิ์โดยดี มีอยู่ ณ แขวงเมืองใด ก็ให้เจ้าเมืองกรมการเมืองนั้น จัด
กองทัพออกติดตามจับเอาตัวบุตร (และ) ภรรยาฆ่าใส่ตะรางเสียให้สิ้นเชิง ถ้า
หัวเมืองใดเกลี้ยกล่อมเลขได้มากน้อยเท่าใด ก็ให้เมืองนั้นบอกจำนวนเลขและชื่อ
คนตำบลบ้านว่า เป็นป่าไพร่มูลนายชื่อนั้นลงมายังลูกชน ณ ศาลาให้แจ้ง ห้าม
อย่าให้ผู้รักษาเมืองกรมการปิดบังอำพรางไว้แต่คนหนึ่งขึ้นไปเป็นอันขาดทีเดียว แต่
นี้สืบไปเมื่อหน้า ข้าทูลละอองธุลีพระบาท ณ กรุงเทพ ฯ และหัวเมืองทั้งปวง และ
เจ้าต่างกรมหากกรมมิได้ บรรดาได้ตั้งช่องเกลี้ยกล่อมเลขไพร่หลวงสม กำลังข้าหน้
เจ้าบ่าวหน้นายไว้แห่งใดตำบลใด ก็ให้ยกเลิกเสีย แต่เลขนั้นจะสมัครอยู่กับผู้ใด ให้

ผู้นั้นนำสักโดยสิ้นเชิง ห้ามอย่าให้ผู้ใดตั้งช่องเกลี้ยกล่อมสะสมผู้คนไว้ ณ ป่าดงสืบไป และเป็นใจด้วยผู้หลบหนีเหมือนกระทำมาแต่ก่อน จะให้ลงโทษนั้นเสมอโทษกบฏ

อนึ่งทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้สักเลก ณ กรุงเทพฯ ฯ สิ้นจำนวนแล้ว จะให้ข้าหลวงกองสักขึ้นไปสักเลก ณ หัวเมืองไกลเมื่อใด ก็ให้ผู้รักษาเมือง ผู้รั้งกรมการทั้งปวง สอดแนมจับเลกหลบแอบแฝงหาสังกัดมูลนายมิได้ให้สักไว้เป็นเลกหัวเมือง ถ้าเลกมีมูลนายอยู่ยังมีได้สักครั้งนี้ ก็ให้เจ้าเมืองกรมการจับเอาตัวบอกลงมาจะให้ลงพระราชอาญาตัวเลกและมูลนายผู้ปิดบังจงหนัก แล้วจะให้ส่งตัวเลกนั้นเป็นตะพุ่นหญ้าช้าง อนึ่ง พระกรุณาโปรดเกล้าฯ ว่า เลกไพร่หลวงทั้งปวงนั้นใคร (ได้รับ) ราชการเหนือยากตราคราตรามาหลายปี ครั้งนี้พระบาทสมเด็จพระพุทธเจ้าอยู่หัวเสด็จปราบดาภิเษกใหม่ ทรงพระมหากรุณาจักลดหย่อนให้เข้ามารับราชการแต่เดือนหนึ่ง ให้ออกไปทำมาหากินอยู่สามเดือนและให้กระทำตามพระราชกำหนดกฎหมายจงนี้ทุกประการ ถ้าผู้ใดมีฟัง จะเอาตัวเป็นโทษ จุลศักราช ๑๑๗๒ (ค.ศ. ๑๘๑๐)”

เชิงอรรถบทที่ ๕

*ข้อความตอนหนึ่งของเวลส์ เป็นความเชื่อของนักประวัติศาสตร์และโบราณคดีในสมัยก่อนที่เชื่อกันว่า ในสมัยพุทธศตวรรษที่ ๑๘ (พ.ศ. ๑๗๐๐-๑๘๐๐) ดินแดนที่เป็นประเทศไทยปัจจุบันตกอยู่ภายใต้การปกครองของเขมร ในสมัยของพระเจ้าชัยวรมันที่ ๗ (พ.ศ. ๑๗๒๔-๑๗๖๑) พระองค์ทรงเป็นพระมหากษัตริย์ที่มีพระปรีชาสามารถ ทรงปราบปรามพวกจามที่รุกรานเขมรได้ราบคาบ และแม่พระราชอำนาจมาปกครองดินแดนประเทศไทย เมื่อสิ้นรัชกาลพระมหากษัตริย์พระองค์นี้แล้วอาณาจักรเขมรเสื่อมลงตามลำดับ จนในตอนกลางพุทธศตวรรษที่ ๑๘ ชาวไทยที่สุโขทัยมีพ่อขุนบางกลางท่าว และพ่อขุนผาเมืองเป็นประมุข รวบรวมกำลังขับไล่ขอมสมาคโชนล้าพง ซึ่งเป็นขุนนางเขมรปกครองอยู่ที่สุโขทัยได้สำเร็จ และตั้งกรุงสุโขทัยเป็นราชธานี ความเชื่อเช่นนี้มีที่มาจากหลักฐานต่าง ๆ เช่น จาก ศิลาจารึกของสุโขทัยหลักที่ ๒ (จารึกวัดศรีชุม) ในตอนต้นทำให้นักประวัติศาสตร์และโบราณคดีสันนิษฐานว่า สุโขทัยแต่เดิมนั้น พ่อขุนศรีนาวนำถุมปกครองอยู่ และมี

ขอมสมาคโฆนล่ำฟงเป็นข้าหลวงที่กษัตริย์เขมรส่งมากำบออยู่ ครั้นพ่อขุนศรีนาวนาถมสิ้นพระชนม์ พ่อขุนผาเมือง และพ่อขุนบางกลางท่าวจึงรวมกำลังคนไทยโจมตีขับไล่ไม่ยอมอยู่ใต้อำนาจเขมรเช่นเดิม พ่อขุนผาเมืองมอบเมืองให้พ่อขุนบางกลางท่าวครอง พร้อมทั้งมอบพระนามของพระองค์คือ ศรีอินทรบดินทราทิตย์ ให้ด้วย ซึ่งชื่อนี้กษัตริย์เขมรตั้งให้เป็นเกียรติแก่พ่อขุนผาเมืองเมื่อคราวยกลูกสาวชื่อ สีขรมหาเทวีกับพระขรรค์ชัยศรีให้ นอกจากนั้นก็ยังมิ จารึกปราสาทพระขรรค์ ในประเทศกัมพูชา ที่กล่าวถึงเรื่องการที่พระเจ้าชัยวรมันที่ ๗ ทรงสร้างพระพุทธรูปฉลองพระองค์ที่เรียกว่า พระชัยพุทธมหานาถ ส่งไปยังเมืองต่าง ๆ และมีหลายเมืองที่สงสัยกันว่าอยู่ในดินแดนประเทศไทย เช่น ละโว้ ทัพปุระ (ละโว้) สุวรรณปุระ (สุพรรณบุรี) ชัยราชบุรี (ราชบุรี) ศรีชัยวัชรบุรี (เพชรบุรี) เป็นต้น ประชุมพงศาวดารภาคที่ ๑๑ ก็มีข้อความกล่าวว่าในสมัยพระเจ้าปทุมสุริยวงศ์ครองนครธมนั้น เมืองต่าง ๆ ในประเทศไทย คือ สุโขทัย ละโว้ ตะลุง (พัทลุง) เป็นเมืองขึ้นเมืองสุโขทัยต้องส่งส่วยน้ำ เมืองตะลุงส่งส่วยไหม เมืองละโว้ส่งส่วยปลาแห้ง พระร่วงซึ่งต่อมาได้ครองสุโขทัยนั้นก็เป็นนายกองส่งส่วยน้ำให้กษัตริย์เขมร นอกจากนั้นก็ยังมิหลักฐานทางภาษาและตัวอักษร คือ การพบภาษาและตัวอักษรขอมในดินแดนประเทศไทย หลักฐานทางด้านศิลปกรรม คือ พบอิทธิพลของเขมรในงานสร้างสรรค์ทางศิลปกรรมในดินแดนประเทศไทยมากมาย จากหลักฐานต่าง ๆ ทำให้มีการเชื่อกันว่า ดินแดนประเทศไทยตกอยู่ใต้อำนาจทางการเมืองของเขมรมาก่อน และอาณาจักรสุโขทัยเป็นอาณาจักรแรกของคนไทยที่ตั้งตนเป็นอิสระจากเขมรได้

ปัจจุบันนี้ ได้มีการสืบค้นเรื่องนี้โดยนักประวัติศาสตร์และโบราณคดีรุ่นใหม่ ๆ ได้มีการนำศิลาจารึกของสุโขทัยมาอ่านและตีความกันใหม่ พร้อม ๆ กับมีการสำรวจทางด้านโบราณคดีควบคู่กันไปด้วย จึงทำให้ได้ข้อสันนิษฐานเกี่ยวกับประวัติศาสตร์สมัยสุโขทัยในแนวใหม่ กล่าวคือ ศิลาจารึกสุโขทัยหลักที่ ๒ ได้ระบุชื่อเมืองหลายเมือง เช่น สระหลวง สองแคว ฉอด ล่ำฟง ศรีสังขาลย์ สุโขทัย เป็นต้น และแสดงถึงความสัมพันธ์เกี่ยวข้องกันของเมืองต่าง ๆ ในด้านพุทธศาสนา ในบรรดาเมืองเหล่านี้ มีเมืองสุโขทัย-ศรีสังขาลย์ เป็นเมืองศูนย์กลางอำนาจ มีพ่อขุนศรีนาวนาถมเป็นกษัตริย์ปกครอง ต่อมาเมื่อพระองค์เสด็จสวรรคต จึงเกิดความวุ่นวายขึ้นภายในกลุ่มเมืองเหล่านี้ ขอมสมาคโฆนล่ำฟง (เป็นคำอ่านใหม่ในปัจจุบัน) ซึ่งอาจเป็น

เจ้าเมืองลำปางเข้ามายึดครองสุโขทัย พ่อขุนผาเมืองรัชทายาทโดยชอบธรรมซึ่งครองเมืองเวียงจันทน์ สมทบกับพ่อขุนบางกลางหาว (เป็นคำอ่านใหม่ในปัจจุบัน) ซึ่งเป็นสหายผู้ครองเมืองบางยาง ยกกองทัพมาชิงสุโขทัยคืนไปได้ หลังจากนั้นพ่อขุนผาเมือง มอบเมืองและตำแหน่งพระนามของพระองค์ให้ขุนบางกลางหาว การทำเช่นนั้นนักประวัติศาสตร์และโบราณคดีสมัยใหม่เชื่อกันว่า เป็นเพราะทั้งสองพระองค์เป็นพระสหายกัน และอาจมีความเกี่ยวข้องกันจนเครือญาติ โดยที่เชื่อกันว่านางเสือง ซึ่งเป็นพระมเหสีของพ่อขุนบางกลางหาว เป็นพระชนิษฐาของพ่อขุนผาเมือง และเป็นเพราะพ่อขุนผาเมืองมีเมืองเวียงจันทน์ ซึ่งเชื่อกันว่าคงเป็นเมืองที่ใหญ่กว่าสุโขทัยขณะนั้นครองอยู่แล้วก็เป็นที่แน่นอน จึงเชื่อกันว่าการก่อตั้งอาณาจักรสุโขทัยขึ้นมาใหม่นั้นได้เกี่ยวข้องกับการปลดแอกจากเขมรแต่อย่างใด สำหรับหลักฐานที่ปรากฏอยู่ใน จารึกประสาทพระขรรค์ นั้น ก็ยังไม่อาจจะระบุชื่อเมืองที่แน่ชัดได้และมีการตรวจสอบกับหลักฐานอื่นๆ แล้ว ก็ไม่พบว่าระบุถึงพระราชกรณียกิจทางการเมืองของกษัตริย์เขมรในดินแดนประเทศไทยมากไปกว่าความสัมพันธ์ทางเครือญาติและทางวัฒนธรรม สำหรับหลักฐานที่ระบุอยู่ใน ประชุมพงศาวดารภาคที่ ๗๑ นั้น เอกสารนี้เมื่อสอบค้นแล้ว เห็นว่าไม่มีความแน่นอนแต่ประการใด เป็นข้อความที่คัดลอกมาจากพงศาวดารกรุงกัมพูชา ซึ่งชำระเรียบเรียงเมื่อ พ.ศ. ๒๔๒๐ โดยอาศัยการเก็บข้อความมาจากหนังสือต่างๆ ของไทย เช่น หนังสือรัตนพิมวงค์พงศาวดารเหนือ หนังสือตำรับฤๅษีทำนาย เป็นต้น ชื่อพระเจ้าปทุมสุริยวงศ์นั้นอยู่ในพงศาวดารเหนือของไทย และเป็นเรื่องของกษัตริย์ที่อยู่ในดินแดนประเทศไทย แต่เมื่อมีผู้นำไปเรียบเรียงเป็นพงศาวดารกัมพูชาเลยเป็นกษัตริย์กัมพูชาไป — ดูรายละเอียดเรื่องนี้ได้จาก ศรีศักร วัลลิโภดม “อำนาจทางการเมืองของชัวยวมันที่ ๗” ข้อขัดแย้งเกี่ยวกับประวัติศาสตร์ไทย, ๒๕๒๕; ประเสริฐ ณ นคร ผลงานก้นคว้าประวัติศาสตร์ไทยและเรื่องของเกลือ (ไม) เก็ม, ๒๕๑๔; ขจร สุขพานิช “Was Nam Thom the First King of Sukhodaya” และ “ราชอาณาจักรเชลียงก่อนราชวงศ์พระร่วง” ใน อนุสรณ์ศาสตราจารย์ขจร สุขพานิช คุณวรุณยุพา สนิทวงศ์ และ วุฒิชัย มูลศิลป์ บรรณาธิการ, ๒๕๒๑, รายงานผลสัมมนาการเมืองและสภาพสังคมสมัยสุโขทัย ๑-๔ สิงหาคม ๒๕๒๐ ณ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ พิษณุโลก, ๒๕๒๑ —ผู้แปล

- ๑ จาก Leclère (๑), หน้า ๒๐๕. คำว่า เมือง ยังคงใช้อยู่ในพวกชาวเขาเผ่าไททางตั้งเกี่ยวตะวันตก หมายถึง การแบ่งตามเขตแดนในเมืองของพวกเขา
- ๒ Ceylon Journal of Science, Section G, Archaeology, Ethnology, etc, vol i, pp. 178 sq.
- ** ข้อความตอนนีขอให้ดูข้อโต้แย้งทางวิชาการในปัจจุบัน ซึ่งอธิบายอยู่ในเชิงอรรถ * ของบทนี้ — ผู้แปล
- ๓ สมเด็จพระบรมราชาธิราชฯ (๕), หน้า ๑๕.
- *** ข้อความตอนนีของเวลส์ อ้างจากพระอรรถาธิบายของสมเด็จพระบรมราชาธิราชฯ ซึ่งทรงเป็นนักประวัติศาสตร์พระองค์แรกที่กล่าวถึงเมืองลูกหลวงของไทยว่าเป็นเมืองหน้าด่าน ๔ ทิศ พระอรรถาธิบายของพระองค์ในปัจจุบันนี้ได้รับการโต้แย้งจากนักวิชาการสมัยใหม่แล้วว่า เมืองลูกหลวงของสุโขทัย และอยุธยาไม่ได้มี ๔ ทิศ เพราะ ประการแรก บรรดาเมืองลูกหลวงของทั้งสองแคว้นมีหลักฐานจากกฎหมายตราสามดวงว่า เคยมีเจ้านายมาปกครอง เป็นเมืองลูกหลวงเพียงเมืองศรีสัชนาลัย พิษณุโลก กำแพงเพชร สุพรรณบุรี และลพบุรี ประการที่สอง ยังไม่เคยพบหลักฐานอันใดที่แสดงว่าการปกครองอาณาเขตของไทยโบราณ มีเมืองลูกหลวงเป็นหน้าด่าน ๔ ทิศ ตามหลักฐานที่มีอยู่ พบเพียงว่า เมืองลูกหลวงของแต่ละแคว้น ไม่มีกำหนดจำนวนแน่นอน ดูจะขึ้นอยู่กับ (๑) พระราชาธิราช หรือพระราชนิยมในส่วนพระมหากษัตริย์ ที่จะส่งเจ้านายผู้ใดไปครองเมือง แคว้นเล็ก ๆ บางแคว้นอาจมีจำนวนเมืองลูกหลวงมากก็ได้ (๒) อาณาเขตของแคว้นกว้างใหญ่ เมืองหลวงปกครองไม่ทั่วถึง พระมหากษัตริย์ต้องทรงส่งเจ้านายไปปกครองหัวเมืองใหญ่ ๆ เป็นเมืองลูกหลวง ในลักษณะนี้จำนวนเมืองลูกหลวงอาจมีมากได้ เมื่อวิเคราะห์กับสภาพแวดล้อมในทางภูมิศาสตร์และในทางสังคมกับการเมืองแล้ว ข้าพเจ้ามีความเห็นว่าเมืองใดที่จะเป็นเมืองลูกหลวงได้นั้น จะต้องเป็นเมืองใหญ่มีปราการล้อมรอบ ทำหน้าที่เป็นศูนย์กลางในการป้องกันข้าศึกศัตรู การเศรษฐกิจ และคมนาคมของท้องถิ่นประการหนึ่ง และมีอำนาจในการปกครองตนเองอย่างเป็นอิสระอีกประการหนึ่ง อ้างจาก ศรีสัคนวาทลิขิต “เมืองลูกหลวงกับการปกครองไทยโบราณ” ข้อขัดแย้งเกี่ยวกับ

ประวัติศาสตร์ไทย, ๒๕๒๕ — ผู้แปล

- ๔ สมเด็จพระนเรศวรมหาราช (๕), หน้า ๒๒.
- ๕ แผนการนี้อาจจะยังไม่สมบูรณ์ หรือตัวบทของกฎหมายในที่นี้อาจจะผิดก็ได้ เพราะที่ ลพบุรี และสิงห์บุรี นั้นต่อมาอยู่ภายในวงราชอาณาจักรอย่างแน่นอน แต่ในที่นี้กล่าวว่า เป็นเมืองลูกหลวง
- ๖ สมเด็จพระนเรศวรมหาราช (๓), หน้า ๔๐.
- ๗ การเปลี่ยนแปลงที่คล้ายคลึงกันนี้ ดูเหมือนอย่างน้อยเกิดขึ้นในกัมพูชาบางส่วน ซึ่งเจ้าผู้ปกครอง เดย์ (dey) เรียกว่า สดัจ ทูระ (Sdach dranh หมายถึง ผู้ปกครองเขตหรือตำบลที่มีขนาดใหญ่ — ผู้แปล) และต่อมาได้มีการแต่งตั้งข้าหลวงที่เป็นขุนนางแทนที่ (Leclère (1) pt. 3, chap 3 and p. 209) ข้าหลวงซึ่งพระมหากษัตริย์ทรงแต่งตั้งในแบบใหม่เหล่านี้ จะมีคณะกรรมการหลวงนำไปยังหัวเมืองและประเทศอย่างเปิดเผยให้ประชาชนรู้แจ้งชัดว่า ข้าหลวงได้รับการแต่งตั้งจากพระมหากษัตริย์ (อ้างแล้ว, หน้า ๒๑๓) บางทีวิธีการนี้อาจใช้กันมากกว่าในไทย
- ๘ เกือบประมาณ ๒๐๐ ปีต่อมา พระเจ้าตากได้ยกฐานะเมืองนครศรีธรรมราช เป็นเมืองพระยามหานครอยู่เป็นเวลา ๒-๓ ปี พระองค์ให้อำนาจอิสระแก่ข้าหลวงพร้อมกับแผ่นพระสุพรรณบัตร (แผ่นทองของชื่อเต็ม) และอักษรมหาเสนาบดีและจุดศุภมรกิตให้มียศเท่ากับตำแหน่งเหล่านี้ในธนบุรี แต่ต่อมารัชกาลที่ ๑ ทรงลดฐานะเมืองนครศรีธรรมราชมาอยู่ในฐานะเดิม คือ ฐานะเมืองเอกมีขุนนางที่มียศพอสมควรปกครองอยู่ (สมเด็จพระนเรศวรมหาราช (๖), หน้า ๖๒, ๖๓).
- ๙ จากหลักฐานของลาลูแบร์ (หน้า ๘๒) ในตอนปลายศตวรรษที่ ๑๗ มีหัวเมืองขึ้นจัตวา ๓๔ หัวเมือง ที่อยู่ภายใต้การควบคุมของเมืองหลวง (กล่าวคือ หัวเมืองที่ประกอบขึ้นเป็นวงราชอาณาจักร) และพระโอรสการศึกดินหัวเมือง ได้ยื่นยันจำนวนหัวเมืองเหล่านี้ และได้รับบรูรายชื่อหัวเมืองเหล่านี้ไว้ ลาลูแบร์ก็ได้บ่งรายชื่อหัวเมืองขึ้นเอกซึ่งเขารู้จักในทางเหนือและทางใต้ไว้ด้วยเหมือนกัน แต่ขาดเมืองพิจิตร นครสวรรค์ และชุมพร แต่เพิ่มเมืองยะโฮร์ และปัตตานีไว้ ซึ่งความจริงเมืองเหล่านี้เป็นเมืองประเทศราช และเมืองยะโฮร์ก็เป็นเมืองอิสระในช่วงสมัยนี้ ลาลูแบร์นับหัวเมืองจัตวาซึ่งขึ้นต่อหัวเมืองแต่ละเมือง

ดังต่อไปนี้ พิชณโลก ๑๐ สุโขทัย ๗ สวรรคโลก ๘ พิษัย ๗ กำแพงเพชร ๑๐ เพชรบูรณ์ ๒ นครราชสีมา ๕ นครศรีธรรมราช ๒๐ ไซยา ๒ ตะนาวศรี ๑๒ จันทบูรณ์ ๗.

๑๐ L.L., p. 4.

๑๑ L.L., p. 83.

๑๒ สมเด็จพระบรมราชาธิราช ๖ (๒), หน้า ๑๙๕.

๑๓ สมเด็จพระบรมราชาธิราช ๖ (๒), หน้า ๑๙๕ เชิงอรราช.

๑๔ พระไอยการพระธรรมนูญ, ตอน ๒, มาตรา ๑.

๑๕ ในสมัยต่อมาในกัมพูชา หัวเมืองต่างๆ ก็ถูกแบ่งให้เสนาบดีชั้นสูงหลายคนควบคุมดูแลในลักษณะคล้ายคลึงกันนี้ ซึ่งคงจะต้องเป็นการเปลี่ยนแปลงจากไทยอย่างไม่ต้องสงสัยเลย (Leclère (1) pp. 195, 196).

๑๖ พระไอยการพระธรรมนูญ, ตอน ๒, มาตรา ๑ และ ๒. อาจจะกล่าวในที่นี้ได้ว่าดูเหมือนจะมีการแบ่งหัวเมืองต่างๆ ชั้นเป็นขวาและซ้าย แต่ไม่ว่าหัวเมืองนั้นจะแบ่งเป็นฝ่ายขวาหรือซ้ายก็ตาม ดูเหมือนจะไม่มีมีความเกี่ยวข้องกับหัวเมืองที่อยู่ภายใต้กลาโหมหรือมหาดไทย การใช้วิธีการจัดระเบียบองค์การในหัวเมืองเป็นคู่หนึ่ง อาจจะเก่ากว่าสมัยพระเพทราชาก็ได้ และอาจจะเป็นการกำหนดความแตกต่างขึ้นเอง เพื่อแสดงความหมายว่าหมายถึงที่เข้าเฝ้าในท้องพระโรงที่ข้าหลวงจะต้องนั่งเมื่อเข้าเฝ้าต่อหน้าพระพักตร์พระมหากษัตริย์ในเมืองหลวง นครศรีธรรมราชนั้นมีหัวเมืองจัตวาอยู่ใต้การปกครอง ๒๐ หัวเมืองด้วยกัน ซึ่งมากกว่าเมืองเอกอื่นๆ นอกจากเมืองหลวง และตามทำเนียบซึ่งพบในเมืองนี้ได้ระบุไว้สั้นๆ ว่าหัวเมืองเหล่านี้แบ่งออกเป็น ๔ ชั้น ตามความสำคัญของเมืองนั้นๆ และเมืองแต่ละชั้นเหล่านั้นดูเหมือนจะถูกแบ่งออกเป็นฝ่ายขวาและฝ่ายซ้าย.

๑๗ สมเด็จพระบรมราชาธิราช ๖ (๒), หน้า ๑๕.

๑๘ สมเด็จพระบรมราชาธิราช ๖ (๒), หน้า ๑๙๒ และหน้าต่อๆ ไป.

๑๙ คำว่า เจ้าเมือง เป็นคำใช้ในความหมายทั่วไปสำหรับข้าหลวงหัวเมืองทุกๆ ชั้นลงมาในศตวรรษที่ ๑๙.

๒๐ พระไอยการพระธรรมนูญ ตอน ๒, มาตรา ๘ และ ๙.

- ๒๑ L.L., p. 83.
- ๒๒ L.L., p. 106.
- ๒๓ L.L., p. 84 ข้อเท็จจริงสำหรับเหตุผลในการแต่งตั้งผู้รักษาเมืองนี้ (ซึ่งปรากฏว่ามีเฉพาะในหัวเมืองชั้นจัตวาของวงราชการนี้) ได้จาก วันวลิต (JSS., Vol vii, 1910, pt. i, p. 60) ซึ่งได้กล่าวไว้ในรัชสมัยพระเจ้าปราสาททอง ข้าหลวงถูกบังคับให้อาศัยอยู่ในเมืองหลวง งานของข้าหลวงจึงมีผู้ช่วยเป็นผู้ทำแทน ซึ่งอาจเป็นการเปลี่ยนแปลงจากระเบียบที่ปฏิบัติมาเพียงชั่วคราว สืบเนื่องมาจากความริษยาและความระแวงสงสัย ความรู้สึกเช่นนี้ เป็นเหตุให้พระมหากษัตริย์องค์หนึ่งทรงย้ายเสนาบดีของพระองค์จากตำแหน่งเดิมไปรับตำแหน่งอื่นในทุกๆ ๒-๓ เดือนด้วยกัน.
- ๒๔ พระไอยการกบฏศึก, มาตรา ๗ บรรทัดเลข, เล่ม ๒, หน้า ๒๔๘.
- ๒๕ พระไอยการพระธรรมนูญ ตอน ๒, มาตรา ๔, ๕, ๒๑, ๒๒.
- ๒๖ มาตรา ๔๗ ใน พระไอยการอาญาหลวง ระบุถึงการลงโทษบุคคลผู้ซึ่งทำการหักรั้งทางพงโดยไม่แจ้งต่อเจ้าพนักงานก่อน.
- ๒๗ Dilock, pp. 72 sq., LL., p. 71.
- ๒๘ Dilock, pp. 96, 97.
- ๒๙ อาจจะสามารถกล่าวได้ในที่นี้ว่า เนื่องจากเลอแคลร์ถือว่า พระมหากษัตริย์ก็มีพหูชาเป็นผู้มีสิทธิในการเก็บผลประโยชน์ ดังนั้นเขาพิจารณา (Leclère (2), pp. 255 sqq) ว่า ที่ดินในประเทศนั้นเป็นทรัพย์สินสมบัติของชาติ ข้าพเจ้าไม่อาจจะยอมรับข้อโต้แย้งนี้ได้ ในกรณีของไทย เพราะว่าข้อโต้แย้งเหล่านี้ขัดกับความคิดของคนไทย และอาจเป็นผลจากการพิจารณาเรื่องนั้นตามความคิดเห็นของชาวยุโรป พระราชวังซึ่งพระมหากษัตริย์สงวนไว้เพื่อเป็นที่อยู่อาศัยของพระองค์เอง แท้ที่จริงเป็นเพียงส่วนหนึ่งของพระราชอาณาจักรที่ใหญ่โตกว่ามาก.
- ๓๐ สมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, เลขที่ ๒๒๓, ๓๓๑ ฯลฯ.
- ๓๑ สิ่งนี้อ้างถึงประเพณีที่มีมาโดยที่ขุนนางตำแหน่งสูงไม่อาจออกจากเมืองหรือมาเมืองหลวงโดยไม่ได้รับการอนุญาตจากพระมหากษัตริย์ก่อน เหตุผลเบื้องต้นของความคิดนี้ก็เพื่อป้องกันการโจมตีโดยไม่รู้ตัว.

๑๑๔

๓๒ ตัวอย่างที่ดีของระบบสอดแนมได้กล่าวไว้เรียบร้อยแล้ว.

๓๓ สมเด็จพระยาตากสิน (๒), หน้า ๔๗ และหน้าต่อไป.

**** ข้อความต่อไปนี้ตรงกับใจความในกฎหมายตราสามดวง ฉบับจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ๕, พระราชกำหนดเก่า ๒๓, หน้า ๓๗-๔๓. —ผู้แปล.

***** คัดมาจาก สมเด็จพระยาตากสิน พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๒, หน้า ๕๒-๕๕. —ผู้แปล.

กองทัพ

เราได้ทราบมาแล้วว่า เมื่อคนไทยอพยพลงมาจากใต้^๑ มีความจำเป็นในการรวบรวมกำลังคนเพื่อทำสงคราม และการรวบรวมกำลังคนนี้อยู่บนพื้นฐานของความสัมพันธ์ทางครอบครัว ชายฉกรรจ์ทุกคนจะทำงานร่วมกับคนอื่น ๆ ในหมู่ทหารภายใต้การบังคับบัญชาของ เจ้าหมู่ แม้เมื่อมีการตั้งหลักแหล่งแล้ว ความจำเป็นที่จะต้องป้องกันประเทศก็ยังคงมีอยู่ ฉะนั้นบรรดาชายฉกรรจ์จึงยังต้องรวมกลุ่มอยู่ภายใต้หัวหน้าศักดิ์นาซึ่งเป็นเจ้าของที่ดินที่คนเหล่านี้อาศัยอยู่ และหัวหน้าศักดิ์นาจจะทำหน้าที่เป็นทั้งผู้นำทางด้านพลเรือน (นายบ้าน) และเป็นผู้นำทางด้านทหาร (นายกองทหาร)^๒ โดยอยู่ใต้อำนาจของเจ้าเมือง เมื่อมีการยกทัพเพื่อทำสงคราม เจ้าเมืองจะส่งขุนนางของตนให้รวบรวมกำลังคนจัดเป็นกองทัพ ชายฉกรรจ์ทุกคนจะนำอาวุธและอาหารไปเอง และถ้าหากรบชนะก็จะได้รับส่วนแบ่งในทรัพย์สินที่ปล้นมาได้ และได้เชลยศึกมาเป็นทาส (คงจะเป็นจุดเริ่มต้นของสถาบันทาสในหมู่คนไทยอย่างแน่นอน) การทำสงครามนั้นคนไทยซึ่งอพยพเข้ามาในอาณาจักรกัมพูชา มีความรู้สึกอยากทำการรบอยู่แล้ว ผู้นำของพวกเขาคนไทยจึงได้รับแรงสนับสนุนในการรบจากความรู้สึกเช่นนี้ ดังเราจะเห็นได้จากภาพสลักที่นครวัดซึ่งจารึกไว้ว่า “นี่คือสยามกุก” ในท้ายที่สุดความรู้สึกรุนแรงเช่นนี้ก็นำมาใช้ในการรบกับกัมพูชาอีกเมื่อไทยประกาศตั้งตัวเป็นอิสระที่สุโขทัย สุภษิตพระร่วงบางตอนซึ่งเชื่อว่ามีมาตั้งแต่สมัยสุโขทัย แสดงให้เห็นถึงความรู้สึกชอบทำสงครามของไทยในเวลานั้น ดังเช่นกล่าวไว้ว่า “หน้าศึกอย่านอนใจ” “เข้าเถื่อนอย่าลืมพริ้ว” “ตนเป็นไทยอย่าคบทาส” ซึ่งเป็นสุภษิตสั่งสอนให้คนไทยมีความภาคภูมิใจและหยิ่งในเกียรติ ให้มีความจงรักภักดีและเสียสละให้แก่คนที่สูงกว่า ดังสะท้อนให้เห็นจากสุภษิตที่ว่า “อาสาเจ้าจนตัวตาย” “อาสานายจนพอแรง” “ท่านให้อภัยหมายไทย”^๓

เราทราบอีกด้วยว่า ในสมัยสุโขทัยและในช่วงร้อยปีแรกของสมัยอยุธยา นั้น ทั้งฝ่ายพลเรือนและทหารไม่มีความแตกต่างกัน และทราบว่าการบริหารงานทุก

อย่างก็จัดตามแบบทหาร ในยามสงครามมีการจดทะเบียนกำลังคนที่หามาได้จากหัวเมืองต่าง ๆ เพื่อจัดกองทัพหัวเมืองขึ้น ซึ่งปฏิบัติหน้าที่ในฐานะเป็นหน่วยงานอิสระถ้าหากไม่มีคำสั่งให้ไปรวมกำลังกับทัพหลวง กองทัพที่อยู่ในหัวเมืองไกล ๆ ซึ่งพ่อขุนรามคำแหงสามารถดึงเข้ามาอยู่ภายใต้พระราชอำนาจของพระองค์ในฐานะประเทศราช จะถูกเรียกเข้ามาในยามที่มีความจำเป็นจริง ๆ เท่านั้น เพราะกองทัพจากหัวเมืองเหล่านี้มีประโยชน์อย่างมากในฐานะเป็นกำลังขวางกั้นการโจมตีจากต่างชาติ

ลักษณะสำคัญในการปฏิรูปของสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ ในเรื่องที่เกี่ยวข้องกับการจัดองค์กรทางทหาร คือ การแบ่งประชาชนออกเป็นฝ่ายทหารและพลเรือน ซึ่งมีผลให้มีการก่อตั้งกองทัพอาชีวะขึ้นมา แม้ว่าชายฉกรรจ์ทั้งสองฝ่ายจะยังคงต้องออกรบในยามสงครามก็ตาม และการเปลี่ยนแปลงลักษณะระบบศักดินาและอำนาจการปกครองส่วนกลาง โดยที่ระบบศักดินานั้น ได้เปลี่ยนมาเป็นระบบที่อยู่บนพื้นฐานความสัมพันธ์ส่วนตัว และทำให้กลุ่มศักดินาซึ่งเคยตั้งอยู่ในที่ดินแบบเดิมนั้นกระจัดกระจายออกไป อันเป็นผลจากที่ไพร่ได้รับสิทธิให้เลือกนายเองได้ จึงทำให้อำนาจของขุนนางศักดินาอ่อนแอลงด้วย อีกประการหนึ่งกองทัพหลวงก็มีความเข้มแข็งมากขึ้น เนื่องจากมีการขยายดินแดนที่เมืองหลวงปกครองโดยตรงออกไป เพราะในยามสงครามกองทัพหลวงจะรวมชายฉกรรจ์ทั้งหมดในเขตพระราชธานีเข้ามาด้วย บรรดาเจ้าที่ถูกส่งไปปกครองเมืองพระยามหานครที่อยู่ห่างไกลออกไป โดยเฉพาะอย่างยิ่งเมืองพิษณุโลกและเมืองอื่น ๆ ในอาณาจักรสุโขทัยเท่านั้น เริ่มมีท่าทีที่จะก่อกบฏมากกว่าแต่ก่อน เนื่องจากบรรดาเจ้าเหล่านี้ได้รับผลประโยชน์เพิ่มขึ้นและอยู่ห่างไกลจากพระราชอำนาจของพระมหากษัตริย์ แม้ว่าสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถจะแบ่งประชาชนออกเป็นฝ่ายทหารและพลเรือน และเพิ่มกำลังของกองทัพหลวงให้เข้มแข็งมากยิ่งขึ้นก็ตาม แต่การปฏิรูปยุทธวิธีในการทำสงครามและวิธีการเกณฑ์ทหารก็เพิ่งมาทำกันในสมัยพระราชโอรสของพระองค์ คือ สมเด็จพระบรมราชาธิบดีที่ 2 แต่กรมเฉพาะของฝ่ายทหารส่วนมากหรือทหารอาชีวะดังปรากฏใน พระไอยการศักดินาทหาร นั้น อาจจะตั้งขึ้นในรัชสมัยของพระองค์ก็ได้ พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา^๓ บันทึกการปฏิรูปเหล่านี้ไว้สั้น ๆ ว่า เป็นครั้งแรกที่พระมหากษัตริย์ทรงแต่ง ตำราพิชัยสงคราม และเป็นครั้งแรกที่มีการจัดทำ สารบัญชี่ และจัด พระราชพิธีทุกเมือง ขึ้นด้วย ตำราพิชัยสงครามเป็นตำรา

ศิลปะการรบของทหาร แต่ลักษณะที่แท้จริงจะเป็นอย่างไรนั้น ไม่เป็นที่ทราบกันถึงแม้ว่าเอกสารนี้ยังคงมีอยู่ก็ตาม แต่สมเด็จพระนเรศวรมหาราชทรงมีความเห็นว่าเอกสารเหล่านี้รวบรวมขึ้นในระยะหลังจากสมัยนั้นเป็นเวลานาน

ในเรื่องสารบาญชีดังกล่าวนี้ สมเด็จพระนเรศวรมหาราชทรงมีความเห็นว่า ก่อนรัชสมัยนี้ทั้งมหาดไทยและกลาโหมทำหน้าที่จดทะเบียนและเรียกกำลังคนในความรับผิดชอบของฝ่ายตน แต่การปฏิบัติงานของสองกรมนี้ก็ไม่ได้ผลเป็นที่น่าพอใจ จึงได้ตั้งกรมพิเศษคือ กรมสุรัสวดี ขึ้นเพื่อทำงานนี้ให้กับทั้งสองฝ่าย และสามารถทำให้การเรียกกำลังคนจากทั้งสองฝ่ายง่ายขึ้นในยามที่เกิดสงคราม ขุนนางในกรมนี้มีหน้าที่รักษาบัญชีและจดทะเบียนผู้คน รวมทั้งคอยกระตุ้นหัวหน้ากรมต่างๆ ให้รักษาความเข้มแข็งในกรมของตนโดยเคร่งครัด สันนิษฐานว่าในครั้งแรกพระราชพิธีทุกเมือง หมายถึง การจดทะเบียนขนาดใหญ่ที่จัดทำขึ้นพร้อมกับพระราชพิธี และต่อมาก็เปลี่ยนมาเป็นงานที่สำคัญที่สุดที่ต้องจัดทำเมื่อเริ่มต้นรัชกาลใหม่ทุกรัชกาล ดังที่เราทราบจากทำเนียบว่า ตำแหน่งสัสดีที่เป็นขุนนางของกรมพระสุรัสวดีนี้มีอยู่ในหัวเมืองจัตวาทุกหัวเมือง สัสดีมีหน้าที่จดทะเบียนและเรียกไพร่มาทำงานฝ่ายทหารหรือพลเรือน อีกประการหนึ่ง คือ ตำแหน่ง พล (กลาโหมและมหาดไทย) มีอยู่เฉพาะใน เมืองพระยามหานคร เท่านั้น (ต่อมามีในหัวเมืองชั้นเอก โท และตรี) เพราะสัสดีในท้องถิ่นจะเป็นผู้เรียกคนในหัวเมืองชั้นรองๆ มาร่วมในกองทัพของหัวเมืองใหญ่ซึ่งหัวเมืองนั้นขึ้นอยู่ หรืออาจรวมกับกองทัพของเมืองหลวงแล้วแต่กรณี

รัชสมัยสมเด็จพระรามาธิบดีที่ 2 อาจจะมีการรวบรวมกำลังคนในกรมต่างๆ อย่างเคร่งครัดมากขึ้นกว่าแต่ก่อน ซึ่งในแง่ของการทหารแล้วอาจจะจัดเป็นกองทหาร และการรวบรวมกำลังคนในหัวเมืองต่างๆ ดูเหมือนจะรวบรวมกันเป็นกองตามแบบโบราณของไทย อย่างไรก็ตาม ในภายหลัง กอง ได้เปลี่ยนมาเป็นกองย่อยอยู่ใน กรม ดังที่เราได้เห็นแล้วว่า แต่ละกรมนั้นปกครองโดย เจ้ากรม ปัดถกรม และ สมุหบาญชี แต่ละกองก็ปกครองโดย นายกอง แต่ละกองจะแบ่งออกเป็นหลายหมวดด้วยกัน แต่ละหมวดอยู่ภายใต้การปกครองของ นายหมวด และหมวดหนึ่งๆ มีหลาย หมู่ แต่ละหมู่ก็อยู่ภายใต้บังคับบัญชาของเจ้าหมู่ ไม่มีรายละเอียดพอที่สามารถบอกได้ว่าคนในหน่วยต่างๆ มีจำนวนเท่าใด ตำแหน่งที่บังคับบัญชาหน่วยย่อยๆ มีตำแหน่งยศไทยเดิมว่า หมื่น และ พัน เป็นตำแหน่งเดิมของแม่ทัพ

และมีความหมายตามตัวอักษรว่า บังคับบัญชาคน ๑๐,๐๐๐ และ ๑,๐๐๐ คนตามลำดับ แต่ความจริงแล้วเป็นผู้บังคับบัญชาคนกลุ่มเล็กกว่านี้ รองลงมา คือ นายร้อย และ นายสิบ ซึ่งตามหลักฐานของลาอูแบร์^๖ กล่าวว่า ยศนายสิบนั้นเป็นยศที่นับตามจำนวนช้าง ขุนนางเหล่านี้มีหน้าที่จะต้องดูแลไพร่ในกรมกองของตนแทนมูลนาย ขุนนางพวกนี้ต้องรู้เรื่องเกี่ยวกับไพร่ที่อยู่ใน หมู่ หมวด และกอง ของตนแล้วแต่กรณี เมื่อมีการเรียกเกณฑ์แรงงาน ขุนนางเหล่านี้ก็ต้องไปกับพวกไพร่ของตนด้วย เนื่องจากพื้นฐานของการเกณฑ์แรงงานไม่ได้ขึ้นอยู่กับที่ดิน แต่ขุนนางท้องถิ่นอย่างเช่นก้านันและผู้ใหญ่บ้านก็ไม่ได้เกี่ยวข้องกับเกณฑ์คน ในยามสงบคนที่ขึ้นอยู่กับกรมฝ่ายทหารจะทำงานผลัดเปลี่ยนไปในบางกองตลอดปี และจะใช้เวลาที่เหลือนั้นไปทำการเพาะปลูกเช่นเดียวกับฝ่ายพลเรือน เพื่อประโยชน์ของตนเองและของมูลนายของตน ดังเราเห็นได้แล้วว่าระยะเวลาที่ไพร่เข้ามาทำงานจะเปลี่ยนแปลงไปตามช่วงเวลาในสมัยอยุธยา

โดยทางทฤษฎีแล้วชายฉกรรจ์ที่ถูกเกณฑ์เข้ามาเป็นทหารอาจจะแบ่งออกเป็นสี่พวกด้วยกัน คือ ไพร่ธรรมดา พระสงฆ์ ชาวต่างชาติที่เข้ามาอยู่ในไทย และทาส ในบรรดาชายฉกรรจ์ทั้งสี่ประเภทนี้ พวกไพร่ธรรมดาทุกคนไม่ว่าจะอยู่ในตำแหน่งและตระกูลใดก็ตามต่างก็เป็นทหารทั้งสิ้น และชาวต่างชาติซึ่งส่วนมากเป็นคนเชื้อสายโปรตุเกสที่เกิดในไทยนั้น ในเรื่องของการเกณฑ์ทหารแล้วไทยถือว่าคนพวกนี้ก็เป็นคนไทยด้วยเช่นกัน พระสงฆ์ในศาสนาพุทธและพราหมณ์ไม่ต้องถูกเกณฑ์มาเป็นทหารในกองทัพแม้ในยามสงครามก็ตาม นอกเสียจากจะรู้ว่าคนที่เข้ามาพึ่งผ้าเหลืองนั้นมีจุดมุ่งหมายจะหนีการเกณฑ์ของรัฐบาล ในกรณีเช่นนี้มีตัวอย่างบันทึกว่า จะมีการบังคับพระสงฆ์เหล่านั้นให้เสียสละ สำหรับชาวต่างชาติซึ่งเข้ามาแหวะเพียงเพื่อค้าขายอาจจะได้รับการขอร้องให้ส่งเงินหรืออาวุธมาช่วยเหลือในการทำสงครามโดยไม่ต้องถูกเกณฑ์เป็นทหาร ผู้ที่เข้ามาตั้งหลักแหล่งในประเทศไทย ไม่ว่าจะลูกจ้างในคลังสินค้าของชาวต่างชาติหรือหนักผจญภัย ก็อาจจะเข้าร่วมรบในกองทัพทหารอาสา ซึ่งในท้ายบทนี้จะพูดถึงทหารเหล่านี้บางพวก โดยทั่วไปแล้วดูเหมือนทั้งทาสไทยและทาสชาวต่างชาติ (พม่า เขมร ฯลฯ) ไม่ได้มีการไว้วางใจหรือให้เกียรติในการเป็นทหาร แต่ก็จะถูกเกณฑ์ไปเป็นผู้ติดตามและเป็นคนงานในกองทัพ อย่างไรก็ตาม พระโอยการลักษณะทาส มาตรา ๑๔ และ ๑๕ ระบุว่า ชายฉกรรจ์อาจจะส่งทาสของ

คนมารับแทน และทาสจะได้รับคำตอบแทนโดยการลดค่าตัวหรือมีสิทธิที่จะไต่ตัวเป็นอิสระได้

ตอนนี้จะพิจารณาถึงรายละเอียดบางประการในเรื่องลักษณะและหน้าที่ของกรรมต่างๆ ของฝ่ายทหารในวงราชธานี ซึ่งเป็นผู้ริเริ่มจัดตั้งทหารอาชีพในเมืองหลวงขึ้น แม้ว่าจะกล่าวมาแล้วว่าคนพวกนี้จะต้องเข้ามาทำงานเป็นการตอบแทนตามกำหนดเวลาของตน แล้วต่อจากนั้นก็จะเป็นอิสระอีกทั้งปีเพื่อทำการเพาะปลูกในไร่นาของตนเช่นเดียวกับไพร่ของฝ่ายพลเรือน ตาม พระโอยการศักดิ์นาทหาร ทำให้เราทราบเรื่องราวเกี่ยวกับสถาบันของฝ่ายทหารในศตวรรษที่ ๑๘ อย่างถูกต้องสมบูรณ์ ซึ่งในเวลานั้นความแตกต่างระหว่างทหารและพลเรือนหมดสิ้นไปแล้ว ยกเว้นชื่อเท่านั้นที่ต่างกันอยู่ แต่ก็ยังทำให้เราสามารถสร้างภาพสถาบันทหารอาชีพในวงราชธานีขึ้นมาได้ ซึ่งยังคงรักษารูปแบบเดิมและยังคงอยู่ภายใต้บังคับบัญชาของกลาโหมมาจนกระทั่งถึงสมัยของพระเพทราชา บรรดาเจ้าที่ปกครองหัวเมืองพระยามหานครจะมีกองทหารอาชีพซึ่งจัดในแนวคล้ายคลึงกับทหารของพระมหากษัตริย์ และแม้ว่าจำนวนน้อยกว่าแต่ก็ยังคงเป็นรูปแบบเดียวกับกองทหารที่อยู่ใต้อำนาจของเจ้าเมืองในศตวรรษที่ ๑๗ จนกระทั่งมายกเลิกความแตกต่างระหว่างทหารและพลเรือนที่เราทราบจากทำเนียบหัวเมือง ในยามสงครามชายฉกรรจ์ทั้งฝ่ายทหารและพลเรือนที่ขึ้นอยู่กับหัวเมืองชั้นจัตวาของวงราชธานีจะไปรวมกับกองทัพหลวงในเมืองหลวง แต่ชายฉกรรจ์ที่ขึ้นอยู่กับหัวเมืองชั้นเอกจะเข้ามารวมกับกองทัพในหัวเมืองภายใต้การบังคับบัญชาของข้าหลวง

กองทัพของอินเดียโบราณแบ่งออกเป็นสี่กองใหญ่ๆ (จตุรงค์) คือ กองทหารราบ กองทหารม้า กองช้าง และกองรถศึก และไทยก็ได้รับลักษณะเช่นนี้มาใช้เช่นเดียวกัน ยกเว้นแต่กองรถศึกซึ่งไทยมีกองทหารช้างแทน ซึ่งก็คือพวกกบฏกวนนั้นเอง เพราะเหตุว่าภูมิประเทศของไทยไม่เหมาะสมกับการใช้รถศึก อย่างไรก็ตาม ในเวลาต่อมาการจัดกองทัพแบบเดิมก็เริ่มจะสับสนมากขึ้น ซึ่งอาจจะเป็นผลมาจากการย้ายกองช้างและกองม้าไปอยู่ภายใต้กรมอื่น ๆ ในฝ่ายพลเรือน และจากการเปลี่ยนแปลงหน้าที่และการแบ่งกรมช้างเดิมออกเป็นกลุ่มย่อย ๆ หลายกลุ่มภายใต้การบังคับบัญชาของขุนนางชั้นต่ำพอ ๆ กัน ดังปรากฏใน พระโอยการศักดิ์นาทหารว่า พระขรามจตุรงค์ หรือเสนาบดีผู้ใหญ่ซึ่งรับผิดชอบต่อกลาโหมโดยตรงเป็นผู้บังคับบัญชาหัวหน้ากรมทหารราบทั้งหมด มีแม่ทัพสองคนซึ่งมีราชทินนามว่า

เดโช และ ท้ายน้ำ ตามลำดับ แม่ทัพทั้งสองนี้จะมียศเป็น พระยา มีศักดินา ๑๐,๐๐๐ เนื่องจากการแบ่งกรมออกเป็นกรมฝ่ายซ้ายและขวา จึงทำให้มีแม่ทัพเพิ่มอีกสองคน คือ พิชัยสงคราม และ รามคำแหง ซึ่งแต่เดิมมีเพียงคนเดียวเท่านั้น และตำแหน่งแม่ทัพทั้งสองนี้ก็จะมียศต่ำลงมาเป็น พระ มีศักดินา ๕,๐๐๐ ในทำนองเดียวกัน ขุนนางเดิมทั้งสี่ของจตุรงคั้นภายหลังก็จะเหลือเพียงแม่ทัพสองคนเท่านั้น คือ พิชัย-รณฤทธิ์ และ วิชิตณรงค์ ซึ่งยศก็ลดลงเช่นกัน ดังนั้น สถาบันเดิมของฝ่ายทหารซึ่งมีกรมใหญ่ทั้งสี่กรม และแต่ละกรมอยู่ภายใต้อำนาจเสนาบดีที่รับผิดชอบต่อกลาโหม ก็ลดความสำคัญลง หลังจากที่มีสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถทรงเอาแบบอย่างกรมทางฝ่ายทหารทั้งสิ้นมาใช้กับฝ่ายพลเรือน

ราชทินนาม ของแม่ทัพทั้งสองที่ตั้งกล่าวนี้ยกเว้นราชทินนาม ท้ายน้ำ แล้ว เป็นราชทินนามตามแบบธรรมเนียมอินเดียอย่างแท้จริง และไม่ได้แสดงให้เห็นถึงหน้าที่ของขุนนางเจ้าของราชทินนามนั้นๆ แต่อย่างใด อย่างไรก็ตาม สำหรับกรณีราชทินนาม ท้ายน้ำ นั้นเป็นภาษาไทยแท้ๆ โดยมีความหมายตามตัวอักษรว่า "ท้ายน้ำ" ซึ่งอาจจะแสดงถึงลักษณะบางอย่างของการเป็นแม่ทัพเรือ แต่ตามที่เราทราบกันนั้นประเทศไทยยังไม่มียกกองทัพเรืออยู่ในระยะก่อนครึ่งหลังศตวรรษที่ ๑๙ คนไทยเริ่มสนใจเรื่องกองทัพเรือแบบยุโรปเมื่อเห็นว่ามีอำนาจที่จะยกกองทัพไปทางทะเลเป็นระยะทางไกลๆ ดังนั้น ถ้าหาเรือสินค้าหรือเรือสำเภาได้ก็จะนำมาใช้ในกองทัพ แต่เรือรบซึ่งปฏิบัติหน้าที่อยู่ตามลำแม่น้ำหรือตามชายฝั่งนั้น จะมีลูกเรือทั้งฝ่ายพลเรือนและฝ่ายทหารทำหน้าที่ในการรบ เพราะไทยยังไม่มียกทหารเรือโดยเฉพาะ ดังนั้น จึงดูเหมือนว่า ท้ายน้ำ จะเป็น แม่ทัพ ซึ่งมีหน้าที่เฉพาะบังคับบัญชาทหารซึ่งถูกเรียกเข้ามาทำงานในเรือรบเหล่านี้ หากเราศึกษาถึงราชทินนามเต็มๆ ของ ท้ายน้ำ และ เดโช ดังที่ปรากฏใน ทำเนียบ แล้ว จะเห็นได้ว่าราชทินนามทั้งสองนี้เกือบจะเป็นคู่แฝดกัน คือ ราชทินนามทั้งสองต่างก็มีคำว่า เดโช รวมอยู่ด้วย ราชทินนามของท้ายน้ำก็มีคำภาษาไทยคือคำว่า ท้ายน้ำ แทรกอยู่ในภาษาอินเดียด้วย สันนิษฐานว่าความแตกต่างระหว่างขุนนางทั้งสองตำแหน่งดังที่เข้าใจกันนั้นไม่มีมาก เพราะกองทัพที่อยู่ภายใต้การบังคับบัญชาของขุนนางทั้งสองนี้ ไม่มีลักษณะเฉพาะของตนเองเลย

กรมช้าง หรือ กรมพระคชบาล ยังคงเป็นกรมที่สำคัญมากกรมหนึ่งหลังจากที่กรมนี้ย้ายเข้ามาอยู่ฝ่ายพลเรือนแล้ว และกรมนี้อยู่ภายใต้การบังคับบัญชาของจางวางสองคนมีบรรดาศักดิ์เป็น พระเพทราชาฯ และ พระสุรินทรราชาฯ ซึ่งต่าง

ก็มีศักดิ์นา ๕,๐๐๐ กรมย่อยๆ ลงมามีกรมเชือก (มีหน้าที่จัดการคล้องช้างป่า) กรมหมอช้าง กรมช้างสามัญ กรมช้างชนสัมภาระ กรมช้างปืนใหญ่ และกรมสัตว์ที่เชื่องแล้วสำหรับใช้ในการล่าสัตว์ป่าอื่น ๆ ในกรมช้างมีกรมม้าอยู่ด้วย คือ กรมพระอิศวรราช เจ้ากรมมีศักดิ์นา ๓,๐๐๐ ซึ่งแสดงให้เห็นว่า ไทยให้ความสำคัญกับกรมซึ่งมีมาแต่โบราณนี้น้อยมาก เราทราบว่าสมเด็จพระมหาจักรพรรดิได้ทำให้เกิดความเชื่อถือที่สำคัญเกี่ยวกับช้างในการทำสงคราม และทรงใช้เวลาหลายปีก่อนที่อยุธยาจะแตกครั้งแรกเพื่อจับช้างให้ได้มากที่สุดเท่าที่จะมากได้^๘ ลาลูแบร์กล่าวถึง^๙ ว่า ในรัชสมัยสมเด็จพระนารายณ์ สิ่งที่สำคัญยิ่งก็คือช้าง ม้ามีอยู่เพียงเล็กน้อยเท่านั้น อันที่จริงแล้วทั้งคนไทย ลาว และเขมร ก็ดูเหมือนจะไม่เข้าใจการใช้ม้าในสงครามด้วยกันทั้งสิ้น^{๑๐} สำหรับเรื่องเหตุผลและสมัยที่ย้ายกรมนี้เข้ามาอยู่ฝ่ายพลเรือนนั้น แม้ว่าหน้าที่ของกรมนี้จะเป็นหน้าที่ทางทหารโดยตรง ดังรัชกาลที่ ๕ ทรงเสนาว่า^{๑๑} อาจจะเป็นเพราะช้างป่านั้นพบกันมากในหัวเมืองภาคเหนือ ซึ่งอยู่ภายใต้การควบคุมของมณฑลไทย แต่คำอธิบายนี้ก็ไม่สามารถจะเป็นคำอธิบายที่ถูกต้องได้ เพราะหัวเมืองภาคเหนือเข้ามาอยู่ภายใต้มณฑลไทยหลังปี ค.ศ. ๑๖๙๑ (พ.ศ. ๒๒๓๔) เราทราบจากลาลูแบร์ว่าการย้ายกรมช้างมาอยู่ฝ่ายพลเรือน เกิดขึ้นในสองสามทศวรรษก่อนที่คณะทูตของเขาจะเข้ามา คือ ในสมัยพระเจ้าปราสาททอง ความจริงแล้วการย้ายกรมช้างมาอยู่ฝ่ายพลเรือนนี้อาจจะเป็นผลมาจากการคบคิดในพระราชวังเนื่องมาจากบรรดาคนโปรดของพระมหากษัตริย์มักหาความดีความชอบเพราะความโลภตำแหน่ง หรือเพราะหัวหน้าคนเก่าของกรมช้างไม่เป็นที่โปรดปรานของพระมหากษัตริย์ เช่นเดียวกับในรัชสมัยต่อมาที่เกิดเหตุการณ์ที่คล้ายคลึงกันนี้ ทำให้กลาโหมต้องสูญเสียหัวเมืองภายใต้ปกครองของตนไปทั้งหมด หัวหน้ากรมช้างที่มีอิทธิพลและมีอำนาจมากคนหนึ่ง สามารถยึดบัลลังก์ได้หลังจากสมเด็จพระนารายณ์เสด็จสวรรคตในปี ค.ศ. ๑๖๘๘ (พ.ศ. ๒๒๓๑) และตั้งตนเป็นพระมหากษัตริย์ทรงพระนามว่า สมเด็จพระเพทราชา

กรมต่าง ๆ ของฝ่ายทหารอาจจะพิจารณาได้เป็นสี่ประเภทตามลำดับ ดังปรากฏใน พระไอยการศักดิ์นาทหาร คือ (๑) กรมทหารเดินเท้า (กรมอาสาฯ) เรียกว่า ทหารหน้า ที่เรียกเช่นนี้เพราะโดยปรกติแล้วทหารพวกนี้จะรับใช้ในบริเวณใกล้พระราชวังและเมืองหลวง (๒) กรมต่าง ๆ ของทหารประจำราชสำนักมีหน้าที่รับใช้ในพระราชวัง เรียกว่า ทหารหน้า เช่นเดียวกัน (๓) กรมอาสาชาวต่างชาติ

เรียกว่า “กลาง” เพราะทหารพวกนี้ไม่ได้รับใช้ใกล้พระราชวัง แต่ทหารพวกนี้จะตามเสด็จพระมหากษัตริย์เมื่อทรงยกกองทัพ ซึ่งความชำนาญและความกล้าของทหารพวกนี้ ก็ทำให้ทหารเหล่านี้เหมาะที่จะใช้เป็นทหารรักษาพระองค์หรือคุ้มครองอยู่รอบพระมหากษัตริย์ในบางโอกาส (๔) กรมทหารช่าง^{๑๒}

ทหารเดินเท้าประกอบด้วยกรมทั้งหมดแปดกรม ได้แก่ กรมอาสา สี่กรม กรมเขนทอง สองกรม และ กรมทวนทอง สองกรม ซึ่งต่างก็มีแม่ทัพเป็นผู้บังคับบัญชา สำหรับ กรมทวนทอง มีขุนนางชั้นต่ำศักดิ์นา ๑,๖๐๐ เป็นผู้บังคับบัญชาคนในกรมเหล่านี้แต่เดิมเป็นกองทหารที่คัดเลือกพิเศษสำหรับป้องกันพระราชอาณาเขตในกรณีที่มีการรุกรานหรือเกิดกบฏภายใน ทหารพวกนี้จึงมักจะไม่ค่อยถูกส่งออกไปไกลจากเมืองหลวงนัก และบางทีอาจจะไม่เคยได้ส่งออกไปนอกประเทศด้วยซ้ำ เว้นแต่พระมหากษัตริย์จะเสด็จออกไปเป็นผู้บังคับบัญชากองทัพด้วยพระองค์เองเท่านั้น กรมเหล่านี้มีหน้าที่แต่งตั้งขุนนางสกุลการักษ์ (นายด่าน) ออกไปอยู่ในเขตชายแดนของพระราชอาณาจักร เพราะนอกจากเก็บภาษีแล้วขุนนางพวกนี้ยังมีหน้าที่คอยส่งข่าวเตือนแม่ทัพต่าง ๆ เมื่อได้รับข่าวว่าจะมีการบุกรุกเข้ามา อย่างไรก็ดีตาม หลังจากการเปลี่ยนแปลงการปกครองที่เกิดขึ้นในรัชสมัยพระเพทราชาแล้ว แม่ทัพเหล่านี้ก็เพียงแต่มีกองด่านรอบนอกเมืองหลวง เพื่อคอยตรวจหนังสือเดินทางของคนที่ผ่านมา ในยามสงบหน้าที่สำคัญของกรมนี้ คือ คอยดูแลทางที่ขบวนของพระมหากษัตริย์เสด็จพระราชดำเนินผ่าน โดยปรกติขุนนางพวกนี้จะไม่ค่อยมีส่วนในขบวนเสด็จยกเว้นขบวนทางน้ำ ซึ่งในกรณีนี้แม่ทัพ (อาจจะเป็น ท้าวน้ำ) จะจัดเตรียมเรือบลำหนึ่งหรือสองลำเป็นเรือนำเสด็จตามขบวนใหญ่ขบวนน้อย ในเวลาต่อมากรมนี้มีหน้าที่สกัดไพร่และจดทะเบียนไพร่พลด้วย ขุนนางกรมนี้จะทำหน้าที่ดูแลการเกณฑ์แรงงาน และขุนนางบางคนจะพิจารณาคดีของจำเลยบางพวกด้วย แม้ว่ากรมนี้จะปฏิบัติงานที่มีเกียรติอันเป็นงานที่ทำมาแต่เดิม แต่งานของกรมเหล่านี้ก็ไม่เป็นที่รู้จักกันแพร่หลาย เพราะกองทหารมักจะมีหน้าที่เพียงเฉพาะการป้องกันประเทศเท่านั้น ฉะนั้น โดยทั่วไปแล้ว งานของกรมเหล่านี้ก็อยู่ภายใต้พระเนตรพระกรรณของพระมหากษัตริย์ เมื่อบุกเข้าไปในดินแดนของศัตรู ทหารเหล่านี้จะถูกกีดกันไม่ให้มีโอกาสเข้าไปปล้นหรือจับกุมเชลยศึก เพราะหน้าที่นี้เป็นของกองทัพฝ่ายพลเรือน เนื่องจากความแตกต่างระหว่างทหารและพลเรือนหมดไป จึงทำให้ กลาโหม ได้มีสิทธิในการปกครองหัวเมือง สถาปนามต่าง ๆ ของทหาร

เดินเท้าก็เสื่อมลง ดูเหมือนทหารพวกนี้ยังคงอยู่ภายใต้การควบคุมของกลาโหมไม่มากนักเลย อย่างไรก็ตาม กลาโหมจะมอบงานที่ไม่มีใครอยากทำให้แก่ขุนนางพวกนี้พอถึงประมาณศตวรรษที่ ๑๙ ตำแหน่งของขุนนางเหล่านี้ก็ดูเหมือนจะหมดสิ้นไป และการได้ผลประโยชน์เล็กๆ น้อยๆ ของขุนนางพวกนี้ก็ลดน้อยลงมาก จนยากที่จะหาคนที่พอใจจะยอมรับตำแหน่งของ เดโช และ ท้ายน้ำ ซึ่งเคยเป็นตำแหน่งสูง

กรมฝ่ายทหารประเภทที่สองประกอบด้วย กรมพระตำรวจหน้า สามกรมด้วยกัน คือ กรมที่ดูแลฝ่ายใน ฝ่ายวังหลวง และดูแลฝ่ายนอกตามลำดับ กรมสนมทหาร กรมพลทัน กรมทนายเล็กลูก กรมรักษาทะรองค์ กรมทหารใน และกรมคุ้มัก กรมทั้งหมดนี้จัดแบ่งออกเป็นกรมฝ่ายซ้ายและขวา และอยู่ภายใต้การบังคับบัญชาของขุนนางตำแหน่งต่าง ๆ ตั้งแต่ จางวาง ของตำรวจซึ่งมีศักดินา ๓,๐๐๐ ไปจนถึง เจ้ากรม ที่มีความสำคัญน้อยกว่า ซึ่งมีศักดินา ๑,๖๐๐ หรือน้อยกว่านี้ หน้าที่ประการแรกของทหารในกรมเหล่านี้ก็คือ ดูแลพระมหากษัตริย์และให้ความปลอดภัยแก่พระองค์ตลอดเวลา เดิม สนมทหาร มีหน้าที่ดูแลพระราชสำนักฝ่ายใน พวกนี้พักอยู่ในกำแพงพระราชวังเมื่อพระมหากษัตริย์ทรงประทับอยู่ และให้ความคุ้มครองพระองค์เมื่อทรงเสด็จออกทุกเมื่อ ไม่ว่าจะเสด็จในขบวนพระราชมหิทธิหรือเมื่อทรงยกกองทัพ ฉะนั้น สนมทหารก็คงจะต้องดูแลบรรดาพระสนมพร้อมกันไปด้วย ทหารของกรมในราชสำนักเหล่านี้เป็นทหารพวกเดียวเท่านั้นที่ได้รับอนุญาตให้พกอาวุธเข้าไปในพระราชวังได้ และขุนนางของกรมเหล่านี้มีสิทธิเข้าเฝ้าในโอกาสเสด็จออกทอ้งพระโรงก่อนขุนนางกรมอื่นๆ ไม่ว่าจะอยู่ในตำแหน่งใดก็ตาม สันนิษฐานว่าเพื่อเป็นการป้องกันการทรยศต่อพระมหากษัตริย์ แม้ว่าหน้าที่ที่สำคัญของกรมเหล่านี้จะเป็นหน้าที่ของฝ่ายทหาร แต่กรมเหล่านี้ก็มีได้รับผิดชอบต่อกลาโหม และขุนนางของกรมเหล่านี้ก็จะได้รับการแต่งตั้งจากพระมหากษัตริย์ซึ่งทรงเป็นผู้บังคับบัญชาแต่เพียงผู้เดียวเท่านั้น นอกจากหน้าที่โดยทั่วๆ ไปของกรมดังกล่าวแล้ว กรมทหารประจำราชสำนักบางกรมก็ยังมีส่วนพิเศษของเขาเองไม่มากนักน้อย ตำรวจหน้า เข้าประจำหน้าที่ เมื่อพระมหากษัตริย์ทรงพิจารณาคดีด้วยพระองค์เองหรือรับคำอุทธรณ์ที่สำคัญๆ และตำรวจหน้าก็จะนำพระราชวินิจฉัยที่เกี่ยวกับเรื่องนั้นมาจัดการต่อไป เช่น ในเรื่องที่เกี่ยวข้องกับการลงโทษชายฉกรรจ์ที่เป็นผีพายในเรือพระที่นั่งก็ขึ้นอยู่กับตำรวจหน้าด้วย เพราะพวกนี้จะทำงานที่สำคัญมากเกี่ยวกับความปลอดภัยส่วนพระองค์ของพระมหากษัตริย์ ท้ายน้ำสูงสุดกรมเหล่านี้ก็มีหน้าที่

เกี่ยวกับพระราชพิธีในฐานะเป็นผู้ดูแลการสร้างประรำที่ประทับ และการสร้างพระเมรุ ขุนนางกรมนี้มีอำนาจที่จะเรียกร่องสิ่งของที่จำเป็นจากขุนนางของหัวเมืองต่าง ๆ ในเขตพระราชฐาน^{๑๓} กำเนิดของคำว่า ตำรวจ ได้พูดถึงในบทกวี ซึ่งเรากล่าวแล้วว่ากรมตำรวจวังสองกรมขึ้นอยู่กับกรมวัง ดูเหมือนว่ากรมนี้เป็นเพียงกรมเล็ก ๆ เมื่อเปรียบเทียบกับกรมอื่น เพราะผู้บังคับบัญชาของกรมนี้มีศักดิ์นาเพียง ๘๐๐ เท่านั้น และดูเหมือนจะแยกออกจากฝ่ายทหารในสมัยใดสมัยหนึ่ง โดยมาปฏิบัติงานอยู่ภายใต้การควบคุมของวังโดยตรง

ทหารของ กรมทนายเลือกหอก เป็นพวกนักมวยฝีมือดี พวกนี้มีหน้าที่เดินแท่นตามเสด็จใกล้ชิดพระมหากษัตริย์ เพื่อจับคนบ้นตามทางที่เสด็จผ่าน หรือป้องกันอันตรายที่ไม่จำเป็นถึงกับต้องใช้อาวุธ อย่างไรก็ตาม ในบางโอกาสพวกนี้จะถือหอกเหมือนกับตำรวจ ทหารของกรมนี้แตกต่างจากทหารในกรมของกองทัพราชสำนักตรงที่พวกนี้ใกล้ชิดกับพระมหากษัตริย์มากกว่า พวกนี้จะคุ้มครององค์พระมหากษัตริย์ ในยามปรกติพวกนี้ยังทำงานพลเรือน เช่น ดูแลสวนหลวงและสัตว์หลวงภายในพระราชวังและตำแหน่งหัวหน้าช่างฝีมือ เช่น ช่างไม้ที่ทำแพสำหรับพระราชพิธีลอยกระทง คนใน กรมคู่ชัก จะลงเรือสองลำ นำหน้าเรือพระที่นั่งเพื่อทำหน้าที่พิเศษในการคอยให้ความช่วยเหลือถ้าหากเกิดอันตรายจากเรือพระที่นั่งล่ม กรมอีกกรมหนึ่งของทหารในพระราชวัง คือ กรมล้อมพระราชวัง ซึ่งถือว่าเป็นหน้าที่ของทหารโดยตรง และเราอาจจะทักท้วงได้ว่าด้วยเหตุผลบางประการในสมัยใดสมัยหนึ่งที่ได้ย้ายกรมนี้มาจากฝ่ายทหารเช่นเดียวกับตำรวจวัง อย่างไรก็ตามฐานะที่สูงของกรมนี้เห็นได้จากผู้บังคับบัญชา คือ จางวาง มีศักดิ์นา ๕,๐๐๐ ซึ่งเท่าเทียมกับแม่ทัพชั้นที่สอง

กรมทหารอาสาต่างชาติที่สำคัญที่สุด คือ บรรดา กรมมอญทั้งหลาย ซึ่งเดิมมี เจ้าพระยามหาโยธา เป็นผู้บังคับบัญชา เป็นจางวาง มีศักดิ์นา ๓,๐๐๐ แต่กรมที่สำคัญนี้ก็ยกเลิกไปในกลางศตวรรษที่ ๑๙ เพื่อให้กรมมอญเหล่านี้ได้เข้ามาอยู่ในความรับผิดชอบของกลาโหมโดยตรง และเพื่อให้มีระเบียบวินัยทางด้านทหารมากขึ้น งานของกรมนี้ดูจะเหมือนกับงานของ กรมอาสา ของไทยดังบรรยายแล้วตอนต้น แต่เนื่องจากถิ่นเดิมของทหารพวกนี้คือพะโค ซึ่งอยู่ระหว่างเมืองหลวงของไทยและพม่า ฉะนั้น ทั้งไทยและพม่าจึงใช้พวกมอญเป็นพวกสอดแนมเมื่อทำสงครามกัน^{๑๔} ในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นดูเหมือนว่าทหารประจำการของไทย

ส่วนใหญ่จะเป็นคนมอญ เพราะการเป็นทหารมีผลให้พวกมอญอพยพได้รับที่ดินเป็นของตนเอง ได้รับอนุญาตให้อยู่ในไทยได้ เนื่องจากคนไทยในสมัยนั้นรังเกียจการเป็นทหาร เพราะฉะนั้น จึงมีความจำเป็นที่จะต้องรับพวกมอญเข้ามาเป็นทหารมากขึ้น และอาจจะเป็นไปได้ว่ากองทัพที่น้อย ๆ ขยายเป็นกองทัพของชาติที่ยิ่งใหญ่ที่สุดในบั้นปลาย สำหรับคนเชื้อสายโปรตุเกสที่ชำนาญในการยิงปืน (ฝรั่งแม่นปืน) และ พวกอาสาจาม ที่ใช้ในการยกทัพเรือเพราะพื้นเพเดิมของพวกนี้อยู่ใกล้ทะเล กองทหารพวกนี้ก็อยู่ภายใต้บังคับบัญชาของกลาโหมโดยตรง พวกฝรั่งแม่นปืนเดิมเป็นพวกนักผจญภัยชาวโปรตุเกส ซึ่งเราทราบว่ามีสมเด็จพระนเรศวรมหาราชได้ทรงตั้งทหารรักษาพระองค์ขึ้นในปี ค.ศ. ๑๕๓๘ (พ.ศ. ๒๐๘๑) ทหารรักษาพระองค์นี้เป็นทหารโปรตุเกสจำนวน ๑๒๐ คนที่เข้ามาสอนคนไทยให้รู้จักทำปืนคาบศิลา^{๑๕} อาจจะเป็นสมัยนั้นเช่นเดียวกันที่ได้เลือกชาวโปรตุเกสที่ชำนาญตั้งเป็นกองทหารปืนใหญ่ขึ้น แต่ทหารปืนใหญ่มิได้แยกออกจากกรมทหารราบ และกรมทหารราบจำนวนมาก เช่น กรมตำรวจ ก็มีปืนใหญ่อยู่สองสามกระบอกซึ่งทหารแม่นปืนของไทยใช้อยู่ ศิลปะในการทำปืนใหญ่อาจจะเข้ามาในไทยโดยการแนะนำจากชาวยุโรปในศตวรรษที่ ๑๖ แม้ว่าในวรรณคดีไทยจะมีหลักฐานแสดงว่าคนไทยรู้จักใช้ปืนมาตั้งแต่สมัยโบราณแล้วก็ตาม ปรากฏว่ามีกร้างชาวต่างชาติมาเป็นกองสอดแนม ส่งไปตามเขตชายแดนพระราชอาณาจักรด้วยจุดมุ่งหมายเพื่อสืบหาข่าวความเคลื่อนไหวของศัตรู^{๑๖} อาจจะกล่าวได้ว่ามีอีกวิธีหนึ่งที่จะได้รับข่าวเกี่ยวกับศัตรูซึ่งทั้งฝ่ายไทยและพม่าต่างก็ใช้ คือ ให้เชลยที่มีความรู้เล่ารายงานมาอย่างละเอียดดังที่คนไทยเรียกว่าเป็น คำให้การ ซึ่งจะชี้แจงทั้งรายละเอียดเกี่ยวกับความเข้มแข็งและการแจกจ่ายกำลังของข้าศึก และยังบอกเรื่องราวเกี่ยวกับประวัติศาสตร์ การปกครอง การเก็บภาษี ฯลฯ คำให้การเหล่านี้บางชิ้นยังคงเหลืออยู่และมีคุณค่าทางประวัติศาสตร์อย่างยิ่ง

สมเด็จพระเอกาทศรถได้ตั้งกองทหารญี่ปุ่นรักษาพระองค์ขึ้น แต่เราทราบว่าในปี ค.ศ. ๑๖๓๒ (พ.ศ. ๒๑๗๕) ชาวญี่ปุ่นทั้งหมดถูกประหารชีวิตและถูกขับไล่ออกจากอยุธยาในรัชสมัยสมเด็จพระเจ้าปราสาททอง เพราะทรงเกรงอันตรายจากทหารญี่ปุ่น ใน พระอภัยการศักดินาทหาร กล่าวว่า กรมอาสาญี่ปุ่น ยังคงมีอยู่ แต่มีความสำคัญน้อยลง ซึ่งเห็นได้จากที่ผู้บังคับบัญชาของกรมนี้มีศักดินาเพียง ๑,๐๐๐ เท่านั้น ปรากฏว่าคนในกรมนี้ทำหน้าที่ในโอกาสที่มีพระราชพิธีต่าง ๆ เท่านั้น เช่น

พระราชพิธีปลงพระศพ เช่นเดียวกับกรมอื่นๆ ที่มีฐานะต่ำกว่า เช่น กรมแตงส้ม กรมกลองชนะ ทหารฝึกหัดแบบยุโรป กรมเหล่านี้บางที่อาจจะประกอบด้วยทหารเกณฑ์ของไทยซึ่งอยู่ในกองทหารอาสาต่างชาติ

รัชกาลที่ ๕ ทรงเสนอ^{๑๖} ว่า กรมช่างสิบหมู่ อาจจะจัดอยู่ในฝ่ายทหาร เพราะงานของกรมนี้แต่เดิมเป็นงานของทหาร ซึ่งเหมือนกับการทำงานของวิศวกรสมัยใหม่ แต่ในราวศตวรรษที่ ๑๗ หรือ ๑๘ กรมนี้ก็เปลี่ยนมาทำงานของพลเรือน โดยสิ้นเชิง และแยกออกจากการบังคับบัญชาของกลาโหมเนื่องจากการแบ่งกรมนี้ ออกไปอยู่ภายใต้การควบคุมของหัวหน้าชั้นรองๆ ลงมา โดยขึ้นตรงต่อพระมหากษัตริย์ ลักษณะการทำงานแบบทหารของกรมช่างนั้น แต่เดิมน่าจะเกี่ยวกับการสร้างป้อมปราการและสร้างโรงพระแสงอย่างไม่ต้องสงสัย แต่ในยามที่ประเทศมีความสงบในช่วงร้อยปีก่อนจะเสียกรุงศรีอยุธยา ประกอบกับมีความฟุ่มเฟือยมากขึ้น และการส่งเสริมศิลปะก็ช่วยเร่งเร้าให้เกิดการเปลี่ยนช่างทหารมาเป็นช่างฝีมือที่มีความชำนาญในการสร้างและตกแต่งพระราชวังและวัดในเมืองหลวงไปโดยปริยาย เราพบว่าใน พระไอยการศักดิ์นาทหาร ระบุกรมช่างสิบกรม โดยแบ่งออกเป็นกรมฝ่ายซ้ายและขวาดังต่อไปนี้คือ ช่างเขียน ช่างแกะ ช่างสลัก ช่างกลึง ช่างหล่อ ช่างปั้น ช่างหุ่น ช่างรัก ช่างบุ และ ช่างปูน** กรมเหล่านี้ตั้งที่อยู่ภายใต้เจ้ากรมซึ่งมีศักดิ์นาต่างกันตั้งแต่ ๘๐๐ ลงไปถึง ๓๐๐ เมื่อเทียบเคียงตำแหน่งที่ต่ำของหัวหน้ากรมเหล่านี้ ก็แสดงให้เห็นว่าพวกช่างและนักดนตรีนั้นเหมือนกันตรงที่ไม่ได้รับเกียรติหรือได้รับการยกย่องสูงนัก แม้ว่าจะมีความต้องการให้คนพวกนี้มาทำงานในพระราชวังมากก็ตาม ลาลูแบร์^{๑๗} ตั้งข้อสังเกตว่า ไม่มีใครกล้าจะแสดงตนว่าเด่นในศิลปะใด ๆ เพราะเกรงว่าจะถูกบังคับให้ทำงาน ซึ่งมีใช้ทำงานให้รัฐบาลเพียงแค่หกเดือนตามกฎหมายเท่านั้น แต่ยังคงทำงานไปตลอดเวลาและโดยมิได้รับค่าจ้างด้วย “และโดยเหตุที่บรรดาเลกทั้งหลายถูกจ่ายให้ไปทำงานฉิบาตะ ทุกคนจึงต้องชวนขวยฝักปรี้อตนาให้รู้จักทำงานเป็นอย่างไรนั้นคิดอย่างนี้หน่อยพอให้หลังพัน หวายเท่านั้น แต่ก็ไม่มีใครอยากจะทำให้ดีเกินไป เพราะภาระจำยอมต้องกระทำตลอดไปนั้นแลคือบาเหน็จของการทำงานที่มีฝีมือ ชาวสยามจึงไม่รู้งานและไม่ประสงค์จะรู้งานอย่างอื่น นอกจากงานอันตนถูกใช้ให้ทำจำเจอยู่เท่านั้น เขาไม่เดือดร้อนใจอะไรเลยแม้จะใช้ลูกมือชาวสยามสัก ๕๐๐ คนระดมการทำงานอยู่ตั้งหลายเดือนโดยที่ชาวยุโรปสักหีบมือเดียวซึ่งได้รับค่าแรงดีอาจทำให้เสร็จได้ภายในไม่

กัวัน**** หนึ่ง ชื่อของกรมช่างเหล่านี้รวมกันเรียกเป็นภาษาไทยว่า กรมช่างสิบหมู่ แสดงให้เห็นได้อย่างชัดเจนว่า กรมเหล่านี้เดิมเป็นเพียงแค่ หมู่ ของกรมช่างเท่านั้น บางทีอาจจะอยู่ภายใต้การควบคุมของเจ้ากรมหรืออาจวางตำแหน่งที่สูงพอควร อันเป็นผลมาจากการเปลี่ยนแปลงให้วิจิตรพิสดารมากขึ้นในภายหลังดังได้กล่าวแล้ว หมู่เหล่านี้จะขึ้นมาเป็นกรมต่าง ๆ อยู่ภายใต้การควบคุมของหัวหน้าที่แยกกันรับผิดชอบโดยตรงต่อพระมหากษัตริย์ อย่างไรก็ตาม ความสะดวกที่ผู้มีมือที่ไม่ประสพผลสำเร็จมากนัก แม้จะเปลี่ยนรูปมาเป็นกรมช่างทหารแล้วก็ตาม ในเวลานั้นกรมอื่น ๆ ของพวกช่างก็ได้เปลี่ยนมาอยู่ภายใต้กรมต่าง ๆ ของฝ่ายพลเรือนด้วย เช่น กรมวังและมหาดไทยดังที่เราได้ทราบมาแล้ว

เมื่อมีการรวมกรมช่างและกรมต่าง ๆ ในฝ่ายทหาร อย่างเช่นตำรวจวังและกรมล้อมพระราชวังเข้ามาอยู่ในฝ่ายพลเรือน ซึ่งแสดงให้เห็นถึงแนวโน้มดังที่เราสังเกตเห็นจากการบริหารด้านอื่น ๆ มาแล้วว่า การแบ่งแยกหน้าที่ได้หมดไป ดังนั้นองค์การทางทหารก็มีแนวโน้มดังกล่าวเช่นกัน เพราะในเวลาต่อมาฝ่ายพลเรือนเริ่มเข้ามาควบคุมกองทัพบางกองซึ่งทำหน้าที่เป็นแกนกลางของกองทัพในยามสงคราม เพราะความแตกต่างระหว่างทหารและพลเรือนได้ยกเลิกไป และชายฉกรรจ์ทุกคนต้องเข้ามาร่วมในการรบด้วย โดยไม่เลือกว่าอยู่ฝ่ายใด จะเห็นได้ว่า เมื่อถึงสมัยที่ระบบนี้เสื่อมลงนั้น เป็นการยากที่จะเกณฑ์คนมาทำหน้าที่ทางฝ่ายทหาร แม้ว่าจะมีการบังคับให้คนทุกคนต้องมาเป็นทหารในยามสงครามก็ตาม แต่คนไทยก็ชอบจ่ายเงินแทนการเป็นทหาร ซึ่งอันที่จริงรัฐบาลก็ยินดียิ่งที่จะรับเงินมากกว่า ด้วยเหตุนี้กรมที่ตั้งขึ้นใหม่ส่วนใหญ่จึงเป็นกรมของเชลยญวนหรือลาว หรือพวกอพยพที่เรียกว่า อาสาญวน และ อาสาลาว ถ้าเป็นกรมทหารของไทยที่ตั้งขึ้นโดยปกติแล้ว ทหารที่ประจำกรมก็มักจะเป็นคนที่เคยอยู่ในสังกัดของขุนนางหรือเจ้าที่สิ้นชีวิตไปแล้ว จึงมีผลให้ฐานะของคนเหล่านี้ตกลงมาเป็นไพร่หลวงธรรมดา และเมื่อไม่มีกรม คนพวกนี้ก็ถูกบังคับให้เป็นทหาร ซึ่งเรียกว่า อาสาใหม่ อยู่ภายใต้กรมฝ่ายปกครองของพลเรือน

ก่อนการเปลี่ยนแปลงในสมัยสมเด็จพระเพทราชาในปี ค.ศ. ๑๖๙๑ (พ.ศ. ๒๒๓๔) การระดมพลของไทยในยามสงครามมีวิธีการดังต่อไปนี้ คือ เมื่อศัตรูบุกรุกเข้ามา พระมหากษัตริย์จะเรียกประชุมบรรดาเจ้าและเสนาบดีและแต่งตั้งแม่ทัพต่าง ๆ ให้ทำงานภายใต้การบังคับบัญชาสูงสุดของกลาโหม ซึ่งเป็นขุนนางที่เหมาะสม

กับตำแหน่งนี้ แม้ว่าความจริงแล้ว พระมหากษัตริย์อาจจะแต่งตั้งบุคคลใดให้เป็นแม่ทัพก็ได้^{๑๙} ชุมนางจะเกณฑ์ชายฉกรรจ์ในเขตดวงราชธานีไม่ว่าจะอยู่ฝ่ายพลเรือนหรือทหารให้เข้ามารวมกับกองทัพที่เมืองหลวง กลาโหมอาจจะส่งอาวุธและเครื่องมือมาให้ ส่วน นา จะเป็นผู้จัดส่งเสบียงอาหาร เป็นธรรมเนียมที่จะจัดกำลังเหล่านี้ออกเป็นสามกองทัพ กล่าวคือ กองทัพหน้าอยู่ภายใต้การบังคับบัญชาของวังหน้า กองทัพใหญ่หรือกองทัพหลวงอยู่ภายใต้การบังคับบัญชาของพระมหากษัตริย์ และกองทัพหลังจะอยู่ภายใต้การบังคับบัญชาของวังหลัง กล่าวกันว่า กองทัพที่ดีที่สุดของฝ่ายทหารรวมทั้งกองทหารอาสาจะอยู่ในกองทัพหลวง เพื่อห้อมล้อมพระมหากษัตริย์ที่ศูนย์กลางและถวายความคุ้มครองพระองค์ ในทำนองเดียวกันกองทัพหน้าและกองทัพหลังก็จะมีไพร่ที่เลือกสรรแล้วเป็นหน่วยรักษาความปลอดภัยให้แก่ตัววังหน้าและวังหลัง กองทัพของหัวเมืองชั้นเอก โท ตรี จะยกทัพเป็นอิสระภายใต้บังคับบัญชาของเจ้าเมืองนั้น ๆ และอยู่ภายใต้คำสั่งของกลาโหม ซึ่งอาจจะให้จัดการกันเองหรือรวมกับกองทัพใหญ่ที่เมืองหลวง^{๒๐} อาจจะเป็นไปได้อย่างที่วันวลิต^{๒๑} ประมาณว่า ในสมัยสมเด็จพระเจ้าปราสาททองนั้น แม้จะมีทหารที่ทำงานจริง ๆ อยู่น้อย แต่ภายในสองวันก็จะเรียกทหารเพิ่มจาก ๖๐,๐๐๐ คนมาเป็น ๘๐,๐๐๐ คนได้ในยามสงครามก็มักจะไม่เกณฑ์คนมากกว่า ๑๐๐,๐๐๐ คน และโดยปกติแล้วก็เกณฑ์มาเป็นทหารในกองทัพเพียง ๒๐,๐๐๐ ถึง ๖๐,๐๐๐ คนเท่านั้น ส่วนช้างศึกก็มีมากกว่า ๓,๐๐๐ เชือก ตาม พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา กล่าวว่า ในรัชสมัยสมเด็จพระนเรศวรมีการเกณฑ์คนเข้ามาร่วมในกองทัพถึง ๑๐๐,๐๐๐ อยู่บ่อยครั้ง และเมื่อกองทัพไทยยกไปตีกัมพูชาในปี ค.ศ. ๑๕๘๑ (พ.ศ. ๒๑๒๔) กองทัพไทยมีทหารถึง ๑๕๐,๐๐๐ คน มีช้าง ๘๐๐ เชือก และมีม้าอีก ๑,๘๐๐ ตัว^{๒๒}

ในเวลาต่อมา เราได้ทราบว่า เป็นธรรมเนียมของพระมหากษัตริย์เมื่อเกิดสงครามขึ้นก็จะทรงเรียกกษัตริย์เจ้า เสนาบดี และขุนนางชั้นสูงเข้ามา และแต่งตั้งให้คนพวกนี้เป็นแม่ทัพไปบังคับบัญชากองทัพต่าง ๆ ส่วนพระองค์เองอาจจะบังคับบัญชาทัพหลวง ด้วยเหตุนี้แม่ทัพทั้งหลายและขุนนางอื่น ๆ ก็จะรวบรวมชายฉกรรจ์ในกรมของตนตามจำนวนต้องการที่เข้ามาทันที โดยปกติ มหาดไทยจะบังคับบัญชากองทัพซึ่งได้มาจากการรวบรวมชายฉกรรจ์ในหัวเมืองทางภาคเหนือ กองทัพแต่ละกองจะมีเจ้าเมืองเป็นผู้บังคับบัญชา ในทำนองเดียวกันกลาโหมก็จะบังคับบัญชากองทัพที่รวบรวมคนมาจากหัวเมืองภาคใต้ แต่ถ้าเกิดสถานการณ์ใด ๆ ที่ต้อง

การกำลังทหาร ก็จะมีการส่งกองทัพจากหัวเมืองฝ่ายกลาโหมมารวมกับกองทัพฝ่ายอื่นได้ หรือกองทัพฝ่ายกลาโหมอาจจะถูกแบ่งออกเป็นหลาย ๆ ทပ်ก็ได้ ดังนั้น กองทัพบางกองจึงอาจจะถูกส่งไปรวมกับกองทัพของพระมหากษัตริย์ ซึ่งประกอบด้วยกองทัพทหารในราชสำนัก และกองทัพเกณฑ์จากดินแดนใกล้เคียงเมืองหลวง หรือเสนาบดีท่านอื่น ๆ เช่น เจ้าพระยาযมะราช ก็อาจจะได้รับคำสั่งให้บังคับบัญชา กองทัพที่ประกอบด้วยคนในกรมของตนเองรวมทั้งพวกตำรวจ พัสดี และกองทัพจากหัวเมืองต่าง ๆ ด้วย ตัวอย่างที่เห็นได้ชัดคือ เมื่อคราวไทยยกกองทัพไปตีทวาย ในปี ค.ศ. ๑๗๘๗ (พ.ศ. ๒๒๓๐) มีหลักฐานระบุว่าจำนวนกำลังของไทยมีอยู่ประมาณ ๒๓,๐๐๐ คน แบ่งออกเป็นห้ากองทัพ กองทัพแรกที่ระวังหน้าอยู่ภายใต้บังคับบัญชาของมหาตไทย ประกอบด้วยชายฉกรรจ์ ๕,๐๐๐ คน กองทัพระวังหน้า กองที่สองอยู่ภายใต้บังคับบัญชาของมหาตไทย ประกอบด้วยชายฉกรรจ์ ๓,๐๐๐ คน กองทัพระวังหน้า กองที่สาม อยู่ภายใต้บังคับบัญชาของเมือง ประกอบด้วยชายฉกรรจ์ ๓,๐๐๐ คน กองทัพหลวงประกอบด้วยชายฉกรรจ์ ๑๐,๐๐๐ คน ภายใต้บังคับบัญชาของรัชกาลที่ ๑ และกองทัพระวังหลังอยู่ภายใต้บังคับบัญชาของพระเจ้าหลานเธอ ประกอบด้วยชายฉกรรจ์ระหว่าง ๒,๐๐๐—๓,๐๐๐ คน^{๒๓} ซึ่งจำนวนคนดังกล่าวนี้ย่อมผิดปรกติ เหตุผลประการหนึ่ง เพราะประเทศอยู่ในสภาพที่ขาดแคลนกำลังคนภายหลังทำสงครามกับพม่า และเหตุผลอีกประการหนึ่ง อาจจะเป็นเพราะก่อนหน้านั้นมีการจัดกองทัพภายใต้การบังคับบัญชาของเจ้าองค์หนึ่ง ซึ่งมีกำลังคนถึง ๖๐,๐๐๐ คน ออกไปปราบทัพใหญ่ของพม่าทางเหนือ

สำหรับเรื่องศิลปะการทำสงครามของไทยนั้น จะไม่ขอกล่าวถึงอย่างละเอียดในหนังสือเล่มนี้ แต่ความคิดบางประการเกี่ยวกับเรื่องนี้ แสดงให้เห็นลักษณะทั่วไปที่สัมพันธ์กับลักษณะอื่น ๆ ทางสังคมได้ คนไทยเป็นพวกที่ชอบสงครามพอประมาณมาตั้งแต่แรกแล้ว ดังจะเห็นได้จากการที่สามารถมีชัยชนะเหนือเขมรแล้วตั้งตัวเป็นอิสระ**** และคนไทยสามารถขยายอำนาจไปครอบคลุมอาณาเขตของเพื่อนบ้านที่อ่อนแอกว่าทั้งทางเหนือและทางใต้ไว้ได้ แต่แม้คนไทยจะพัฒนาวิธีการรวบรวมกำลังคน และรับแนวความคิดของอินเดียในเรื่องยุทธวิธีในการรบมาจากอารยธรรมเขมรหลังจากปีที่ดินนครรมได้แล้ว แต่สิ่งเหล่านี้ก็ไม่ได้ทำให้คนไทยสูญเสียวิญญานในการต่อสู้ของนักรบไทยโบราณ ความสูญเสียนี้เพียงเกิดขึ้นเนื่องจากไทยอยู่ในสภาพที่มีความสงบสุขและความมั่นคงปลอดภัยมาเป็นเวลานานกว่าศต-

วรรษ ดังนั้น คนไทยจึงไม่สามารถจะต่อต้านอำนาจของพม่า ซึ่งมีอำนาจมากขึ้น เพราะมีผู้นำที่มีความสามารถเป็นแม่ทัพ และในปี ค.ศ. ๑๕๔๙ (พ.ศ. ๒๐๙๒) อยุธยา ก็พ้นจากการยึดครองของพม่า เพราะกองทัพพม่าที่ล้อมอยู่นั้นขาดเสบียงอาหาร จึงถอยหนีกลับไป ด้วยเหตุนี้ สมเด็จพระมหาจักรพรรดิจึงทรง ได้จัดการป้องกัน พระราชอาณาเขตให้เข้มแข็งขึ้น โดยการสร้างกำแพงรอบอยุธยา เป็นกำแพงอิฐ แทนกำแพงดินที่เคยมีมาตั้งแต่เริ่มสร้างอยุธยาในปี ค.ศ. ๑๓๕๐ (พ.ศ. ๑๘๙๓) ขุดคลองชั้นนอกเพิ่มเติมจากที่มีอยู่ และริ้วแนวบ้อมตามเมืองชายแดนที่ยากแก่การ รักษา และข้าศึกมักจะใช้เป็นที่มั่น^{๒๔} เกือบ ๑๔๐ ปีต่อมา ลาลูแบร์ได้ตั้งข้อสังเกตว่า^{๒๕} ก่อนที่คนไทยจะได้รับยุทธวิธีจากฝรั่งเศส คนไทยไม่พยายามสร้างบ้อม เป็นแนวป้องกันที่แข็งแรงในบริเวณนอก ๆ ออกไป เพราะเกรงว่าจะสูญเสียที่มั่น และไม่สามารถจะตีกลับคืนมาได้ อีก สมเด็จพระมหาจักรพรรดิยังได้ส่งขุนนางไป พัฒนาประสิทธิภาพของการระดมพล โดยจดทะเบียนคนในเขตราชธานีให้ได้มากขึ้น ชายฉกรรจ์จากเขตนี้อาจจะถูกเรียกเข้ามาพร้อมกับกองทัพหลวงในเมืองหลวง เนื่องจากพวกนี้จะเที่ยวเวรอันไปทำมาหากินไกล ๆ จึงไม่สามารถจะเรียกคนพวกนี้ เข้ามาทำงานได้ในยามสงคราม สมเด็จพระมหาจักรพรรดิทรงแก้ไขเรื่องนี้ด้วยการ ดึงหัวเมืองอีกสามเมืองมาอยู่ภายในพระราชธานี ดังนั้น อาณาเขตและจำนวนคนจึง เพิ่มมากขึ้น^{๒๖}

น่าเสียดายที่การปฏิรูปนี้ไม่ได้ผลใด ๆ เลย เพราะในปี ค.ศ. ๑๕๖๙ (พ.ศ. ๒๑๑๒) อยุธยาเสียแก่พม่าเป็นครั้งแรก จากนั้นอยุธยาที่ต้องการพระมหากษัตริย์ที่เป็นวีรบุรุษผู้มีความสามารถ ดังเช่น สมเด็จพระนเรศวร เพื่อกู้เอกราชของไทยคืน มา พระองค์ทรงประกาศเอกราชในปี ค.ศ. ๑๕๘๔ (พ.ศ. ๒๑๒๗) ในขณะที่ยังทรง เป็นองค์รัชทายาท ในช่วงรัชสมัยของพระองค์ตลอด ๑๕ ปี (ค.ศ. ๑๕๙๐-๑๖๐๕ หรือ พ.ศ. ๒๑๓๓-๒๑๔๘) นั้น พระองค์ทรงได้รับความสำเร็จด้วยชัยชนะจากการ ทำสงครามหลายครั้ง และได้ทรงรวบรวมดินแดนที่ตีได้ไว้ในอำนาจให้มั่นคงขึ้น ดังนั้น ไทยจึงอยู่ในยุคที่รุ่งเรืองและเข้มแข็งอย่างไม่เคยเป็นมาก่อน พระองค์ทรงได้รับความสำเร็จทางการทหาร โดยตระหนักว่ายุทธวิธีที่หัวนายตั้งที่บรรพบุรุษของ ไทยเคยใช้ชนะเขมรมาก่อนนั้นจะนำมาใช้ในการรบกับพม่าไม่ได้อีกแล้ว พระองค์ จึงทรงใช้ยุทธวิธีใหม่คือ การรบแบบกองโจร การล่อให้ข้าศึกติดตามโดยการแกล้ง

ล่าถอย การจู่โจมโดยกะทันหัน และการหลีกเลี่ยงการเสี่ยงโจมตีโดยไม่จำเป็น แม้ว่าวิธีการนี้จะยอดเยี่ยมเมื่อมีแม่ทัพที่กล้าหาญและมีความชำนาญในการรบ แต่วิธีนี้ก็ให้โทษแก่คนไทยเมื่อมีผู้นำที่ไร้ความสามารถ เรื่องนี้พิสูจน์ได้เพียงไม่กี่ปีต่อมา หลังจากที่สมเด็จพระนเรศวรเสด็จสวรรคตแล้ว และเมื่อประกอบกับความฟุ่มเฟือย ความประมาทในเรื่องความมั่นคง และการใช้เงินแทนการเกณฑ์แรงงาน ในที่สุดก็นำไปสู่การเสียกรุงอยุธยาให้แก่พม่าอีกในปี ค.ศ. ๑๗๖๗ (พ.ศ. ๒๓๑๐)

กล่าวโดยทั่วไปแล้ว สงครามมักจะเกิดขึ้นในฤดูแล้งเมื่อหนทางและทางเดินแห้งและมีอาหารอุดมสมบูรณ์ การตั้งค่าย การโจมตีที่มั่นของข้าศึก และการกระทำที่สำคัญทุก ๆ อย่างจะเริ่มกระทำหลังจากประชุมปรึกษาบรรดาโหรซึ่งร่วมอยู่ในกองทัพแล้วเท่านั้น และโหรก็จะถูกลงโทษถ้าทำนายผิดพลาด บางทีกรมนามักจะส่งเสบียงอาหารจากเมืองหลวงมาให้กองทัพได้เพียงสองสามวันเท่านั้น หลังจากที่ได้รับเสบียงอาหารหมดแล้วกองทัพก็จะพึ่งอาหารตามหัวเมืองที่ผ่านไป ข้าหลวงหัวเมืองจะได้รับคำสั่งให้เรียกเกณฑ์ข้าว วั วัว ควาย จากทุกบ้านเมือง และนอกจากบรรดาชายฉกรรจ์ที่ถูกเกณฑ์เข้ามาแล้ว พวกผู้หญิงและเด็กก็จะถูกเกณฑ์ให้ขนข้าวปลาแห้ง และผลไม้ โดยขุนนางหัวเมืองจะคอยดูแลนำไปส่งให้ที่ค่ายของกองทัพ การบังคับเกณฑ์เช่นนี้ทำได้โดยดูจากบัญชีของสัสดี ซึ่งการกระทำเช่นนี้ผู้คนมักจะได้รับความเสียหายล้มจมมากกว่าที่ถูกกองทัพข้าศึกเข้าปล้นเสียอีก^{๒๗} แม้ว่าข้าหลวงหัวเมืองจะต้องรวบรวมผู้คนเพื่อช่วยกันต่อต้านข้าศึกในกรณีที่ถูกโจมตี^{๒๘} แต่ก็เป็นที่ธรรมดาว่าจะไม่พยายามป้องกันอาณาเขตกันอย่างเคร่งครัดนัก แต่จะอพยพคนในหัวเมืองที่ถูกโจมตีออกไปแล้วเผาบ้านเรือนเสีย จะมีการรวบรวมกองทัพตั้งอยู่ใกล้ชายแดนขนาดใช้เวลาเดินทางได้ในหนึ่งสัปดาห์ กองทัพจะเข้าปล้นและทำลายทุกสิ่งทุกอย่างในดินแดนของข้าศึกโดยให้ทหารบุกเข้าไปจับเชลยทั้งหมดมาเป็นทาส แต่ผู้ที่เก็บงำเอาสิ่งของที่ได้จากสงครามโดยไม่ส่งไปยังกรมพระคลังนั้นจะถูกลงโทษ^{๒๙} มีกฎหมายเกี่ยวกับสงครามอยู่สองสามข้อด้วยกัน คือ มีการคุมครองชีวิตทูต มีการใช้เล่ห์เหลี่ยมโดยแกล้งยอมแพ้ และในยามที่ทำสงครามกันจะไม่มีการไว้ชีวิตผู้หญิง เด็ก คนแก่ หรือคนทุพพลภาพใด ๆ เลย และในบางครั้งก็จะใช้วิธีการที่โหดเหี้ยมมาก

พระโยชการลักษณะกะบฏศึก กล่าวถึงการกบฏและอาชญากรรมที่ร้ายแรง

ต่อรัฐ ซึ่งความผิดเช่นนี้จะถูกลงโทษอย่างรุนแรง โดยจะทำให้ตายอย่างช้า ๆ หลายวิธีด้วยกันรวมทั้งการบริษัทธิ์ การลงโทษนั้นมักจะรวมไปถึงครอบครัวของพวกกบฏด้วย อาชญากรรมและการกบฏรวมทั้งการทรยศต่อพระมหากษัตริย์ การพยายามลอบวางยาพิษหรือฆ่าพระมหากษัตริย์ หรือการขับไล่พระมหากษัตริย์ออกนอกประเทศ การให้ความช่วยเหลือหรือเป็นคนสอดแนมให้ข้าศึกเข้ามายังพระราชอาณาจักรและการให้รายละเอียดแก่ข้าศึก (มาตรา ๑, ๑๐ และ ๑๒) การไม่ฟ้องร้องคนที่ทำผิดหรือกำลังจะทำผิดทางอาญาต่าง ๆ หรือการเขียนหรือสมรู้ร่วมคิดกับคนอื่นในการเขียนจดหมายลับที่เป็นอันตรายและไม่ได้รายงานเรื่องนี้ (มาตรา ๒ และ ๓) การส่งเสบียงอาหารออกไปช่วยเหลือข้าศึก (มาตรา ๑๓) สำหรับบุคคลที่ทำหน้าที่รายงานถึงเสนาบดีหรือขุนนางว่ามีผู้มุ่งจะก่อกบฏต่อพระมหากษัตริย์ก็จะได้รับความดีความชอบและได้เลื่อนตำแหน่ง (มาตรา ๔) แต่ผู้ทำความผิดเกี่ยวกับการกบฏอาจจะได้รับอภัยโทษ ถ้าหากผู้นั้นเคยรับใช้ประเทศชาติมาก่อน (มาตรา ๑)

กฎหมายลักษณะเดียวกันนี้ยังเกี่ยวกับเรื่องผลประโยชน์ทางด้านทหารโดยตรง คือ ถ้าหากหัวเมืองถูกโจมตี ขุนนางในหัวเมืองนั้นก็จะต้องจัดกำลังสู้รบและพยายามขับไล่ข้าศึกให้ถึงที่สุดเท่าที่จะทำได้ และถ้าทำได้สำเร็จก็จะได้รับความดีความชอบ (มาตรา ๗) แต่ถ้าไม่สามารถรวบรวมคนมาต่อสู้ได้ก็จะถูกลงโทษถึงตาย ขุนนางที่ไม่ออกไปรบข้าศึกหรือหลบซ่อน หรือไปเข้าข้างฝ่ายศัตรูจะถูกลงโทษในลักษณะเดียวกัน (มาตรา ๑๔) พระโอยการลักษณะกบฏศึก นี้ยังมีเรื่องการลงโทษคนที่หนีทัพ พวกพลข้างที่ตามแม่ทัพไม่ทันในการรบและหนี ผู้ที่ไม่รักษาข้างและมาให้ปลอดภัย ทหารยามที่หลับเมื่อเฝ้ายามและถูกขุนนางชั้นสูงกว่าจับได้ ผู้ที่ขโมยเครื่องใช้และเครื่องมือทางทหาร ความผิดเหล่านี้จะมีโทษถึงตาย แม้ว่าจะมีการลงโทษอย่างรุนแรงต่อผู้ละเลยหน้าที่ก็ตาม แต่ก็จะมีความดีความชอบอย่างงดงามให้แก่ผู้ที่แสดงความสามารถในการรบ ขุนนางจะได้รับเลื่อนตำแหน่งให้สูงขึ้นและได้รับพระราชทานความดีความชอบด้วยการประดับเครื่องยศ และครอบครัวของผู้นั้นจะได้รับเลี้ยงดูจากรัฐบาล แม้แต่ทหารสามัญก็ได้เลื่อนตำแหน่งเป็นขุนนางและได้รับเครื่องยศ ขุนนางจะได้รับความดีความชอบถ้าหากว่าในยามสงครามเขาสามารถเก็บภาษีได้สำเร็จ และนำมาส่งให้ท้องพระคลังหลวงได้

ลาลูแบร์ให้รายละเอียดที่มีคุณค่าเกี่ยวกับสภาพกองทัพไทยในช่วงที่มีความเสื่อมอย่างมาก โดยกล่าวมาจนถึงปลายรัชสมัยสมเด็จพระนารายณ์ ว่าพระมหากษัตริย์ไทยทรงมีทหารที่มีอาวุธประจำอยู่เพียง ๒๐๐ - ๓๐๐ คนเท่านั้น จึงเป็นเหตุให้พระองค์ทรงอนุญาตให้กองทหารฝรั่งเศสเข้ามาตั้งในไทย เลยทำให้พวกวิศวกรได้เข้ามาในไทยด้วย วิศวกรเหล่านี้เข้ามาสร้างป้อมปราการและเข้ามาสร้างศิลปะที่ชาวไทยเองจะเลยไปเกือบหมดแล้ว ต่อไปนี้เป็นส่วนที่ตัดตอนมาจากบันทึกของลาลูแบร์

“โดยเหตุที่ชาวสยามไม่มีม้า (ก็มัวตั้ง ๒,๐๐๐ ตัว ที่มีผู้บอกข้าพเจ้าว่า สมเด็จพระเจ้ากรุงสยามทรงเลี้ยงไว้ไปอยู่เสียที่ไหนหมด) กองทัพบกของเขาจึงประกอบด้วยช้าง และกองทหารราบเดินด้วยเท้าเปล่าตามแบบพื้นประเทศและถืออาวุธเบา ๆ การบัญชาการรบกับการตั้งทัพเป็นดังนี้ ชาวสยามตั้งทัพเป็นสามแถว แต่ละแถวมี ๓ กองพันใหญ่ จัดเป็นรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัส และพระมหากษัตริย์หรือนายพลซึ่งพระองค์ทรงแต่งตั้งให้เป็นแม่ทัพถืออาญาสิทธิ์ต่างพระองค์นั้นอยู่ในกองพันกลาง อันประกอบด้วยกองทหารที่เก่งกล้าที่สุด แวดล้อมรักษาความปลอดภัยให้ตัวแม่ทัพรอง ๆ อันเป็นผู้บังคับกองพัน ก็ประจำอยู่กลางกองพันของตน ถ้ากองพันทั้ง ๙ มีพลทหารมากเกินไป ก็แบ่งซอยออกเป็นกองพันละ ๙ กองร้อยอีกชั้นหนึ่ง ส่วนวิธีจัดขบวนก็ทำนองเดียวกับตั้งทัพใหญ่นั้นเอง ในกองพันทั้ง ๙ นั้นข้างอยู่กองพันละ ๑๖ เชือกเรียงรายไว้เบื้องหลัง ชาวสยามเรียกว่า ข้างศึก ข้างแต่ละเชือกต่างก็มีสัปคับผูกธงชัยโดยเฉพาะของตน และแต่ละเชือกมีข้างพังติดไปด้วยอีก ๒ เชือก แต่ไม่ว่าจะเป็นข้างพังหรือข้างพลายก็มีคน ๓ คนถืออาวุธนั่งประจำหลังทุกเชือก นอกจากนี้กองพันนั้น ๆ ยังมีข้างสำหรับบรรทุกสัมภาระอีกด้วย....สำหรับปืนใหญ่นั้น หากท้องที่ใดขาดนั้นก็บรรทุกไปบนระแทะลากด้วยกระบือหรือโค ด้วยว่าหาพื้นฐานล้อเลื่อนไม่ ปืนใหญ่เป็นตัวเริ่มลงมือก่อน และถ้าปืนใหญ่มิได้ยิงกระหน่ำเรื่อยไปจนถึงขั้นแตกหักก็เพราะเข้าอยู่ในระยะประชิด ก็ต้องใช้ปืนยาวและธนูกันไว้ตามอาการที่ข้าพเจ้าได้กล่าวแล้วข้างต้น แต่ก็ได้ใจมตีกันอย่างดุเดือดอะไรนั้ แม้การตั้งรับก็ไม่มั่นคงอะไร จนกระทั่งเข้าชิดตัวถึงขั้นตลุมบอนกัน พวกเขาแตกกระจัดกระจายและหลบหนีเข้าป่าไป แต่โดยปกติแล้วก็รวบรวมกันเข้าเป็นหมวดหมู่ได้โดยง่ายเหมือนกันกับที่แตกพ่ายง่ายนั้นแล และถ้าในบางโอกาส เช่นในกรณีศึกบฏของพวกมากัสซาร์ (มักกะสัน) ครั้งหลังสุดนี้ เป็นต้น ซึ่งจำเป็นที่สุด

ที่จะต้องยืนหยัดตั้งมั่นอยู่ และจะยังมิให้พลทหารล่าถอยได้ก็โดยเอาตัวนายไปคุมอยู่ทางเบื้องหลังเพื่อประหารคนที่จะล่าหนีเสียเท่านั้น ..... ในการรบพุ่งกันชาวสยามหวังพึ่งกำลังช้างอยู่เป็นอันมาก มาตราว่าสัตว์จำพวกนี้ไม่มีบังเหียนผ่าปากและสายบังเหียนจะบังคับให้อยู่มือได้อย่างแน่นอนก็ตาม และมักจะหันกลับมาทำร้ายเจ้าของของมันเองเมื่อเจ็บเป็นบ้าเลือดขึ้นมา อนึ่ง ช้างนั้นกลัวไฟเป็นอย่างยิ่ง ดูไม่มีท่าจะให้คุ้นกับไฟได้เลย แม้กระนั้นชาวสยามก็ยังฝึกให้ช้างบรรทุกปืนไฟย่อมนๆ ขนาดยาวสัก ๓ ฟุตใช้กระสุนหนักราวลูกละ ๑ ปอนด์ไปบนหลัง ..... ส่วนการล้อมบ้อมค่ายของศัตรูนั้น ชาวสยามไม่มีความสามารถเอาเสียเลยทีเดียว โดยเหตุที่ไม่กล้าบุกเข้าไปประจันหน้ากับศัตรูในขณะที่อยู่ในที่แจ้ง ฉะนั้น ชาวสยามจึงไม่เคยโจมตีบ้อมค่ายหรือปราการเมืองใด ๆ อย่างซึ้งซังเต็มกำลังเลย ไม่ว่าบ้อมปราการนั้นจะแบบบางสักเพียงไหน จะทำได้ก็แต่กระบวนทรยศใช้กลอุบายล่อลวงซึ่งชาวสยามอยู่ข้างถนัดนัก หรือไม่ก็ด้วยความหิวโหย เมื่อพวกที่ถูกล้อมขาดเสบียงอาหารเท่านั้น ชาวสยามยิ่งอ่อนแอในทางทะเลหนักกว่าในทางบกเสียอีก”^{๓๐} ในช่วงสมัยเดียวกันแคว้นเวสก็ได้ออกข้อเสนอที่ตรงกัน ซึ่งให้ความกระจ่างเรื่องสภาพของกองทัพในช่วงที่เสื่อมนี้ว่า

“ปัจจุบันนี้มีทหารประจำการซึ่งได้รับการฝึกอย่างมีระเบียบอยู่ราว ๑๐๐ คนเศษเท่านั้น นอกนั้นก็เป็นที่ทหารเกณฑ์จากหัวเมืองต่าง ๆ ซึ่งจะนำไปรบหรือใช้งานอะไรก็ได้ตามที่รัฐเรียกร้อง ทหารคนหนึ่งจะสะพายเสบียงอาหารของตนไว้บนไหล่ข้างหนึ่งอีก ไหล่หนึ่ง สะพายอาวุธรบ รัฐเป็นผู้ออกเงินค่าและกระสุนให้ ปืนยาวกระบอกหนึ่งสำหรับพลทหาร ๔ หรือ ๕ คน และปืนใหญ่ ๕ หรือ ๖ กระบอกสำหรับทหารทั้งกองทัพ หมวกและโล่ของทหารทำด้วยหนังสัตว์ ดาบ หอก ซึ่งมีรูปพรรณคล้ายส้อมหรือขนิกสำหรับแทงปลา และลูกดอกลูกธนูนั้นต้องเสาะหากันมาเอง จำเป็นต้องใช้อะไรบ้างก็นำติดตัวเอาไป ความจริงก็มีระตะและข้างเป็นอันมากสำหรับใช้บรรทุกสิ่งของและเสบียง แต่นั้นสำหรับนายทหารเท่านั้นจึงจะเรียกเอาไปใช้ในกิจการต่างๆ ได้ ทุกๆ เย็นจะมีการติดตลาดในค่ายที่พักเพื่อขายเสบียงอาหารให้แก่ผู้ที่ขาดแคลน แต่โดยที่ขายด้วยราคาแพงลิบลัว พวกพลทหารที่จน ๆ ก็จำต้องเลือกซื้อเฉพาะที่จำเป็นเพื่อมิให้ออดตายเท่านั้น..... ขณะที่ดำเนินการสงคราม กองทัพจะไม่เดินทัพในเวลากลางคืนเป็นอันขาด พอตกคำก็จะตั้งค่าย ถ้ารู้ว่าอยู่ใกล้กับพวกข้าศึก ก็หลบไปซุ่มซ่อนอยู่ตามชัยภูมิที่คิดว่าตนได้เปรียบ แล้ว

ยังเป็นเต็งตังไปจนกระทั่งรุ่งสว่าง พร้อมกับโห่ร้องสนั่นครันครัน ทำทุกอย่างที่จะให้ข้าศึกเสียขวัญและคลายความห้าวหาญลงไป แต่จะไม่มีมีการเคลื่อนเข้าไปใกล้ให้เสียงอันตรายเลย นอกจากจะได้พิจารณาเห็นแล้วว่าตนมีกำลังเหนือกว่า คติของพวกเขาก็คือ จะไม่ทำการรบพุ่งขึ้นแตกหักเลยถ้าไม่จำเป็นจริง ๆ คอยแต่จับพวกข้าศึกเป็นเชลย และปล้นหมู่บ้านฝ่ายตรงข้ามเท่านั้น เขาไม่ค่อยชอบเห็นเลือดนักบ่อยครั้งที่เดียวที่เมื่อจะเข้าทำการรบพุ่ง เขาจะได้รับคำสั่งจากแม่ทัพว่ามีให้ฆ่าใครนอกจากว่าสุดท้ายจะหลีกเลี่ยงมิให้ข้าศึกฆ่าตัวเขาให้ได้แล้วเท่านั้น ฉะนั้นจึงน้อยนักเมื่อรบกันแล้วจะมีทหารนอนตายอยู่ในสมรภูมิมากเกินกว่าฝ่ายละ ๔๐ คน”^{๑๑}

ข้อสังเกตของแชนด์เวสต์เกี่ยวกับเรื่องความกล้าหาญและความสามารถในการรบของคนไทยนั้น อาจจะไม่ยุติธรรมนัก ถ้าหากจะนำมตีความตามตัวอักษรมากเกินไป เพราะจากข้อสังเกตที่ว่า “คอยแต่จับพวกข้าศึกเป็นเชลยและปล้นหมู่บ้านฝ่ายตรงข้ามเท่านั้น” นั้น เห็นได้ชัดว่า เขาพูดถึงการปฏิบัติของทหารในช่วงที่ส่งทหารออกไปปล้นบ่อย ๆ ซึ่งได้บุกเข้าไปในเขตของพม่าในช่วงหน้าแล้งเกือบทุกปีมากกว่าที่จะจัดเตรียมการต่อสู้อย่างจริงจัง ซึ่งต้องเสี่ยงต่อการตกอยู่ในอันตราย

อย่างไรก็ดี คุณภาพทางการรบของไทยก็ด้อยลงมากในตอนปลายศตวรรษที่ ๑๗ และลาลูแบร์ก็อ้างเหตุผลได้อย่างถูกต้อง^{๑๒} ในเรื่องความเสื่อมนี้ว่า เป็นเพราะสภาพต่าง ๆ ๔ ประการด้วยกัน คือ (๑) สภาพภูมิอากาศซึ่งไม่เอื้อให้คนมีความแข็งแรงและมีพลังกล้า (๒) ระบบเผด็จการของรัฐบาลที่ใช้วิธีบังคับคนยากจนให้เข้ามารบด้วยผลประโยชน์ตอบแทนเพียงเล็กน้อย (๓) ศาสนาพุทธซึ่งห้ามการฆ่าสัตว์ตัดชีวิต และ (๔) ความประมาทด้วยทัศนคติที่ผิดพลาดในเรื่องความมั่นคงของประเทศ ที่ปลอบใจว่ามีป้อมปราการตามธรรมชาติที่แข็งแรงป้องกันประเทศอยู่แล้ว คือ มีแนวเทือกเขาสูง ป่าลึก และภูมิประเทศที่มีลำคลองขวางกัน และสภาพที่หน้าท่วมถึง ๖ เดือนในทุก ๆ ปี และประกอบกับมีความเชื่อที่ไร้เหตุผลของผู้คนที่ว่า ตนมีความสามารถเหนือกว่าและมีความอยู่ยงคงกระพัน (แม้ว่าความเชื่อนี้จะล้าหลังแล้วก็ตาม) แต่เพื่อนบ้านของไทยก็ไม่ได้อยู่ในสภาพที่ดีไปกว่านี้ และดังที่เราพบว่า มีการทำสงครามแย่งชิงราชสมบัติกันเป็นเวลานานตลอดเวลาส่วนใหญ่ของสมัยอยุธยา ศักดิ์ศรีของอาณาจักรขึ้นอยู่กับความสามารถของผู้นำที่จะกระตุ้นกลุ่มคนที่เฉื่อยชาให้เกิดความภาคภูมิใจในชาติ และมีความตั้งใจที่จะกระทำให้บรรลุผลสำเร็จ ดังนั้น ในเรื่องที่เกี่ยวข้องกับไทย เราจะพบวีรบุรุษอย่างสมเด็จ

พระนเรศวรที่ช่วยปลดปล่อยประชาชนจากแอกของพม่าในตอนปลายศตวรรษที่ ๑๖ ในขณะที่เกือบสองศตวรรษต่อมาหลังจากการเสียกรุงครั้งที่สองของอยุธยาแล้ว จึงมีผู้ที่ขึ้นมากู้ชาติอีก คือ สมเด็จพระเจ้าตากสิน ซึ่งทรงขับไล่พม่าออกจากเมืองไทย และผู้สืบราชสมบัติต่อมาคือรัชกาลที่ ๑ ก็ได้ทรงตั้งราชวงศ์ปัจจุบันขึ้น พระองค์ทรงยกกองทัพเข้าไปในดินแดนของศัตรู เราสามารถจะแสดงความยินดีกับคนไทยได้ในโชคดีครั้งแล้วครั้งเล่าของเขา เพราะดูเหมือนว่าเมื่อทุกสิ่งทุกอย่างกำลังจะสูญสิ้นไป ก็จะมีผู้นำที่มีความสามารถเกิดขึ้น และเราอาจจะต้องประหลาดใจต่อพลังที่นำทางของประชาชนที่สามารถฟื้นตัวขึ้นมาได้ใหม่อีกครั้งหนึ่ง

เชิงอรรถบทที่ ๖

- * ข้อความตอนนี้นำให้ดูรายละเอียดจากเชิงอรรถ *** บทที่ ๑ — ผู้แปล
- ๑ ซึ่งมีผู้ที่อยู่ใต้บังคับบัญชา คือ นายพัน นายร้อย นายสิบ เป็นหัวหน้าคนจำนวน ๑,๐๐๐, ๑๐๐ และ ๑๐ คนตามลำดับ คนไทยอาจจะรับระบบการปกครองทัพแบบใช้สิบเป็นหลักมาจากเชื้อชาติมองโกลอื่นๆ ซึ่งคนไทยเคยติดต่อด้วยในสมัยแรก ๆ เกี่ยวกับเรื่องนี้อาจจะเป็นดังที่ Yule ตั้งข้อสังเกตว่า “การแบ่งกองทัพโดยใช้สิบเป็นหลักนี้ Chinghiz ได้ทำมาแล้วในงานของเขาในสมัยตอนต้น และบางทีอาจจะใช้มานานก่อนสมัยของเขาก็ได้ ความจริงแล้วเราพบว่า Myriarch และ Chiliarch ได้เคยใช้มาแล้วในกองทัพเปอร์เซียของ Darius Hystaspes” (Maco Polo, 2nd Edn., Vol.i, p. 256).
  - ๒ JSS., Vol.i, 1904.
  - ๓ พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา เล่ม ๑, หน้า ๑๓.
  - ๔ สมเด็จพระนเรศวรมหาราช (๑), หน้า ๕๐๓.
  - ๕ สมเด็จพระนเรศวรมหาราช (๓), หน้า ๒๘.
  - ๖ L.L., pp. 40 and 70.
  - ๗ บรัดเลย์, เล่ม ๑, หน้า ๑๗๒.
  - ๘ Wood. p. 114.
  - ๙ L.L., p. 91.
  - ๑๐ Leclère (1), p. 149.

๑๑ รัชกาลที่ ๕ (๑), หน้า ๔๕.

๑๒ ความรู้ที่เกี่ยวกับหน้าที่ของกรมต่าง ๆ ทั้งสี่ประเภทนี้ส่วนใหญ่ได้มาจากหนังสือของรัชกาลที่ ๕ (๑), หน้า ๔๖ และหน้าต่อไป.

๑๓ กฎหมายพระธรรมนูญ, ตอนที่ ๒, มาตราที่ ๒๕.

๑๔ M.T., p. 13.

๑๕ Wood, p. 102.

๑๖ M.T., p. 13.

๑๗ รัชกาลที่ ๕ (๑), หน้า ๕๕.

** ในกฎหมายตราสามดวงได้กล่าวถึงกรมช่างไว้ดังต่อไปนี้ คือ ทำลู่ (เข้าใจว่าเป็นช่างฉลุ) ช่างเขียน ช่างแกะ ช่างสลัก ช่างกลึง ช่างหล่อ ช่างปั้น ช่างหุ่น ช่างรัก ช่างบุ (เข้าใจว่าเป็นช่างบุ) และช่างปูน โปรดดูกฎหมายตราสามดวง ฉบับคุรุสภา เล่ม ๑, หน้า ๓๐๘-๓๑๑ - ผู้แปล.

*** คัดมาจาก สันต์ ท. โกมลบุตร, อังแล้ว, หน้า ๓๐๘ - ผู้แปล.

๑๘ L.L., p. 69.

๑๙ L.L., p. 89.

๒๐ สมเด็จพระนเรศวรมหาราช (๓), หน้า ๕๔.

๒๑ JSS., VII, 1910, pt.i, p. 28.

๒๒ Leclère (1), p. 152.

๒๓ M.T., p. 6.

**** ดูรายละเอียดจาก เชียงอรต * บทที่ ๕ - ผู้แปล.

๒๔ Wood, p. 114.

๒๕ L.L., p. 91.

๒๖ สมเด็จพระนเรศวรมหาราช (๑), หน้า ๕๕๙.

๒๗ Leclère (1), p. 151.

๒๘ พระโอยการลักษณะอาญาหลวง, มาตรา ๙๕ พระโอยการลักษณะกบฏศึก, มาตรา ๗ และ ๘.

๒๙ พระโอยการลักษณะอาญาหลวง, มาตรา ๗๐.

๓๐ L.L., pp. 91, 92 คัดมาจาก สันต์ ท. โกมลบุตร, อังแล้ว, หน้า ๔๐๘, ๔๑๑ ในหนังสือฉบับแปลของคุณสันต์ ท. โกมลบุตร กล่าวว่า "ราว ๖๐๐

คนเศษ” ซึ่งอาจจะมีการพิมพ์ผิดพลาด - ผู้แปล.

- ๓๑ Gervais, pp. 57, 58 คัดมาจาก สันต์ ท. โกมลบุตร (แปล), ประวัติศาสตร์
 ธรรมชาติและการเมืองแห่งราชอาณาจักรสยาม (ในแผ่นดินสมเด็จพระ
 นารายณ์มหาราช) (พระนคร : สำนักพิมพ์ก้าวหน้า, ๒๕๐๖) หน้า ๑๒๖-
 ๑๒๗.
- ๓๒ L.L., pp. 90, 91.

กฎหมาย*

เป็นที่ทราบกันว่า เอกสารของไทยเกือบทั้งหมดได้รับความเสียหายอย่างมากเมื่อพม่าเข้าทำลายอยุธยาในปี ค.ศ. ๑๗๖๗ (พ.ศ. ๒๓๑๐) และในกรณีของเอกสารทางกฎหมายอันเป็นหนังสือในสมัยอยุธยา^๒ ซึ่งอาจให้หลักฐานต่างๆ ได้ ก็ได้รับความเสียหายอย่างใหญ่หลวงเช่นกัน มีผู้บอกเล่าว่า เอกสารทางกฎหมายเท่าที่มีอยู่ในต้นสมัยรัตนโกสินทร์นั้น เป็นเพียงหนึ่งในเก้าหรือหนึ่งในสิบของหนังสือที่มีอยู่ก่อนอาณาจักรอยุธยาจะล่ม อย่างไรก็ตาม อย่างไรก็ดี แม้หนังสือกฎหมายของไทยแต่โบราณจะเหลือมาถึงปัจจุบันน้อยก็ตาม แต่ก็มากพอที่จะให้เราทราบถึงหลักกฎหมายไทยสมัยโบราณได้ และให้เนื้อหาเพียงพอที่จะเข้าใจความคิดของผู้ร่างกฎหมายสมัยนั้น

ประมวลกฎหมายที่ตกทอดมาหรือรวบรวมขึ้นในปี ค.ศ. ๑๘๐๕ (พ.ศ. ๒๓๔๘) อันเป็นปีที่รัชกาลที่ ๑ ทรงแต่งตั้งคณะกรรมการดำเนินการรวบรวมกฎหมายฉบับต่างๆ ที่ใช้อยู่ในสมัยอยุธยามาตรวจชำระใหม่ บานแพนทซึ่งเขียนนำหน้าต้นฉบับกฎหมายฉบับปี ค.ศ. ๑๘๐๕ (พ.ศ. ๒๓๔๘) ทั้งหมดได้ให้ข้อมูลที่มีค่า โดยกล่าวถึงสภาพแวดล้อมต่างๆ ซึ่งเป็นเหตุให้มีการปรับปรุงกฎหมายใหม่ และกล่าวถึงลักษณะกฎหมายซึ่งทำให้ต้องมีการตั้งคณะกรรมการขึ้นมาปรับปรุง การปรับปรุงกฎหมายใหม่เป็นงานที่กระทำกันหลังจากรัชกาลที่ ๑ ทรงประสบความสำเร็จในการแก้ไขพระไตรปิฎกเป็นเวลา ๑๕ ปี แต่การปรับปรุงกฎหมายครั้งใหม่นี้พระองค์ทรงได้รับแรงกระตุ้นจากหลาย ๆ สิ่งด้วยกัน และครั้งนี้ไม่เป็นแต่เพียงเปรียบเทียบกฎหมายกับตัวบทกฎหมายดั้งเดิมอีกแล้ว เพราะแท้ที่จริงเราไม่มีเอกสารสำหรับการปรับปรุงกฎหมายครั้งนั้นเลย จุดประสงค์หนึ่งนอกจากจุดประสงค์อื่น ๆ ที่เราจะเห็นต่อไป ก็คือ การแก้ไขสิ่งที่ผิดหรือข้อความที่ขัดแย้งกัน ซึ่งพระองค์มีอาจทรงเชื่อว่าบรรพบุรุษของพระองค์ตัดสินใจอะไรไปอย่างไม่ยุติธรรม พระองค์ทรงถือว่าสิ่งนี้เป็นเปลี่ยนแปลงเอกสารโดยอาชญากรบางคน หรือบางทีอาจจะเป็นการกระทำของผู้พิพากษาที่ทุจริตก็ได้ บานแพนทให้เหตุผลว่า การตัดสินพระทัย

ของพระมหากษัตริย์ที่จะแก้ไขกฎหมายเนื่องมาจากทรงค้นพบการตัดสินใจที่ไม่ยุติธรรมในคดีหย่าร้างซึ่งไม่สำคัญนักคดีหนึ่ง แต่ตามความเป็นจริงแล้วดูเหมือนว่าความผิดพลาดในตัวบทกฎหมายที่เกิดขึ้นนั้นทำให้การบริหารด้านยุติธรรมไม่อาจเป็นไปอย่างที่ถูกต้องควรได้

เราจำเป็นที่จะต้องเข้าใจอย่างถ่องแท้ถึงลักษณะและขอบเขตงานของคณะกรรมการว่าเป็นอย่างไร เนื่องจากตัวบทกฎหมายดั้งเดิมซึ่งก่อให้เกิดแรงบันดาลใจต่อคณะกรรมการได้สูญหายไปแล้ว ดังนั้นจึงขึ้นอยู่กับลักษณะและขอบเขตของกฎหมายต้นฉบับใหม่ คือ เราจะให้ความเชื่อถือไว้วางใจได้แค่ไหนว่า ต้นฉบับใหม่นี้รักษามรดกทางด้านกฎหมายของไทยแต่โบราณไว้ โชคดีที่ในบานแพนangkกล่าวไว้อย่างชัดเจนถึงจุดประสงค์ของพระมหากษัตริย์ผู้รักษาประเพณีว่า จะต้องทรงเป็นผู้ฟื้นฟูกฎหมายซึ่งใช้บังคับในสมัยอยุธยา และจะต้องไม่สร้างประมวลกฎหมายใหม่ขึ้นมา คณะกรรมการจึงได้รับคำแนะนำให้เป็นผู้แก้ไขรายละเอียดเท่านั้น และให้กราบทูลปรึกษาพระมหากษัตริย์เพียงในประเด็นสำคัญ และการแก้ไขครั้งสุดท้ายก็ต้องเป็นพระบรมราชวินิจฉัยของพระมหากษัตริย์เท่านั้น แต่อย่างไรก็ดี โชคดีที่เราไม่สามารถแยกส่วนที่แก้ไขจากส่วนเดิมที่ผู้แก้ไขถือว่าเป็นของแท้ได้ และดังนั้นเราอาจเพียงแต่ถือว่า ตัวบทกฎหมายอันเป็นผลมาจากการปรับปรุงใหม่นี้เป็นถ้อยคำทางกฎหมายที่เข้มงวดซึ่งใช้บังคับอยู่ในเวลานั้น อย่างไรก็ตาม ทั้งหมุดคณะกรรมการนั้นอาจถือได้ว่าเป็นตัวแทนการออกกฎหมายของไทยในสมัยอยุธยา ซึ่งเป็นจุดประสงค์ของคณะกรรมการในการฟื้นฟูกฎหมาย

คณะกรรมการชุดนี้ประกอบด้วย อาลักษณ์หลวง ๔ คน พราหมณ์เจ้ากลูกขุนศาลหลวง ๓ คน และบัณฑิตหลวงอีก ๔ คน และงานของคณะกรรมการนี้สำเร็จภายในเวลาประมาณ ๑๑ เดือน ต้นฉบับของกฎหมายนี้เขียนลงในต้นฉบับที่พับเป็นจีบและมี ๓ ชุดด้วยกัน แต่ละชุดมี ๔๑ เล่ม กฎหมายแต่ละบทหรือที่เรียกว่า ลักษณะ มีเพียง ๑ ฉบับ หรือมากกว่านั้น กฎหมายชุดหนึ่งนำไปเก็บไว้ในห้องเครื่อง เพื่อให้พระมหากษัตริย์ทรงใช้ อันเป็นการสอดคล้องกับการปฏิบัติตามพระราชประเพณี อีกชุดหนึ่งนำไปเก็บไว้ที่หอหลวง ส่วนอีกชุดหนึ่งนำไปเก็บไว้ที่ลูกขุนศาลหลวง กฎหมายแต่ละชุดนี้เมื่อรวมกันแล้วเรียกว่า ฉบับหลวง มีตราประทับ ๓ ตราด้วยกัน คือ ราชสีห์ คชสีห์ และบัวแก้ว แสดงว่ากฎหมายนี้มีอำนาจ

สั่งการได้ตลอดหัวเมืองภายใต้บังคับของกลาโหม มหาดไทย และพระคลัง ตลอดทั้งอาณาจักร กฎหมายฉบับหลวงจำนวน ๑๒๓ เล่มที่เขียนขึ้นในปี ค.ศ. ๑๖๐๕ (พ.ศ. ๒๓๔๘) และมีความสำคัญมากได้สูญหายไปในตอนครึ่งหลังศตวรรษที่แล้ว (ศตวรรษที่ ๑๙-ผู้แปล) จึงได้มีการพิมพ์ขึ้นใหม่แทนฉบับเขียน^๓ แต่ประมาณปี ค.ศ. ๑๙๐๘ (พ.ศ. ๒๔๕๑) กฎหมายบางเล่มในฉบับหลวงซึ่งสูญหายไปได้พบใหม่อีก และปัจจุบันนี้กฎหมายฉบับหลวงจำนวน ๗๙ เล่มเก็บรักษาไว้ในหอสมุดแห่งชาติอย่างปลอดภัย ในระหว่างปี ค.ศ. ๑๙๐๕ (พ.ศ. ๒๓๔๘) และ ค.ศ. ๑๙๐๗ (พ.ศ. ๒๓๕๐) มีการเขียนกฎหมายชุดที่ ๔ ขึ้น เรียกว่า ฉบับรองทรงหรือฉบับที่สอง ซึ่งไม่มีตราประทับไว้ เพราะตั้งใจจะใช้เฉพาะผู้คัดสำเนาเท่านั้น ฉบับรองทรงนี้มีเพียง ๑๗ เล่ม และ พระโอยการลักษณะทาส และ พระโอยการกรมศักดิ์ เพิ่มเติมจากฉบับหลวง ซึ่งฉบับรองทรงนี้เก็บไว้ที่หอสมุดแห่งชาติ

กฎหมายที่ชำระใน ค.ศ. ๑๙๐๕ (พ.ศ. ๒๓๔๘) ได้มีการจัดลักษณะต่าง ๆ เข้าเป็นหมวดหมู่ตามลำดับ และลักษณะนี้ก็มีในฉบับพิมพ์ของหมอบรัดเลย์ ไว้ แต่หมอบรัดเลย์เอา ลักษณะมูลคดีวิวาท ไว้หลัง ลักษณะอุทธรณ์

๑. พระธรรมศาสตร์ (๑ เล่ม) : กฎหมายพระมนู
๒. อินทภาษ (๑ เล่ม) : คำกล่าวของพระอินทร์
๓. พระธรรมมนู (๑ เล่ม) : กฎหมายธรรมมนูของศาลหลวง (ตอนที่ ๑) และตราประจำตำแหน่งทางราชการ (ตอนที่สอง)
๔. ลักษณะวิวาท (๑ เล่ม) : กฎหมายการวิวาท
๕. ลักษณะรับฟ้อง (๑ เล่ม) : กฎหมายการรับร้องทุกข์
๖. กรมศักดิ์ (๑ เล่ม) : กฎหมายว่าด้วยการปรับสินไหม
๗. ศักดินาพลเรือน (๑ เล่ม) : กฎหมายลักษณะการปกครองพลเรือน
๘. ศักดินาทหารหัวเมือง (๑ เล่ม) : กฎหมายลักษณะการปกครองทหารและการปกครองหัวเมือง
๙. ลักษณะกู่หนี่ (๑ เล่ม) : กฎหมายกู่ยืมและดอกเบี้ยย
๑๐. ลักษณะผัวเมีย (๒ เล่ม) : กฎหมายผัวเมีย
๑๑. ลักษณะโจร (๒ เล่ม) : กฎหมายโจร
๑๒. ลักษณะลักพา (และมุลวิวาท) (๑ เล่ม) : กฎหมายการลักพา (และกฎหมายการแบ่งพลเรือน)

๑๓. ลักษณะทาส (๑ เล่ม) : กฎหมายทาส
๑๔. ลักษณะเบ็ดเสร็จ (๑ เล่ม) : กฎหมายลักษณะเบ็ดเสร็จ
๑๕. ลักษณะพยาน (๑ เล่ม) : กฎหมายพยาน
๑๖. ลักษณะมรดก (๑ เล่ม) : กฎหมายมรดก
๑๗. ตระลาการ (๑ เล่ม) : กฎหมายการพิจารณาคดี
๑๘. อุทธรณ์ (๑ เล่ม) : กฎหมายอุทธรณ์
๑๙. กฎสามสิบหกข้อ : กฎสามสิบหกข้อ
๒๐. พระราชบัญญัติ (๑ เล่ม) : กฎหมาย
๒๑. ลักษณะพิธีจัญ (๑ เล่ม) : กฎหมายการดำเนินอายุไฟ
๒๒. กฎมณฑลไทรบาล (๒ เล่ม) : กฎมณฑลไทรบาล
๒๓. กฎหมายพระสงฆ์ (๒ เล่ม) : กฎหมายพระสงฆ์
๒๔. ลักษณะอาญาหลวงและลักษณะอาญาราชฎี (๒ เล่ม) : กฎหมายการกระทำผิดต่อรัฐบาล และกฎหมายการกระทำต่อบุคคล
๒๕. ลักษณะกบฏศึก (๒ เล่ม) : กฎหมายลักษณะกบฏ
๒๖. พระราชกำหนดเก่า (๕ เล่ม) : กฎหมายเก่า (ยังไม่ได้จัดจำพวก)
๒๗. พระราชกำหนดใหม่ (๕ เล่ม) : กฎหมายใหม่ (ยังไม่ได้จัดจำพวก)

จากรายการข้างต้นนี้ เราจะสะดุดใจทันทีที่ต่อคำว่า **ธรรมศาสตร์** ซึ่งในการเริ่มศึกษาลักษณะกฎหมายของไทยนั้น เราจะต้องพิจารณากฎหมายบทนี้เสียก่อน เป็นเบื้องต้น เนื่องจากมีความสำคัญต่อกฎหมายลักษณะอื่นๆ มากที่สุด คำว่า **ธรรมศาสตร์** ในรายชื่อข้างต้นนี้ไม่ใช่เป็นคำที่เกิดขึ้นโดยบังเอิญ เรายืนยันได้เมื่อเราศึกษาจากบานแพนง รัชกาลที่ ๑ ทรงมีพระราชดำรัสกับคณะกรรมการให้เริ่มด้วย **ธรรมศาสตร์** ฉะนั้น เราสามารถสันนิษฐานได้ว่า พระองค์ไม่ได้ทรงทำการเปลี่ยนแปลงกฎหมายใหม่ แต่กระนั้นก็ดีจากการศึกษากฎหมายทั้งหมดก็แสดงให้เห็นว่า ตัวยกกฎหมายทั้งหมดนั้นเกือบมีความเกี่ยวพันอย่างใกล้ชิดกับ **ธรรมศาสตร์** และตลอด **ธรรมศาสตร์** นั้นก็เกี่ยวพันกับระบบกฎหมายของอินเดียโบราณ^๔ **ธรรมศาสตร์** ของไทยมีเพียงการบรรยายเรื่องราวการค้นพบกฎอันศักดิ์สิทธิ์นี้อย่างมหัสจรรย์เท่านั้น และระบุนิติวิธีหัวเรื่องเป็นภาษาบาลี และหลักการเกี่ยวกับคดีต่างๆ และกฎหมายทั้งหมดก็นิพนธ์ตามหลักดังกล่าว บทกฎหมายอื่นๆ ส่วนมากมักจะอ้างถึง **พระธรรมศาสตร์ไทยฉบับบาลี** นี้ โดยการย้่าถึงคาถาภาษาบาลีซึ่งใช้ในบทกฎหมาย

โดยเฉพาะ แต่คาถาของธรรมศาสตร์บางบทก็ถูกตัดออกไป และมีคาถาบาลีอื่นมาแทน ซึ่งแสดงว่าผู้รวบรวมสามารถเข้าใจหนังสือธรรมศาสตร์นอกเหนือไปจากคาถาที่รวมอยู่ในประมวลกฎหมาย การแก้ไขเหล่านี้อาจจะเกิดขึ้นเมื่อมีการแก้ไขกฎหมายใหม่ในปี ค.ศ. ๑๘๐๕ (พ.ศ. ๒๓๔๘) หรืออาจเกิดขึ้นในสมัยที่มีการแก้ไขก่อนหน้านั้น เนื่องจากมีเหตุผลที่สนับสนุนว่า การแก้ไขกฎหมายกันเป็นครั้งเป็นคราวนั้นเป็นธรรมเนียมปฏิบัติกันในสมัยอยุธยา เหตุผลซึ่งอยู่เบื้องหลังการแก้ไขเป็นครั้งคราวนั้นทำให้เราเห็นถึงหัวใจของทฤษฎีกฎหมายไทยมากขึ้น เราเห็นแล้วว่าธรรมศาสตร์หรือกฎอันศักดิ์สิทธิ์เป็นโครงร่างของกฎหมายไทยซึ่งไม่อาจทำลายได้ ดังเช่นที่ทำกันในพม่า พระราชกรณียกิจของพระมหากษัตริย์ตามระบบกฎหมายเก่าของไทยนั้น พระองค์มิใช่ทรงเป็นผู้สร้างกฎหมาย แต่ทรงเป็นผู้ให้ความคุ้มครองประชาชน และทรงเป็นผู้สงวนรักษากฎหมายอันศักดิ์สิทธิ์นั้นให้คงอยู่ เป็นพระราชกรณียกิจของพระมหากษัตริย์ที่จะต้องทรงประกาศว่า มีกฎหมายเช่นนั้นเช่นนั้น พระมหากษัตริย์ทรงเป็นอนุญาโตตุลาการชี้ขาดโดยอาศัยหลักในธรรมศาสตร์ เมื่อราชกรณียกิจของพระองค์มีกรณีพิพาทกัน เมื่อเป็นเช่นนั้นจึงมีกฎหมายมากมายซับซ้อนกันขึ้น เพราะมีพระบรมราชวินิจฉัย และประกาศพระราชโองการในคดีต่างๆ มากมายด้วยกัน ซึ่งบ่อยครั้งที่พระราชโองการเหล่านี้ช่วยปลดเปลื้องภาระต่างๆ ของพระองค์ในการตัดสินคดีแต่เพียงครั้งเดียวเท่านั้น ดังนั้น เราจึงมี ราชศาสตร์ ออกมาค่านธรรมศาสตร์ และในการประกาศใช้ ราชศาสตร์ นั้น ถึงแม้ว่าโดยพระราชอำนาจเด็ดขาดของพระมหากษัตริย์ พระองค์ทรงสามารถเปลี่ยนแปลงหรือแก้ไขสิ่งที่ตรงข้ามกับธรรมศาสตร์ทั้งหมดตามเจตนารมณ์ของพระองค์ได้ แต่พระองค์ก็ไม่อาจจะทรงให้พระบรมราชวินิจฉัยของพระองค์เป็นข้อบังคับขั้นยุติ และเป็นต้นตำรับของธรรมศาสตร์อันศักดิ์สิทธิ์ พระบรมราชวินิจฉัยของพระมหากษัตริย์อาจจะถูกเปลี่ยนแปลงแก้ไข หรือยกเลิกตามเจตนารมณ์ของผู้สืบราชบัลลังก์ต่อมาได้ ดังนั้น เมื่อมีการเปลี่ยนแปลงกฎหมายในแต่ละรัชสมัย พระมหากษัตริย์จะทรงพยายามเชื่อมโยงพระบรมราชโองการของพระองค์ให้สอดคล้องกับธรรมศาสตร์เท่าที่จะทำได้ เพื่อที่จะให้พระบรมราชโองการนั้นอยู่สืบต่อไป และสิ่งนี้ก็เป็นที่วัตถุประสงค์ของรัชกาลที่ ๑ อย่างไม่ต้องสงสัยเลย ซึ่งทรงมีความเห็นไว้เมื่อพระองค์มีคำสั่งให้มีการแก้ไขใน ค.ศ. ๑๘๐๕ (พ.ศ. ๒๓๔๘) และพระองค์ทรงสามารถทำให้การแก้ไขครั้งสุดท้ายประสบความสำเร็จลงด้วยพระองค์เอง

ในความคิดเห็นของผู้รู้บางคนบอกว่า วรรณศาสตร์ฉบับบาลีนี้มาจากพม่า เมื่อพม่าครอบครองไทยอยู่เป็นเวลาถึง ๑๕ ปีในระหว่างศตวรรษที่ ๑๖ นอกเหนือจากภาษาบาลีแล้วก็ยังมีภาษามอญหลายคำ (เช่น ตระลาการ) รวมอยู่ในภาษากฎหมายของไทย ซึ่งฝังลึกลงไปมากจนยากที่จะเชื่อว่าวรรณศาสตร์ฉบับนี้เพิ่งเข้ามาเมื่ออิทธิพลประมาณศตวรรษที่ ๑๖ เราทราบว่าวรรณศาสตร์ฉบับบาลีมีอยู่ในพม่าในต้นครึ่งหลังศตวรรษที่ ๑๒ และทราบว่าวรรณศาสตร์ถูกนำเข้ามายังไทยในสมัยสุโขทัย ซึ่งปัจจุบันเป็นที่พิสูจน์แล้ว เมื่อมีการค้นพบศิลาจารึกของไทยในปี ค.ศ. ๑๓๔๔ (พ.ศ. ๑๘๘๗) ซึ่งพบว่ามีการใช้คำว่า วรรณศาสตร์ และ ราชศาสตร์ อยู่ในศิลาจารึกด้วย

ตอนนี้เราจะขอกลับมาพิจารณาด้วยบทกฎหมายทั้งหมด ด้วยบทกฎหมายทั้งหมดปรากฏอยู่ในรายชื่อของฉบับหลวง ซึ่งอยู่ในช่วงเวลาที่ไม่เกินปี ค.ศ. ๑๘๐๕ (พ.ศ. ๒๓๔๘) แต่ด้วยบทกฎหมายข้อ ๒ ถึงข้อ ๑๘ คงจะมีมาก่อนหน้านั้นอย่างไม่ต้องสงสัยเลย ยกเว้นหลักอรรถศาสตร์ ซึ่งมีความเกี่ยวข้องกับพระเพณีกับวรรณศาสตร์อย่างมาก แต่ด้วยบทกษณะอื่นๆ โดยเฉพาะ ลักษณะอาญาหลวง และ ลักษณะกบฏศึก ก็เกี่ยวข้องกับ วรรณศาสตร์ ด้วยเช่นกัน สำหรับกฎหมายเศียรบาลซึ่งใช้บังคับจาก ค.ศ. ๑๔๕๘ (พ.ศ. ๒๐๐๑) และ กฎพระสงฆ์ ซึ่งใช้บังคับในสมัยรัชกาลที่ ๑ แตกต่างจากกฎหมายอื่นๆ มาก กฎสามสิบหกข้อ และ พระราชกำหนดเก่า (ซึ่งยังไม่ได้จัดจำพวก) เป็นเรื่องเบ็ดเตล็ด และข้อความที่ตัดตอนมาจากศตวรรษที่ ๑๗ และศตวรรษที่ ๑๘ ก็ยังมีอยู่ในสมัยรัชกาลที่ ๑ ก่อนปี ค.ศ. ๑๘๐๕ (พ.ศ. ๒๓๔๘) ในฐานะเป็นกฎหมายและ พระราชกำหนดใหม่ (ซึ่งยังไม่ได้จัดจำพวก) ด้วยบทกฎหมายอื่นๆ ซึ่งอยู่ในสมัยต่าง ๆ ตลอด ๔ ศตวรรษระหว่างที่อาณาจักรอยุธยากำลังรุ่งเรืองอยู่นั้นไว้ประโยชน์ที่จะนำมาพิจารณาในที่นี้ เพราะอยู่นอกเหนือความมุ่งหมายของหนังสือเล่มนี้ ดร. แลงการ์ด ให้ข้อคิดเห็นเรื่อง ความยุ่งยากในการพิสูจน์ปีศักราชซึ่งกล่าวไว้ในบานแพนงเกือบทั้งหมด และความยุ่งยากในการยอมรับปีศักราชนี้ด้วย เพราะเมื่อปีศักราชได้มีการพิสูจน์ในแต่ละครั้ง “พระนาม” ของพระมหากษัตริย์ที่อ้างถึงไว้อย่างยาวเหยียดและใช้กันในหลายรัชสมัยก็ไม่ได้ช่วยให้มีการพิสูจน์ปีศักราชได้แน่นอนเลย ดร. แลงการ์ด ดูเหมือนมีความคิดเห็นว่า แม้เราอาจจะยอมรับว่า วันเดือนปีที่ระบุไว้ในบานแพนงนั้นถูกต้องตามวันเดือนปีที่ประกาศใช้บานแพนงและ ๒-๓ ประโยคแรกๆ ในกฎหมายนั้นก็ตาม แต่ประโยค

ส่วนใหญ่ในกฎหมายแต่ละมาตราเป็นผลมาจากการออกกฎหมายใหม่ภายหลัง ที่เพิ่มเติมขึ้นในเวลาใดเวลาหนึ่งก่อนสิ้นสุดสมัยอยุธยา และนั้นก็แสดงถึงสภาพของการออกกฎหมายในศตวรรษที่ ๑๘ โดยทั่วไป เมื่อมีการยอมรับข้อสรุปของ ดร. แลงการ์ด ว่าถูกต้องดังที่ได้กล่าวไว้ในบทนำของหนังสือเล่มนี้ ข้าพเจ้าพร้อมที่จะค้นคว้าต่อไปอย่างพินิจพิจารณา และเตรียมที่จะละทิ้งวันเดือนปีที่ระบุไว้ในบานแพนกกฎหมายเหล่านั้นทั้งหมด ที่อ้างถึงวันเดือนปีก่อนการปฏิรูปการปกครองของสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ และโดยเฉพาะอย่างยิ่งที่อ้างวันเดือนปีในศตวรรษที่ ๑๔ กฎหมายที่อ้างวันเดือนปีในศตวรรษที่ ๑๔ รวมถึง พระไอยการลักษณะรับฟ้อง พระไอยการลักษณะหัวเมีย พระไอยการลักษณะพยาน และ พระไอยการลักษณะอาญาหลวง เหตุผลของข้าพเจ้าที่ปฏิเสธวันเดือนปีเหล่านั้น เพราะข้าพเจ้าตรวจสอบบานแพนกาอย่างละเอียดแล้ว ปรากฏว่า บานแพนทุกตอนแสดงให้เห็นว่า ระดับการบริหารเฉพาะด้านและชนชั้นขุนนาง ได้พัฒนาในระดับที่สูงขึ้นในระบอบที่มีการประกาศใช้กฎหมายนั้น ๆ ซึ่งชี้ให้เห็นว่าได้มีการแยกพลเมืองในอาณาจักรออกเป็นฝ่ายพลเรือนและฝ่ายทหารเรียบร้อยแล้ว เรามีหลักฐานมากมายที่ทำให้เชื่อได้ว่า ระดับการจัดองค์กรทางสังคมยังไม่สูงถึงขั้นนี้ก่อนสมัยสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ แต่ก็ไม่ได้หมายความว่า กฎหมายเหล่านั้นไม่มีแนวความคิดโบราณแต่มีอยู่ ข้าพเจ้าไม่สามารถพิจารณาว่า บานแพนหรือประโยคอื่น ๆ ในกฎหมายไทยที่มีมาจนถึงเรานั้น เกิดก่อนศตวรรษที่ ๑๕ หรือไม่ แต่กฎหมายเหล่านั้นอาจมีการเพิ่มเติมบ่อย ๆ และมีการแก้ไขในศตวรรษต่อมาดังได้กล่าวมาแล้ว อีกประการหนึ่งการสงสัยในความถูกต้องของวันเดือนปีที่มีอยู่ในบานแพนกกฎหมายต่าง ๆ ที่ประกาศใช้นับแต่ศตวรรษที่ ๑๕ ลงมาก็คงมีเหตุผลน้อยมาก โดยเฉพาะอย่างยิ่งกฎหมายที่ประกาศใช้แต่ดั้งเดิม กฎหมายที่มีวันเดือนปีประกาศใช้ถูกต้อง คือ พระไอยการศักดินาพลเรือนและพระไอยการศักดินาหัวเมือง ประกาศใช้ในปี ค.ศ. ๑๔๕๔ (พ.ศ. ๑๙๙๗) ซึ่งขั้นต้นพูดถึงโครงสร้างของระบบการปกครอง เรื่องนี้มีหลักฐานสนับสนุนจากข้อความใน พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา ซึ่งระบุถึงการปฏิรูปของสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ และวันเดือนปีใน ค.ศ. ๑๔๕๘ (พ.ศ. ๒๐๐๑) และนอกจากนี้อาจเป็นที่ยอมรับได้ เพราะว่ามีประกาศกฎหมายเกียรติบาลในปี ค.ศ. ๑๔๕๘ (พ.ศ. ๒๐๐๑) กฎหมายอื่น ๆ ที่เราน่าจะค้นคว้าว่าวันเดือนปีประกาศใช้ที่ถูกต้องคือ พระไอยการลักษณะอาญาหลวง ลักษณะกบฏศึก และ ลักษณะโจร อันเป็น

กฎหมายที่อาจจะออกมาใช้ในศตวรรษที่ ๑๕ และศตวรรษที่ ๑๖ (แม้ว่ามีความคิดกันว่าเกิดขึ้นมาก่อนนั้นมาก) แต่ กฎหมายพระธรรมนูญ เป็นกฎหมายที่ออกมาในสมัยต่อมาอย่างแน่นอน คือ ออกมาในกลางศตวรรษที่ ๑๗ แต่ (เช่นเดียวกับกฎหมายลักษณะอื่นๆ ส่วนมาก) ก็บ่งให้เห็นชัดว่าได้รับการปรับปรุงในศตวรรษต่อมา

กฎหมายที่ประกาศใช้ในภายหลังจนถึงปี ค.ศ. ๑๘๐๕ (พ.ศ. ๒๓๔๘) เป็นกฎหมายในระยะ ๔ ปีสุดท้ายของรัชกาลที่ ๑ และบรรดากฎหมายที่ออกกระหว่าง ค.ศ. ๑๘๐๙ (พ.ศ. ๒๓๕๒) และ ๑๘๕๑ (พ.ศ. ๒๓๙๔) ซึ่งปรากฏอยู่เป็นกฎหมายต้นฉบับ ยกเว้นในบางกรณีเท่านั้น คือ กฎหมายห้ามไม่ให้ซื้อผืนขายผืนสูบผืนในสมัยรัชกาลที่ ๒ ซึ่งเป็นครั้งแรกที่มีการพิมพ์เพื่อใช้เป็นคำประกาศของรัฐบาล กฎหมายลักษณะโจรห้าเส้น (กฎหมายการจับโจรผู้ร้าย) ได้ออกมาในรัชกาลที่ ๓ ซึ่งต่อมาได้พิมพ์ในกฎหมายฉบับของหมอบรัดเลย์ การออกกฎหมายในสมัยต่อมานั้นไม่สู้สมบูรณ์นัก คือ ในสมัยรัชกาลที่ ๔ มีการประกาศใช้กฎหมายที่น่าสนใจจำนวนมากเป็นระยะ ๆ ซึ่งตีพิมพ์รวมได้ถึง ๙ เล่มในระหว่างปี ค.ศ. ๑๘๒๑ (พ.ศ. ๒๔๖๕) และ ค.ศ. ๑๘๒๖ (พ.ศ. ๒๔๖๙) อย่างไรก็ดี แม้ว่าบ้านแพนจะไม่ได้ถูกต้องอันเนื่องมาจากความผิดพลาดในเรื่องวันเดือนปีที่ประกาศใช้ แต่กฎหมายเหล่านี้ก็น่าสนใจอย่างยิ่ง ในแง่ที่แสดงให้เห็นถึงพระราชกรณียกิจของพระมหากษัตริย์ไทยในสมัยโบราณ ที่ต้องทรงตีความกฎหมายในฐานะทรงเป็นบิดาของพลเมืองอยู่เสมอ ๆ เนื่องจากเมื่อเจ้าหน้าที่ไม่อาจตีความกฎหมายได้ ก็มักจะทูลขอพระบรมราชวินิจฉัย และเนื่องจากมีผู้มาทูลฎีกาบ่อยครั้ง ดังตัวอย่างต่อไปนี้

“สุภมัสสุ ๑๓๕๙ มแมนกษัตราศาธมาศุขบ่กษยเอกาทศษิตถิจันทวารพระบาทสมเด็จพระเจ้ารามธิบตีทร นรินทรบรมมหาจักรพรรดิราเมศวรราชาธิราชเดโชไชยพรหมเทพาติเทพตรีภูวณานิเบศ บรมบพิตรพระพุทธรเจ้าอยู่หัว เสด็จ ณ พระที่นั่งบุษบกมาลามหาไพชยนต์ปราสาทโดยบูรพาภิมุข ทรงพระอนุสรคำนึงตามคัมภีร์พระธรรมศาสตร์ แล้วมีพระราชโองการมารพระบัณฑูรสุระสิงหนาทพระราชบัญญัติไว้ว่า.....”^๖

“สุภมัสสุ ๑๓๗๘ สกภูณนักษัตรามาฆะมาศบ่ญจะมิตถิตอาทิตยวารมีพระราชโองการ สมเด็จพระเจ้ารามธิบตีศรีบรมมหาจักรพรรดิราชเดโชไชย พรหมเทพาติเทพตรีภูวณานิเบศบรมบพิตรพระเจ้าอยู่หัว ให้ตราพระราชบัญญัติค่านับโฆษณา

เผด็จกษัตริย์เจ้าแห่งยักษ์พราหมณ์ ๗ นิกลอดุลมนตร์วิปริโยชามาตยา मुखทุกกระทรวงทบวง
การทั้งหลาย อันมีในแว่นแคว้นพระนครศรีอยุธยามหาดิลกภพพรัตนราชธานีบุรี
รมย์.....”๗

“ศุภมัสดุศักราช ๘๘๙ ศกอักษสังวัจฉระผลุณมาศศุภปากษยตติถีศัรวาร
บริเจทกาลกำหนด พระบาทสมเด็จพระเจ้ารามาธิบดีศรีสินทรมบรมจักรพรรดิศร
บวรธรรมิกมหาราชราชาธิราชเจ้าผู้ผ่านพิภพทูลราชศรีสมบัติน ในกรุงเทพฯ บวรท
วารวดีศรีอยุธยามหาดิลกภพพรัตนราชธานีบุรีรมย์อุดมราชมหาสถาน เสด็จออก
ณ พระที่นั่งมิ่งมงคลภิเศกพร้อมด้วยชาววังเง่ายพราหมณ์มนตรีมาตยามนตรีกระวีชาติ
ราชบุโรหิตโหราราชบัณฑิตยเสนาอำเภอบาท จึงมีพระราชโองการมารพระบัณฑูรสุระ
สิงหนาทดำรงสเหนือกเกล้าฯ สั่งว่า ถ้าอาณาประชาราษฎร์ ข้ำขอบเขตขันธ์เสมามณฑล
จะพิพาทหาคดีแก่กันพิสูทแก่กันให้กระทำตามพระราชบัญญัติ.....”๘

ใน ค.ศ. ๑๘๐๕ (พ.ศ. ๒๓๔๘) ยึดถือกันว่ากฎหมายฉบับหลวงที่รวบรวม
ขึ้นใหม่่นั้น เป็นฉบับมาตรฐานเพียงฉบับเดียวที่เชื่อถือได้มากกว่าฉบับอื่น ๆ แม้ว่า
จะเป็นฉบับดั้งเดิมซึ่งตกทอดมาจากสมัยอยุธยา และเป็นที่ยอมรับในเวลาที่ต่อมาก็ตาม
สิ่งนี้อาจจะเป็นเหตุผลว่าทำไมไม่มีกฎหมายลักษณะเช่นนี้เหลืออยู่ในปัจจุบัน ทั้งนี้
เพราะกฎหมายเช่นนี้ไม่มีคุณค่าอะไรมากนัก ดังนั้น ไม่จำเป็นที่จะต้องรักษาไว้ใน
ยามที่สมัยอยุธยายังมีกฎหมายอีกจำนวนมากที่เกี่ยวข้องกับเรื่องอื่นๆอยู่ ดังนั้น เรา
จึงมีหลักฐานน้อย เว้นแต่เราสามารถพิจารณาจากกฎหมายฉบับปี ค.ศ. ๑๘๐๕ ซึ่ง
ถือว่าเป็นเอกสารทางกฎหมายในสมัยอยุธยา ลาลูแบร์^๙ ได้กล่าวไว้ในกฎหมายของ
ไทยที่จารึกเป็นลายลักษณ์อักษรแล้วในศตวรรษที่ ๑๗ ซึ่งเขียนไว้ถึง ๓ เล่มด้วยกัน
แต่ก็ยังไม่เป็นที่แน่ชัดว่าเขาอ้างถึงกฎหมายฉบับไหน แต่ปาลเลอกัวซ์^{๑๐} นั้นดูจะ
เข้าใจผิดจากลาลูแบร์ผู้ซึ่งเขาได้อ้างถึงไว้^{๑๑} ปาลเลอกัวซ์ไม่ได้ทำให้เราเข้าใจเรื่อง
นี้มากขึ้นเลย

จารึกของไทยให้ความกระจ่างในเรื่องวิวัฒนาการของกฎหมายโบราณได้ไม่
มากนัก และในเมื่อยังไม่มีการศึกษาศิลาจารึกเขมรอย่างจริงจัง จึงทำให้เราไม่อาจ
นำหลักฐานที่มีคุณค่าเหล่านี้ไปใช้ได้ ยังมีตัวบทกฎหมายของกัมพูชาสมัยใหม่ที่
เลอแคร์^{๑๒} ได้แปลไว้อย่างดี ซึ่งเราพบว่ามียุทธศาสตร์ที่พิสูจน์ได้ว่าเกือบเหมือนกับ
กฎหมายไทย แต่ถ้าเปรียบเทียบแล้วกฎหมายของกัมพูชาจะช่วยให้เราเห็นภาพ

พจนานุกรมออกกฎหมายของไทยในปลายสมัยอยุธยา แต่เราไม่อาจให้คุณค่าทางด้านประวัติศาสตร์ต่อเอกสารนี้ได้มากนัก เนื่องจากเป็นเอกสารอยู่ในสมัยที่กัมพูชาตกเป็นเมืองขึ้นของไทย หรืออยู่ในสมัยที่กัมพูชาอยู่ใต้อารักขาของฝรั่งเศส แต่ในที่นี้ เราได้ความคิดมากขึ้นจากความเป็นจริงที่ว่า กัมพูชาสมัยใหม่มองดูไทยในฐานะดินแดนสืบทอดมรดกทางวัฒนธรรมโบราณของตน ตามข้อเท็จจริงนั้นทั้งมอญและเขมรเป็นผู้ครอบครองดินแดนซึ่งเป็นดินแดนไทยในปัจจุบันก่อนที่ไทยได้รับเอกราช และจากมอญและเขมรนี่เองที่ทำให้ไทยได้รับวัฒนธรรมอินเดียเข้ามา แต่ตามความเห็นของ ดร. แลงการ์ด ให้ทัศนะว่า ที่จริงนั้นมอญนับถือศาสนาเดียวกับคนไทย ไทยได้รับธรรมศาสตร์ฉบับบาลีจากพะโค และภาษาในกฎหมายไทยจำนวนมากก็มาจากภาษามอญ จึงเป็นไปได้ว่าอิทธิพลของกฎหมายอินเดียเข้ามาในไทยจากทางตะวันตก ดร. แลงการ์ด พิจารณาว่ากฎหมายของมอญ—พม่า แสดงให้เห็นถึงลำดับขั้นระหว่างกฎหมายฮินดูและกฎหมายไทย จึงทำให้เรารู้ว่ากฎหมายไทยไม่ได้มาจากอินเดียโดยตรง แต่ได้รับมาจากรูปแบบของมอญ—พม่าอีกทอดหนึ่ง ในขณะที่เดียวกัน หลักการของกฎหมายไทยเป็นแบบฮินดูอย่างชัดเจนและเกี่ยวพันกัน ในขณะที่เรายอมรับข้อสรุปในเรื่องที่เกี่ยวข้องกับอิทธิพลของธรรมศาสตร์นี้ จากการศึกษาด้านพัฒนาการการปกครองของไทยทำให้เราเชื่อว่า กฎหมายการปกครองและพระราชบัญญัติจำนวนมากได้รับอิทธิพลของเขมรสมัยต้น ๆ อย่างมาก โดยเฉพาะส่วนใหญ่เข้ามาในสมัยการปรับปรุงระบบการปกครองของสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถทั้งสิ้น

เชิงอรรถบทที่ ๗

- ๑ ข้าพเจ้าได้เรื่องราวเกี่ยวกับตัวบทกฎหมายทั้งหมด และโดยเฉพาะที่เกี่ยวกับบานแพนงซึ่งเขียนนำหน้าตัวบทกฎหมายต่าง ๆ รวมทั้งรายละเอียดอื่น ๆ ในบทนี้มาจากงานเขียนของผู้เชี่ยวชาญในด้านกฎหมาย ๒ ท่าน คือ ดร. แลงการ์ด และ เอ็ม. เจ. เบอร์เนย์ (ดูในบรรณานุกรม)
- ๒ พระราชกำหนดใหม่ (ยังไม่ได้จัดจำพวก) เลขที่ ๒๘ ใน ค.ศ. ๑๗๙๔ (พ.ศ. ๒๓๓๔) บริติชเล็ย, เล่ม ๒, หน้า ๔๖๒.

- ๓ นายโหมต ได้นำไปตีพิมพ์โดยไม่ได้รับอนุญาตในปี ค.ศ. ๑๘๙๔ (พ.ศ. ๒๓๓๒) จึงถูกริบไป อีก ๒๐ ปีต่อมา บรัดเลย์ก็พิมพ์ขึ้นใหม่อีกหลายครั้ง าวลา ฉบับตีพิมพ์เหล่านี้ทั้งหมดมีความสับสนมาก เพราะพิมพ์ผิดพลาด และได้เปลี่ยนตัวสะกดให้ทันสมัยขึ้น จึงไม่เป็นที่ยอมรับกันนักในสายตาของนักนิติศาสตร์
- ๔ ที.มาซาโอะ (T. masao) ได้เขียนเรื่องความสัมพันธ์ของระบบกฎหมายไทย กับระบบกฎหมายซินดูไว้เมื่อปี ค.ศ. ๑๙๐๕ เป็นรายงานชื่อเรื่องว่า "Research into Indigeneous Law of Siam as a Study of Comparative Jurisprudenee" JSS, ii, pt i, pp. 14—18. ที. ซาโอะ ได้ระบุไว้ในรายงานฉบับนั้นมีรายชื่อกฎหมาย ๑๘ ชื่อจาก กฎพระมนู ซึ่งปรากฏอยู่ใน พระธรรมศาสตร์ ของไทย ลักษณะทาส ๗ จำพวก บุคคลจำพวกต่าง ๆ ซึ่งไม่ได้รับอนุญาตให้เป็นพยานในศาลและพิธีการต่าง ๆ ของซินดู ซึ่งใช้กันอยู่ในเมืองหลวง
- ๕ Lingat (1), pp. 10—16.
- ๖ บรัดเลย์, เล่ม ๑, หน้า ๓๓๑.
- ๗ บรัดเลย์, เล่ม ๑, หน้า ๓๔๗.
- ๘ บรัดเลย์, เล่ม ๒, หน้า ๗๙.
- ๙ L.L. p. 81.
- ๑๐ Royaume Thai ou Siam Vol i, p. 356.
- ๑๑ สำหรับการพิจารณาข้อสังเกตของลาตูแบร์เกี่ยวกับกฎหมายไทย ซึ่งยังไม่กระจำงัก ดู Burnay, pp. 159—162.
- ๑๒ Leclère (3).

การบริหารทางด้านยุติธรรม

หลักฐานจากศิลาจารึกพ่อขุนรามคำแหงทำให้เราทราบถึง เรื่องระบบการบริหารทางการศาลแบบพ่อกับลูก ซึ่งเจริญรุ่งเรืองในสมัยสุโขทัยตอนต้น โดยพระมหากษัตริย์ทรงเป็นทั้งที่มาแห่งความยุติธรรมและผู้พิพากษาสูงสุด ในสมัยนั้นคงจะมีผู้ฟ้องร้องคดีน้อยมาก จนพระมหากษัตริย์ทรงสามารถตัดสินคดีด้วยพระองค์เองให้กับคนทุกคนได้ในฐานะทรงเป็นพ่อแม่ (loco parentis) และการศาลแบบนี้ก็ไม่เปิดโอกาสให้มีการฉ้อราษฎร์บังหลวงในระบบการบริหารกฎหมายของไทยเหมือนในภายหลัง ซึ่งมีการฉ้อราษฎร์บังหลวงกันอย่างมาก

“ไพร่ฟ้าหน้าใสลูกเจ้าลูกขุนผู้ใด ล้มหายตายกว่า เย่าเรือนพ่อ
 เชื้อเสื่อค้ำมัน ช้างขลุกลูกเมียเยี่ยข้าว ไพร่ฟ้าข้าไท บ้าหมากป่าพลู
 พ่อเชื่อมันไว้แก่ลูกมันสิ้น ไพร่ฟ้าลูกเจ้าลูกขุนผีแลผิดแผกแสงกว้างกัน
 สวนคุ้แก่แล้ว จึงแล่งความแก่ข้าด้วยชื่อ บ่เข้าผู้ลักมักผู้ช้อน เห็นข้าว
 ทานบ่ใคร่พิน เห็นสินทานบ่ใคร่เดือด.... ในปากประตูมีกระดิ่งอันหนึ่ง
 แขนวไว้หัน ไพร่ฟ้าหน้าปกกลางบ้านกลางเมือง มีความเจ็บท้องข้องใจ
 มันจักกล่าวถึงเจ้าถึงขุนบ่ไร่ไปล้นกระดิ่งอันท่านแขนวไว้ พ่อขุนราม-
 คำแหงเจ้าเมืองไดยินเรียก เมื่อถามสวนความแก่มันด้วยชื่อ”^๑

เรื่องการสนับกระตั้งเพื่อถวายฎีกานี้ ข้าพเจ้าได้เขียนไว้ในหนังสือเล่มอื่น ๆ แล้ว^๒ การกระทำเช่นนี้ยังคงมีอยู่ในไทยในสมัยอยุธยา จนกระทั่งถึงรัชกาลที่ ๔ ก็ทรงพิจารณาพิพากษาฎีกาในทุกวันพระ ฎีกาเหล่านี้ตอนแรกขุนนางในกรมล้อมพระราชวังจะเป็นผู้ร่าง ความจริงแล้วราษฎรมีสติธิที่จะถวายฎีกาต่อพระมหากษัตริย์มาจนถึงปัจจุบันนี้ แม้ว่าโอกาสที่ราษฎรจะใช้สิทธินี้จะถูกจำกัดลงบ้างก็ตาม

พระมหากษัตริย์ยังคงบริหารการศาลในลักษณะนี้ จนกระทั่งถึงรัชสมัยสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ และแม้หลังจากนั้นแล้วในทางทฤษฎีพระมหากษัตริย์ก็ยังทรงทำหน้าที่นี้อยู่ พระองค์ยังทรงเป็นที่มาแห่งความยุติธรรมและผู้พิพากษาสูงสุด และพระราชอำนาจสูงสุดของพระมหากษัตริย์ในฐานะทรงเป็น เจ้าชีวิตก็เพิ่มพูนขึ้น เพราะเป็นการเพิ่มอำนาจเด็ดขาด และรวมอำนาจการปกครองเข้าสู่ส่วนกลางมากขึ้น ส่วนพวกพราหมณ์ยังคงทำการบริหารทางการศาลอยู่ภายใต้ความดูแลของเสนาบดีวัง และในปัจจุบันเสนาบดีผู้นี้ก็ยังคงมีศ ธรรมาธิบดี อยู่ อันเป็นมรดกตกทอดมาจาก สมัยที่ความยุติธรรมทั้งหมดมาจากพระราชวัง อย่างไรก็ตาม ในทางปฏิบัติ การบริหารทางการศาลส่วนใหญ่ก็มีได้ผ่านพระมหากษัตริย์ พระองค์ยังคงให้ความสนพระทัยต่อฎีกาอยู่บ้าง และการอุทธรณ์ต่อพระมหากษัตริย์ก็เป็นวิธีสุดท้ายที่จะกระทำ ถ้าหากคู่ความจะสามารถจ่ายค่าใช้จ่ายจำนวนมากได้ พระมหากษัตริย์จะทรงแต่งตั้งผู้พิพากษาทั้งทางตรงและทางอ้อม ในกรณีที่มีปัญหาหรือมีความยุ่งยาก ชุมนางที่พิพากษาอาจจะเข้าเฝ้าพระมหากษัตริย์ เพื่อทูลขอพระบรมราชวินิจฉัยจากพระองค์ ซึ่งจะออกมาในรูปของพระราชกฤษฎีกา ดังเราจะเห็นได้จากตัวบทกฎหมายที่มีอยู่มากมาย แต่ในสมัยอยุธยาระบบการศาลซับซ้อนมากขึ้นจนเป็นที่น่าสนใจอย่างยิ่ง เพราะแนวความคิดใหม่ที่ปรากฏอยู่แสดงให้เห็นถึงลักษณะบางประการอย่างที่ไม่มีในที่อื่น ๆ เลย ความเจริญทางการศาลนี้ส่วนหนึ่งเนื่องมาจากความล้มเหลวของระบบการปกครองแบบพ่อค้าลูกที่ไม้อาจสนองตอบต่อจำนวนคดีที่ฎีกามายังพระมหากษัตริย์มากขึ้น และส่วนหนึ่งเนื่องมาจากการนำแนวความคิดทางด้านกฎหมายของอินเดียมาใช้ การเปลี่ยนแปลงนี้อาจจะเริ่มมีขึ้นในช่วงสมัยสุโขทัยตอนปลายดังที่ได้กล่าวถึงในบทที่แล้ว เพราะทราบจากศิลาจารึกว่ามี ธรรมศาสตร์ฉบับบาลี เข้ามาในราว ค.ศ. ๑๓๔๔ (พ.ศ. ๑๘๘๗) และพระมหากษัตริย์อาจจะทรงแต่งตั้งพราหมณ์ให้ช่วยเหลือพระองค์ในการตีความตามตัวบทกฎหมายใหม่นี้ แต่การปฏิรูปที่สำคัญเกิดขึ้นหลังจากการกวาดต้อนพวกพราหมณ์กัมพูชาเข้ามาเมื่อไทยยึดนครธมได้ บรรดาพราหมณ์เหล่านี้เป็นผู้รอบรู้กฎหมายอินเดีย จึงเข้ามาช่วยเหลือการบริหารทางการศาลในเขตที่เมืองหลวงปกครองโดย

ตรงมากขึ้น นอกจากพวกพราหมณ์เหล่านี้จะมีหน้าที่ในการให้คำปรึกษาแล้ว ก็ยังมีหน้าที่บริหารการศาลด้วย ดังจะเห็นได้จากหลักฐานว่า ในสมัยรัตนโกสินทร์มีศาลอยู่สองศาล คือ ศาลแพ่งเกษม และ ศาลแพ่งกลาง อันเป็นศาลที่อยู่ใต้อำนาจพวกพราหมณ์แต่เพียงในนาม และมีเรื่องราวของพราหมณ์ปรากฏอยู่ใน พระไอยการศักดินาพลเรือน แม้ว่าในสมัยรัตนโกสินทร์ศาลนี้จะเปลี่ยนมาเป็นศาลแบบเดียวกับศาลอื่น ๆ ที่อยู่ภายใต้ผู้พิพากษาไทยซึ่งมีศักดินาสูงถึง ๓,๐๐๐ อาจจะเป็นไปได้ว่าศาลทั้งสองนี้เป็นตัวแทนของศาลในรัชสมัยสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ ในสมัยต่อมาพวกพราหมณ์ได้บริหารทางการศาล และเมื่อการบริหารทางการศาลแยกออกไปอยู่ในกรมต่าง ๆ แล้ว พวกพราหมณ์ก็ยังคงมีศาลสองศาลที่ตัดสินความลหุโทษซึ่งไม่ยุ่งยากมากนัก การที่ขุนนางซึ่งทำหน้าที่ในศาลแพ่งเกษมและศาลแพ่งกลางเป็นผู้แต่งตั้งขุนนางผู้พิพากษา แพ่ง และ ศุภมาตรา ในหัวเมืองต่าง ๆ เป็นหลักฐานที่เห็นได้ชัดว่า ศาลเหล่านี้เคยเป็นศาลที่สำคัญมากที่สุด ในสมัยที่ยังคงอยู่ในกรมวัง

แม้ว่าสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถทรงตั้งพระทัยที่จะรวมอำนาจการบริหารทางการศาลเข้าสู่ส่วนกลาง และอยู่ภายใต้กรมวัง แต่บางทีการแยกศาลออกไปอยู่ในกรมต่าง ๆ คงจะเกิดขึ้นไม่นานหลังจากรัชสมัยของพระองค์ หรืออาจจะในรัชสมัยของพระองค์เองก็ได้ ในเวลานั้นงานด้านการบริหารทางการศาลต้องพัฒนาขึ้นมาก จนเป็นงานหนักเกินกว่าที่พวกพราหมณ์จะทำได้ และนอกจากนี้ ก็เป็นธรรมดาอยู่เองที่คนไทยต้องการจะให้ขุนนางไทยเป็นผู้พิพากษาศักดินาให้คนไทยด้วยกันเอง ด้วยเหตุนี้ระบบการบริหารทางการศาลของไทยที่วิวัฒนาการเต็มที่แล้ว จึงมีลักษณะเด่น ๒ ประการด้วยกัน คือ (๑) การแยกการบริหารทางการศาล โดยแบ่งออกไประหว่างศาลของกรมต่าง ๆ ซึ่งทำงานเป็นอิสระ (๒) การแยกการบริหารทางการศาลออกเป็นสองส่วน คือ การให้คำปรึกษาและการบริหาร โดยให้ผู้พิพากษาไทยปฏิบัติหน้าที่ทางด้านบริหารในศาลของกรมต่าง ๆ ในขณะที่พวกพราหมณ์ทำหน้าที่ให้คำปรึกษาและตีความกฎหมาย เหตุที่ยังจำเป็นต้องใช้พราหมณ์เป็นที่ปรึกษา ก็เพราะพราหมณ์เป็นพวกเดียวเท่านั้น ที่สามารถเข้าใจกฎหมายโบราณได้อย่างเพียงพอ

ศาลสูงสุดของพวกพราหมณ์เรียกว่า ลูกขุนศาลหลวง ซึ่งจัดตั้งขึ้นสำหรับ

เป็นหน่วยที่ปรึกษาในรัชสมัยสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ ศาลนี้ประกอบด้วยขุนนางที่เป็นพราหมณ์ ๑๒ คน (ซึ่งแปลกพอดูที่ขุนนางพวกนี้เป็นพวกเดียวที่ยังคงใช้ภาษาไทยว่า ลูกขุน) พราหมณ์พวกนี้จะศึกษารวมศาสตร์และมีความเข้าใจในพระราชกฤษฎีกาและคำตัดสินต่าง ๆ จึงเป็นประเพณีว่า ประมวลกฎหมายชุดหนึ่งในสามชุดจะอยู่ในความดูแลของพราหมณ์ หัวหน้าพราหมณ์ทั้ง ๑๒ คนนี้คือ พระมหาราชครูปริโหิต และ พระมหาราชครูมิหิร ซึ่งต่างก็มีศักดินา ๑๐,๐๐๐ เท่ากับศักดินาของเจ้าพระยา ซึ่งแสดงให้เห็นถึงความสำคัญของตำแหน่ง พราหมณ์พวกนี้ทำหน้าที่เป็นผู้พิพากษา ซึ่งจะได้บรรยายถึงการดำเนินคดีแต่เพียงย่อ ๆ ไว้ในตอนนั้น

จากการรวบรวมความรู้ที่ได้จาก พระโอยการศักดินาพลเรือน และ พระธรรมนูญ ปรากฏว่าในช่วงศตวรรษที่ ๑๖ และ ๑๗ ศาลกระทรวงในเมืองหลวงมีดังต่อไปนี้ คือ

๑. ศาลกระทรวงอุทธรณ์ เป็นศาลหลวง เคยอยู่ภายใต้กรมวังมาก่อน แล้วย้ายเข้ามาอยู่ภายใต้การควบคุมของมหาดไทย ศาลนี้จะรับคำอุทธรณ์จากศาลของกรมทุกกรมในการปกครองส่วนกลาง

๒. ศาลกระทรวงอาญา เป็นศาลหลวง ตัดสินคดีอาญา เคยอยู่ภายใต้กรมวังมาก่อน แล้วได้ย้ายมาอยู่ภายใต้มหาดไทย

๓. ศาลกระทรวงอาณาจักร เป็นศาลที่ตัดสินเกี่ยวกับการทะเลาะวิวาท อยู่ภายใต้มหาดไทย

๔. ศาลกระทรวงนครบาล เป็นศาลที่ตัดสินคดีอาญาที่ร้ายแรง เช่น การขโมย และการกบฏ ศาลนี้อยู่ภายใต้กรมเมือง

๕. ศาลกรมวัง เป็นศาลที่ขึ้นอยู่กับกรมวัง ซึ่งจะพิพากษาคดีทุกคดีที่เกี่ยวกับพระบรมวงศานุวงศ์ บรรดาขุนนางของกรมต่าง ๆ ที่ทำงานในพระราชวัง และพวกทาสของวังหลวง

๖. และ ๗. ศาลแพ่งกลาง และ ศาลแพ่งเกษม เป็นศาลตัดสินความผิดชั้นสูงโทษ ขึ้นอยู่กับลูกขุนตั้งได้อธิบายแล้ว

๘. ศาลกระทรวงมรดก เป็นศาลที่ตัดสินเกี่ยวกับปัญหามรดก ขึ้นอยู่กับกรมล้อมพระราชวัง เนื่องจากมีการวิวาทเรื่องทรัพย์สินมรดก

๕. ศาลกรมท่า เป็นศาลที่ประกอบด้วยหลายฝ่ายด้วยกัน สำหรับพิพากษาชาวต่างชาติตามขนบธรรมเนียมของชาตินั้น ๆ ซึ่งชาวยุโรปได้นำเรื่องสิทธิสภาพนอกอาณาเขตเข้ามาเป็นครั้งแรก ดังปรากฏในสัญญากับซอลันดาซึ่งทำกันขึ้นในปี ค.ศ. ๑๖๖๔ (พ.ศ. ๒๒๐๗)

๑๐. ศาลกระทรวงกรมนา เป็นศาลสำหรับพิพากษาคดีทุกคดีที่เกี่ยวกับวัว ควาย ที่ดิน การวิวาทกันเรื่องอาณาเขต ฯลฯ ศาลนี้ขึ้นอยู่กับกรมนา

๑๑. ศาลคลังมหาสมบัติ เป็นศาลสำหรับตัดสินคดีที่เกี่ยวกับการเก็บภาษีอากรและการเงิน ศาลนี้ขึ้นอยู่กับพระคลังมหาสมบัติ

๑๒. ศาลกระทรวงธรรมการ เป็นศาลที่ขึ้นอยู่กับกรมธรรมการ ตัดสินคดีเกี่ยวกับพระสงฆ์และสามเณร ซึ่งถูกฟ้องร้องในคดีที่ทำความผิดร้ายแรงหลังจากถูกบังคับให้สึกออกจากคณะสงฆ์แล้ว

๑๓. ศาลกระทรวงสัสดี เป็นศาลที่ตัดสินคดีทุกคดีที่เกี่ยวกับการจดทะเบียน และการเกณฑ์คนมาทำงานให้รัฐบาล ศาลนี้ขึ้นอยู่กับกรมพระสุรัสวดี

๑๔. ศาลกระทรวงแพทยา เป็นศาลแพทย์ ตัดสินคดีทุกคดีที่สงสัยว่าจะเป็นการลอบวางยาพิษ ศาลนี้ขึ้นอยู่กับกรมแพทยา

ในบรรดาศาลทั้งหมด สามศาลแรกดูเหมือนจะสืบต่อมาจากศาลโบราณ ซึ่งขึ้นอยู่กับกรมวังมาก่อนรัชสมัยสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ ศาลทั้งสามนี้พวกพราหมณ์ทำหน้าที่บริหารอยู่ภายใต้การดูแลของพระมหากษัตริย์เช่นเดียวกับกรณีของศาลแห่งทั้งสอง ประมาณสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ ศาลทั้งสามนี้คงจะไม่ค่อยได้ใช้นัก แต่ศาลของกรมต่าง ๆ หรือศาลการกระทรวง ได้เจริญและเพิ่มจำนวนมากขึ้น ในบรรดาศาลแบบนี้ทั้งหมด ศาลกระทรวงนครบาล เด่นที่สุด เพราะนอกจากความสำคัญของกรมนั้นแล้ว ยังมีความแตกต่างจากศาลอื่น ๆ ตรงที่เป็น ศาลอาญา อย่างแท้จริง ศาลนี้ยังตัดสินเกี่ยวกับคดีอาชญากรรมที่ร้ายแรงทั้งหมดด้วย ซึ่งตรงกันข้ามกับศาลทั่วไปในกรมต่าง ๆ ที่จะตัดสินคดีทุกคดีที่อยู่ภายในขอบเขตของตน ไม่ว่าจะเป็คดีแพ่งหรือคดีอาญา เพราะกล่าวโดยทั่ว ๆ ไปคนไทยก็เช่นเดียวกับชาติเอเชียอื่น ๆ ที่กฎหมายแพ่งและกฎหมายอาญาไม่มีความแตกต่างกัน ทั้งการดำเนิน

การก็ไม่ต่างกันเลย อย่างไรก็ตาม คดีแพ่งแท้ ๆ ก็ไม่ค่อยจะเกิดขึ้น จึงไม่มีปัญหาในด้านการลงโทษ ความพยายามค้นคว้าเรื่องศาลในกรมต่าง ๆ ที่เพิ่มมากขึ้นนั้น อาจจะได้ประโยชน์และเป็นไปไม่ได้ เพราะศาลของกรมต่าง ๆ ที่เพิ่มมากขึ้นนั้นทำให้การบริหารทางการศาลของไทยสับสนมาเป็นเวลานาน ก่อนยกเลิกระบบการศาลนี้เสียทั้งหมดในปี ค.ศ. ๑๘๘๓ (พ.ศ. ๒๔๓๖) ถ้าสังเกตแต่เพียงแนวโน้มที่แสดงลักษณะเฉพาะในการวิวัฒนาการของศาลในกระทรวงต่าง ๆ แล้ว จะเห็นว่าศาลมีแนวโน้มที่จะเปลี่ยนหน้าที่ไปตามความเปลี่ยนแปลง ซึ่งเกิดขึ้นในกรมต่าง ๆ ที่ศาลนั้นขึ้นอยู่ ดังนั้น แทนที่จะมีศาลอุทธรณ์เพียงศาลเดียว จึงได้ตั้งศาลอุทธรณ์ขึ้นหลายศาลพร้อมกับการตั้งกรมต่าง ๆ ขึ้น เมื่อการปกครองหัวเมืองเข้ามาอยู่ภายใต้การควบคุมของมหาดไทย กลาโหม และคลังแล้ว ศาลต่าง ๆ ก็ได้ถูกตั้งขึ้นในกรมเหล่านั้นเพื่อรับคำอุทธรณ์จากหัวเมือง เมื่อการควบคุมการเก็บภาษีได้แบ่งออกไปในระหว่างบรรดากรมต่าง ๆ ก็มีการจัดตั้งศาลเกี่ยวกับการเงินเพื่อตัดสินคดีเกี่ยวกับการคลังทั้งปวงด้วย

ในพระไอยการลักษณะตระลาการ^๕ นั้น บุคคลผู้ที่มีคุณสมบัติจะเป็นตระลาการได้ต้องมีลักษณะดังต่อไปนี้ คือ

๑. ตระลาการที่นับถือศาสนาเดียวกัน หรืออยู่ในประเทศเดียวกันกับคู่ความ
๒. ตระลาการที่เป็นนายร้อย หรือนายแขวงในหัวเมืองส่วนนอก
๓. ตระลาการที่มีใจไม่ลำเอียง ไม่เข้าข้างฝ่ายใดฝ่ายหนึ่ง
๔. ตระลาการที่ได้รับแต่งตั้งให้เป็นตัวแทนตระลาการผู้ใหญ่
๕. ตระลาการที่พระมหากษัตริย์ทรงแต่งตั้ง
๖. ตระลาการผู้ไกลเกลี่ยที่ได้รับเลือกเข้ามาด้วยความยินยอมของคู่ความทั้งสองฝ่าย

คุณสมบัติบางข้อจะโบราณมาก แต่ระบบการศาลของไทยเมื่อได้รับการพัฒนาอย่างเต็มที่นั้น ตระลาการของทุกศาลจะได้รับแต่งตั้งโดยตรง หรือโดยทางอ้อมจากพระมหากษัตริย์ในฐานะที่ทรงเป็นหัวหน้าตระลาการ^๖ สำหรับในคดีแพ่งจะเปิดโอกาสให้มีการเลือกตระลาการผู้ไกลเกลี่ยตามข้อ ๖ ได้ ทำให้มีผู้ถือโอกาสหาประโยชน์จากผู้ที่เมื่อจากศาลได้ เพราะค่าใช้จ่ายในการดำเนินคดีสูงมาก ยศของบรรดาตระลาการศาลต่าง ๆ ในเมืองหลวงปรากฏอยู่ใน พระไอยการศักดินาพลเรือน

ซึ่งมีศักดิ์นาตั้งแต่ ๔๐๐ ไปจนถึง ๑,๐๐๐ ตามความสำคัญของตำแหน่ง ขอบเขตอำนาจของศาลในกรมธรรมดา ๆ จะมีอยู่เพียงคดีที่เกิดขึ้นในเมืองหลวงและวงราชการเท่านั้น

ระบบศาลและตระลาการในหัวเมืองจะจัดตั้งขึ้นตามแบบเดียวกับศาลและตระลาการในเมืองหลวง คือ ขุนนางแต่ละคนจะมีศาลตัดสินคดีในกรมของตน แต่เจ้าเมืองและกรมการ (ซึ่งแบ่งมีหน้าที่พิเศษในการพิจารณาว่าคดีความนั้นตรงกับกฎหมายมาตราใด) จะร่วมกันจัดตั้งศาลเป็นคณะทำหน้าที่แทนลูกขุน เพราะลูกขุนอยู่ไกลเกินไปที่จะให้คำปรึกษาแก่พวกเขาได้สะดวก หลังจากเจ้าเมืองและกรมการพิจารณาคดีแล้ว ก็จะส่งคดีไปตัดสินในศาล ยกกระบัตรที่ได้รับแต่งตั้งจากกรมวังออกไปยังหัวเมืองต่าง ๆ จะเป็นผู้ทำหน้าที่คอยตรวจสอบเจ้าเมืองและกรมการ และรายงานต่อพระมหากษัตริย์โดยตรง คดีอาญาที่ร้ายแรงจะถูกส่งจากหัวเมืองชั้นรองไปยังหัวเมืองใหญ่ที่เมืองนั้นขึ้นอยู่ และเมื่อตัดสินคดีแล้วก็ส่งกลับมายังหัวเมืองชั้นรอง เพื่อดำเนินการจ่ายค่าปรับ หรือเพื่อลงโทษคนที่ทำความผิด

ความรู้บางอย่างที่เกี่ยวกับเรื่องกระบวนการทางการศาลของไทยนั้น เราได้ทราบจากลาลูแบร์^๑ และคนอื่น ๆ แต่เรื่องราวค่อนข้างจะสับสนและถูกต้องเพียงบางส่วนเท่านั้น ซึ่งก็เป็นของธรรมดาเพราะระบบการศาลไทยเป็นเรื่องที่แปลกและค่อนข้างสับสน คำอธิบายสั้น ๆ ต่อไปนี้ส่วนใหญ่ใช้หลักฐานของสมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพเป็นหลัก ซึ่งพระองค์ได้ทรงชี้แจงอย่างแจ่มแจ้ง^๒ ถึงเรื่องหลักการสำคัญ ๆ ของกระบวนการซึ่งใช้เหมือนกันในทุก ๆ ศาลทั้งคดีแพ่งและคดีอาญาว่า

ถ้าบุคคลใดต้องการจะฟ้องร้องคดี เขาจะเขียนหนังสือฟ้องเองไม่ได้ จะต้องไปร้องต่อขุนนางพวกหนึ่งที่เรียกว่า จำหลวง แจ้งว่าตนประสงค์จะฟ้องความเช่นนั้น ๆ ถ้าหากผู้ฟ้องเป็นไพร่ธรรมดา มูลนายของเขาก็จะเขียนคำฟ้องในนามของเขา จำศาลจะจดถ้อยคำลงเป็นหนังสือแล้วมอบให้พนักงานประทับฟ้องนำขึ้นปรึกษา ลูกขุนศาลหลวง (หรือกรมการในหัวเมือง) เพื่อพิจารณาว่าจะเป็นการฟ้องที่ถูกตามกฎหมายซึ่งควรรับพิจารณาหรือไม่ แล้วจะส่งคำฟ้องไปยังศาลนั้น ตระลาการศาลจะออกหมายเรียกตัวจำเลยมาถาม จดคำให้การ แล้วส่งคำให้การไปที่ ลูกขุนให้ชี้สองสถาน คือ (๑) ข้อใดรับกับสำนวนของผู้ฟ้อง (๒) ข้อใดขัดกันที่จะต้อง

สืบพยานเพิ่มให้ชัดเจนขึ้น ดังนั้น ระยะเวลาการจึงต้องไปสืบพยานตามคำลูกขุน เมื่อสืบเสร็จแล้วต้องส่งสำนวนไปยังลูกขุน ลูกขุนจะชี้ว่าฝ่ายไหนทำผิดแพคดี เพราะเหตุใด และเกี่ยวข้องกับข้อความกฎหมายข้อใด ระยะเวลาการก็จะนำคำพิพากษาของลูกขุนไปส่ง ผู้ปรับ ผู้ปรับจะวางโทษว่าควรปรับเท่าไรจึงจะเหมาะสม แล้วส่งให้ระยะเวลาการไปบังคับจัดการลงโทษต่อไป

ถ้าคู่ความไม่พอใจคำพิพากษาก็สามารถจะอุทธรณ์ไปยังศาลของคดีนั้น ๆ ได้ แต่ถ้าคำฟ้องของเขาไม่สมเหตุผลผลเขาก็อาจจะถูกลงโทษ การบังคับไว้เช่นนี้และค่าใช้จ่ายที่สูงจะช่วยป้องกันมิให้มีการอุทธรณ์บ่อยนัก ในหัวเมืองต่าง ๆ^{๑๐} ถ้าหากบุคคลใดต้องการจะอุทธรณ์คำพิพากษาของระยะเวลาการ เจ้าเมืองและกรมการจะเป็นผู้พิจารณาคำอุทธรณ์นั้น ถ้าจะอุทธรณ์ค้ำนกรมการที่อยู่ในฐานะลูกขุน (ผู้พิพากษา) เจ้าเมืองและขุนนางกรมการอื่น ๆ ที่มีได้ลงนามในคำพิพากษาจะเป็นผู้พิจารณาคดีนั้น ถ้ายื่นคำอุทธรณ์คัดค้านเจ้าเมือง คดีก็จะส่งไปพิจารณาในหัวเมืองชั้นสูงกว่าที่หัวเมืองนั้นขึ้นอยู่กับโดยเฉพาะ และถ้าไม่ตัดสินคดีที่นั้นก็จะต้องส่งมายังศาลอุทธรณ์ในกรมของส่วนกลางซึ่งควบคุมหัวเมืองที่มีปัญหานั้น ๆ ภาวะเช่นนี้จึงทำให้เกิดมีศาลอุทธรณ์ส่วนกลางซึ่งเคยขึ้นอยู่กับเสนาบดีวังมาก่อน และเป็นศาลที่พระมหากษัตริย์และพราหมณ์ใช้ฟังคำอุทธรณ์ทั้งจากเมืองหลวงและหัวเมือง แต่คดีอาชญากรรมที่ร้ายแรง จะตัดสินกันในกรมนครบาล ไม่ตัดสินในศาลของกรมที่หัวเมืองนั้นขึ้นอยู่กับ ในคดีที่มีการลงโทษถึงประหารชีวิตไม่ว่าจะเป็นอาชญากรในหัวเมืองหรือขุนนางหัวเมืองก็ตาม คดีนั้นจะส่งเข้ามายังศาลอุทธรณ์ของมหาดไทย (ไม่ว่าคดีนั้นจะเกิดขึ้นในหัวเมืองใด) และจะประทับตราประหารชีวิตด้วยตราของกรมที่เมืองนั้นขึ้นอยู่กับ รวมทั้งตราพิเศษและตราชั้นสูงของศาลอุทธรณ์มหาดไทยที่เรียกว่าจักร^{๑๑}ด้วย เราควรจะทราบเพิ่มเติมอีกด้วยว่า การอุทธรณ์ไม่สามารถจะฟ้องร้องคำพิพากษาของศาลได้ แต่สามารถจะฟ้องร้องการพิพากษาลงโทษและพฤติการณ์ที่ฉ้อราษฎร์บังหลวงของระยะเวลาการได้

เป็นเรื่องยากที่จะพูดถึงรายละเอียดในกระบวนการทางการศาลที่ซับซ้อนของไทยให้ลึกซึ้งลงไปกว่านี้ได้ ด้วยกฎหมายเกี่ยวกับระยะเวลาการ (ซึ่งพยายามที่จะยับยั้งพฤติกรรมชั่วของระยะเวลาการ) การรับฟ้องจากโจทก์ การอุทธรณ์ พยาน และกฎหมายต่าง ๆ มีข้อกำหนดไว้อย่างละเอียดสมบูรณ์ ถ้าจะศึกษาอย่างละเอียด

แล้วอาจจะเขียนเป็นหนังสือได้หลายเล่ม และจะเป็นงานที่เรียกร้องความสนใจของนักกฎหมายได้เป็นเวลานาน ข้าพเจ้าจะขยายความเรื่องราวที่ได้มาจากการสังเกตลักษณะเฉพาะเด่นๆ ซึ่งมีอยู่มากมายในระบบการศาลของไทยเพียงสองสามประการต่อไปนี้

ในเรื่องการประพุดิษฐ์ของตระลาการนั้น ตัวอย่างต่อไปนี้ จะช่วยให้เข้าใจถึงความคิดที่กินวงกว้างพอสมควรของเรื่องที่ถูกพบว่ามีควมจำเป็นจะต้องบัญญัติไว้เป็นกฎหมายด้วย คือ “ตระลาการที่ได้รับคำฟ้องแล้วนำมาถ่วงไว้ให้ช้า ตระลาการที่ไม่พิพากษาตามกฎหมาย ตระลาการที่ตัดทอนคำฟ้องเพื่อล่าเอียงเข้าข้างฝ่ายหนึ่งฝ่ายใด ตระลาการที่ตำหนิคู่ความฝ่ายหนึ่งเพื่อผลประโยชน์ของอีกฝ่ายหนึ่งที่ให้สินบน ตระลาการที่ตัดสินเข้าข้างฝ่ายใดฝ่ายหนึ่งเพราะได้รับของกำนัลจากฝ่ายนั้น ตระลาการที่เรียกร้องค่าธรรมเนียมศาลมากกว่าที่กฎหมายกำหนดไว้ ตระลาการผู้ไม่ปฏิบัติตามกฎหมาย ตระลาการที่ให้คู่ความฝ่ายหนึ่งฝ่ายใดทำงานให้ตน ตระลาการที่รับคำฟ้องจากผู้หญิงและพยายามทำชู้กับหญิงนั้น หรือตระลาการที่ต้องการเงินจากฝ่ายหนึ่งฝ่ายใดเพื่อจะให้ฝ่ายนั้นชนะคดี ตระลาการที่ทักความผิดเหล่านี้จะมีโทษสถานหนึ่งในหกสถาน”^{๑๒}

ค่าใช้จ่ายในการดำเนินคดีสูงมาก เนื่องจากว่า ทั้งผู้พิพากษาและขุนนางทางการศาลอื่นๆ ไม่ได้รับเงินจากการปฏิบัติงานของเขา แต่จะได้รับเงินเพื่อดำรงชีวิตโดยการชกส่วนจากค่าธรรมเนียมจำนวนมากมายจากคู่ความเพื่อจะได้เงินเป็นค่าบริการ เงินค่าธรรมเนียมนี้เป็นเงินนอกเหนือจากเงินค่าปรับใหม่ ซึ่งเป็นแหล่งรายได้ของหลวงหลังจากที่บรรดาตระลาการได้หักเงินบางส่วนออกแล้ว^{๑๓} ระบบนี้กระตุ้นให้เกิดการฉ้อราษฎร์บังหลวง ถึงแม้ว่ากฎหมายจะกล่าวโทษการกระทำเช่นนี้ไว้อย่างรุนแรงก็ตาม แต่ขุนนางทุกคนตั้งแต่ตระลาการลงมาต่างก็ตั้งค่าธรรมเนียมของตนเอง และคำตัดสินก็จะเข้าข้างฝ่ายที่สามารถหาสิ่งตอบแทนได้มากที่สุด ลาลูแบร์^{๑๔} กล่าวถึงเรื่องราวเกี่ยวกับค่าธรรมเนียมศาล ซึ่งแปลมาจากภาษาไทยว่า พวกเจ้าหน้าที่พยายามเก็บค่าธรรมเนียมต่าง ๆ ทุกวิถีทางเพื่อให้ ได้ค่าตอบแทนรวมทั้งค่าอ่านคำร้องของเจ้าเมือง และกรมการ หรือลูกขุนแล้วแต่กรณี เพื่อจะเรียกคู่ความไปศาลและเก็บค่าคัดลอกคำให้การ ค่าธรรมเนียมเหล่านี้จะจ่ายให้กับเจ้าหน้าที่ที่เกี่ยวข้องในแต่ละหน้าที่โดยเฉพาะ แต่ค่าธรรมเนียมอื่น ๆ จะจ่าย

ให้ตระลาการเป็นคำรับฟ้องคดี และจ่ายให้ผู้พิพากษาสำหรับเป็นค่าปรึกษาทางกฎหมายในกรณีนี้เห็นว่าจำเป็น และยังมีค่าของบางอย่างเป็นเครื่องเช่นเทวดาคด้วย ค่าธรรมเนียมเหล่านี้จะเก็บจากคู่ความทั้งสองฝ่ายโดยเสมอกัน ข้อความต่อไปนี้ ตัดตอนมาจาก พระไอยการลักษณะพิธีจันต์ค่าน้ำลุยเพลิง^{๑๕} จะเป็นตัวอย่างแสดงให้เห็นถึงอัตราค่าใช้จ่ายในการศาลได้ชัดเจนยิ่งขึ้น ถึงแม้ว่าจะมีค่าธรรมเนียมอยู่แล้วมากมายหลายชนิด และเก็บด้วยราคาพอสมควรก็ตาม แต่คู่ความก็ยังต้องเสียเงินเพิ่มขึ้นเป็นค่าตัดสินบนซึ่งจำเป็นที่จะต้องจ่าย

ค่าธรรมเนียมให้เสมียนที่อ่านสำนวน	๓ บาท
ค่าธรรมเนียมให้อาลักษณ์ที่อ่านคำสรรเสริญเทวดา	
ค่าปฏิญาน	๓ บาท
ค่าไม้ถ่อดำน้ำ	๓ บาท
ค่าธรรมเนียมให้ตระลาการ	๖ บาท
ค่าไม้ข่มคอโจทก์และจำเลย	๑ บาท
ค่าธรรมเนียมให้ตำรวจสืบคน	๓ บาท
ค่าธรรมเนียมสำหรับควราดและเกลี่ยดินริมฝั่งแม่น้ำ	๕ บาท
ค่าตีฆ้อง	๑ บาท
ค่าธรรมเนียมค่ากดคอกคู่แข่งขันลงใต้	๑ บาท

ค่าธรรมเนียมเหล่านี้รวมทั้งหมด ๒๖ บาท ซึ่งต้องบวกด้วยค่าธรรมเนียมเบ็ดเตล็ดสำหรับเป็นค่าเช่นเทวดา ค่าเสื้อผ้าขาวที่คู่แข่งขันจะต้องใช้นุ่งห่ม และเครื่องใช้ที่จะเอาไปเช่นบางอย่าง รวมทั้งหมด ๑๑ บาท ดังนั้น รวมเงินทั้งหมดสำหรับการดำเนินลุยไฟเป็นเงิน ๓๗ บาท

ขณะที่ฟ้องร้องคดีอยู่นั้น คู่ความจะต้องอยู่ใกล้ ๆ ศาล ภายใต้การควบคุมอย่างเข้มงวด คู่ความจะได้รับอนุญาตให้ประกันตัวได้ ยกเว้นในคดีอาญา และทั้งฝ่ายโจทก์และจำเลยจะต้องจ่ายเงินประกันทั้งคู่ ขณะคอยการพิจารณาในคดีอาญา จำเลยจะได้รับการผ่อนผันจากความยากลำบากดังต่อไปนี้ คือ หลุดพ้นจากการถูกล่ามขาคต้องจ่ายเงิน ๔ บาท ปลดโซ่ออกจากร่างกายต้องจ่ายเงิน ๔ บาท ปลดเหล็กออกจากคอต้องจ่าย ๔ บาท ค่าธรรมเนียมในการลงทะเลเวียน ๑.๕๐ บาท

เนื่องจากค่าธรรมเนียมที่รัฐบาลและขุนนางเก็บจากการฟ้องร้องคดีแพงมาก

คู่ความจึงมักจะมีสิทธิที่จะประนีประนอมกัน และการกระทำเช่นนั้นดูเหมือนจะได้รับการส่งเสริม กฎหมายต่าง ๆ พยายามที่จะช่วยไม่ให้มีการท้วงเหนี่ยวการพิจารณาคดีให้ล่าช้า ที่จริงแล้วระบบการบริหารทางการศาลที่ซับซ้อนและไม่คล่องตัวเช่นนั้นย่อมมีความล่าช้าเป็นธรรมดา และพระราชประเพณีอย่างหนึ่งที่ต้องกระทำเมื่อเริ่มต้นรัชกาลใหม่ คือ จัดการสะสางคดีฟ้องร้องให้เสร็จเร็วที่สุดเท่าที่จะทำได้ และจะไม่เก็บเงินจากประชาชนที่ผูกพันอยู่ในคดีเหล่านั้น^{๑๖} ทนายที่คู่ความจ้างมาจะต้องเป็นผู้ที่อยู่ภายในวงญาติ ๓๒ ชั้นของคู่ความคนนั้น ๆ คู่ความที่สวมเครื่องรางจะถูกปรับ และบรรดาผู้วิเศษจะเข้ามาให้การในศาลไม่ได้ แม้ว่าจะอยู่ในฐานะเป็นโจทก์ก็ตาม จำเลยจะไม่ได้รับอนุญาตให้ฟ้องโต้ตอบโจทก์จนกว่าคดีเก่าจะได้ไต่สวนเสร็จไปแล้ว คำฟ้องของเขาจึงจะได้รับการพิจารณา การหมิ่นประมาทศาลอาจจะถูกลงโทษโดยการปรับใหม่

ถ้าหากจำเป็นแล้วจะมีวิธีการอยู่สามวิธีด้วยกันสำหรับค้นหาความจริงในศาลของไทย และวิธีการเหล่านี้ก็เป็นที่รู้จักกันในอินเดียโบราณ คือ การชกพยาน การดำนําลุยไฟ และการสาบาน ตาม พระไอยการลักษณะพยาน ของไทย มีคนอยู่ ๓๓ จำพวกด้วยกัน (รายชื่อที่เห็นกันอยู่เสมอก็มี ชาวประมง นักเลงการพนัน ช่างทำรองเท้า หมิงโสเภณี ฯลฯ) ที่ไม่สามารถเป็นพยานได้ ในกฎหมายพระมนู มี ๒๙ จำพวก และในกฎหมายพระนารด มี ๑๐๗ จำพวก พระสงฆ์ในพุทธศาสนาจะสามารถเข้าไปในศาลของทางโลกได้ในฐานะพยานเท่านั้น ถ้าหากพระสงฆ์เกี่ยวข้องกับความคิดทางอาญาที่ร้ายแรง ก็จะถูกไต่สวนในศาลของกรมธรรมการเท่านั้น โดยที่พระสงฆ์รูปนั้นต้องสึกเสียก่อน

สิ่งที่ต้องใช้ในบางโอกาสก็คือ การดำนําลุยไฟ แม้ว่าวิธีการไต่สวนนี้จะไม่ได้รับการฟื้นฟูหลังจากเสียกรุงอยุธยาแล้วก็ตาม ตาม พระไอยการลักษณะพิสูจน์ดำนําลุยเพลิง ของไทย ภาวะที่ต้องใช้วิธีการไต่สวนแบบนี้ได้แก่ภาวะดังต่อไปนี้ คือ

(๑) เมื่อคู่ความให้การไม่ตรงกันและทำทนายอีกฝ่ายหนึ่งให้ดำนําลุยไฟพิสูจน์ กฎหมายก็จะอนุญาตให้ใช้วิธีนี้ได้ (๒) เมื่อหลักฐานของโจทก์ จำเลย และพยานขัดแย้งกัน หรือหลักฐานไม่เพียงพอที่จะตั้งคดีขึ้น ทั้งโจทก์และจำเลยต่างก็จะต้องพิสูจน์ความบริสุทธิ์ของตนเองให้พ้นข้อสงสัย โดยการดำนําลุยไฟต่อหน้าอีกฝ่ายหนึ่ง (๓) เมื่อคู่ความไม่สามารถจะหาพยานได้ ทั้งคู่จำต้องดำนําลุยไฟ ซึ่งแล้วแต่

ความสำคัญของคดีว่าจะต้องทำวิธีนี้หรือไม่ กฎหมายไทยยุติธรรมมากกว่ากฎหมายอินเดีย^{๑๓} เพราะมิใช่ให้จ่ายค่าน้ำลดยไฟฝ่ายเดียวเท่านั้น แต่ให้ทำทั้งสองฝ่าย ดังนั้น จึงเป็นการป้องกันการกล่าวหาผิด ๆ ที่อาจเกิดขึ้นบ่อยครั้ง พยานก็อาจจะต้องค่าน้ำลดยไฟด้วยถ้าหากหลักฐานของเขาเป็นที่น่าสงสัยหรือถ้าหากคู่ความยินยอมคนจำพวกที่ถูกห้ามมิให้เป็นพยานจะได้รับการยอมรับให้เป็นพยานได้ ถ้าหากหาพยานที่มีคุณสมบัติเพียงพอไม่ได้ การพิสูจน์หาข้อเท็จจริงที่ทำกันในไทยนั้น มีวิธีการโดยใช้น้ำไฟ เทียนไข ตะกั่วหลอม ยาพิษ ยาฉุน ฯลฯ พันเอกเกรินี (Colonel Gerini) ผู้ล่องลับไปแล้ว ได้ศึกษาเรื่องนี้อย่างพิถีพิถะระห์ รวมทั้งได้แปลพระไอยการลักษณะพิสูจน์ค่าน้ำลดยเพลิง ของไทยและคำสาปแช่งเกี่ยวกับการค่าน้ำลดยไฟซึ่งได้รับการตีพิมพ์แล้ว ผู้อ่านที่ต้องการจะทราบรายละเอียดที่สมบูรณ์กว่านี้ จะสามารถหาอ่านได้^{๑๔}

วิธีที่สามที่จะค้นหาความจริงที่ใช้กันในศาลของไทยโบราณ คือ การสาบาน อันเป็นที่เข้าใจกันในบรรดาผู้ออกกฎหมายทางตะวันตกทุกแห่ง ซึ่งค่อนข้างจะเป็นการสาปแช่งหรือการทำสัตย์สาบาน มากกว่าการยืนยันความจริงอย่างหนักแน่น การสาบานนี้คล้ายคลึงกับการอ่านคำสาปแช่งในการค่าน้ำลดยไฟ ความจริงแล้วคำสาบานนี้จัดอยู่ใน พระไอยการลักษณะพิสูจน์ค่าน้ำลดยไฟ ของไทย เนื่องจากคำแปลในหนังสือเกี่ยวกับเมืองไทยหลายเล่มด้วยกันไม่สมบูรณ์ จึงอาจจะต้องแนะนำผู้อ่านให้อ่านคำแปลที่แปลจากใน พระไอยการลักษณะพยาน อย่างระมัดระวัง ซึ่ง พันเอกเกรินี แปลไว้ในหนังสือที่เพิ่งจะอ้างถึงไปแล้วนี้

เครื่องมือที่น่าสนใจทางการศาลอันเป็นของเดิมแต่โบราณที่สุดนั้น มีกำเนิดมาจากระบบการตอบแทนหรือการปรับไหม ซึ่งเป็นเรื่องของ พระไอยการกรมศักดิ์^{๑๕} ตอนที่หนึ่งในกฎหมายลักษณะนี้ ระบุถึงค่าตัวของคนชั้นต่ำที่สุดของมนุษย์ก็คือ พวกทาส ซึ่งกำหนดไว้ดังต่อไปนี้ คือ เด็กผู้ชายอายุสามเดือนมีค่าตัว ๖ บาท และค่าตัวของเด็กจะสูงขึ้นตามอายุจนกระทั่งเป็นชายฉกรรจ์จะมีค่าตัวเต็มที ๕๖ บาท คือ มีอายุอยู่ระหว่าง ๒๖-๔๐ ปี อายุ ๔๑ ปีขึ้นไปค่าตัวจะลดลงทีละน้อยๆ จนกระทั่งอายุ ๕๑-๑๐๐ ปี ค่าตัวจะลดลงเหลือเพียง ๔ บาทเท่านั้น ในกรณีของหญิง ค่าตัวจะเริ่มตั้งแต่ ๔ บาทขึ้นไปจนถึง ๔๘ บาท เมื่ออายุระหว่าง ๒๑-๓๐ ปี แล้วจะลดลงเหลือ ๓ บาทเมื่ออายุระหว่าง ๓๑-๑๐๐ ปี คนที่ฆ่าทาส

ให้ถึงตายโดยบังเอิญหรืออื่น ๆ จะต้องจ่ายเงินเป็นการตอบแทนให้แก่เจ้าของทาส สำหรับการทำให้ตาบอด จะต้องจ่ายค่าเสียหายจำนวนเงินหนึ่งในหกของค่าตัว ส่วน การทำให้มือและเท้าข้างหนึ่งขาดเจ็บ จะต้องเสียค่าชดใช้หนึ่งในสี่ของค่าตัว ถ้ามือ ทั้งสองข้างและตาทั้งสองข้างเสีย จะต้องจ่ายหนึ่งในสามของค่าตัว ถ้าเท้าทั้งสอง ข้างเสียก็ต้องจ่ายครึ่งหนึ่งของค่าตัว ถ้าขาดแขนนั้นสามารถรักษาให้หาย ได้จะ ต้องจ่ายหนึ่งในห้าของค่าตัว ถ้าทำให้ขาดเจ็บสาหัสและรักษาไม่หายจะต้องเสียค่า ชดใช้ครึ่งหนึ่งของค่าตัว และจะต้องจ่ายจำนวนเท่ากันนี้ถ้าหากทำให้โง่หรือเป็นบ้า ในตอนที่สองของกฎหมายนี้ ในกรณีที่ผู้ใดทำให้ไพร่หรือขุนนางถึงแก่ความตาย จะ ต้องชดใช้โดยคำนวณจากศักดินาของไพร่ชั้นต่ำสุดซึ่งมีศักดินา ๕ ไร่ ค่าปรับใหม่จะ กำหนดให้ปรับเพิ่มขึ้นอีกครั้งหนึ่งเมื่อทำให้ทาสที่มีอายุเท่ากันถึงตาย การกำหนด การจ่ายค่าปรับ ใหม่มีจนถึงขุนนางชั้นสูงศักดินา ๑๐,๐๐๐ ซึ่งจะต้องจ่ายค่าชดใช้ เป็นจำนวน ๕๘ เท่าของการฆ่าทาสที่อายุเท่ากัน บรรดาเจ้า อุปราชา และพระมหากษัตริย์ (แม้ว่าคนทั้งหมดนี้ยกเว้นพระมหากษัตริย์จะมีศักดินาก็ตาม) ไม่ได้รวม อยู่ในรายการนี้ สันนิษฐานว่าค่าตัวของคนพวกนี้สูงเกินกว่าจะประมาณได้ จำนวน ค่าปรับใหม่ที่คิดตลอดมาทั้งหมดนี้ถือตามข้อสมมติฐานว่า ผู้ฆ่าทำให้ตายด้วยมือ เปลา ถ้าฆ่าด้วยไม้จะถูกปรับเป็นจำนวนมากกว่าอีกครั้งหนึ่ง ถ้าใช้เหล็กจะปรับ เป็นสองเท่าของมือเปลา แม้แต่วิธีการฆ่าคนที่ง่ายที่สุด ก็ได้รับการลงโทษอย่าง รุนแรง

นอกจากกล่าวถึงค่าปรับใหม่ที่จะจ่ายทดแทนในการทำให้ไพร่หรือขุนนาง ถึงตายแล้ว ยังกล่าวถึงการปรับใหม่บุคคลในชั้นศักดินาต่าง ๆ ที่ทำการประทุษร้าย และมีรายละเอียดย่อยใน พระไอยการกรมศักดิ์ จำนวนการปรับใหม่จะแบ่งออกอย่าง ละเอียดลเอียดตามรูปพรรณสัณฐานของการทำให้ขาดเจ็บด้วย และสัดส่วนการปรับ จะเพิ่มขึ้นในกรณีที่ใช้ไม้หรือเหล็กเช่นเดียวกับกรณีทำให้ถึงตาย การกำหนดเช่นนี้ เป็นการเปลี่ยนแปลงที่สำคัญดังได้พูดถึงในบทแรก ๆ แล้ว ซึ่งเป็นการยับยั้งมิให้ ขุนนางกดขี่ประชาชน ถ้าผู้ใดทำร้ายคนในศักดินาเดียวกันหรือสูงกว่า จะต้องจ่าย ค่าปรับใหม่ตามศักดินาของคนที่ถูกเจ็บ แต่ถ้าขุนนางทำร้ายหรือฆ่าผู้ที่มีศักดินา ต่ำกว่าตนก็ต้องจ่ายค่าชด ใช้ตามศักดินาของขุนนางผู้นั้น มิใช่ตามศักดินาของผู้ ที่ได้รับบาดเจ็บ กฎหมายที่สำคัญนี้จะเกิดขึ้นในสมัยหลัง อาจจะมีปรากฏขึ้นเมื่อ ระบบนี้มีรากสินสนับนกันแล้ว ระบบศักดินายังใช้เป็นประโยชน์ทางการศาล โดย

เป็นวิธีการที่จะกำหนดจำนวนการปรับใหม่ที่จะต้องจ่ายสำหรับความผิดต่าง ๆ ตามกฎหมายอื่น ๆ บุคคลที่ศักดินาสูงกว่า (ซึ่งธรรมดา มักจะร่ำรวยกว่า) จะต้องจ่ายค่าปรับใหม่สูงกว่าคนที่ศักดินาต่ำกว่าในการทำความผิดอย่างเดียวกัน ระบบที่ปรับใหม่นี้เป็นที่นิยมของรัฐบาลและตระลาการ เพราะเป็นแหล่งที่มาของรายได้ที่คงามอย่างไ้ก็ตาม ผู้ที่ศักดินาสูงกว่า ๔๐๐ จะได้เปรียบในแง่ที่สามารถจะส่งคนมาแทนตนในระหว่างที่กำลังฟ้องร้องคดีของตนอยู่

การลงโทษรวมทั้งการปรับใหม่ การจำคุก การโบย การใส่โซ่คา การตีฆ้องแห่รอบเมือง หรือ (การลงโทษที่น่าละอายที่สุดในบรรดาโทษทั้งหมด) การส่งไปตะพุ่นหญ้าช้าง การตัดหู จมูก การลงโทษให้ถึงตายด้วยวิธีต่าง ๆ และการริบทรัพย์สิน โดยทั่วไปแล้ว การลงโทษจะสัมพันธ์กับการกระทำความผิด ดังนั้น ผู้ที่ขโมยทรัพย์สินจากพระคลังจะถูกลงโทษโดยการใช้เงินหลอมร้อน ๆ รอกคอก แต่การลงโทษที่วิจิตรพิสดารเช่นนี้ จะเก็บไว้ใช้สำหรับอาชญากรรมที่เลวร้ายที่สุดเท่านั้น และรายละเอียดต่าง ๆ ของการลงโทษเช่นนี้อยู่ใน พระไอยการลักษณะกบฏศึก ลักษณะอาญาหลวง และ ลักษณะโจร การลงโทษแบบนี้ได้บัญญัติไว้ในประเทศกัมพูชาเช่นเดียวกัน กฎหมายต่าง ๆ ที่อธิบายเกี่ยวกับเรื่องนี้เลอแคลร์แปลเอาไว้แล้ว^{๒๐} ซึ่งในหนังสือเล่มนั้น ผู้อ่านจะได้ทราบถึงรายละเอียดต่าง ๆ ในเรื่องการลงโทษที่น่ากลัวทั้งหมด ในกรณีของการกบฏ นอกจากจะลงโทษเฉพาะผู้ที่กบฏโดยปรกติแล้วยังลงโทษถึงครอบครัวด้วย การลงโทษเช่นนี้เป็นแบบเดียวกับการลงโทษในประเทศจีน ซึ่งอาจจะมีความจำเป็นในตอนแรก เพราะคนมีความผูกพันกันในครอบครัวมาก มีสุภาษิตไทยกล่าวว่า “ตัดหวายอย่าไว้หน่อ” (ฆ่าพ่ออย่าไว้ลูก) และหลักการโบราณนี้รัชกาลที่ ๑ ก็ได้นำมาใช้เมื่อสำเร็จโทษพระเจ้าตากสิน แล้วเพื่อความสะดวกในทางการเมืองจึงควรกำจัดโอรสพระเจ้าตากสินด้วย เพื่อมิให้ก่อความยุ่งยากขึ้นในภายหลัง แต่วิธีที่ใช้ได้ผลดีในสมัยต่อมาก็มิได้ปฏิบัติกัน และเป็นผลให้เกิดกบฏขึ้นและต้อง มีการประหารชีวิตกันที่สุดในที่สุด^{๒๑} อิทธิพลของศาสนาพุทธก็มีผลทำให้คนไทยรังเกียจการฆ่าสัตว์ตัดชีวิตด้วยเช่นกัน พระมหากษัตริย์หรือขุนนางชั้นสูงที่ได้รับมอบอำนาจนั้นเท่านั้นจึงจะออกคำสั่งประหารชีวิตได้ ขุนนางพวกนั้นก็จะเป็นข้าหลวงพิเศษที่พระมหากษัตริย์ส่งออกไปยังหัวเมือง เพื่อตัดสินคดีโดยเฉพาะหรือเกี่ยวกับทุกคดีที่เห็นควรให้ประหารชีวิต^{๒๒} ข้าหลวงผู้นี้อาจจะได้รับมอบ

อำนาจในการถอดถอนหรือลงโทษขุนนางท้องถิ่นที่ทำความผิด แต่มักจะกระทำไปโดยขอคำปรึกษาจากข้าหลวงเสียก่อน^{๒๓} อย่างไรก็ตาม ข้าหลวงพิเศษนี้ก็มิอำนาจจะพิพากษาเจ้าเมืองในบางโอกาส แซร์เวสทกล่าวไว้ว่า เจ้าเมืองพิษณุโลกถูกพิพากษาและประหารชีวิตเช่นนี้^{๒๔} เพราะฉะนั้น กล่าวโดยรวมๆ แล้วการลงโทษของไทยอาจจะทารุณน้อยกว่าประเทศทางตะวันออกอื่น ๆ ยกเว้นคดีที่ร้ายแรง เพราะไทยมักจะใช้การลงโทษเชียนตีแบบพอกับลูก หลังจากนั้นจำเลยก็จะได้รับตำแหน่งเดิมโดยไม่มีความอับยศอดสูใด ๆ เหลืออยู่ ผู้ที่ร่ำรวยสามารถจะแบ่งเบาโทษในคุกของตนได้โดยการติดสินบนตระลาการ ซึ่งการจ่ายเงินทดแทนการลงโทษบางประการได้กล่าวไว้ใน พระไอยการกรมศักดิ์ แล้ว

คุกต่าง ๆ นั้นสกปรกและเป็นสถานที่ประจูดโรคร้าย รัฐบาลให้สิ่งจำเป็นในเรื่องอาหาร และเสื้อผ้าแก่นักโทษน้อยที่สุด นักโทษเหล่านี้จะถูกไล่ออกมาทำงานสาธารณะทุกวัน นักโทษที่มีญาติร่ำรวยก็จะนำอาหารที่ดีกว่าจากข้างนอกมาให้ คุกสำหรับนักโทษหญิงโทษเรียกว่า ทิม คุกสำหรับนักโทษมหันตโทษเรียกว่า ตะวาง และคุกสำหรับกบฏเรียกว่า คุก คุกชนิดหลังนี้อยู่ภายใต้การดูแลของนครบาลในเมืองหลวง เมื่อเริ่มต้นรัชกาลใหม่นักโทษก็จะได้รับการปลดปล่อย

ระบบการจับกุมคนร้ายและการนำตัวมาขึ้นศาลของไทยนั้นล้าสมัยและยังเหมือนกบ้องคักการตามแบบศักดินาในตอนต้น ซึ่งหน้าที่ในการจับผู้ร้ายนั้นประชาชนต้องรับผิดชอบทั้งหมด กล่าวคือ ในประการแรก มุลนายจะรับผิดชอบต่อการกระทำของไพร่ในสังกัดของตน^{๒๕} และถ้ามุลนายแอบซ่อนไพร่เอาไว้จากการจับกุม มุลนายก็จะถูกลงโทษอย่างรุนแรง ประการที่สอง ภาระในการนำตัวผู้ร้ายไปขึ้นศาล จะเป็นหน้าที่ของคนที่อยู่ใกล้ที่เกิดเหตุในระยะ ๓ เส้น ๑๕ วา (๑๕๐ หลา) โดยจะต้องออกไปจับกุมผู้กระทำผิดภายใต้การนำของขุนนางในท้องถิ่น ในสมัยรัชกาลที่ ๓ กฎหมายภาคผนวกที่เรียกว่า พระไอยการลักษณะโจรห้าเส้น ซึ่งตามชื่อของกฎหมายลักษณะนี้จะทำให้คนที่อยู่ในระยะห้าเส้นจากที่เกิดเหตุได้รับมอบหมายให้ไปค้นหาผู้กระทำผิด เนื่องจากในท้องถิ่นต่าง ๆ มีคนอยู่จำนวนน้อย และกฎหมายเก่าก็ไม่ได้กำหนดให้มีเจ้าหน้าที่มากพอที่จะทำหน้าที่ติดตามผู้กระทำผิด ถ้าคนเหล่านี้ตามจับผู้กระทำผิดมาได้ ก็จะได้รับความสะดวกด้วยเงินจำนวนหนึ่งในสามของเงินที่ผู้ร้ายได้ขโมยไป ส่วนที่เหลือจะคืนให้เจ้าทรัพย์ แต่ถ้าหากจับผู้ร้ายไม่ได้ก็จะถูกลงโทษโดยการปรับที่เรียกว่า รั้งวัด ซึ่งปรับตามจำนวนศักดินา

และความจริงแล้วเป็นการจ่ายเงินทดแทนตาม พระไอยการกรมศักดิ์ ซึ่งแสดงให้
เห็นถึงลักษณะความรับผิดชอบของคนเหล่านี้ การปรับโทษจะปรับทั้งคนที่อยู่ใน
ระยะ ๕ เส้น และขุนนางในท้องถิ่นนั้นรวมทั้งเจ้าทรัพย์ที่ถูกขโมยด้วย เพราะไม่
ระมัดระวัง การสอดแนมช่วยให้การจับผู้ร้ายเช่นนี้ได้ผลดียิ่งขึ้น เพราะคนทุก
คนหวังที่จะทำหน้าที่เป็นคนสอดแนมเพื่อนบ้าน และมีการลงโทษผู้ที่ไม่รายงาน
ฝ่ายปกครองอย่างหนัก ถ้าหากว่าบุคคลนั้นรู้ว่าผู้ใดวางแผนจะขโมยหรือปล้น^{๒๖}
การจัดตั้งกำลังตำรวจมีแต่ในเมืองหลวงและในบางหัวเมืองเท่านั้น กำลังตำรวจใน
เมืองหลวงนี้ประกอบด้วย ตระเวร ซึ่งขึ้นอยู่กับกรมนครบาล และทำหน้าที่เหมือน
ตำรวจ กองตำรวจศาล ผู้คุมนักโทษ และเป็นคนยามที่คอยให้สัญญาณเมื่อเกิด
ไฟไหม้

เชิงอรรถบทที่ ๘

๑ Coedès, i, pp. 44, 45.

๒ Siamese State Ceremonies, p. 190.

๓ พระไอยการพระธรรมนูญ, ตอนที่ ๒, มาตรา ๒๑ และ ๒๒.

๔ Wood, p. 195.

๕ บริตเลย์, เล่ม ๑, หน้า ๔๔๔.

๖ มาตรา ๒๘, ๓๒ และ ๔๗ ใน พระไอยการลักษณะอาญาหลวง เกี่ยวกับการ
ลงโทษขุนนางซึ่งมิใช่ผู้พิพากษา ที่จับกุมและลงโทษจำเลยที่ถูกกล่าวหาโดย
ไม่มีการไต่สวน

๗ สมเด็จพระมหารัชมังคลาจารย์ (๕), หน้า ๕๕.

๘ L.L. p. 86.

๙ สมเด็จพระมหารัชมังคลาจารย์ (๕), หน้า ๕๔.

๑๐ รัชกาลที่ ๕ (๑), หน้า ๒๑.

๑๑ พระไอยการพระธรรมนูญ, ตอนที่ ๑, มาตรา ๑.

๑๒ พระไอยการลักษณะอาญาหลวง, มาตรา ๓๓ (ใน กฎหมายตราสามดวง
ฉบับจุลสาร, เล่ม ๔, หน้า ๓๔ กล่าวถึงกฎหมายมาตราที่ ๓๓ นี้ว่า "คดี

ถ้อยความโดยกระทรวงตนได้ว่ากล่าว พอจะว่ากล่าวได้ มิได้ว่ากล่าวหนึ่งไว้ เป็นอภัยวนคดี พิจารณาบังคับบัญชามิใช้สิ้นสำนวนแถลงสำนวน รอนถ้อย คำเขามิแจ้งจริงก็ดี กล่าวถ้อยคำลำเอียงเถียงแทนลูกความอวยให้ต่างหนึ่ง เห็นแกสินจ้างสินบน กล่าวกลพหูบายภายนอกทำบริสุทธิ์ ภายในทำชุน เขียวเข้าด้วยต่างหนึ่งก็เรียกเอาเงินเอาทองแก้ลูกความล้มเหลือ พิจารณา มิเป็นยุติธรรม เอาลูกความใช้การงานตน ทำชู้ด้วยลูกความก็ดี อนึ่งใช้ ตระทรวงการตน ฯ เอาความผิดตระทรวงล่วงกรมมาว่ากล่าวตั้งนี้ ท่านว่า ผู้นั้นเลมิต มีโทษ ๖ สถาน” - ผู้แปล)

๑๓ ในหัวเมืองต่าง ๆ เงินรายได้นี้จะตกอยู่แก่เจ้าเมือง ๑๐%, L.L. p. 83.

๑๔ L.L. p. 163.

๑๕ Gerini, *Imperial And Asiatic Quarterly Review* July, 1895. p. 169.

๑๖ สมเด็จพระมหารัชมังคลาจารย์ (๒), หน้า ๔๑.

๑๗ Narada V, 102, 104, and 105.

๑๘ *Imperial And Asiatic Quarterly Review* April and July, 1895.

๑๙ บริดเจย์, เล่ม ๑, หน้า ๙๕ และหน้าต่อๆ ไป.

๒๐ Leclère (3).

๒๑ G. Gerini, *JSS.*, Vol. i, 1904, p. 41.

๒๒ L.L., p. 87.

๒๓ *Ibid.*, loc. cit.

๒๔ Gervaise, p. 36.

๒๕ พระไอยการลักษณะโจร, มาตรา ๔ และ พระไอยการลักษณะอาญาหลวง, มาตรา ๓๙, ๘๑ และ ๘๖.

๒๖ พระไอยการลักษณะอาญาหลวง, มาตรา ๕๐, ๘๓.

รายได้และรายจ่าย

หน้าที่ที่สำคัญประการหนึ่งของรัฐบาลไทยเช่นเดียวกับประเทศทางตะวันออกอื่น ๆ คือ การรวบรวมรายได้ ซึ่งส่วนใหญ่ได้จากการเก็บภาษีและค่าปรับต่าง ๆ แต่ในบางสมัยรายได้จะมาจากการค้าของหลวง และจากการขายผลผลิตในดินแดนของพระมหากษัตริย์ สำหรับในสมัยสุโขทัย เรามีหลักฐานที่ระบุถึงเรื่องนี้โดยตรงน้อยมาก นอกจากใจความในศิลาจารึกของพ่อขุนรามคำแหง ซึ่งกล่าวถึงเรื่องการเก็บภาษีและการค้าที่ว่า “เจ้าเมืองบ่เอาจกอบในไพร่ลู่ทาง เพื่อนจูงวัวไปค้า ขี่ม้าไปขาย ใครจักใคร่ค้าช้างค้า ใครจักใคร่ค้าม้าค้า ใครจักใคร่ค้าเงินค้าทองคำ”^๑ คำว่า จกอบ หรือรูปเต็ม คือ จังกอบ หมายถึง ภาษีชนิดหนึ่ง ซึ่งมีมาตลอดสมัยอยุธยาและสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น มีความหมายเป็นพิเศษ คือ “ภาษีศุลกากรและภาษีค่าผ่านด่านภายในประเทศ” ใจความที่ปรากฏในศิลาจารึกแสดงไว้แน่ชัดว่า คำนี้ในสมัยก่อนก็มีความหมายเช่นนี้ จังกอบเป็นรูปแบบภาษีที่โบราณที่สุดและเป็นที่ยึดกันในสมัยสุโขทัย เพราะมีกล่าวไว้ในหลักศิลาจารึกบ่อย ๆ เราถือว่า ภาษีชนิดนี้ได้ยกเลิกไปในรัชสมัยพ่อขุนรามคำแหง เพราะพระองค์เป็นผู้ที่ทรงเชื่อมั่นในเรื่องหลักการค้าเสรี เราไม่ทราบถึงแหล่งรายได้อื่น ๆ ในสมัยสุโขทัย แต่บางที่รายได้ส่วนมากอาจจะเป็นรูปสินค้าหรือของที่จ่ายเป็นค่าภาษีหรือค่าปรับ ในขณะเดียวกัน ก็ได้จากเครื่องราชบรรณาการจากรัฐประเทศราชใหม่ ๆ ซึ่งในตอนต้นอาจจะเป็นแหล่งรายได้ที่สำคัญ แต่ในศตวรรษต่อมา ก็ไม่ค่อยมีความหมายนักเนื่องจากคนไทยทำสงครามน้อยลง

ในการพิจารณาเรื่องเงินเหรียญที่ใช้กันในการค้าของไทยและเก็บเป็นรายได้ส่วนหนึ่งของประเทศนั้น จากหลักฐานของนาย อาร์ เลอ เมย์^๒ กล่าวว่า คนไทยเป็นผู้ปกครองกลุ่มแรกในประเทศไทยที่ริเริ่มใช้เงินตราเป็นมาตรฐานในการแลก

เปลี่ยน และประเทศไทยเป็นประเทศแรกในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ที่ใช้มาตรฐานการเงินนี้ นายอาร์เลอ เมย์ มีความเห็นว่า ชาวไทยอาจจะได้ความคิดในการใช้เงินตราจากพม่า เพราะไม่ว่าจีน หรืออาณาจักรกัมพูชา หรือประเทศในแถบแหลมมลายูไม่เคยใช้มาตรฐานเงินตราที่ต่างไปจากการใช้ก้อนทองและก้อนเงินเลย เงินพดด้วงของไทย (มีใช้จนถึงสมัยรัชกาลที่ ๔) นั้น อาจจะใช้กันครั้งแรกในแถบตำบลทางภาคเหนือในศตวรรษที่ ๑๒ หรือก่อนหน้านั้น จากนั้นคนไทยในสุโขทัย และอยุธยา ได้นำมาปรับปรุงและนำมาใช้เป็นมาตรฐานการเงินในศตวรรษที่ ๑๓ และศตวรรษที่ ๑๔ น้ำหนักของเหรียญบาทมาตรฐานนั้นประมาณ ๒๓๐ - ๒๓๕ เกรน (๑ เกรน = ๐.๖๔๘ กรัม - ผู้แปล) นอกจากนี้ยังมีเงินพดด้วงขนาดเล็กอีกด้วย ส่วนในการค้าขายเล็กๆ น้อยๆ ส่วนมาก จะใช้เงินเบี้ยซึ่งมีอัตราประมาณ ๖,๔๐๐ เบี้ยเท่ากับ ๑ บาท แลกเปลี่ยนกัน

ก. แหล่งรายได้^๓

ในสมัยอยุธยาและสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น ระบบรายได้ของไทยซับซ้อนมากขึ้น ซึ่งจะพิจารณาในหัวข้อต่อไป ก่อนที่เราจะพิจารณาถึงระบบการบริหารรายได้ที่เป็นอยู่ เมื่อเปรียบเทียบระบบรายได้ของไทยกับของพม่าและกัมพูชา ก็ทำให้เห็นความคล้ายคลึงกันในบางประการ ถึงแม้จะยอมรับว่าระบบรายได้ของแต่ละแห่งมีแหล่งที่มาเป็นเอกเทศแล้วก็ตาม แต่ก็มีความคิดต่าง ๆ หลายอย่าง que แสดงว่า ที่มาของรายได้ในแถบนี้มาจากแหล่งเดียวกัน เราต้องตระหนักไว้ด้วยว่า มีศัพท์เรื่องภาษจำนวนมากที่ใช้กันอยู่เป็นภาษาอินเดีย เราจึงเชื่อได้ว่า แหล่งเดียวกันนั้นคือ อินเดีย มีศัพท์บางคำและความคิดบางเรื่องที่เราได้พบปรากฏให้เห็นชัดว่า เป็นผลจากอิทธิพลของอินเดีย ซึ่งเราจะชี้ให้เห็นต่อไป

๑. การจ่ายเงินแทนการเกณฑ์แรงงาน

เพื่อความสอดคล้องกับความคิดแบบศักดินา ประเทศไทยมีการเกณฑ์แรงงานชายฉกรรจ์ทุกคนเข้ามารับใช้ราชการ แต่สำหรับการเกณฑ์แรงงานในรัฐที่เป็นเมืองขึ้นนั้น ถ้าเป็นนยามปกติไม่มีศึกสงคราม รัฐเมืองขึ้นจะใช้วิธีส่งบรรณาการมาแทน

การเกณฑ์แรงงาน ดังนั้น ในสภาพแวดล้อมบางสภาพ การเกณฑ์แรงงานคนในบังคับของไทยอาจจะจ่ายเงินแทนได้ ในขั้นแรกการจ่ายเงินทำกันในรูปส่งผลผลิตซึ่งเรียกกันว่า ส่วย ดังที่ได้กล่าวไว้แล้วในบทที่ ๓ ในบางครั้งรัฐบาลก็ยอมให้ผู้ที่อาศัยในระยะทางไกลจากเมืองหลวง หรืออยู่ในท้องถิ่นที่เดินทางไม่มาล้ามาขายาก็จะเข้ามารับใช้แรงงานส่งส่วยแทนได้ ในกรณีเช่นนี้ก็ต้องส่งส่วยข้าวเปลือกมาแทนอย่างไรก็ดี โดยปรกติแล้วผู้ที่ได้รับอนุญาตให้ส่งสิ่งของทดแทนการเข้าเวร เนื่องจากอยู่ในท้องถิ่นห่างไกล หรืออยู่ในท้องถิ่นที่มีผลผลิตหายากแต่รัฐบาลต้องการ คนเหล่านี้เรียกว่า เลกส่วย ตัวอย่างเช่น อนุญาตให้ผู้ที่อยู่ในดงพญาไฟซึ่งเป็นป่าอยู่ทางตะวันออกของไทย ไปหามูลค้างคาวในถ้ำตามภูเขาเพื่อนำไปหุงเป็นดินประสีแล้วส่งเข้ามาเป็นส่วยยังเมืองหลวงเพื่อใช้ทำดินปืน สำหรับผู้ที่อาศัยอยู่แถบที่มีดึกบุกในภาคใต้ก็ได้รับอนุญาตให้ส่งดึกบุกเข้ามาเป็นส่วยแทน นอกจากนี้ ผู้ที่อยู่ที่อื่น ๆ ก็อาจจะส่งสิ่งอื่นเป็นส่วยได้อีก เช่น ช้าง ผ่าง งาช้าง และผลผลิตอื่น ๆ ที่หายาก ซึ่งรัฐบาลผูกขาดอยู่^๔

วิธีการทดแทนการเข้าเวรวิธีที่สองก็คือ การจ่ายเงินแทนเรียกว่า ค่าราชการ ซึ่งการเก็บเงินนี้อยู่ในความรับผิดชอบของมูลนาย ดังที่กล่าวไว้แล้วในบทที่ ๓ ว่าวิธีการเช่นนี้ทำให้มูลนายที่มั่งคั่งร่ำรวยได้เปรียบมาก เนื่องจากบรรดาไพร่และทาสจำนวนมากเป็นอิสระจากการถูกเกณฑ์แรงงาน และได้อุทิศเวลาทั้งหมดทำการเพาะปลูกในที่ดินของมูลนายและในที่ดินของตนเอง และยังเป็นข้อได้เปรียบสำหรับช่างฝีมือที่ชำนาญ เช่น ช่างไม้เป็นต้น เนื่องจากเขาสามารถทำงานอย่างมีอิสระและได้รับเงินตอบแทนจำนวนมาก จากหลักฐานของลาตูแบร์^๕ กล่าวว่า ในสมัยสมเด็จพระนารายณ์ ไพร่หลวงจะต้องจ่ายเงินค่าราชการ ๒ บาทต่อเดือน เพื่อจะได้รับยกเว้นจากการถูกเกณฑ์แรงงานเป็นเวลา ๖ เดือนใน ๑ ปี ไพร่หลวงจะต้องเสียเงินถึง ๑๒ บาทต่อปี ในสมัยรัตนโกสินทร์ ไพร่หลวงจะต้องเข้าเวรปีละ ๓ เดือน ถ้าหากจะจ่ายเงินค่าราชการก็ต้องจ่าย ๖ บาทต่อเดือน ก็เท่ากับ ๑๘ บาทต่อปี^๖ ดังนั้น ไพร่หลวงจะต้องจ่ายเงินเพิ่มขึ้น ๖ บาทต่อปี ซึ่งมากกว่าที่เคยจ่ายในสมัยก่อนๆ นอกจากไพร่เลิกทำงานที่เขาต้องทำแค่ ๓ เดือนแทน ๖ เดือนต่อปี ความเปลี่ยนแปลงนี้เป็นสิ่งหนึ่งในหลาย ๆ สิ่งซึ่งแสดงว่า ในสมัยต่อมา รัฐบาลเริ่มมีความต้องการรายได้ในรูปเงินตรามากกว่าสิ่งของ สำหรับการยกเว้นจากการเกณฑ์แรงงาน

ทาส (ที่ไถตัวได้) ในสมัยรัตนโกสินทร์นั้น ๕ บาทต่อปี และในสมัยรัชกาลที่ ๒ การเก็บเงินเช่นนี้ก็รวมถึงคนจีนด้วย เพราะพวกคนจีนไม่ต้องถูกเกณฑ์แรงงานจึงต้องจ่าย เงินผูกปี จำนวน ๑.๕๐ บาทในทุกๆ ๓ ปี ซึ่งในสมัยรัชกาลที่ ๔ เงินผูกปีนั้นเพิ่มเป็น ๔.๒๕ บาท ทั้งส่วยซึ่งส่งในรูปของสิ่งของและการจ่ายเงินเพื่อการยกเว้นจากการเข้าเวรนั้น แสดงให้เห็นถึงความต้องการเงินของรัฐบาลเพื่อจ้างคนมาทำงานแทน สำหรับการส่งส่วยในรูปสิ่งของนั้นรัชกาลที่ ๕ ทรงยกเลิกในเวลาต่อมา และให้มีการจ่ายเงินค่าราชการแทน

๒. ภาษีผลผลิต

ในสมัยอยุธยา มีภาษีหลายชนิดที่เรียกกันว่า อากร ที่เก็บโดยการชักส่วนผลกำไร ซึ่งประชาชนได้จากการทำไร่ ทำสวน (ไม่มีภาษีที่ดินจริงๆ) เก็บจากการประมง ผลผลิตจากป่าและการต้มกลั่นสุรา จำนวนที่เก็บ คือ ๑๐ % ของรายได้ แต่ก็เช่นเดียวกับในอินเดียโบราณที่มีแนวโน้มพัฒนาไปในทางการจ่ายเงินสดแทนสิ่งของ

สิ่งแรกที่จะกล่าวถึง คือ อากรผลผลิตจากที่นา หรือ อากรค่านา ซึ่งเป็น อากรผลผลิตจากนาข้าวที่มีต้นเค้ามามาตั้งแต่สมัยโบราณ (ตรงกับ ภาค หรือ ยุงข้าว ของพระมหากษัตริย์ในหนังสือ อรรถศาสตร์ ของเกาฏิลยะ หรือ บดี ของสมฤติ) อากรนี้ตามธรรมเนียมแต่เก่าก่อน^๗ เก็บชักส่วนที่ ๔ จากผลผลิตทั้งหมดในที่นา เพาะปลูก และดูจะตรงกับ การชักส่วนผลผลิตทางการเกษตร ๑ ใน ๖ ซึ่งถือเป็น สิทธิของพระมหากษัตริย์ในอินเดียโบราณ ต่อมาในประเทศไทยได้มีอากรที่คิดจาก ขอบเขตเนื้อที่ดินขึ้นมาแทนอากรชนิดนี้ ซึ่งลาลูแบร์^๘ อ้างว่า ในสมัยของเขาก็ยังมีอากรชนิดนี้อยู่ เขาได้กล่าวว่าเงินอากรที่เก็บกันนั้นไร่ละ ๐.๒๕ บาท แต่สำหรับในหัวเมืองเงินจำนวนนี้ครั้งหนึ่งจะตกเป็นของเจ้าเมือง และพระมหากษัตริย์ก็ไม่เคยได้รับรายได้นี้อย่างเต็มเม็ดเต็มหน่วยเลย เขากล่าวเพิ่มเติมอีกว่า ในสมัยก่อน อากรนี้เป็นเพียงการชักส่วนจากที่ดินที่ทำการเพาะปลูก แต่สมเด็จพระนารายณ์ทรงมีรับสั่งให้มีการเก็บอากรหน้าดินเพื่อเป็นการบังคับให้ประชาชนทำการเพาะปลูกในที่ดินของตนเองทั้งหมด ประมาณระยะต้นศตวรรษที่ ๑๙ ได้มีการเริ่มวิธีเก็บอากรค่านาใหม่ให้ยุติธรรมขึ้น โดยกำหนดจากความแตกต่างของคุณภาพที่ดินที่ทำการปลูกข้าว เช่นเดียวกับที่กำหนดกันในอินเดียสมัยโบราณดังต่อไปนี้^๙

๑. นาเกลือ คือ นาในที่ราบซึ่งน้ำท่วมไม่ถึง แต่ได้รับทั้งน้ำฝนและน้ำทำนาประเภทนี้จะต้องเสียภาษีที่ดินทั้งหมด การเก็บภาษีจะขึ้นอยู่กับจำนวน คูโค ที่ใช้ไถนา เจ้าของนาชนิดนี้จะมีสิทธิตามกฎหมายโดยการถือเอกสารเรียกว่า ตราแดง

๒. นาฟางลอย คือ นาในพื้นที่ลุ่มน้ำขังเป็นประจำ ดังนั้น จึงปลูกได้เฉพาะข้าวเบาเท่านั้น สำหรับที่ดินประเภทนาคูโคนั้น ชาวนาจะต้องทำการเพาะปลูกในที่ดินทั้งหมด จะทิ้งให้ว่างเปล่าไม่ได้เพราะจะเก็บอากรโดยคิดจากจำนวนพื้นที่ทั้งหมด แต่นาฟางลอยจะเก็บอากรเฉพาะที่ดินที่สามารถทำการเพาะปลูกได้ในแต่ละปี ส่วนผลผลิตที่ได้ เจ้าหน้าที่ของรัฐบาลจะตัดสินเองโดยดูจากพื้นที่ที่มีฟางลอยอยู่ เจ้าของที่ดินประเภทนี้จะต้องมีเอกสารสำคัญที่เรียกว่า ใบจอง

อาจจะเป็นไปได้ว่าในสมัยกรุงธนบุรี ได้เปลี่ยนการเก็บค่านาจากเงินมาเป็นสิ่งของ สาเหตุการเปลี่ยนแปลงนี้อาจมาจากเหตุผลที่ว่า ประชาชนมีเงินน้อย และรัฐบาลก็ต้องการข้าวเพื่อใช้เลี้ยงดูกองทัพในระหว่างการทำสงครามติดต่อกัน การชักส่วนน้อยอยู่ในอัตราข้าว ๒ ถึงต่อไร่ ประชาชนรู้สึกว่าเป็นภาระหนักของตนมาก โดยเฉพาะในกรณีที่เขาจะต้องขายข้าวอีก ๒ ถึงต่อไร่ให้กับรัฐบาลตามราคาที่รัฐบาลกำหนดไว้ คือ ถึงละ ๐.๖๒๕ บาท ในสมัยรัชกาลที่ ๓ เนื่องจากรัฐบาลต้องการรายได้ในรูปของเงินตราขึ้นมา จึงยกเลิกการจ่ายค่านาเป็นสิ่งของ และกลับไปเก็บค่านาในอัตราเดิม คือ ไร่ละ ๐.๒๕ บาท และแทนที่ไพร่จะต้องส่งข้าวไปยังฉางหลวง ไพร่ก็จะต้องเสียเงินจำนวนไร่ละ ๐.๑๒๕ บาทแทน ดังนั้น จำนวนเงินทั้งหมดที่จะต้องเสียคือไร่ละ ๐.๓๗๕ บาท รัชกาลที่ ๔ ทรงมีนโยบายที่จะกระตุ้นให้มีการปลูกข้าวมากขึ้น จึงออกพระราชบัญญัติว่า ให้ลดอัตราการเก็บอากรเป็นพิเศษสำหรับนาคูโคที่เพาะปลูกไปแล้ว ๓ ปี และนาฟางลอยที่เพาะปลูกไปแล้วเป็นเวลา ๔ ปี พระองค์ยังทรงช่วยเหลือชาวนาในทางอื่นๆ อีก และทรงทำการเปลี่ยนแปลงในประเด็นย่อยๆ อื่นๆ อีกด้วย จึงนับได้ว่าเป็นการปูทางให้แก่การปฏิรูปประเทศให้ทันสมัยในรัชกาลที่ ๕

อากรผลผลิตจากสวนหรือที่เรียกว่า อากรสวน เป็นอากรที่รู้จักกันดีที่สุดในระบบการเก็บภาษีของไทย อากรสวนนี้จะเก็บเป็นเงินในทุกๆ ปี โดยดูจากต้นไม้ยืนต้นที่ออกผลทุกต้น และคิดตามประเภทต้นไม้ ในสมัยอยุธยาและสมัยรัตน-

โกสินทร์แม้ว่าอัตราการเก็บอากรสวนจะแตกต่างกันบ้างเล็กน้อย แต่หลักการใหญ่ ๆ ก็ยังคงเหมือนกัน^{๑๐} รัชกาลที่ ๔ ทรงปรับปรุงลักษณะการคิดอากรใหม่โดยดูจากขนาดรอบต้นไม้ และความสูงของต้นไม้แต่ละต้น การเก็บอากรที่ต่างจากนี้ไปอีก เรียกว่า สมพัตสร เป็นการชักส่วนจากสวนซึ่งปลูกพืชผลล้มลุกต่าง ๆ เช่น อ้อย ยาสูบ มันเทศ ถั่ว งา กัลวย ผัก ข้าวโพด ฯลฯ^{๑๑} การเรียกเก็บอากรนั้นจนถึงรัชสมัยรัชกาลที่ ๔ คิดอัตราไร่ละ ๑ บาท ต่อมาพระองค์ทรงลดลงเหลือไร่ละ ๐.๓๗๕ บาท อากรสมพัตสรแตกต่างจากอากรสวน กล่าวคือ อากรสมพัตสรนี้จะเก็บเฉพาะที่ดินที่ทำการเพาะปลูกจริง ๆ (และไม่ใช้ภาษีที่ดิน) ในขณะที่อากรสวนจะเก็บเท่ากันทุกปีจนกว่าจะมีการนับต้นไม้ใหม่ สำหรับพริกไทยดูเหมือนไม่ต้องเสียอากรจนกระทั่งถึงสมัยรัชกาลที่ ๓ เพราะรัฐบาลส่งเสริมให้ประชาชนปลูกพริกไทยมากขึ้น หลังจากมีการเก็บภาษีพริกไทยในสมัยรัชกาลที่ ๓ (ดูตอนต่อไป) แล้วต่อมารัชกาลที่ ๔ ได้เปลี่ยนวิธีการเก็บภาษีพริกไทยมาเป็นเก็บอากรสมพัตสรแทน

ในสมัยอยุธยายังมีอากรชนิดอื่น ๆ อีก คือ อากรสุรา (ปีละ ๑ บาท ต่อเหล้า ๑ ถัง จนกระทั่งถึงสมัยพระนารายณ์เก็บเพิ่มขึ้นเป็น ๒ เท่า พร้อมด้วยอากรเพิ่มเติม ซึ่งพอคำจะต้องเป็นผู้จ่ายด้วย) อากรก่าน้ำ หรืออากรการจับปลา เก็บตามเครื่องใช้ในการจับปลา อากรรักษาเกาะ หรืออากรผลผลิตจากเกาะ และอากรบ่อนเบี้ย หรืออากรบ่อนพนัน (ของไทย) ยังปรากฏด้วยว่าในเมืองหลวงนั้นยังมีอากรหญิงโสเภณี ดังที่ลาลูแบร์กล่าวว่า “ขุนนางไทยหวงบุตรมากเท่ากับที่หวงภรรยาของตนดุจกัน และถ้าบุตรคนใดกระทำชั่ว ขุนนางผู้บิดาก็ขายบุตรสั่งให้แก่ชายผู้หนึ่งซึ่งมีความชอบธรรมที่จะเกณฑ์สตรีที่ตนซื้อมานั้นเป็นหญิงแพศยาหาเงินได้ โดยชายผู้ซื้อนั้นต้องเสียเงินภาษีถวายพระมหากษัตริย์ กล่าวกันว่าชายผู้นี้มีหญิงโสเภณีอยู่ในปกครองของตนถึง ๖๐๐ นาง ล้วนแต่เป็นบุตรขุนนางที่ขึ้นหน้าขึ้นตาทั้งนั้น อนึ่ง บุคคลผู้นี้ยังรับซื้อภรรยาที่สามีขายส่งลงเป็นทาสี ด้วยโทษคบขู่ผู้ชายอีกด้วย”^{๑๒}

สมัยรัชกาลที่ ๑ และรัชกาลที่ ๒ ยังมีการเก็บอากรหลาย ๆ อย่างเช่นที่เคยเก็บอยู่ในสมัยอยุธยา แต่ว่าในสมัยรัชกาลที่ ๒ อากรที่ได้กล่าวไว้ในย่อหน้าที่แล้วนั้นเริ่มที่จะมีผู้ผูกขาดภาษี เป็นที่กล่าวกันว่า ทูตชาวอังกฤษเป็นผู้เสนอความคิดในเรื่องการผูกขาดภาษี (ซึ่งยังไม่เคยใช้ในอินเดียสมัยโบราณ) เขาเป็นผู้ริเริ่มความคิดใหม่ที่ว่า พระมหากษัตริย์ทรงไม่เหมาะสมที่จะทำการค้าขาย

สมัยรัชกาลที่ ๓ เมื่อรัฐบาลขาดแคลนเงินรายได้อย่างมากจนทำให้เกิดอุปสรรคในการบริหารงานของรัฐบาล เช่น ต้องจ่ายเบี้ยหวัดให้แก่ข้าราชการ และต้องซื้อวัสดุต่าง ๆ เพื่อให้การสงครามดำเนินต่อไปได้ ดังนั้น การเก็บอากรค่าน้ำจึงต้องเรียกเก็บเป็นเงินแทนสิ่งของอีก และมีการตั้งอากรใหม่ ๆ ขึ้นอีกหลายชนิดเพื่อชดเชยการค้ำของหลวง ซึ่งได้รับกำไรน้อยลงและได้ยกเลิกไป อันเป็นผลมาจากคำแนะนำของชาวยุโรป (อย่างน้อยในระยะช่วงแรกของรัชกาลนี้) อากรชนิดใหม่เหล่านี้กลายเป็นสิ่งที่รู้จักกันว่า ภาษี ซึ่งเป็นคำที่เชื่อกันว่าเพี้ยนมาจากคำภาษาจีนซึ่งก็ได้เข้ามาในสมัยนี้ และหมายถึง ตำแหน่งเจ้าภาษีนายอากรชาวจีนที่ทำหน้าที่ผูกขาดแทนการผูกขาดการค้าของหลวง เจ้าภาษีนายอากรชาวจีนเป็นผู้ผูกขาดการเก็บภาษีสินค้าชนิดต่าง ๆ เช่นเดียวกับการผูกขาดของหลวงแต่เดิมซึ่งรวมทั้งผลผลิตอื่น ๆ ด้วย ความสำคัญของวิธีใหม่นี้ มีผลสะท้อนต่อการใช้ศัพท์เกี่ยวกับภาษีอากรซึ่งโดยทั่วไป คือ ส่วยอากร หรือ ส่วยสัณฑ์พยากร ซึ่งใช้กันในสมัยอยุธยา แต่ในสมัยรัตนโกสินทร์เปลี่ยนใช้ศัพท์ว่า ภาษีอากร ผลผลิตและกิจการค้าที่ต้องเสียภาษีในสมัยรัชกาลที่ ๓ นั้น ได้แก่ ภาษีโรงบ่อนเบี้ยและโรงหวยของชาวจีนซึ่งเพิ่งมีผู้นำมาจากประเทศจีน ภาษีเบ็ดเตล็ด (เก็บจากผลผลิตต่าง ๆ ที่บรรพทุกมาในเรือสำเภา) การผูกขาดของหลวง ๖ อย่าง พริกไทยซึ่งทั้งผู้ปลูกและผู้ซื้อชาวต่างประเทศจะต้องเสียภาษี ผ่าง และไม้พุง (ผู้ชายและพ่อค้าชาวต่างประเทศที่ซื้อไม้บรรพทุกในสำเภาของตนเองก็ต้องเสียภาษี) เกลือ น้ำมันมะพร้าว น้ำมันชนิดอื่น ๆ รง ยางสน ฟืน จาก ไม้ไผ่ต่าง ๆ (ไม้ไผ่ป่า ไม้ไผ่เล็ก ไม้ไผ่ปอย) ไม้ค้ำพลู ไม้ซุงต่อเรือ ไม้สัก ผ้าย ยาสูบ เชือก คราม เนื้อแห้งและปลาแห้ง กะปิ น้ำตาลแดง น้ำตาลมะพร้าว น้ำตาลอ้อย โรงทำน้ำตาล ขนมแห้งอื่น ๆ ไข่ เทียนไข ปูนขาว ควายวัวบรรพทุก เรือจ้างและเรือพ่วง อีกประการหนึ่ง อากรรักษาเกาะและอากรค่าน้ำได้มีการยกเลิกไปในสมัยรัชกาลที่ ๓ นี้ เนื่องจากขัดกับหลักธรรมทางพุทธศาสนาที่ห้ามฆ่าสัตว์ตัดชีวิต

สมัยรัชกาลที่ ๔ ไทยทำสนธิสัญญากับมหาอำนาจต่างชาติทำให้คนในบังคับของรัชกาลที่ ๔ ได้รับอนุญาตให้ทำการค้ากับพ่อค้าต่างชาติได้อย่างเสรี สิ่งนี้ทำให้การค้าของหลวงสิ้นสุดลงอย่างเด็ดขาด และเพื่อที่จะเพิ่มรายได้ให้มากขึ้นชดเชยกับที่ต้องสูญเสียไปนั้น เช่นเดียวกับการชดเชยความสูญเสียของบรรดาเจ้าและขุนนางซึ่งแต่ก่อนนี้เคยมีส่วนในการค้าขายส่วนตัวด้วย ดังนั้น จึงจำเป็นที่จะต้องมีการผูก

ขาดภาษีแบบใหม่ขึ้นมา ซึ่งรวมถึงอากรฝิ่นด้วย (เป็นสินค้าเข้าซึ่งเคยถูกห้ามมาก่อน) หมู ปลาสด ปลาทุ ผักไหม ขี้ผึ้ง ผัก หม้อและถัง โรงหล่อเหล็ก เรือ ขุด กรรเขียง พาย ฯลฯ การพนัน และภาษีมหรสพในงานศพ รัชกาลที่ ๔ ได้ทรงให้มีการเก็บอากรค่าน้ำ และอากรรักษาเกาะซึ่งเคยเลิกไปเนื่องจากความเชื่อทางศาสนาในรัชกาลที่ ๓ ขึ้นมาใหม่อีก ในกรณีของอากรค่าน้ำนั้น มีข้อบังคับที่ยุ่งยากมากและจะต้องเรียกเก็บตามชนิดของ เรือ แห เครื่องมือที่ใช้ และจำนวนคนที่จ้างไปทำ สำหรับอากรรักษาเกาะเก็บจากผลผลิตจากเกาะ เช่น เต่าและไข่เต่า และพื้นบนเกาะแถบชายฝั่งตะวันออกในอ่าวไทย สำหรับเกาะทางแถบชายฝั่งตะวันตก มีการเก็บอากรรังนกมาเป็นเวลานาน รังนกนั้นจะต้องผูกขาดเป็นภาษีต่างหากออกไป ในการเรียกเก็บภาษีเหล่านี้ขึ้นมาใหม่นั้น รัชกาลที่ ๔ ทรงสามารถฟันฝ่าอุปสรรคด้านหลักธรรมทางศาสนา ทั้ง ๆ ที่พระองค์ทรงเห็นพ้องกับรัชกาลที่ ๓ เรื่องหลักธรรมนี้ แต่เหตุผลก็คือว่า ผลผลิตต่างๆ ถูกขโมยไปมากโดยที่ไม่ได้เพิ่มพูนรายได้เข้ารัฐ และเต่าอยู่ในภาวะอันตรายจนอาจจะสูญพันธุ์ได้ นอกจากนี้จะได้รับความคุ้มครองจากผู้ผูกขาดภาษีอากร ซึ่งจะต้องรับผิดชอบในการให้ความคุ้มครองอยู่แล้ว รัชกาลที่ ๔ ทรงเปลี่ยนแปลงวิธีการเก็บภาษีอากรย่อยๆ อื่นๆ อีก และได้ทรงยกเลิกภาษีควายเทียมเกวียน วัวบรรทุกของ เรือจ้างและเรือฟ่ง

กระนั้นก็ตามการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในสมัยรัชกาลที่ ๔ ถือได้ว่าเป็นการปฏิวัติการค้าของไทย และเป็นการเปิดศักราชการค้าใหม่ ทำให้การผูกขาดภาษีอากรสมัยเก่าที่กล่าวมาข้างต้นล้าสมัยและมีความสำคัญน้อยลงไป ในสมัยรัชกาลที่ ๓ ได้มีการห้ามส่งข้าวเป็นสินค้าออก นอกจากจะมีข้าวเหลือไว้เลี้ยงดูคนในประเทศได้เป็นเวลา ๓ ปี แต่รัชกาลที่ ๔ ทรงประกาศยกเลิกการห้ามส่งข้าวออกนอกประเทศ และมีการปรับปรุงเส้นทางขนส่งให้สะดวกขึ้น เพื่อบรรทุกสินค้าที่มีน้ำหนักมาก เช่นนี้ การเพาะปลูกข้าวได้ขยายออกไปจนเกือบจะละเลยผลผลิตอื่นๆ และข้าวก็ได้กลายเป็นสินค้าออกที่สำคัญ ตัวเลขของสินค้าไทยให้ไว้ในภาคผนวกที่ ๕ ในตอนท้ายบทนี้ บางทีก็เป็นตัวเลขที่เชื่อถือได้สำหรับสภาพการค้าของไทยสมัยก่อนเท่าที่มีอยู่ สมัยนั้นยังไม่มีการส่งข้าวออกนอกประเทศเป็นจำนวนมากๆ ไม้สักซึ่งเป็นสินค้าส่งออกอันดับสองในสมัยต่อมาก็ไม่ได้กล่าวถึงไว้ และบรรดาสินค้าที่ส่งออกก็มีแต่สินค้าที่มีค่าสูงและมีจำนวนน้อย

๓. ภาษีศุลกากรและภาษีค่าผ่านด่าน (จังกอบ)

ตั้งแต่สมัยโบราณพ่อค้าอินเดียได้พบเส้นทางมายังเมืองหลวงของไทย โดยผ่านทางท่าเรือชายฝั่งตะวันตกของคาบสมุทรมลายู ในขณะที่กองเรือสำเภอาของจีนนำสินค้าชนิดต่างๆ และเครื่องหัตถกรรมมาทุกๆ ปีจากเมืองท่าของจีน และมาถึงแม่น้ำเจ้าพระยาของเรือสำเภาก็กลายเป็นตลาดน้ำไป ในศตวรรษที่ ๑๖ ชาวยุโรปได้เข้ามาแข่งขันทำการค้าเช่นนี้ แต่ก็ไม่ประสบผลสำเร็จนัก จนกระทั่งมีการเซ็นสัญญาทางการค้าในสมัยรัตนโกสินทร์ ภาษีศุลกากรแบบเก่านี้ได้แก่ (๑) ภาษีสินค้าขาเข้า ซึ่งเก็บในอัตราร้อยละ ๓ ในระหว่างสมัยอยุธยา โดยเฉพาะเรือที่เข้ามาเป็นประจำ เก็บร้อยละ ๕ สำหรับเรือจร ในสมัยรัชกาลที่ ๒ สำหรับเรือจรเก็บร้อยละ ๘ (๒) จังกอบเรือ เก็บตามน้ำหนักบรรทุกของเรือแต่ละลำ ลาลูแบร์กล่าวว่า^{๑๓} ในสมัยก่อนเรือทุกๆ จำจะต้องจ่ายค่าเรือวาระ ๑ บาท เขาได้กล่าวอีกว่า ในสมัยสมเด็จพระนารายณ์เรือทุกลำที่กว้างเกินกว่า ๖ ศอก จะต้องจ่ายค่าเรือ ๖ บาท ซึ่งทั้งนี้รวมทั้งเรือของชาวต่างชาติด้วย จากหลักฐาน ทำให้การชาวกรุงเก่า (หน้า ๒๖๐) ระบุว่า ในระหว่างปลายสมัยอยุธยา การเก็บเงินค่าเรือจะดูตามความกว้างปากเรือเท่านั้นโดยไม่พิจารณาขนาดอื่นๆ เลย สำหรับเรือที่มีปากกว้าง ๔ วา ถ้าเป็นเรือของประเทศเพื่อนบ้านซึ่งไปมาค้าขายอยู่เป็นประจำ (เช่น จีน) ก็จะเก็บวาระ ๑๒ บาท เมื่อเดินทางเข้ามาแต่ละเที่ยว แต่ถ้าเป็นเรือของประเทศไกลๆ และนานๆ เข้ามาค้าขายกับไทยครั้งหนึ่ง ก็จะเก็บวาระ ๒๐ บาท สมัยรัชกาลที่ ๒ ตามหลักฐานของครอเฟิต^{๑๔} ระบุว่า เรือสำเภาจินจ่ายวาระ ๔๐ บาท เรือสินค้ามลายูจ่ายวาระ ๑๓๐ บาท โดยไม่คำนึงถึงขนาดเรือ และเรือสินค้ายุโรปจ่ายวาระ ๑๑๘ บาท และต้องเสียค่าจอดเรือจำนวนเล็กน้อยต่างหาก (๓) ภาษีสินค้าขาออก ในระหว่างสมัยอยุธยายังไม่เป็นที่รู้จักกันว่าเก็บจำนวนเท่าใด แต่อาจจะเป็นอัตราตรงกับกรเก็บภาษีสินค้าชนิดต่างๆ ดังที่มีในสมัยรัชกาลที่ ๒ ก็ได้^{๑๕} (๔) ค่าผ่านด่านและค่าขนอน (อากรขนอน ตรงกับ สุลกะ ในหนังสือ อรรถศาสตร์) จะเก็บในอัตราร้อยละ ๑๐^{๑๖} จากเรือและเกวียนที่โรงภาษีทั้งทางน้ำและทางบก ซึ่งแต่ก่อนจะเก็บเฉพาะในเขต วรราชธานี แต่ในสมัยต่อมาเก็บในเขตอื่นๆ ด้วย ในพระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลข^{๑๗} ระบุว่า การเก็บภาษีแบบโบราณชนิดนี้เริ่มมีในไทยสมัยสมเด็จพระเอกาทศรถ (๕) อากรตลาด ซึ่งบันทึกไว้ในพระราชพงศาวดารฉบับนี้เช่นกันว่า^{๑๘} เริ่มเกิดขึ้นครั้งแรกในสมัยสมเด็จพระเอกาทศรถ และ

เก็บเฉพาะในเขตใกล้เคียงเมืองหลวงซึ่งมีประชาชนมารวมกันค้าขาย อัตรากักตุนภาษี
นั้นเราไม่ทราบแน่ แต่ดูเหมือนได้วิวัฒนาการมาเป็นภาษีโรงเรือน และภาษีเรือที่รู้จัก
กันดี ซึ่งมีการผูกขาดกันในสมัยรัชกาลที่ ๒ ดังที่เราได้หลักฐานจากบันทึกของ
ครอเฟ็ด^{๑๙} ว่า มีการเก็บในอัตราดังต่อไปนี้ คือ เรือทุกลำในแม่น้ำเจ้าพระยาซึ่งใช้
เป็นร้านขายของไม่ว่าจะขายอะไร จะต้องเสียภาษีในอัตราร้อย ๒ บาทต่อปี ผู้จำหน่าย
สินค้าปลีกอื่น ๆ ก็ต้องเสียภาษีตามสินค้าที่ตนขาย เช่น พ่อค้าผ้า จะต้องเสียภาษี
๔ บาทต่อปี พ่อค้าข้าวเสียภาษี ๒ บาทต่อปี พ่อค้าปลาเสียภาษี ๑.๕๐ บาทต่อปี
พ่อค้ายาสูบ ใบพลู และหมากเสียภาษี .๕๐ บาทต่อปี

๔. กำไรจากการค้าของรัฐบาล

การค้าของรัฐบาลดูเหมือนจะมีขึ้นในไทยประมาณตอนต้นศตวรรษที่ ๑๗
(แม้ว่าจะเป็นที่รู้จักกันในอินเดีย และกล่าวไว้ในหนังสือ อรรถศาสตร์) การค้าของ
หลวงนี้ได้กระทำเรื่อยมา จนทำให้การค้าของประเทศอ่อนแอมากขึ้น จนกระทั่ง
ได้ยกเลิกไปในต้นสมัยรัชกาลที่ ๔ สืบเนื่องจากผลของการทำสนธิสัญญากับประเทศ
มหาอำนาจยุโรป กำไรจากการค้าของหลวงมีดังนี้ คือ (๑) กำไรจากการขายสินค้า
ประเภทต่างๆ (ซึ่งสินค้านี้ได้จากส่วย หรือจัดซื้อมา) ซึ่งรัฐบาลเป็นผู้ผูกขาดการส่ง
สินค้าออกนอกประเทศอยู่แล้ว และพ่อค้าชาวต่างประเทศก็จะต้องซื้อสินค้าเฉพาะ
จากรัฐบาลเท่านั้น ดิบกจัดเป็นสินค้าชนิดแรกที่รัฐบาลเข้าผูกขาด ซึ่งเริ่มเกิดขึ้น
ในสมัยพระเจ้าทรงธรรม ทั้งนี้เพราะเกรงว่าจะมีไม่เพียงพอสำหรับรัฐบาล พระเจ้า
ปราสาททองทรงเห็นว่า การผูกขาดสินค้าทำให้รัฐบาลได้กำไร จึงเพิ่มให้มีการผูก
ขาดสินค้าอื่นอีก คือ ดินประสิว ตะกั่ว ผ่าง หมากสุก หนังสือไม้กฤษณา ช้าง
และงาช้าง ในสมัยต่อมาารังนกก็เป็นสินค้าผูกขาด และสมัยรัชกาลที่ ๒ ก็ได้เพิ่ม
ให้มีพริกไทย กระวาน และรง สมัยรัชกาลที่ ๓ ก็ได้เพิ่ม ไม้สัก เป็นสินค้าผูกขาด
ด้วย ในภาคผนวกที่ ๕ ได้แสดงจำนวนราคาสินค้าเหล่านี้เอาไว้แล้ว (๒) กำไร
จากการขายสินค้าบางชนิด รัฐบาลเป็นผู้ผูกขาดการซื้อสินค้าเข้า พ่อค้าต่างชาติ
จะต้องขายให้แก่รัฐบาลเท่านั้น สินค้าชนิดนี้ในระยะแรกก็เฉพาะ อาวุธ และเงินเป็น
ซึ่งรัฐบาลต้องการควบคุมเอาไว้ แต่ภายหลังที่พอเพียงกับความต้องการแล้วรัฐบาล
ก็ขายปลีกแก่ประชาชนบ้าง พระเจ้าปราสาททองทรงเห็นว่า การผูกขาดสินค้าเข้า
ทำให้ได้กำไร จึงเพิ่มเติมให้สินค้าผ้า เป็นสินค้าผูกขาดของหลวง และจะขายปลีก

ให้แก่ประชาชนในตลาดเท่านั้น ในสมัยรัชกาลที่ ๒ อาวุธและดินปืน ก็ยังเป็นสินค้าผูกขาดของรัฐบาลอยู่ แต่สินค้าขายเข้าอื่น ๆ ก็ได้รับอนุญาตให้มีการซื้อ ได้อย่างเสรี หลังจากที่รัฐบาลเลือกซื้อสินค้าที่ต้องการแล้ว (๓) กำไรที่ได้จากการส่งเรือสำเภาล่วงออกไปค้าขายยังเมืองท่าต่างประเทศ สมัยอยุธยาเรือสำเภาล่วงไปค้าขายยังอินเดีย จีน และชวา โดยนำสินค้าไปขาย คือ ช้าง ดีบุก ผาง และเมื่อขายสินค้าหมดแล้ว ก็บรรทุกสินค้าประเภทผ้าสีสนต่าง ๆ และเครื่องถ้วยชาม ซึ่งรัฐบาลนำมาขายปลีกเอากำไรอีกต่อหนึ่ง ภายหลังในสมัยรัตนโกสินทร์ก็ยังคงมีเรือของพระมหากษัตริย์ ของเจ้า และของขุนนางตำแหน่งสูง ๆ ออกไปทำการค้าขายต่างประเทศ แต่จากหลักฐานที่อ้างถึงการค้าเช่นนี้ใน ค.ศ. ๑๘๑๘ (พ.ศ. ๒๓๖๑) ซึ่งสมเด็จพระมหาเจษฎาราชเจ้า ๖ นามานินทร์ใหม่นั้น^{๒๐} ปรากฏว่าการค้าไม่ได้ผลดีเท่าที่ควร (๔) กำไรที่ได้จากการขายผลผลิตจากที่ดินของหลวง (ตรงกับ สีด้า ของเกาฏิลยະ) แต่รายได้จากด้านนี้ดูเหมือนไม่เคยตกทอดมาถึงสมัยรัตนโกสินทร์ แต่สมัยสมเด็จพระนารายณ์ เราทราบจากการบอกเล่าของลาลูแบร์ว่า^{๒๑} พระมหากษัตริย์เป็นผู้ดูแลที่ดินที่สวนของหลวง ซึ่งมีไพร่หลวงและทาสเป็นผูทำงานในที่ดินนั้น ๆ ผลผลิตที่ได้ครึ่งหนึ่งจะต้องนำไปเก็บไว้ในพระคลังหลวง รวมทั้ง ทาส ช้าง และวัวควายด้วย ส่วนที่เหลือก็ถูกขายไป แต่กำไรจากรายได้ประเภทนี้ไม่ค่อยสำคัญนัก

๕. ค่าธรรมเนียม และ ค่าปรับทางการศาล (ฤชา)

ค่าฤชาอันรวมถึงค่าธรรมเนียมสำหรับค่าประทับตราแสดงกรรมสิทธิ์ ซึ่งศาลจะเป็นผู้ออกให้เพื่อป้องกันการโต้แย้งในสิทธิเหนือที่ดินที่เพาะปลูกแล้ว ถ้ามีการโต้แย้งเกี่ยวกับเรื่องเงิน และศาลได้ทำการตัดสินแล้ว ฝ่ายผู้แพ้จะต้องเสียเงินให้แก่ฝ่ายชนะ และรัฐบาลก็จะเก็บไว้เป็นค่าฤชาเสียครั้งหนึ่ง ซึ่งในกรณีเช่นนี้จะเรียกเป็นพิเศษว่า เงินพิณัย (ค่าปรับทรัพย์สิน) ค่าธรรมเนียมศาลอื่น ๆ ก็นับว่าเป็นรายได้จากการศาลเช่นกัน เช่นเดียวกับการริบทรัพย์สินของฝ่ายจำเลย ในเขตหัวเมือง ข้าหลวงได้รับอนุญาตให้เก็บผลประโยชน์จากการริบทรัพย์สินทางกฎหมายได้เพียงร้อยละ ๑๐ ของค่าปรับเท่านั้น ส่วนที่เหลือจะส่งเข้าท้องพระคลังหลวง^{๒๒}

๖. รายรับจร

ขุนนางและข้าหลวง มักจะทูลเกล้าถวายของขวัญแด่พระมหากษัตริย์บ่อย ๆ

หลักฐานของลาอูแบร์^{๒๓}ระบุว่า หลังจากขุนนางและข้าหลวงถึงแก่อนิจกรรมแล้ว จะต้องถวายทรัพย์สินมรดกของตนคืนให้กับพระมหากษัตริย์ พระมหากษัตริย์ยังทรงได้รับเงินชดเชยพิเศษในบางโอกาสด้วย ตัวอย่างเช่น ทรงเรียกเก็บเงินจากข้าหลวงหัวเมืองเมื่อจะจัดการส่งคณะทูต หรือทรงได้จากประชาชนเพื่อใช้ในการสร้างป้อมและงานสาธารณะอื่น ๆ ซึ่งไม่สามารถจ่ายเงินจากบรายนได้ธรรมดา การชดเชยพิเศษเช่นนี้เป็นที่รู้จักกันดีในอินเดียสมัยโบราณ การบริบททรัพย์สินของขุนนางและของครอบครัวขุนนางซึ่งมั่งคั่งร่ำรวยขึ้นมาได้จากการกดขี่ประชาชนนั้น ก็ถือว่าเป็นแหล่งรายได้อีกหนึ่งเหมือนกัน นอกจากนั้นทรัพย์สินของผู้ตายที่ไม่ได้ทำพินัยกรรมไว้ก็จะตกเป็นของพระมหากษัตริย์ และทรัพย์สิน ๑ ใน ๔ ของเสนาบดีหรือมนตรีที่ถึงแก่อนิจกรรม ก็ตกเป็นของพระมหากษัตริย์เช่นเดียวกัน ทั้งนี้เพราะถือว่าทั้งเสนาบดีและมนตรีอาจได้ทรัพย์สินเหล่านี้มาโดยไม่ถูกต้องนัก^{๒๔}

๗. เครื่องราชบรรณาการ

บรรดาหัวเมืองประเทศราชลาวทางเหนือ และรัฐมลายูแถบคาบสมุทรม ได้ส่งเครื่องราชบรรณาการให้แก่ไทยตามระยะเวลาที่กำหนดไว้เสมอ จนกระทั่งดินแดนเหล่านี้เป็นอิสระจากไทย หรือไม่ก็กลายเป็นดินแดนส่วนหนึ่งของอาณาจักรไทยไปในระหว่างสมัยรัชกาลที่ ๕ เครื่องราชบรรณาการนั้นเป็นของที่ระลึกสำคัญที่เป็นรายได้ในสมัยก่อน อย่างไรก็ตาม จากหลักฐานสมัยก่อนที่เรามีอยู่^{๒๕} กล่าวว่า บรรณาการเป็นสัญลักษณ์สถาปนาความเป็นเมืองขึ้นมากกว่าจะเป็นรายได้ทางเศรษฐกิจของรัฐบาล ประเทศราชจะต้องส่งเครื่องราชบรรณาการเป็นประจำตามปีต่อครั้ง ใน พระไอยการลักษณะกบฏศึก มาตรา ๙ ระบุการลงโทษถึงตายแก่ขุนนางซึ่งได้รับมอบหมายให้นำเครื่องราชบรรณาการมาถวายเมืองหลวง แต่ไม่นำมาตามหน้าที่

ในหนังสือ Siam Repository ปี ค.ศ. ๑๘๖๙ (พ.ศ. ๒๔๑๒) (หน้า ๑๙๔) บรรยายถึงการส่งเครื่องบรรณาการของราชาเมืองกลันตันในสมัยนั้นว่า มีต้นไม้ทอง ๑ ต้น ต้นไม้เงิน ๑ ต้น แต่ละต้นสูง ๖ ศอก มีกิ่ง ๘ กิ่ง มีดอกไม้ ๖๓๘ ดอก มีใบไม้ ๙๙๐ ใบ มีก้าน ๖ ก้าน มีงู ๒ คู่ นก ๔ คู่ และที่ยอดของต้นไม้แต่ละต้นมีดอกไม้ใหญ่เป็นสามเท่า นอกจากนั้น จะต้องมีผลผลิตที่ได้จากท้องถิ่นนั้นส่งเข้ามาพร้อม ๆ กับต้นไม้ทองต้นไม้เงิน ซึ่งมีแหวน ๒๖ วงที่มีหัวเป็นดอก

มะพร้าว หอกปลอกทอง ๑๐ คู่ ผ้าขาว ๔๐ พับ และต้องส่งคำสรรเสริญยกย่อง และคำยอมรับการเป็นเมืองได้อาณัติของตนให้แก่เมืองหลวงด้วย

เครื่องราชบรรณาการของราชาเมืองตรังกานูก็มีลักษณะเช่นเดียวกัน เพียงแต่ว่าผลผลิตจากท้องถิ่นนั้นมีสิ่งทอด้วยด้ายทอง ๒ ผืน ผ้า การบูร หวาย เสื้อ กระบอง และหอยมุก

รายได้ทั้งหมดที่เข้าสู่ท้องพระคลังหลวงมีจำนวนน้อย เนื่องจากเก็บได้น้อย รายได้ที่ได้มานอกจากต้องจ่ายให้แก่ผู้เก็บภาษีแล้ว ก็ตกอยู่ในอำนาจของขุนนาง ทุก ๆ ตำแหน่ง ในสมัยสมเด็จพระนารายณ์ เงินรายได้แต่ละปีตามหลักฐานของ ลาลูแบร์^{๒๖} ระบุว่า ได้ประมาณ ๑,๕๐๐,๐๐๐ บาท แม้ว่าค่านาในตอนนั้นมีกรจ่าย เป็นเงินแล้วก็ตาม ในสมัยรัชกาลที่ ๒ เงินรายได้แต่ละปีได้ประมาณ ๒,๒๖๐,๐๐๐ บาท กับรายได้ในรูปเงินและสิ่งของทั้งหมดประมาณ ๕,๑๕๙,๔๖๘ บาท (ไม่นับค่า เกณฑ์แรงงานด้วย)^{๒๗} ในสมัยรัชกาลที่ ๓ มีการจัดเก็บภาษีใหม่ๆ เป็นเงิน (ภาค ผนวกที่ ๒ เพียงแต่ระบุถึงภาษีสองสามชนิดเท่านั้น) และมีการเก็บค่านาเป็นเงิน ทำให้เงินรายได้อาจจะสูงถึงประมาณ ๒๕,๐๐๐,๐๐๐ บาท และรายได้ของรัฐบาลก็มี ประมาณนี้ในสมัยรัชกาลที่ ๔

ผู้ที่ได้รับยกเว้นจากการเสียภาษีมัตถ์นี้ คือ พระภิกษุ และที่ดินของวัด จะ ได้รับยกเว้นจากการเสียภาษี เช่นเดียวกับขุนนางซึ่งดำรงชีพจากรายได้ส่วนหนึ่งที่ รัฐบาลได้จัดแบ่งให้ และยังได้จากค่าธรรมเนียม และการเรียกเก็บจากประชาชน ในด้านอื่น ๆ บุคคลอื่นที่ได้รับยกเว้นจากการเสียภาษีมัตถ์คือ ไพร่หลวง ซึ่งได้ ทำการค้าขายในระหว่างที่ไม่ได้ทำงานให้รัฐบาล ไพร่หลวงนี้จะได้รับ ครอบงำคุ้ม ห้าม เพื่อป้องกันมิให้ผู้ดูแลตลาดเก็บภาษี ถ้าหากเขาขายสินค้าที่มีราคาไม่เกินกว่า ๔ บาท^{๒๘} การยกเว้นภาษีนี้นี้เพื่อช่วยเหลือไพร่หลวงให้เลี้ยงชีพอยู่ได้ด้วยการค้าขาย ในเวลาที่ไม่เข้าเวร แต่ปรากฏว่าบรรดาญาติของไพร่หลวงมักจะหาผลประโยชน์จาก ตราหน้าโดยไม่ถูกต้องบ่อย ๆ กล่าวคือ ยังคงใช้ตราหลังจากผู้ได้รับตราตายแล้ว^{๒๙} ขุนนางที่มีอำนาจก็มักจะหาผลประโยชน์ให้แก่ไพร่สมด้วยการปลอมตรา ทำให้สามารถ ซื้อเสบียงอาหารหรือสิ่งของที่ต้องการอื่นๆ จากไพร่ หรือจากขุนนางตามหัวเมือง ที่ไม่กล้าตรวจตราอย่างละเอียด และไม่ได้สืบว่าเป็นตรามาจากส่วนกลางจริงหรือ ไม่ มุลนายและผู้ถือตราปลอมจะต้องถูกปรับถ้าหากถูกจับได้^{๓๐}

ข. การบริหารรายได้^{๒๓๑}

ประมาณกลางศตวรรษที่ ๑๙ รายได้ของประเทศมีน้อยมาก ดังที่ได้กล่าวมาแล้วข้างต้น และรายจ่ายก็มีน้อยเพราะงานของรัฐบาลส่วนมากสำเร็จลงด้วยการเกณฑ์แรงงาน ซึ่งเป็นหน้าที่ของมหาตมา กลาโหม และสัสดี ในศตวรรษที่ ๑๕ พระคัลซึ่งเป็นเสนาบดีกรมพระคัล อาจจะเป็นผู้ควบคุมรายได้และรายจ่ายทั้งหมดภายในเขตพระราชธานี เช่นเดียวกับเสนาบดีคนอื่น ๆ ซึ่งมีความรับผิดชอบมากขึ้น ในสมัยที่มีเมืองพระยามหานคร ข้าหลวงส่วนหัวเมืองอาจจะส่งเงินรายได้มายังเมืองหลวงน้อยมาก แต่ในตอนปลายศตวรรษที่ ๑๖ ก็ได้มีขุนนางเรียกว่า หลวงคัล กินตำแหน่งขุนนางกรมคัลอยู่ในส่วนหัวเมือง ซึ่งหลวงคัลนี้ได้รับแต่งตั้งจากพระคัล และเป็นผู้ส่งรายได้บางส่วนจากหัวเมืองมายังเมืองหลวง

ในสมัยต่อมาเมื่อการปกครองหัวเมืองทั้งหมดภายในราชอาณาจักรแบ่งเป็นฝ่ายมหาตมา กลาโหม และพระคัล พระคัลก็มีหน้าที่เก็บอากร ส่วย ค่าราชการ ภาษีผ่านด่านทั้งหมด (และต่อมาก็ก็นำภาษีบางอย่าง) ในเขตหัวเมืองที่ขึ้นสังกัดของตน มหาตมา กลาโหม ก็มีอำนาจคล้ายคลึงกันในการเก็บรายได้ในหัวเมืองที่อยู่ในสังกัดของตน ยกเว้นในระหว่างที่ไม่ให้กลาโหมมีอำนาจควบคุมการบริหารหัวเมือง ดังนั้น ตั้งแต่ปลายศตวรรษที่ ๑๗ เป็นต้นไป รายได้ส่วนใหญ่ที่จะส่งเข้าสู่ส่วนกลางจะมีมาน้อยเพียงใด ขึ้นอยู่กับว่ารัฐบาลสามารถรวมอำนาจเข้าสู่ส่วนกลางได้มากน้อยแค่ไหนในสมัยนั้น ๆ การค้าของหลวงซึ่งเติบโตขึ้นในศตวรรษที่ ๑๗ ครั้งแรกก็อยู่ในอำนาจของพระคัล ซึ่งโอกาสนี้ทำให้พระคัลได้ติดต่อกับชาวต่างชาติมาก จนกลายเป็นผู้รับผิดชอบในการควบคุมชาวต่างชาติในไทยทั้งหมด ในสมัยต่อมา เมื่อได้ยกอำนาจการดูแลหัวเมืองฝ่ายกลาโหมไปให้แก่พระคัล ทำให้พระคัลต้องละเลยเรื่องการคลังไป เป็นผลให้อากรแบบเก่าตกไปอยู่ในอำนาจของขุนนางตำแหน่ง พระราชภักดี ซึ่งเป็นหัวหน้ากรมพระคัลมหาสมบัติ แต่ต่อมาขุนนางตำแหน่งนี้ก็หายไป เพราะภาษีอากรนั้นจะต้องแบ่งออกไปให้แก่มหาตมา กลาโหม เมือง และพระคัลสินค้า ผลของการพัฒนาการอื่น ๆ ที่เกิดขึ้นเมื่อมีการเปลี่ยนแปลงหน้าที่ของพระคัลก็คือ มีการแยกคลังออกไปอยู่ในหน่วยการบริหารต่าง ๆ ดังที่ได้กล่าวมาแล้ว โดยแยกออกเป็น คลังสินค้า ขึ้นอยู่กับพระศรีพิพัฒน์ ซึ่งจะเป็นกรมที่สำคัญมาก มีหน้าที่ขายส่วยและผลผลิตซึ่งประชา-

ชนนำมาให้ และขายปลีกสินค้าเข้าที่หลวงผูกขาดอยู่สมัยรัชกาลที่ ๓ และรัชกาลที่ ๔ นั้น เมื่อการค้าของหลวงถูกจำกัดและยกเลิกไปในที่สุด การเก็บภาษีแบบใหม่ก็อยู่ภายใต้การควบคุมของคลังสินค้า^{๓๒} รวมทั้งการเก็บเงินผูกขาดจากชาวจีนด้วย คลังสินค้ายังรับส่วยซึ่งแต่ก่อนเคยนำไปขายต่างประเทศและแบ่งไปยังกรมต่าง ๆ ที่ต้องการ เนื่องจากเจ้าพระยาพระคลังได้รับหน้าที่ให้เป็นเสนาบดีฝ่ายการต่างประเทศเพิ่มขึ้นจากหน้าที่อื่น ๆ อีกในศตวรรษที่ ๑๗ ในไม่ช้าเมื่อเจ้าพระยาพระคลังได้ดูแลหัวเมืองของฝ่ายกลาโหมด้วย จึงมีงานล้นมือ ทำให้ต้องละเลยงานด้านการคลังไป ดังนั้น ตอนนั้นพระคลังจึงไม่มีงานเกี่ยวกับราชการนอกจากการจ่ายเบี้ยหวัด เมื่อหัวเมืองของฝ่ายกลาโหมกลับมามีอยู่ในความดูแลของฝ่ายกลาโหมอย่างเดิม และมีหัวเมืองเพียงบางหัวเมืองที่ยังคงอยู่ภายใต้การดูแลของพระคลัง พระคลังก็ได้กลายเป็นเสนาบดีฝ่ายการต่างประเทศไป และได้รับผลประโยชน์บางอย่างจากภายในหัวเมืองที่เหลือในสังกัด

นอกจาก พระคลังมหาสมบัติ และ พระคลังสินค้า แล้ว ก็ยังมีคลังอื่น ๆ อีก ซึ่งโดยปรกติเป็นอิสระจากอำนาจของเจ้าพระยาพระคลัง และมีภูมิความผูกพันกันอย่างใกล้ชิดกับกรมบางกรมซึ่งมีผลประโยชน์อยู่ เช่น กรมพระคลังขวา และ กรมพระคลังซ้าย หน่วยงานทั้งสองนี้ควบคุมอากรเก็บบางประเภท^{๓๓} แต่เป็นคลังดั้งเดิมของฝ่ายทหารหรือฝ่ายงานโยธา แน่นนอนไพร่หลวงนั้นมักจะไม่ได้รับเงินเป็นค่าตอบแทนในการทำงาน แต่จะได้รับแบ่งปันปัจจัยจำเป็นในการดำรงชีวิตเท่านั้น กรมพระคลังขวา เดิมเป็นฝ่ายจัดหาสินค้าเหล็ก และ กรมพระคลังซ้าย จัดหาวัสดุในการเขียนภาพและตกแต่ง ขุนนางผู้ควบคุมไพร่ มักจะไม่ชำนาญในเรื่องธุรกิจ และนอกจากนั้นเวลาส่วนใหญ่ของเขายังหมดไปกับการดูแลคนในบังคับของตนหรือในอีกแห่งหนึ่ง ขุนนางของกรมคลังทั้งสองนี้ไม่เพียงแต่เป็นช่างฝีมือเท่านั้น แต่ยังเกี่ยวข้องกับเรื่องการค้าว่าได้รับสินค้าตามต้องการหรือไม่ หรือสามารถซื้อสินค้าในราคาที่ถูกต้องอย่างรวดเร็วที่สุดเท่าที่จะทำได้หรือไม่

กรมคลังราชการ เป็นกรมเก็บส่วย (โดยเฉพาะเสื้อ) จากหัวเมืองที่ขึ้นอยู่กับกรมท่า แต่ส่วยนี้ไม่เพียงพอกับความต้องการของรัฐบาล จึงจำเป็นต้องซื้อเพิ่มเติมบ้าง ซึ่งเป็นฐานะของกรมพระคลังขวาและกรมพระคลังซ้ายไป การผูกขาดภาษีพื้นในหัวเมืองที่ขึ้นอยู่กับกรมท่า ก็อยู่ในความดูแลของกรมคลังราชการด้วย

นอกจากนั้น ยังมีคลังพิเศษอื่นๆ อีกซึ่งทำหน้าที่เกี่ยวกับการซื้อและการแจกจ่าย
ผ้าจีวรให้แก่พระสงฆ์ การบำเพ็ญทานของพระมหากษัตริย์ และค่าใช้จ่ายใน
พระราชวัง

พนักงานใน กรมคลังสวน เรียกว่า นายระวาง เป็นผู้เก็บอากรสวนตาม
จำนวนที่ปรากฏในหนังสือกรมสิทธิที่ดิน ซึ่งขุนนางในกรมคลังนั้นเป็นผู้ออกให้ ยัง
มีพนักงานที่มีหน้าที่คล้ายๆ กันเรียกว่า ข้าหลวงเสนา ซึ่งขึ้นอยู่กับ กรมนา มีหน้าที่
ออกหนังสือกรมสิทธิที่นาและเป็นผู้เก็บอากรค่านา กรมนาได้รับมอบหมายให้เป็น
ฝ่ายซื้อข้าวมาไว้ในยุ้งฉางหลวง และจัดแบ่งข้าวให้แก่ผู้ที่มาทำงานให้กับรัฐบาล
ด้วย กรมที่แปลกออกไป คือ กรมเมือง กล่าวคือ แม้ว่ากรมเมืองได้รับรายได้บาง
ส่วนจากการออกหนังสือแสดงกรมสิทธิบ้าน แต่กรมเมืองก็ไม่มีคลังของตนเอง
จนกระทั่งในสมัยรัตนโกสินทร์ กรมเมืองได้รับผิดชอบเรื่องภาษีโรงเรือนที่ตั้งขึ้นใหม่
และภาษีเรือ ซึ่งโดยทั่วไปแล้วก็เกี่ยวข้องอย่างใกล้ชิดกับกิจกรรมอื่นๆ ของ
กรมเมือง แต่ต่อมาภาษีนี้ก็ถูกโอนไปขึ้นอยู่กับฝ่ายมหาดไทย เช่นเดียวกับส่วยซึ่ง
แต่ก่อนเคยเก็บจากเขตพระราชธานี

ตอนนี้เราจะพิจารณาถึงวิธีการเก็บภาษีอากรที่ปฏิบัติกันอยู่ และการปฏิบัติ
หน้าที่ของเจ้าพนักงานเก็บภาษีอากรในการติดต่อกับประชาชนให้ละเอียดขึ้นอีกเล็ก
น้อย เราจะเริ่มจากภาษีอากรเหล่านี้ คือ อากรค่านา และอากรสวน ซึ่งนายระวาง
และข้าหลวงเสนาเป็นผู้เก็บโดยตรง เมื่อเริ่มรัชกาลในแต่ละรัชกาลหลังจากประ-
กอบพิธีราชาภิเษกแล้ว ก็จะมีเจ้าพนักงานออกไปทำการสำรวจ ซึ่งเรียกว่า “เดิน
สวนและเดินนา” นายระวางจะไปตรวจตราเนื้อที่ของชาวสวนแต่ละคน เพื่อดูว่า
ที่ดินที่ใช้เพาะปลูกนั้นมีจำนวนเท่าใด และจะเป็นผู้รังวัดที่ดินที่ได้หักกว้างทางพง
ใหม่ นายระวางจะนับจำนวนต้นไม้แต่ละชนิดที่กำลังออกผล และนับจำนวนต้นไม้
ไม้ที่ตายไปตั้งแต่การเดินสวนครั้งก่อน เพื่อได้ทราบจำนวนต้นไม้ที่ปลูกในระหว่าง
นั้น เมื่อเห็นหน่วยธุรกรรมสำหรับผู้เพาะปลูกแล้วก็เขียนจำนวนเงินภาษีอากรที่จะเก็บ
จากผู้เพาะปลูกไว้ในหนังสือกรมสิทธิที่ดินใหม่ ซึ่งเงินจำนวนนี้จะเรียกเก็บในแต่
ละปีจนกระทั่งมีการเดินสวนครั้งใหม่อีก ถ้าหากว่าชาวสวนตัดต้นไม้ทิ้งเสีย หนึ่ง
ที่รู้ว่าจะมีการเดินสวน ชาวสวนจะได้รับโทษ ก่อนที่เจ้าพนักงานออกเดินสวนจะ
ต้องทำพิธีบวงสรวงเจ้าที่เสียก่อน และมีการจ่ายเงินจำนวนเล็กน้อยให้แก่นาย

ระวางและผู้ทำการจดทะเบียนและออกหนังสือกรรมสิทธิ์ใหม่ สำหรับเจ้าพนักงานผู้นับต้นไม้และจรรยาการต่าง ๆ นั้น เมื่อถึงวันพระหลังจากวันออกไปเดินสำรวจจะต้องไปที่วัดหลวง และสาบานตนว่าจำนวนต้นไม้ที่ตนนับนั้นถูกต้องและได้ปฏิบัติหน้าที่ไปด้วยความซื่อสัตย์^{๓๔} การออกเดินสำรวจนี้มักทำกันในตอนต้นรัชกาลทุกรัชกาล และอาจจะทำอีกสองหรือสามครั้งถ้าหากช่วงรัชกาลนั้นยาว เช่น สมัยรัชกาลที่ ๕ ระเบียบการออกเดินสำรวจนั้นก็เกือบจะมีลักษณะเหมือนกัน แต่ในระยະที่มีการเก็บค่านาเป็นสังข์ของนั้น ประชาชนจะต้องเป็นผู้นำข้าวตามจำนวนที่รัฐบาลต้องการมาเก็บไว้ในยังฉางหลวงด้วยตนเอง วิธีการเก็บภาษีอากรโดยตรงโดยให้เจ้าพนักงานออกไปจัดเก็บ ดังในกรณีของอากรค่านาและอากรสวนนั้น รัฐบาลไม่พอใจเท่ากับวิธีการผูกขาดภาษีอากร แต่ในวิธีการเก็บภาษีอากรโดยตรงประชาชนจะถูกกดขี่น้อยกว่า และบ่อยครั้งที่เจ้าพนักงานมักจะสำรวจอย่างเดินเลื้อเพราะไม่จำเป็นต้องเก็บภาษีอากรให้ได้ตามที่กำหนดไว้เหมือนกับเจ้าภาษีนายอากร เจ้าพนักงานจึงเก็บเฉพาะส่วนที่เขาสามารถเก็บได้ โดยที่ไม่ทำให้ตัวเขาเองได้รับความลำบากเกินไป

วิธีการผูกขาดภาษีอากรมีดังนี้ คือ ภาษีอากรจะเก็บตามอัตราตายตัว (โดยปรกติร้อยละ ๑๐) และจะห้ามมิให้เจ้าภาษีนายอากรทำการกดขี่ประชาชน แต่ในความเป็นจริงนั้นปรากฏว่า เจ้าภาษีนายอากรมักจะกดขี่ประชาชน แต่ทั้งนี้ก็ขึ้นอยู่กับนิสัยของเจ้าภาษีนายอากรแต่ละคนด้วย เจ้าภาษี (นายอากร) มักเป็นชาวจีนซึ่งจะต้องขึ้นตรงต่อ เจ้าจำนวน ในกรมพระคลังสินค้า หรือกรมอื่น ๆ ซึ่งเจ้าภาษีนายอากรจะต้องจ่ายเงินภาษีอากรเป็นรายปีตามที่ตกลงเอาไว้ จำนวนเงินนี้ได้จากการประมูลภาษีแต่ละชนิดในแต่ละปี โดยที่ผู้ประมูลจะให้ราคาเองโดยไปสอบถามและสำรวจดูก่อนว่าในท้องถื่นนั้นมีการค้าอะไรที่เจริญบ้าง เจ้าภาษีนายอากรจะจ่ายเงินให้แก่ท้องพระคลังดังต่อไปนี้ คือ จ่ายล่วงหน้า ๓ เดือนในเดือนแรก (๒ เดือนแรกที่จ่ายล่วงหน้าไปนั้นถือว่าเป็นเงินประกัน) และต่อไปจ่ายในอัตรา ๑ ใน ๑๒ ของจำนวนภาษีอากรทั้งหมดในแต่ละเดือน จนกระทั่งถึงเดือนที่ ๑๐ เงินประกันที่ให้ไว้วันนั้นจะถือเป็นการจ่ายในเดือนที่ ๑๑ และเดือนที่ ๑๒^{๓๕} เราเล็งเห็นว่าในการผูกขาดที่มีกำไรงามเช่นนี้ บางทีผู้ที่จะเป็นเจ้าภาษีนายอากรอาจให้ราคาประมูลเอง ซึ่งหมายถึงว่า เจ้าภาษีนายอากรจะต้องไปทำการขูดรีดจากประชาชน

เพื่อเอากำไรจากการประมูลภาษีอากรนั้นอีกต่อหนึ่ง เจ้าภาษีนายอากรคาดจำนวนเงินที่ตนตกลงจะจ่ายไม่ค้อยพลาดนัก และเขามักหากลวิธีเพื่อให้ได้เงินจำนวนมากจนได้กำไรมาจากสัญญาการผูกขาดของตน ในบางกรณี เช่น อากรบ่อนเบี้ยจะไม่ให้ผูกขาดทั่วประเทศ แต่ให้เฉพาะแต่ละเขตในเมืองหลวงและในหัวเมืองที่เปิดให้มีการประมูลเป็นหน่วย ๆ แยกกัน และสิทธิในการประมูลก็ต้องขายให้แก่เจ้าภาษีนายอากรต่าง ๆ แล้วแต่กรณี ในบางครั้งเจ้าภาษีนายอากรจะขายต่อให้เจ้าอากรรองลงไป ในกรณีผลผลิตพิเศษบางชนิด เช่น การผูกขาดรังนก เจ้าภาษีนายอากรเป็นทั้งผู้ผูกขาดในการเก็บภาษีอากร และผู้ผูกขาดในการค้าขายผลผลิตนี้ด้วย และรวมถึงสินค้าบางชนิด ซึ่งแต่เดิมหลวงเคยผูกขาดอยู่ เจ้าภาษีนายอากรจะเป็นพ่อค้าแทนองค์พระมหากษัตริย์ อย่างไรก็ดี ในแง่ของรายได้แล้ว จำนวนเงินที่เจ้าภาษีนายอากรจ่ายเพื่อได้สิทธิพิเศษนี้ก็ไม่แตกต่างจากเงินที่เจ้าภาษีธรรมดา ๆ ต้องจ่าย และคงจัดได้ว่าเป็นภาษีชนิดหนึ่งด้วยเหมือนกัน

นายอากรนั้นมีอำนาจและความรับผิดชอบมาก และบ่อยครั้งที่นายอากรได้ใช้อำนาจของตนไปในทางที่ผิด ตัวแทนนายอากรจะตั้งหน่วยงานขึ้นในที่ซึ่งเป็นชุมทางคลอง และลำธาร คอยตีฆ้องเรียกเรือที่ผ่านไปมาทุกลำให้หยุดเพื่อทำการตรวจค้น ถ้าปรากฏว่ามีพ่อค้าทำการในลักษณะฉ้อฉลแม้แต่เพียงเล็กน้อย ก็จะถูกลงโทษ โดยริบสินค้านั้นทั้งหมดเสีย นายอากรจะริบสุราทั้งหมดถ้าหากพบว่าผู้ใดมีสุราผิดกฎหมายอยู่ในครอบครอง และคนในครอบครัวยุของผู้นั้นทำผิดทั้งหมดก็ถูกจับมาเป็นทาส^{๓๖} ทำนองเดียวกัน เฉพาะผู้ที่ได้รับอนุญาตจากนายอากรเท่านั้นที่จะจับเต้าหรือเก็บพื้นบนเกาะได้ สำหรับในกรณีเต้า นายอากรต้องคอยตรวจตราไม่ให้เต้าชนิดนั้นถูกทำลายจนสูญพันธุ์ และต้องพยายามสงวนไข่เต้านั้นๆ ไว้ นายอากรบ่อนเบี้ยมีอำนาจควบคุมความประพฤติของนักเล่นการพนัน รวมทั้งควบคุมพนักงานผู้เปิดกิจการโรงบ่อนเบี้ยด้วย แต่นายอากรมีหน้าที่ในการซื้อขายฝิ่นด้วยตนเอง และจะขายฝิ่นให้เฉพาะชาวจีนเท่านั้น และต้องห้ามมิให้บุคคลอื่นขายฝิ่นด้วย การเก็บภาษีอากรเหล่านี้ทั้งหมด นายอากรบางคนได้รับความสนับสนุนจากขุนนาง ดังนั้น ในกรณีที่จำเป็นนายอากรพวกนี้จะขอความช่วยเหลือจากขุนนางเพื่อให้ตนมีอำนาจในการเก็บภาษีอากร นอกจากนั้นขุนนางตำแหน่งสูง ๆ ในกรมที่นายอากรประมูลภาษีได้ก็มักช่วยเหลือนายอากรเป็นอย่างดี เพราะพวกขุนนางต้องอาศัยรายได้จากการเก็บภาษีของนายอากร ยิ่งกว่านั้น นายอากรยังมีฐานะมั่นคงขึ้น

เนื่องจากเมื่อได้เป็นนายอากรแล้วก็เท่ากับว่าเป็นขุนนางคนหนึ่งด้วย ถ้านายอากร
ยังไม่มียศคิดนาชั้นสูงจะได้รับศักดินาไม่ต่ำกว่า ๔๐๐ แต่ได้รับเฉพาะในระหว่างที่เป็น
นายอากรเท่านั้น และนายอากรยังต้องต้อน้ำพิพัฒน์สัตยาเช่นเดียวกับขุนนางคน
อื่นๆ ด้วย

ปาลเลอกัวซ์^{๓๗} บรรยายถึงโรงภาษีว่า เป็นอาคารสี่เหลี่ยมเล็ก ๆ เปิดได้
ทุก ๆ ด้าน และมีหลังคาสี่เหลี่ยมยอดแหลม มีเจ้าพนักงานภาษีหลายคนคอยนั่งอยู่
ใช้เสียงฉาบเรียกเรือที่ผ่านไปมาทุกลำให้แวะจอด หัวหน้าเจ้าพนักงานภาษีมักจะอยู่
ในโรงภาษีถัดไป เมื่อมีเรือผ่านมาเจ้าพนักงานจะเรียกให้จอดและตรวจจุดสิ่งของที่
บรรทุกมา เจ้าพนักงานจะหยิบฉวยเอาสิ่งของที่เขาพอใจไป ที่จริงการที่เจ้าพนักงาน
ภาษีปฏิบัติเช่นนี้เนื่องจากพวกเขาไม่ได้รับเงินเดือน จึงต้องเก็บสิ่งใดก็ตามที่
เขาหยิบฉวยได้ ในบางครั้งถ้าเรือลำใดต้องการผ่านไปโดยไม่ยอมแวะจอดเสียภาษี
นายท้ายเรือจะโยนเหรียญสองสามอันให้เจ้าพนักงานเหล่านั้น และเรือลำนั้นก็ได้รับ
อนุญาตให้ผ่านไปได้ แต่ถ้าเรือลำใดไม่ยอมแวะมาจอดตามเสียงฉาบและแล่นเลย
ไป เจ้าพนักงานจะเอาเรือออกไล่จับ นายท้ายเรือลำนั้นจะถูกจับล่ามโซ่ แต่ถ้าหาก
เขายอมจ่ายเงินจำนวนหนึ่งให้กับเจ้าพนักงานแล้ว เขาก็เป็นอิสระ ขุนนางและผู้ที
นั่งเรือสวยงามผ่านไปไม่ต้องแวะจอด เพราะเจ้าพนักงานทราบดีว่าบุคคลเหล่านั้น
ไม่ใช่พ่อค้า พ่อค้าผู้ใดจ่ายค่าภาษีให้แก่ขุนนางที่เมืองหลวงแล้วก็ได้รับเอกสารไว้
เป็นหลักฐาน และต้องนำมาแสดงต่อเจ้าพนักงานเก็บภาษี นีล^{๓๘} ได้เล่าเรื่อง
ข้าขันของเจ้าพนักงานภาษีชราคนหนึ่งซึ่งอยู่โดดเดี่ยวในกระท่อมปากแม่น้ำจันทบูร
ว่า ด้วยเหตุที่เขาจะคอยตรวจตราเรือต่างๆ หรือเรือสำเภาที่แล่นเข้ามาอย่างเข้มงวด
ดังนั้น เขาจึงต้องอาศัยอยู่ด้วย "การขอราน" เป็นส่วนใหญ่

การเก็บเงินผูกปีสามปีครั้งจากคนจีนที่อาศัยอยู่ในไทย แสดงให้เห็นถึงวิธี
การเก็บภาษีอากรของไทยชัดเจนยิ่งขึ้น ทุก ๆ ๓ ปีชาวจีนจะต้องจ่ายเงินภาษี
จำนวน ๔.๒๕ บาท และสำหรับคนที่จ่ายเงินแล้วจะมีเชือกประทับตราของหลวง
ผูกรอบข้อมือไว้เป็นหลักฐาน เพื่อมิให้เจ้าพนักงานมาเรียกเก็บภาษีจากเขไปอีกตลอด
ช่วง ๓ ปีนั้น คนจีนยังได้รับใบรับรองทำนองบัตรประจำตัวบ่งถึงรูปพรรณสัณฐาน
อีกด้วย ถ้าคนจีนคนใดต้องการได้รับยกเว้นจากการผูกปีรอบข้อมือ และต้องการ
เฉพาะใบรับรองเท่านั้นก็ต้องจ่ายเงิน ๖.๕ บาท แทนที่จะจ่ายแค่ ๔.๒๕ บาท การ
จ่ายเงินในเขตเมืองหลวงจะจ่ายให้กับคลังสินค้า ซึ่งเป็นผู้ควบคุมรายได้ด้านนี้ แต่

ในเขตหัวเมืองจะมีข้าหลวงพิเศษเป็นผู้เก็บเงินนี้ คนจีนที่เฝ้าอาจจ่ายเงินผูกปีได้จะต้องทำงาน ๑ เดือนต่อ ๓ ปี แต่สำหรับคนจีนที่มีตำแหน่งทางราชการอยู่ หรือคนจีนที่กลายเป็นคนไทยแล้วจะได้รับยกเว้นจากการจ่ายเงินค่าราชการ และไม่ต้องจ่ายเงินผูกปีด้วย สำหรับผู้ที่ปลอมแปลงปีหรือปลอมแปลงเอกสารรับรอง ถ้าหากจับได้จะถูกลงโทษอย่างหนัก^{๓๙}

เราเห็นแล้วว่า คนจีนเสียภาษีน้อยกว่าคนไทยมาก และประกอบกับอุปนิสัยของคนจีนที่ชอบทำงานหนักและมีชีวิตอยู่อย่างลำบาก ได้ ทำให้คนจีนได้เปรียบคนไทย สิ่งนี้เองทำยที่สุดทำให้คนจีนสามารถคุมการค้าของประเทศเกือบทั้งหมด และตลาดแรงงานก็ตกอยู่ในมือคนจีนเช่นกัน ถึงแม้ประเทศไทยตระหนักถึงอันตรายของสถานการณ์นี้มาเป็นเวลานานแล้ว แต่ก็มีความจำเป็นที่จะใช้แรงงานของคนจีน ฉะนั้นจึงไม่ใช่เรื่องที่น่าสงสัยเลยสำหรับปัญหานี้ จนกระทั่งเมื่อเร็ว ๆ นี้เองที่คนไทยว่างงานกันมาก จึงได้บีบบังคับให้รัฐบาลจำกัดการอพยพเข้ามาของคนจีน

ระบบการเก็บภาษีที่อยู่ยากดังบรรยายมาแล้วนั้น ทำให้เราไม่ประหลาดใจมากนักที่พบว่า รายได้ที่มาจากการใช้มาตรการชู้ตริตบีบคั้นนั้น ได้น้อยกว่าการใช้วิธีการที่ถูกต้องและยุติธรรม เจ้าภาษีนายอากรใช้คนของตนไปจัดเก็บภาษี แม้ว่าคนพวกนี้จะอยู่ภายใต้การควบคุมของเจ้าหน้าที่จากรัฐบาลแต่เพียงในนาม แต่พวกเขาก็มักใช้วิธีการขู่เข็ญเอาเงินภาษีจากราษฎร มากกว่าจะใช้วิธีการที่ถูกที่ควร ทำนองเดียวกัน แม้จะ ไม่มีการกำหนดจำนวนเงินที่แน่นอนเพื่อให้เจ้าพนักงานเก็บภาษีอากรส่งเข้าท้องพระคลัง แต่พวกเขาก็มักแสวงหากำไรเพื่อตัวเองเช่นกัน ขุนนางชั้นสูงในคลังต่าง ๆ ก็มีโอกาที่จะแสวงหาความร่ำรวยให้ตนเองมากยิ่งขึ้น เนื่องจากยังไม่มียระบบงบประมาณ ตัวอย่างเช่น ใช้เงินรายได้ซึ่งอยู่ในอำนาจของตนไปซื้อสินค้าแล้ว ๆ ที่ไม่จำเป็นเพื่อนำมาแจกจ่ายแก่ไพร่ที่ทำงานให้หลวง ในการจัดซื้อของนั้น ได้เปิดโอกาสให้ขุนนางแสวงหาผลกำไรใดใดเป็นจำนวนมาก กล่าวโดยย่อ การฉ้อราษฎร์บังหลวงทุกประเภท เป็นเรื่องที่น่าอึดใจกันในหมู่ขุนนางผู้ควบคุมรายได้ของพระมหากษัตริย์ไม่วิธีใดก็วิธีหนึ่ง อันเป็นผลให้รายได้จากการเก็บภาษีของรัฐบาลน้อยลง รัฐบาลเองก็พยายามป้องกันการฉ้อราษฎร์บังหลวง การขู่เข็ญและการยกยอกของขุนนางบางคน ด้วยการออกกฎหมายหลายมาตราด้วยกัน และความผิดประเภทหนึ่งจะมีการลงโทษอย่างหนัก ดังจะเห็นได้จาก พระไอยการลักษณะอาญาหลวง ตัวอย่างเช่น ขุนนางคนใดขโมยสิ่งของของพระมหากษัตริย์ไม่ว่าใน

ห้องพระคลังหรือนอกห้องพระคลัง (มาตรา ๒) ขุนนางผู้ซึ่งลบหรือขีดฆ่าชื่อผู้มาลงทะเบียนจ่ายภาษี (มาตรา ๒๒, ๓๘) ขุนนางผู้ซึ่งเก็บเงินเกินกำหนดและหลอกลวงประชาชน (มาตรา ๓๐) ขุนนางผู้ซึ่งยกยอกเงินค่าปรับทรัพย์สินที่ริบมา หรือเงินภาษีซึ่งจะต้องส่งห้องพระคลัง (มาตรา ๓๕, ๓๘, ๔๖, ๔๘) ผู้ดูแลตลาดที่ยอมให้นำสินค้าที่ผูกขาดอยู่ออกไปขายได้ (มาตรา ๓๖) เจ้าพนักงานที่ยอมให้ชาวต่างชาตินำสินค้าที่รัฐบาลผูกขาดออกไป (มาตรา ๓๗)

ในศตวรรษต่อมา ระบบการจัดเก็บรายได้เสื่อมลงมาก เนื่องจากมีการแบ่งแยกหน้าที่ในการจัดเก็บรายได้ และการบริหารรายได้ในกรมต่างๆ แต่ละกรมก็มีคลังของตนเอง ลักษณะเช่นนี้ทำให้ระบบการแบ่งแยกหน้าที่ในการบริหารประเทศดังที่เราตั้งข้อสังเกตไว้ในบทก่อนๆ มีแนวโน้มที่จะสูญสิ้นลงไปอีก ได้มีการลองรวมคลังทั้งหลายมาอยู่ภายใต้อำนาจของขุนนางเพียงคนเดียว แต่ก็ไม่สำเร็จ และยังคงเป็นเช่นนี้ต่อมาจนถึงสมัยรัชกาลที่ ๕ พระองค์ได้ทรงยกเลิกระบบเก่าๆ ทั้งหมดนี้เสีย และรวมการบริหารรายได้ของแต่ละกรมมาอยู่ภายใต้อำนาจของกระทรวงการคลังที่ส่วนกลางตามแบบตะวันตก ซึ่งนับว่าเป็นก้าวที่อาจหาญและต้องใช้ความพยายามอย่างมาก ที่จะจัดระบบการคลังของไทยใหม่ให้อยู่บนรากฐานมั่นคง ในขณะเดียวกันระบบการคลังใหม่นี้ก็จะช่วยขจัดการฉ้อราษฎร์บังหลวง ซึ่งฝังรากลึกอยู่ในหมู่ขุนนางให้หมดสิ้นไปด้วย ฉะนั้น จึงเป็นการเปลี่ยนแปลงที่ต้องการทั้งเวลาและความพากเพียรอดทนอย่างมาก

ก. รายจ่าย

ในการพิจารณาถึงลักษณะรายจ่ายของรัฐบาลไทยนั้น จำต้องระลึกไว้ว่า ความนึกคิดของประชาชนในแถบเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ต่างจากความคิดของชาวตะวันตก เพราะคนแถบนี้มักจะยกย่องเทิดทูนศาสนาเหนือสิ่งอื่นใด บางเมืองเช่น นครธม หรือพุกาม แสดงให้เห็นถึงอุดมการณ์ขั้นสูงสุดในเรื่องความศรัทธาในศาสนาที่ถ่ายทอดออกมาเป็นรูปเป็นร่างให้เห็น และผู้สร้างเมืองหลวงของไทยโบราณนั้นก็ได้รับการกระตุ้นจากแรงจูงใจเช่นเดียวกันนี้ แม้ว่าได้รับผลสำเร็จตอบแทนที่ตื้นตื้นใจน้อยกว่าก็ตาม ดังนั้น จำนวนความมั่งคั่งส่วนใหญ่และเรื่องกำลังคน ซึ่งพระมหากษัตริย์ทรงสามารถบังคับบัญชาได้นั้น จะใช้ไปในการเสริมสร้างเมืองหลวงให้สวยงาม โดยการสร้างวัดทางพุทธศาสนา การสร้างโบสถ์ตามลัทธิฮินดู ซึ่ง

พราหมณ์ประจำราชสำนักใช้ประกอบพิธีศาลสำหรับ พระเสื่อเมือง พระทรงเมือง และพระราชวังที่สง่างาม การก่อสร้างสำหรับพระราชวังและวัดก็ไม่ได้ต่างกันมากนัก ในรูปแบบและความยิ่งใหญ่ ในฐานะที่พระราชวังเป็นที่ประทับของพระมหากษัตริย์ ผู้เปรียบเสมือนสมมติเทพ การที่ความมั่งคั่งหรรษามารวมกันอยู่ในเมืองหลวง ทำให้นักท่องเที่ยวชาวยุโรปในสมัยแรก ๆ เหมามาเอาว่า ประเทศไทยเป็นดินแดนมั่งคั่ง ร่ำรวย จนกระทั่งถึงสมัยใหม่ จึงได้มีการจัดการด้านสาธารณสุขไปเพื่อประชาชน ในแถบหัวเมืองกันบ้างเล็กน้อย ที่จริงแล้วความอุดมสมบูรณ์จากธรรมชาติมีส่วนทำให้ประชาชนไม่รู้สึกรู้ว่าตนเองมีความขาดแคลนมากนัก และเป็นสิ่งที่รัฐบาลสามารถช่วยเหลือได้ เมื่อสมัยหลัง ๆ มาแล้วพระมหากษัตริย์ไทยก็ยังไม่มีพระราชดำริที่จะวางมาตรฐานการครองชีพของราษฎร ดังนั้น เงินทองที่ได้จากประชาชน พระมหากษัตริย์จึงทรงนำมาใช้เพื่อตกแต่งเมืองหลวง โดยการสร้างเจดีย์สถานต่าง ๆ อันแสดงถึงความศรัทธาในศาสนาของพระองค์ แต่ในขณะเดียวกัน วัดเล็ก ๆ จำนวนนับไม่ถ้วนที่พบเห็นอยู่ในทุก ๆ หมู่บ้านเกือบทั่วประเทศ ก็มักจะเป็นที่ที่ผู้มีจิตศรัทธาบริจาคเงินเพื่อทำบุญเป็นการส่วนตัวได้สร้างขึ้น

เราไม่ทราบรายละเอียดของจำนวนเงินรายได้ประจำปีทั้งหมดในปลายสมัยอยุธยา จาก คำให้การชาวกรุงเก่า (หน้า ๒๖๒) ได้ระบุว่า จำนวนรายได้ประจำปีในปลายสมัยอยุธยาคงจะมีไม่เกิน ๑ ล้านบาท และระบุว่า พระมหากษัตริย์ทรงใช้เงินเพื่อบำเพ็ญพระราชกุศลสำหรับวัดหลวงถึงปีละประมาณ ๕๐,๐๐๐ บาท โดยเฉพาะอย่างยิ่งทรงใช้จ่ายในพระราชพิธีทางศาสนาที่สำคัญ ๆ ในภาคผนวกที่ ๖ จะเห็นถึงการจ่ายเงินเบี้ยหวัด หรือการจ่ายเงินหลวงของพระมหากษัตริย์ให้แก่ผู้ที่ทรงเห็นว่าสมควรได้รับเพื่อเป็นรางวัลในการปฏิบัติงาน สันนิษฐานว่าในการกระจายเบี้ยหวัดให้แก่เจ้าหน้าที่ชั้นสูงสุดนั้นได้มีการแบ่งจำนวนรายได้บางส่วนให้ด้วย ดังที่กล่าวไว้ในภาคผนวกที่ ๒ นอกจากนี้ใน หนังสือคำให้การชาวกรุงเก่า ยังแสดงให้เห็นถึงความสำคัญในการใช้จ่ายเพื่อการศาสนาว่า นอกจากรายจ่ายประจำปีตามปกติ ดังที่ระบุไว้ข้างต้นแล้ว ยังมีรายจ่ายจำนวนหนึ่งสำหรับเหตุการณ์ฉุกเฉินซึ่งแบ่งเก็บไว้ในท้องพระคลัง ๔๐๐,๐๐๐ บาท สำหรับเมื่อยามเกิดสงครามหรือเกิดกบฏ และ (เกือบประมาณ) ๓๒๐,๐๐๐ บาท สำหรับพระราชพิธีปลงพระศพ หรือพระราชพิธีพิเศษอื่น ๆ

อย่างไรก็ดี เงินรายได้ตามที่กล่าวมานั้น เป็นรายได้เพียงจำนวนน้อยจากรายได้ทั้งหมดเท่าที่พระมหากษัตริย์ทรงได้รับสำหรับใช้สอย งานส่วนใหญ่ทางด้านศาสนาและงานด้านอื่นๆ เป็นผลจากแรงงานเกณฑ์ และช่างฝีมือที่ไม่ได้รับค่าจ้างซึ่งพระมหากษัตริย์ทรงเกณฑ์มาใช้ ถึงแม้ว่ามีการยินยอมให้ขุนนางเก็บคนเหล่านี้ไว้ใช้เพื่อผลประโยชน์ของตนโดยไม่ถูกกฎหมายนักก็ตาม ในบทบาทแล้วที่เราได้เห็นความพยายามของรัฐบาลในหลาย ๆ ทางที่จะรวบรวมกำลังคนของประเทศเพื่อนำมาใช้แรงงาน และในตอนนั้นเราจะกล่าวอย่างสั้น ๆ ถึงลักษณะงานต่าง ๆ ที่ต้องใช้กำลังคนในยามที่บ้านเมืองสงบ

ในภาคเหนือของไทยมีศิลาแลงจำนวนมาก ดังนั้น วัดส่วนมากในอาณาจักรสุโขทัยจึงสร้างด้วยศิลาแลง และมีการตกแต่งด้วยปูนปั้นที่ทันทาน หรือบางทีก็ใช้หินทรายเพื่อสลักภาพและแกะสลัก ในเขตภาคกลางของไทยส่วนใหญ่เป็นที่ลุ่ม จึงไม่นิยมใช้หินกันมากนัก ดังนั้น อิฐจึงเป็นวัสดุสำคัญในการก่อสร้างมาตั้งแต่สมัยแรก ๆ เติดยอิฐหรือโบราณวัตถุที่เก็บอิฐจึงเป็นอนุสาวรีย์ที่มีลักษณะเฉพาะอยู่ตลอดไทยภาคกลาง ท่อนซุงไม้สักชนิดดีส่วนใหญ่ใช้ก่อสร้างสถานที่ที่ไม่ใช้ในการเคารพสักการะ ในประเทศไทยและในประเทศอื่นๆ แถบเอเชียตะวันออกเฉียงใต้นิยมใช้ไม้ไผ่สร้างที่อยู่อาศัยแถบริมแม่น้ำ หรือสร้างเป็นเรือนแพของพวกชาวนา ตั้งแต่สมัยแรก ๆ ก็พอจะมีการก่อสร้างแบบจีนบ้างในบางโอกาส เพื่อใช้ทางศาสนาหรือเพื่อทำตามพระราชประสงค์ของพระมหากษัตริย์ การปิดทองและการเขียนภาพบนฝาผนังก็เช่นเดียวกับกับการแกะสลัก และการหล่อพระพุทธรูปในการสร้างวัดและพระราชวังก็ถือว่าเป็นงานใหญ่สำหรับช่างฝีมือที่ชำนาญและประจำอยู่ในราชสำนัก

แม้ว่าอิทธิพลทางด้านสถาปัตยกรรมของยุโรป เพิ่งจะมีขึ้นในศตวรรษที่ ๑๖ แต่ก็ยังไม่มียอิทธิพลมากนัก จนกระทั่งในศตวรรษที่ ๑๗ เมื่อวิศวกรชาวฝรั่งเศสเข้ามาสร้างพระราชวังและที่อยู่อาศัยส่วนตัว ท่อน้ำ สะพาน และถนน ในสมัยเดียวกันนั้นก็ได้นำวิธีการสร้างบ่อของ โวบบัง (Vauban)* เข้ามาสร้างแทนเชิงเทินดินแบบโบราณ หรือกำแพงเมือง หลังจากที่ชาวฝรั่งเศสถูกขับไล่ออกจากไทยในปลายสมัยสมเด็จพระนารายณ์ งานก่อสร้างต่าง ๆ เหล่านี้คนไทยก็จัดทำเองจนกระทั่งถึงสมัยกรุงแตก เมืองหลวงแห่งใหม่ที่กรุงเทพฯ ส่วนใหญ่ก็เป็นฝีมือก่อสร้างของคนไทยแท้ ๆ จนกระทั่งประมาณศตวรรษที่ ๑๙ อิทธิพลของยุโรปในงานด้านสาธารณสุข-โรคจึงปรากฏขึ้นมาอีกครั้งหนึ่ง

ไม่พบหลักฐานว่า ในประเทศไทยมีการสร้างโรงพยาบาลมาก่อนหน้าที่หมอ
 สอนศาสนาชาวฝรั่งเศสเข้ามาก่อสร้างในปี ค.ศ. ๑๖๖๙ (พ.ศ. ๒๑๑๒) ทั้งๆ ที่ใน
 บางประเทศที่รับอารยธรรมอินเดียได้มีการสร้างโรงพยาบาลกันบ้างแล้ว ในปี ค.ศ.
 ๑๖๘๒ (พ.ศ. ๒๒๒๕) คณะหมอสอนศาสนาชาวฝรั่งเศสได้ให้ความช่วยเหลือที่มี
 ค่าอย่างยิ่งในการรักษาโรคฝีดาษ สมเด็จพระนารายณ์จึงทรงพระราชทานเก้อปิดทอง
 แก่บาทหลวง เช่นเดียวกับที่เคยพระราชทานแด่สมเด็จพระสังฆราชในศาสนาพุทธ
 เพื่อเป็นที่ระลึกในความอนุเคราะห์ครั้งนี้ แต่พระองค์ก็ทรงปฏิเสธคำแนะนำของ
 บาทหลวงที่ต้องการให้พระองค์บริจาคเงินซื้อเตียงจำนวน ๒๐๐ เตียงไว้ในโรงพยาบาล
 ทั้งนี้ เพราะไม่เคยมีโรงพยาบาลในธรรมเนียมของคนไทยเลย^{๔๐} ในสมัยรัชกาล
 ที่ ๕ พระองค์ทรงสนับสนุนให้มีการสร้างโรงพยาบาลขึ้น และยังให้มีการฝึกหัด
 แพทย์ ซึ่งความคิดนี้กล่าวได้ว่าเป็นความคิดใหม่สำหรับเมืองไทยในขณะนั้น^{๔๑}

แม้ว่าความคิดเกี่ยวกับงานสาธารณูปโภคของไทยจะเน้นในเรื่องการสร้างวัด
 และการสร้างพระราชวังมากกว่าสิ่งอื่นก็ตาม แต่ยังมีงานที่สำคัญอีกด้านหนึ่ง ซึ่ง
 พระมหากษัตริย์ไทยทรงดำเนินการขึ้นใหญ่โตมาตั้งแต่สมัยโบราณ แม้งานด้านนี้จะ
 มีจุดประสงค์เบื้องต้นเพื่อเร่งรัดรายได้เข้าสู่ท้องพระคลังหลวง แต่งานด้านนี้ก็ยังคง
 ถือว่าเป็นประโยชน์ที่สำคัญต่อประเทศโดยส่วนรวม และโดยเฉพาะอย่างยิ่งมี
 ประโยชน์ต่อที่ดินของชนชั้นชาวนา งานด้านนี้ข้าพเจ้าหมายถึงระบบการสร้างคลอง
 สำหรับการเดินเรือในแม่น้ำลำคลอง และงานทางด้านชลประทาน ซึ่งมีข่ายงาน
 แผ่ขยายไปทั่วที่ราบลุ่มตอนกลางของไทย คนไทยอยู่ใกล้แม่น้ำจึงใช้ถนนเป็นทาง
 สัญจรกันน้อยมาก ซึ่งที่จริงก็ค่อนข้างลำบากที่จะสร้างถนนในประเทศที่อยู่ในที่ลุ่ม
 และมีฝนตกชุกเช่นนี้ ดังนั้น ระบบการสร้างคลองจึงจำเป็นต่อการค้าและใช้เป็น
 เส้นทางคมนาคมทั้งในยามสงบและในยามสงคราม มีคลองบางสายขุดขึ้นเพื่อจุด
 ประสงค์ในการเคลื่อนกำลังทัพและลำเลียงเสบียงอาหารเพียงอย่างเดียวเท่านั้น และ
 เพื่อที่จะพัฒนาที่ดินปลูกข้าวให้ดีขึ้น จึงจำเป็นต้องมีคลองเพื่อการชลประทาน แต่
 ประโยชน์ทางด้านนี้เกิดขึ้นภายหลังการขุดคลองเพื่อการเดินเรือ ระบบการสร้าง
 คลองเฉพาะในเขตดินดอนสามเหลี่ยมนี้ทำให้ต้องสร้างสะพานเป็นจำนวนมากด้วย
 เช่นกัน

จากศิลาจารึกของพ่อขุนรามคำแหงได้กล่าวว่ามี “สรีตภณส์” ที่เมืองสุโขทัย
 ซึ่งศาสตราจารย์เฮเดส์ แปลว่า^{๔๒} “เขื่อนกันน้ำ” ซึ่งสันนิษฐานว่าเป็นงานด้าน

ชลประทานของพระมหากษัตริย์ ในพงศาวดารเหนือ^{๔๓} กล่าวถึงการดำเนินงานที่คล้าย ๆ กันนี้ และการขุดคลองเพื่อการเดินเรือแสดงว่าคนไทยได้คุ้นเคยกับงานทำนองนี้มาเป็นเวลานานแล้ว ศิลาจารึกของสุโขทัยในสมัยต่อมาได้กล่าวถึงเรื่องถนนเช่นเดียวกับเรื่องคลอง ใน ค.ศ. ๑๔๙๘ (พ.ศ. ๒๐๔๑) มีการขุดและลอกคลองเก่าสองสาย ซึ่งได้บันทึกไว้ใน พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา^{๔๔} ศิลาจารึกที่รูปสลักพระศิวะที่พบในเมืองกำแพงเพชรใน ค.ศ. ๑๕๑๐ (พ.ศ. ๒๐๕๓) บันทึกว่า ในจำนวนงานโยธาของหลวงอื่น ๆ ได้มีการรื้อฟื้นการขุดคลองเพื่อการชลประทานขึ้นด้วย^{๔๕} ประมาณ ค.ศ. ๑๕๓๔ (พ.ศ. ๒๐๗๗) ได้เริ่มมีงานโยธาขึ้นสำคัญสำหรับประวัติศาสตร์ไทยในอนาคต ได้แก่ การตัดคลองบางกอกใหญ่และคลองสาขาเพื่อเชื่อมคลองกับปลายส่วนโค้งใหญ่ของแม่น้ำเจ้าพระยา จึงมีการสร้างบ่อมบางกอก เพื่อคอยตรวจตราการตัดคลองนี้ที่ปากน้ำตอนล่าง และต่อมาบ่อนี้ก็เป็นใจกลางเมืองหลวงของไทยสมัยใหม่ และเนื่องจากกระแสน้ำเซาะตลิ่งพังลงโดยตลอด จึงทำให้คลองค่อย ๆ กว้างขึ้นทีละน้อยจนกระทั่งสามารถรับแควแม่น้ำหลายสายที่เปลี่ยนทิศทาง และไหลผ่านคลองซึ่งตรงริมฝั่งคลองนั้นเป็นที่ตั้งของกรุงเทพฯ ในปัจจุบัน ในสมัยนั้นได้ขุดคลองกันยาวหลายพันกิโลเมตร ทำให้ที่ดินที่ไม่เคยใช้เพาะปลูกจำนวนมากนั้น ๆ ไร่ สามารถใช้เป็นที่เพาะปลูกได้เพราะการชลประทานนี้

ภาคผนวกของบทที่ ๕

ภาคผนวกที่ ๑

รายได้แต่ละปีในสมัยรัชกาลที่ ๒ ซึ่งครอบคลุมประมาณไว้ในหนังสือ Embassy ของเขา (หน้า ๓๘๗) ดังต่อไปนี้

	บาท
สุรา	๔๖๐,๐๐๐
บ่อนเบี้ย	๔๖๐,๐๐๐
อากรค่าน้ำ	๖๔,๐๐๐
ภาษีโรงเรือน	๑๒๑,๐๐๐
การผูกขาดตีบูก	๕๔,๐๐๐
การผูกขาดงาช้าง	๔๐,๐๐๐

๑๙๒

กระวาน และรัก

ไม้กฤษณา

๔๕,๐๐๐

รง

๒๔,๐๐๐

รังนกนางแอ่น

๑๐๐,๐๐๐

ฟองเต่า

๕,๐๐๐

พริกไทย

๔๐๐,๐๐๐

น้ำตาล

๑๐๕,๐๐๐

ค่าผ่านด่าน

๒๖๔,๐๐๐

ตันไม่มีผล

๕๒๐,๐๐๐

ภาษีที่ดิน

๒,๒๙๕,๓๓๙

ค่าเกณฑ์แรงงาน

๒๐,๐๐๐,๐๐๐

เงินผูกมัดจากชาวจีน

๒๐๑,๒๕๐

รวม ๒๕,๑๕๙,๔๖๙

ภาคผนวกที่ ๒

ในหอสมุดแห่งชาติที่กรุงเทพฯ มีรายการจำนวนรายได้จากภาษีอากรบางชนิดในปี ค.ศ. ๑๙๔๕ (พ.ศ. ๒๓๙๘) ในสมัยรัชกาลที่ ๙^๖ ซึ่งได้บันทึกเรื่องเจ้าภาษีนายอากร จำนวนภาษี และวิธีการแบ่งจำนวนเงินที่เก็บได้ในสมัยนั้น ภาษีทั้งหมดที่กล่าวไว้ในรายการนี้จ่ายให้กับคลังสินค้า ภาษีจำนวนหนึ่งในเกือบทุกอย่างประเภทถูกหักลดไว้ก่อน และนำไปแจกจ่ายให้แก่พระบรมวงศานุวงศ์ตำแหน่งสูงๆ สามหรือสี่พระองค์ สำหรับวังหน้านั้นได้รับส่วนแบ่งมากที่สุด ในที่นี้เรานำมาเฉพาะจำนวนภาษีชนิดต่าง ๆ โดยประมาณ

บาท

ฝาง

๕๙,๒๐๐

พริกไทย

๓๓,๖๐๐

ภาษีต่าง ๆ จากเรือสำเภา

๒๒,๐๐๐

การผูกขาดของหลวงครั้งก่อน

๑๓,๖๐๐

เนื้อแห้งและปลาแห้ง

๘,๘๐๐

ฝ้ายและครั่ง

๑๔,๘๐๐

ฝ้ายและยาสูบ

๑๓,๙๒๐

สินค้าต่าง ๆ	๘,๙๖๐
กะปิ	๔,๑๖๐
น้ำตาลแดง	๕๒,๘๐๐
พืชใช้ในโรงต้มน้ำตาล	๕,๖๐๐
ลูกกวาดทำจากน้ำตาล	๘,๐๐๐
น้ำตาลโตนดในหัวเมืองบางแห่ง	๖,๔๘๐
น้ำตาลอ้อย	๑๒,๘๐๐
วังนก	๑๗,๘๖๐
ไม้ไผ่ในหัวเมืองบางแห่ง	๙,๖๔๐
ฝ้ายและแผ่นกระดานในหัวเมืองบางแห่ง	๔๘๐
รวมจำนวนทั้งหมดในหลักฐาน	๒๙๔,๔๓๘.๔๖

ภาคผนวกที่ ๓

การประมาณรายได้ประจำปีในสมัยรัชกาลที่ ๔ ได้หลักฐานจากपालเลอ-
กัวซ^{๕๗} ซึ่งบางที่อาจจะไม่ถูกต้องนัก ดังรายการต่อไปนี้

บาท

ค่านา	๒,๐๐๐,๐๐๐
ค่าสวน	๕,๕๔๕,๐๐๐
สมพัตสร	๕๐๐,๐๐๐
ไม้สัก	๘๐,๐๐๐
ฝาง	๒๐๐,๐๐๐
น้ำมันมะพร้าว	๕๐๐,๐๐๐
น้ำตาลแดง	๒๕๐,๐๐๐
น้ำตาลโตนด	๑๐,๐๐๐
ส่งข้าวออกนอกประเทศ	๑๐๐,๐๐๐
เกลือ	๕๐,๐๐๐
พริกไทย	๔๐๐,๐๐๐
กระวาน	๑๐,๐๐๐
แว้ว	๒๐,๐๐๐
คว้าง	๑๒,๐๐๐

ตีบุก	๖๐,๐๐๐
เหล็ก	๖๐,๐๐๐
งาช้าง	๔๕,๐๐๐
รง	๒๔,๐๐๐
นอแรด	๒,๐๐๐
เขากวาง	๔,๐๐๐
เขาควาย	๕๐๐
หนังควายและหนังวัว	๒,๖๐๐
กำยาน	๑,๐๐๐
รังนก	๑๐๐,๐๐๐
ปลาแห้ง	๓๐,๐๐๐
กุ้งแห้ง	๖,๐๐๐
กะปิ	๑๐,๐๐๐
น้ำมันยาง	๘,๐๐๐
ชัน	๗,๐๐๐
ไม้พะยุง	๔๐,๐๐๐
ไต้	๒๐,๐๐๐
หวาย	๑๒,๐๐๐
เปลือกไม้ใช้สำหรับฟอกหนัง (เปลือกโปลง)	๑๐,๐๐๐
เสาเรือ	๘,๐๐๐
ไม้ไผ่	๙๐,๐๐๐
จาก	๑๕,๐๐๐
ไม้พิน	๑๕,๐๐๐
ฝิ่น	๔๐๐,๐๐๐
สุรา	๕๐๐,๐๐๐
โรงบ่อนเบี้ย	๕๐๐,๐๐๐
ค่าน้ำ	๗๐,๐๐๐
อากรตลาด	๑๐๐,๐๐๐
อากรเรือแพ	๑๕๐,๐๐๐
ยาสูบ	๒๐๐,๐๐๐

ไม้กฤษณา	๔๕,๐๐๐
คำรักษาเกาะ	๖,๐๐๐
ค่าผ่านด่านออกนอกประเทศ	๓๐๐,๐๐๐
ค่าราชการ	๑๒,๐๐๐,๐๐๐
เงินผูกบัญชีมือชาวจีน (เก็บทุก ๆ สามปี)	๒,๐๐๐,๐๐๐
จังกอบเก็บจากเรือทะเล	๘๐,๐๐๐
ค่าภาคหลวงบ่อทองบางตะพาน	๑๐,๐๐๐
ภาษีหญิงโสเภณี	๕๐,๐๐๐
ค่าธรรมเนียมศาล ฯลฯ	๑๕,๐๐๐
เงินรายได้จากหัวเมืองทางเหนือ	๕๐,๐๐๐
เงินรายได้จากหัวเมืองทางใต้	๔๐,๐๐๐
หอย ก.ข.	๒๐๐,๐๐๐

จำนวนรายได้ประจำปีทั้งหมดในรัชกาลนี้รวมได้ประมาณ ๒๖,๙๖๔,๑๐๐ บาท
ซึ่งเกือบเป็นจำนวนเดียวกับที่เก็บได้ประจำปีในรัชกาลที่ ๓

ภาคผนวกที่ ๔

ในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น งานด้านการเก็บภาษีแบ่งแยกอยู่กับกรมต่าง ๆ (การจัดแบ่งเกิดขึ้นประมาณในรัชกาลที่ ๓ หรือรัชกาลที่ ๔) รายการต่อไปนี้^{๔๘} เป็นรายการที่ทำขึ้นในรัชกาลที่ ๕ ในปี ค.ศ. ๑๘๗๒ (พ.ศ. ๒๔๑๕) ก่อนการปฏิรูปทางด้านการคลัง

ภายใต้สังกัดกรมพระคลังมหาสมบัติ

น้ำมันมะพร้าว น้ำมันปลา อากรสุราใน ๒๖ หัวเมือง อากรบ่อนเบี้ยใน ๕๑ ตำบล ค่าน้ำใน ๑๖ ตำบล สมพัตสรใน ๓๔ หัวเมือง ภาษีทางโยงในคลองบางพลี ภาษีเสาค่าอากรสวนใน ๔๑,๕๔๑ สวน

ภายใต้สังกัดกรมพระคลังสินค้า

อากรหอย ก.ข. บ่อนเบี้ยไทยและบ่อนเบี้ยจีนใน ๒๐ ตำบล อากรการพนันต่าง ๆ ในหัวเมือง น้ำตาลแดง น้ำมันงา ปลาหู สกร จันอับ กะปิ เชือกคราม ยาสูบ ไหม ขี้ผึ้ง หม้อ พริกไทย ปลาน้ำจืด ปลาน้ำเค็ม รังนก กุ้งแห้ง

ภายใต้สังกัดกรมพระยาภิบาล

อาคารสุราในเขตกรุงเทพฯ แบ่งข้าวหมาก หมาก น้ำอ้อย เหล็ก ถ่าน
รงนกในหัวเมืองสงขลาและตรัง

ภายใต้สังกัดกรมมหาดไทย

ภาษีเรือและภาษีโรงเรือน ภาษีมาดเรือโคลน หีบฝ้าย ฝ้าย ภาษีละคร
ไม้ไผ่ ไม้สัก

ภายใต้สังกัดกรมพระคลังซ้าย

อากรเกลือ และภาษีนุ่น

ภายใต้สังกัดกรมพระคลังขวา

ยาสูบในเขต ๒๓ หัวเมือง และภาษีถ่านไม้ไผ่

ภายใต้สังกัดกรมท่ากลาง

พริกไทย ไหม ไม้ไผ่ป่า จาก อากรรักษาเกาะ ภาษีเบ็ดเตล็ด ฝาง ภาษีสินค้า
ข้าวส่งออก

ภายใต้สังกัดกรมพระคลังราชการ

ค่าสวนจาก ๑๐ หัวเมือง ค่าจองสวน ภาษีใต้ ชัน ไม้พืน

ภายใต้สังกัดกรมท่าซ้าย

เกลือ ภาษีไม้เครื่องเรือ

ภายใต้สังกัดกรมนา

ค่านา

จำนวนเงินภาษีอากรทั้งหมด (ไม่นับค่าราชการ ส่วย ภาษีฝืน ซึ่งไม่ได้ระบุ
ไว้ในรายการนี้) ประมาณปีละ ๒๙,๙๑๒,๙๐๐ บาท

ภาคผนวกที่ ๕

จากหนังสือ Siam ของมอลลอค (Mollock) ปี ค.ศ. ๑๘๕๒ จำนวน
รายได้ประจำปีในการขนส่งสินค้าออกของไทยประมาณ ๕,๕๘๕,๐๐๐ บาท และรายได้
ได้ของสินค้าขาเข้าประมาณ ๔,๓๓๑,๐๐๐ บาท สำหรับสินค้าส่งออกมีดังนี้

เปลือกไม้	๑๑๐,๐๐๐
รังนก	๑๗๒,๐๐๐
กระวาน	๑๒๕,๐๐๐
ฝ้ายดิบ	๔๕๐,๐๐๐
หมอนฝ้ายและเสื่อ	๒๑๑,๕๐๐
ปลา	๒๑๓,๕๐๐
หนังสือตัว	๒๕๕,๕๐๐
เหล็กและเครื่องเหล็ก	๑๘๐,๐๐๐
เนื้อควายแห้งและเนื้อกวางแห้ง	๑๒๐,๐๐๐
น้ำมัน (มะพร้าว ปลา และพื้น)	๑๐๑,๐๐๐
ข้าว	๑๕๐,๐๐๐
พริกไทย	๙๙,๐๐๐
หนังสือตัว	๑๙๕,๐๐๐
ยาสูบ	๑๐๐,๐๐๐
ดีบุกและภาชนะดีบุก	๒๕๓,๕๐๐
เครื่อง	๒๕๔,๐๐๐
น้ำตาล	๗๐๘,๐๐๐
น้ำมันหมู ไข่ และน้ำมัน	๑๔๖,๐๐๐
ไม้ฝาง	๓๕๐,๐๐๐
ไม้กฤษณา	๑๐๐,๐๐๐

ภาคผนวกที่ ๖

จากหนังสือ คำให้การชาวกรุงเก่า (หน้า ๒๖๒) ระบุว่า ในปลายสมัยอยุธยา ได้มีการแจกจ่ายเบี้ยหวัดประจำปี ดังต่อไปนี้

(๑) พระมหากษัตริย์	๔๐,๐๐๐ บาท
(๒) อัครมเหสี	๒๕,๐๐๐ บาท
(๓) เจ้าฟ้าองค์ละ	๘,๐๐๐ บาท
(๔) พระองค์เจ้าองค์ละ	๔,๐๐๐ บาท
(๕) หลานหลวงองค์ละ	๑,๖๐๐ บาท

(๖) พระสนมได้รับจำนวนทั้งหมด ๑๖,๐๐๐ บาท ซึ่งแต่ละคนจะได้รับจำนวนแตกต่างกันคือ ๔,๐๐๐ ๒,๔๐๐ ๑,๖๐๐, ๘๐๐ และ ๔๐๐ บาท

(๗) ขุนนางทั่วประเทศซึ่งมีสิทธิเข้าเฝ้าพระมหากษัตริย์ในเมืองหลวง ได้รับเบี้ยหวัดทั้งหมด ๑๒๐,๐๐๐ บาท ซึ่งจำนวนทั้งหมดนี้จะแบ่งให้แต่ละคนจำนวนตั้งแต่ ๔,๐๐๐ - ๘๐ บาทต่อปี

เชิงอรรถบทที่ ๕

๑ Coedès, i, p. 44.

๒ The Coinage of Siam LSS., XXV, pt i, Jan, 1932.

๓ เรื่องราวจำนวนมากเกี่ยวกับภาษีชนิดต่าง ๆ ในตอนนี้ได้มาจาก สมเด็จพระยาตำราง ๆ (๔) ยกเว้นในตอนอื่น ๆ ที่กล่าวถึงเรื่องนี้.

๔ ในอินเดียสมัยโบราณก็มีสินค้าที่หลวงผูกขาดอยู่ เช่น เกลือ สุรา เหมืองแร่ และบางที่รวมทั้งช้างด้วย ฯลฯ.

๕ L.L., p. 94.

๖ จากสมเด็จพระยาตำราง ๆ (๑). หน้า ๕๐๑. ไพร่สม จะต้องจ่ายเงินปีละ ๖ บาทเพื่อยกเว้นจากการเข้าเวร เงินจำนวนนี้สันนิษฐานว่ารวมถึงสมัยต่อ ๆ มาเมื่อ ไพร่สม อยู่ภายใต้สังกัดมูลนายของตนจนตลอดชีวิต

๗ Bowring's Siam, i, p. 187.

๘ L.L., p. 83.

๙ Dilock, pp. 79 sqq.

๑๐ La Loubère, p. 93. ทุเรียน ๐.๕ บาท พลู่ ๑ บาท ต้นมะพร้าว ๐.๐๕ บาท ส้ม มะม่วง และต้นมังคุด ๑ บาท ฯลฯ.

Crawford, Embassy to Siam, ๑๘๒๘, หน้า ๓๘๔. ทุเรียน ๑ บาท พลู่ ๐.๐๒ บาท ต้นมะพร้าว ๐.๐๒ บาท มะม่วงและมังคุด ๐.๑๒๕ บาท ฯลฯ.

๑๑ Bastian, p. 447.

๑๒ L.L., p. 74.

- ๑๓ L.L., p. 93.
- ๑๔ Crawford, *op. cit.*, pp. 381, 382.
- ๑๕ ดู Crawford, *op. cit.*, pp. 382, 383.
- ๑๖ พระไอยการลักษณะอาญาหลวง, ปรัดเลย์, เล่ม ๒, หน้า ๒๒๗.
- ๑๗ พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา, เล่ม ๑, หน้า ๒๕๖.
- ๑๘ พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา, ที่อ้างแล้ว.
- ๑๙ Crawford, *op. cit.*, p. 379.
- ๒๐ สมเด็จพระกรมพระยาดำรงฯ (๒). หน้า ๓๓๖ และหน้าต่อๆ ไป.
- ๒๑ L.L., p. 94.
- ๒๒ L.L., p. 83.
- ๒๓ L.L., p. 94.
- ๒๔ Low, *Journal of The Indian Archipelago*, i, 1847, p. 351.
- ๒๕ กฎมณเฑียรบาล, ปรัดเลย์, เล่ม ๒, หน้า ๙๒. ระบุชื่อรัฐต่างๆ ที่ต้องส่งต้นไม้เงินต้นไม้ทองให้แก่ไทย.
- ๒๖ L.L., p. 95.
- ๒๗ ดูภาคผนวกที่ ๑.
- ๒๘ Bastian, p. 449.
- ๒๙ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ, เลขที่ ๖๔ และ ๓๒๗.
- ๓๐ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ, เลขที่ ๖๕.
- ๓๑ หลักฐานที่สำคัญของข้าพเจ้าเกี่ยวกับเรื่องราวตอนนี้เป็นคือ รัชกาลที่ ๕ (๑), หน้า ๓๗ - ๔๒. ยกเว้นในตอนอื่นๆ ที่กล่าวถึงเรื่องนี้.
- ๓๒ ดูภาคผนวกที่ ๒.
- ๓๓ ดูภาคผนวกที่ ๓.
- ๓๔ สมเด็จพระกรมพระยาดำรงฯ (๔), หน้า ๓๐.
- ๓๕ Cartwright, *JSS*, Vol XVIII, p. 239.
- ๓๖ Pallegoix, *Royaume Thai ou Siam*, Vol i, p. 305.
- ๓๗ เพ็งอั้ง, หน้า ๓๐๖.
- ๓๘ Neale *Narrative of a Residence in Siam*, 1852, pp. 108 sqq.
- ๓๙ Bangkok Calendar, 1871, pp. 68 sq.

* เป็นวิศวกรชาวฝรั่งเศสในศตวรรษที่ ๑๗ ผู้คิดวิธีการสร้างป้อมเพื่อรับการโจมตีและป้องกันเมืองจากข้าศึกในแบบที่แข็งแรงมั่นคง ซึ่งไม่เคยมีผู้ใดคิดค้นมาก่อน - ผู้แปล.

๔๐ E.W. Hutchinson, *JSS*, Vol XXVI. pt, i, April 1933, P. 18.

๔๑ รัชกาลที่ ๕ (๑), หน้า ๓๖.

๔๒ Coedès, i, p. 46.

๔๓ Notton, *Annales du Siam*, Vol i, pp. 139, 157, 177.

๔๔ พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา, เล่ม ๑, หน้า ๑๓.

๔๕ Coedès, i, p. 157.

๔๖ สมเด็จพระยาดำรงฯ (๔), หน้า ๑๕ และหน้าต่อๆ ไป.

๔๗ Pallegoix, *op, cit.*, Vol i, pp. 309-311.

๔๘ สมเด็จพระยาดำรงฯ (๔), หน้า ๒๖ และหน้าต่อๆ ไป.

ลักษณะและอิทธิพลของศาสนาพุทธที่มีต่อประชาชนไทยนั้นเป็นที่ทราบกันดีอยู่แล้ว จึงไม่จำเป็นต้องกล่าวไว้อีก ในบทนี้จะอธิบายถึงลักษณะความสัมพันธ์ระหว่างศาสนากับรัฐ และจะกล่าวถึงเรื่ององค์กรทางการบริหารของศาสนา เราไม่สามารถจะหาสถิติจำนวนพระสงฆ์ที่แน่นอนในสมัยแรกๆ ได้ แต่ในปัจจุบันมีพระภิกษุอยู่ประมาณ ๑๒๗,๐๐๐ รูป สามเณร ๘๓,๐๐๐ รูป และมีศิษย์หรือเด็กผู้ชายที่ทำหน้าที่รับใช้พระภิกษุอยู่ ๑๒๒,๐๐๐ คน พระจะเป็นผู้ให้การศึกษาแก่เด็กเหล่านี้ พระจำนวนทั้งหมดนี้กระจายอยู่ในวัดต่าง ๆ เกือบ ๑๖,๐๐๐ วัด หมู่ิงชราบางคนก็สละทางโลกบวชเป็นแม่ชี มีกุฏิอยู่ใกล้ ๆ วัดบางวัด แม้ว่าแม่ชีเหล่านี้จะเป็นที่ยอมรับกัน แต่คนไม่ค่อยจะนับถือมากนัก และเนื่องจากแม่ชีไม่มีองค์การและไม่มีความสำคัญต่อสังคมมากนัก เพราะฉะนั้นจะไม่พูดถึงรายละเอียดเกี่ยวกับเรื่องของแม่ชีมากไปกว่านี้

แม้ว่าจำนวนผู้ที่อยู่ในวัดจะมีมาก เมื่อดูจากจำนวนประชากรทั้งหมดของประเทศ และถึงความจริงจะมีอยู่ว่า การศึกษาที่มีอยู่ในมือของพระสงฆ์ สิ่งเหล่านี้ก็ไม่ได้ทำให้ศาสนามีอำนาจในโลก เพียงแต่ทำให้การบริหารทางศาสนามีแนวโน้มไปในทางการบริหารแบบอาณาจักรเท่านั้น อันที่จริงอิทธิพลของพระอยู่ในวงจำกัด เพราะศาสนาและรัฐแยกออกจากกันจนเกือบจะเห็นได้ชัด ทั้ง ๆ ที่ประชาชนมีจิตใจศรัทธาต่อศาสนามากจนเป็นที่น่าแปลกใจสำหรับคนที่ได้พบเห็นครั้งแรก ไม่เคยมีลักษณะการปกครองคณะสงฆ์ที่แบ่งเป็นลำดับชั้นตามแบบสมัยใหม่ เพราะในสมัยก่อนการจัดองค์กรทางศาสนา อาจจะเป็นภัยต่อพระราชอำนาจเด็ดขาดของพระมหากษัตริย์ จนไม่มีพระมหากษัตริย์ไทยพระองค์ใดจะยอมได้ อย่างไรก็ตาม ถ้าหากมีพระสงฆ์องค์ใดที่ปรารถนาอำนาจทางอาณาจักรจริง ก็จะเป็นการขัดต่อคำสอนของศาสนาพุทธลัทธิหินยาน และยังมีข้อจำกัดอื่น ๆ อีก กล่าวคือ จำนวนพระสงฆ์ที่บวชเพื่ออุทิศตนให้แก่ศาสนาตลอดชีวิตนั้นมีน้อย พระเหล่านี้ส่วนใหญ่

จะศึกษาเฉพาะหลักธรรมของพระพุทธเจ้าเท่านั้น นอกจากนี้ พระในคณะสงฆ์ส่วนมากมักเป็นชายหนุ่มที่บวชตามประเพณีนิยม และบวชเพื่อสนองความต้องการของพ่อแม่ พระหนุ่ม ๆ เหล่านี้จะบวชอยู่เพียงสองสามเดือน เพื่อเรียนรู้หลักพระพุทธศาสนาขั้นพื้นฐานเท่านั้น หลังจากนั้นจะสึกออกมาใช้ชีวิตทางโลก ซึ่งตามข้อเท็จจริงแล้ว ผู้ที่อยากมีอำนาจหรือความมั่งคั่งร่ำรวย ก็มีหนทางอื่นที่จะทำได้อย่างรวดเร็วและไม่ผิดกฎหมาย นั่นคือ การเข้ารับราชการ ซึ่งจะมีโอกาสก้าวหน้าได้เร็วกว่าคนอื่น ดังนั้น สิ่งที่ยั่วใจให้พระสงฆ์เข้ามายุ่งเกี่ยวกับการเมืองจึงไม่ค่อยจะมีมากนัก และถ้าหากคนพวกนี้บวชอยู่ก็สามารถจะสึกออกมาได้ง่าย

ในฐานะที่คณะสงฆ์เป็นกลุ่มคนในศาสนา จึงมักได้รับความนับถืออย่างสูงสุดจากคนทุกชั้นมาตั้งแต่สมัยที่ศาสนาพุทธลัทธิหินยานเข้ามาเป็นศาสนาประจำชาติของสุโขทัยในศตวรรษที่ ๑๓ พระมหากษัตริย์ทรงสร้างวัดต่าง ๆ และทรงทอดกฐินวัดหลวงทั้งในเมืองหลวง และหัวเมืองต่าง ๆ จำนวนมากเป็นประจำทุกปี ในขณะเดียวกันบรรดาขุนนางและไพร่ก็จะทอดกฐินในวัดอื่น ๆ ปัจจัยที่ใช้ในชีวิตประจำวันของพระจะได้รับการบริจาคจากผู้มีจิตศรัทธาเป็นจำนวนมาก บรรดาพระในวัดหลวงจะได้รับพระราชทานเงินจำนวนเล็กน้อยจากพระมหากษัตริย์ วัดจำนวนมากมีที่ดินและมีทาสสำหรับทำงานในที่ดินนั้น ที่ดินเหล่านี้จะเป็นของวัดตลอดไปโอนกันมิได้ และไม่ต้องเสียภาษี วัดหลวงได้รับเงินจากพระคลังหรือได้รับส่วนแบ่งจากผลประโยชน์ในที่ดินบางแห่ง นอกจากนี้คณะสงฆ์ยังได้รับสิทธิพิเศษอื่น ๆ อีก คือ พระในคณะสงฆ์ได้รับยกเว้นจากการเกณฑ์ทหารหรือการเกณฑ์ไปทำงานอื่น ๆ ประจำปี ซึ่งไพร่ทั่วไปจะต้องถูกเกณฑ์ไปทำงานให้กับพระมหากษัตริย์ แต่มักจะมีการใช้สิทธิพิเศษนี้ไปในทางที่ผิด ลาลูแบร์^๑ บันทึกไว้ว่า ด้วยพระมหากษัตริย์ทรงเกรงว่า อาจจะมีคนเข้าไปบวชเพื่อหลบเลี่ยงการเกณฑ์แรงงาน ซึ่งจะมีผลให้กำลังคนของพระองค์มีน้อยลง เพราะฉะนั้นพระองค์จึงจัดให้ พระเข้ามาสอบพระธรรมเป็นครั้งคราว พระสงฆ์รูปใดที่ไม่มีความรู้ในพระธรรมอย่างแท้จริง ก็จะถูกบังคับให้สึกออกมาเป็นฆราวาส อันที่จริงการที่พระมหากษัตริย์ทรงเข้ามาเกี่ยวข้องกับเรื่องนี้ดูไม่ค่อยจำเป็นนัก เพราะในคณะสงฆ์ก็มีกฎที่เข้มงวดอยู่แล้ว และการบังคับให้พระมีชีวิตแบบพรหมจรรย์ ทำให้คนหันมาใช้ชีวิตทางโลกมากกว่าถึงชีวิตทางโลกจะมีภาระหนักกว่าก็ตาม

เมื่อกล่าวถึงเรื่องที่พระมหากษัตริย์ทรงเข้ามาเกี่ยวข้องกับในกิจการของคณะสงฆ์แล้ว เราก็จะพิจารณาถึงขอบเขตอิทธิพลทางอาณาจักรและทางศาสนจักรในการบริหารทางศาสนา พระราชอำนาจทางอาณาจักรของพระมหากษัตริย์ ทำให้ทรงมีอำนาจทางวัตถุ เช่น การแต่งตั้งพระให้มีตำแหน่งสูง และทรงมีอำนาจบังคับพระให้เชื่อฟังกฎหมายทางอาณาจักร เพื่อความสะดวกในการปกครองผู้ที่เป็นโจรหรือกบฏจะหนีกการลงโทษของพระมหากษัตริย์โดยการบวชเป็นพระไม่ได้ “ในบางที่ซึ่งนาน ๆ จะมีสักครั้งหนึ่งและเฉพาะข้าราชการบางประการเท่านั้น พระมหากษัตริย์จะทรงปรึกษาหารือบรรดาพระสังฆราชาคณะผู้ใหญ่ โดยพระองค์จะทรงลดความเชื่อถือในสุจริตธรรมลงให้มากที่สุดเท่าที่จะทำได้ ทั้ง ๆ ที่ภายนอกแล้วพระองค์ทรงแสดงความเคารพสักการะอยู่เป็นอันมาก”^๒ อีกประการหนึ่ง อำนาจทางพุทธจักรที่พระเป็นผู้ใช้นั้น เป็นอำนาจสูงสุดในเรื่องต่าง ๆ ที่เกี่ยวกับวินัยของคณะสงฆ์ ซึ่งพระต้องปฏิบัติตามกฎของพระพุทธเจ้าเท่านั้น ถ้าหากมีปัญหาในเรื่องคำสั่งของพระมหากษัตริย์ หรือพระราชกฤษฎีกาที่ปรากฏว่าขัดแย้งกับกฎของศาสนาพุทธแล้ว พระก็อาจจะเรียกประชุมเพื่อพิจารณานโยบายนั้น และกราบทูลพระมหากษัตริย์ ซึ่งพระองค์ก็จะไม่ทรงละเลยปัญหาเหล่านั้น ดังเช่น ข้อโต้แย้งของคณะสงฆ์มีผลให้รัชกาลที่ ๑ ทรงละทิ้งความตั้งพระทัยที่จะหลอมพระพุทธรูปขึ้น อันเป็นของโบราณจากอยุธยา เพื่อจะสร้างเป็นพระพุทธรูปองค์ใหม่

ดังนั้น เราอาจกล่าวได้ว่า พระราชอำนาจของพระมหากษัตริย์ที่เกี่ยวข้องกับคณะสงฆ์นั้นอยู่ในวงจำกัดเท่าที่จำเป็น ในฐานะที่พระองค์ทรงเป็นประมุขสูงสุดของรัฐ พระมหากษัตริย์ทรงได้รับอำนาจทางศาสนาจากพระราชพิธีบรมราชาภิเษก ซึ่งเป็นพิธีของศาสนาพราหมณ์มากกว่าศาสนาพุทธ เพราะพระราชพิธีนี้เป็นพิธีของลัทธิฮินดู ซึ่งมีพราหมณ์เป็นผู้ประกอบพิธี ฉะนั้นพระมหากษัตริย์ทรงเป็นผู้นำคณะสงฆ์ในฐานะองค์ศาสนูปถัมภกเท่านั้น ซึ่งเป็นตำแหน่งที่สัมพันธ์กับลักษณะความเป็นกษัตริย์ตามแบบพุทธศาสนา อย่างไรก็ตาม การที่ยอมให้พระมหากษัตริย์ซึ่งทรงเป็นฆราวาสเป็นองค์อุปถัมภ์ศาสนา จึงมีผลทำให้การบริหารคณะสงฆ์เป็นแบบอาณาจักรดังกล่าวแล้ว ลักษณะเช่นนี้เห็นได้ชัดมากในสมัยรัชกาลที่ ๑ เมื่อพระองค์ทรงประกาศพระราชกฤษฎีกาออกมาเป็นจำนวนมาก พระองค์ได้ทรงเพิ่มเติมกฎหมายหมวดที่เรียกว่า กฎพระสงฆ์ พระราชกฤษฎีกาเหล่านี้มิใช่จะมีรายละเอียด

เล็ก ๆ น้อย ๆ เกี่ยวกับวินัยของวัดเท่านั้น แต่ยังได้กล่าวถึงพระสงฆ์และขุนนาง
ฆราวาส เช่น ข้าราชการหัวเมืองด้วย เพื่อให้ข้าราชการหัวเมืองมีส่วนรับผิดชอบดูแล
การใช้พระราชกฤษฎีกาให้ได้รับผลสำเร็จ เพราะสมัยนี้เป็นระยะที่บ้านเมืองไม่สงบ
นัก คณะสงฆ์พึงจะได้รับการฟื้นฟูหลังจากการรุกรานของพม่า ซึ่งก่อนหน้านั้นการ
กระทำของพระเจ้าตากสินเนื่องจากทรงเสียดินนั้น ทำให้พระสงฆ์จำนวนมากเสื่อม
ศีลธรรมลง ฉะนั้น จึงมีความจำเป็นต้องมีการชำระศาสนาให้บริสุทธิ์ จึงได้มีการ
ออกพระราชกฤษฎีกาพิเศษ ๆ เหล่านี้ รวมทั้งมีการสังคายนาพระไตรปิฎกด้วย

ศิลาจารึกพ่อขุนรามคำแหงกล่าวถึง มหาเถระ หรือ สังฆราช ว่ามาจากเมือง
นครศรีธรรมราช ซึ่งเดิมท่านอาจมาจากลังกาและได้นำพระวินัยของคณะสงฆ์จาก
ลังกาเข้ามา จนได้รับการอุปถัมภ์จากพ่อขุนรามคำแหง และทรงรับศาสนาพุทธ
เข้ามาเป็นศาสนาประจำชาติ ตำแหน่งสังฆราชนั้นมีมาตั้งแต่เมื่อตั้งกรุงศรีอยุธยา
แล้ว ถึงแม้ว่าจะไม่มีการกล่าวถึงการแต่งตั้งตำแหน่งนี้ไว้ใน พระราชพงศาวดาร-
ฉบับพระราชหัตถเลขา^๓ ก็ตาม จนกระทั่งได้มีการกล่าวถึงในปี ค.ศ. ๑๕๖๙
(พ.ศ. ๒๑๑๒) ในรัชสมัยสมเด็จพระมหาธรรมราชา ในปี ค.ศ. ๑๕๗๗ (พ.ศ.
๒๑๒๐) มีการกล่าวไว้อย่างแน่นอนว่า การบริหารคณะสงฆ์แบ่งออกเป็นฝ่ายเหนือ
และฝ่ายใต้เป็นครั้งแรก ซึ่งการแบ่งแบบนี้ยังคงมีอยู่ตั้งแต่นั้นเป็นต้นมา

ดูเหมือนว่าลาลูแบร์^๔ ได้ให้ความรู้เกี่ยวกับเรื่องศาสนาในรัชสมัยสมเด็จพระ
พระนารายณ์ไว้ค่อนข้างจะไม่ถูกต้องนัก ลักษณะการแบ่งลำดับชั้นในคณะสงฆ์อาจ
จะยังไม่เริ่มเกิดขึ้น เพราะดูเหมือนว่า เรื่องนี้ลาลูแบร์มิได้สังเกตเห็น เขาเพียงแต่
สังเกตเห็นข้อแตกต่างระหว่าง เจ้าวัด และ สังฆราช เท่านั้นว่า สองตำแหน่งนี้
เป็นตำแหน่งที่สูงและเป็นหัวหน้าวัดต่าง ๆ แต่สังฆราชเป็นตำแหน่งที่สูงกว่า และ
มีอำนาจที่จะบวชรับบุคคลต่าง ๆ เข้ามาอยู่ในคณะสงฆ์ได้แต่เพียงผู้เดียวเท่านั้น
อย่างไรก็ตาม ทั้งสองตำแหน่งนี้ก็มิได้มีอำนาจก้าวก้ำกัยกัน แม้ว่าสังฆราชของวัด
ประจำราชสำนักจะได้รับความเคารพนับถือมากกว่าก็ตาม

ในสมัยรัชกาลที่ ๔ คงจะเป็นเพราะอิทธิพลของพระมหากษัตริย์ ศาสนาจึง
ดูเหมือนจะก้าวขึ้นมาเป็นองค์ที่มีฐานะสูงขึ้น ซึ่งจะเห็นได้ดังต่อไปนี้ คือ สมเด็จพระ
พระสังฆราช จะได้รับการคัดเลือกมาจาก สมเด็จพระราชาคณะ หรือ เจ้าคณะใหญ่
๔ องค์ ซึ่งเจ้าคณะใหญ่นี้ได้รับการแต่งตั้งมาจาก ราชาคณะ จำนวนมาก หรือจาก

บรรดาสมภารของวัดหลวง เจ้าคณะใหญ่แต่ละองค์มีรองเจ้าคณะหรือผู้ช่วย ซึ่งมีตำแหน่งสูงกว่าพระอื่น ๆ แต่ตำแหน่งต่ำกว่าเจ้าคณะใหญ่ และเจ้าคณะใหญ่แต่ละองค์กับผู้ช่วยของท่านจะร่วมกันบริหารกรมหนึ่งในกรมใหญ่ทั้งสี่กรม ซึ่งในเวลานั้น คณะสงฆ์แบ่งกรมออกดังต่อไปนี้ คือ

(๑) คณะเหนือ มีอำนาจเหนือวัดทุกวัดในฝ่าย มหานิกาย (ยังไม่ปฏิรูป) ของไทย และอยู่ทางเหนือของกรุงเทพฯ

(๒) คณะใต้ ปกครองวัดฝ่าย มหานิกาย ซึ่งอยู่ทางใต้ของกรุงเทพฯ (ดังที่เราได้กล่าวแล้วว่า การจัดแบ่งแบบนี้ตั้งขึ้นเป็นครั้งแรกในปี ค.ศ. ๑๕๗๗ หรือ พ.ศ. ๒๑๒๐)

(๓) วิปัสสนาธุระ เป็นคณะในฝ่าย มหานิกาย ซึ่งมุ่งทำจิตใจให้ผ่องใสพ้นจากกิเลสและความเศร้าหมอง ดังนั้น จึงต่างจากพระมหานิกายในฝ่ายคณะเหนือ และคณะใต้ ซึ่งจัดอยู่ในฝ่าย คณธธุระ กล่าวกันว่า พระฝ่ายคณธธุระจะอุทิศตนเพื่อการศึกษาและการสั่งสอนศาสนาพุทธ

(๔) นิกายที่สร้างขึ้นใหม่ คือ ธรรมยุติกา หรือนิกายที่รัชกาลที่ ๔ ทรงปฏิรูปขึ้นมา ซึ่งแตกต่างจากมหานิกายในเรื่องรายละเอียดของพระวินัยเป็นส่วนใหญ่

พระราชอาคันตุกะ หรือหัวหน้าวัดหลวงจะได้รับการแต่งตั้งจากพระมหากษัตริย์ในพระราชพิธีเมื่อเริ่มต้นรัชกาลใหม่ทุกรัฐกาล ซึ่งเป็นการกระทำตามพระราชประเพณีที่เรียกว่า ทรงเป็นศกสนูปถัมภก^๖ พระราชอาคันตุกะแต่ละองค์มีพระผู้ช่วยสองรูปคอยช่วยเหลือในการปกครองวัดของท่าน คือ มี พระฐานานุกรม และ ปลัด วัดธรรมดาจะมีการปกครองแบบเดียวกัน แต่พระที่ทำหน้าที่ปกครองจะมีตำแหน่งต่ำกว่า หัวหน้าวัดธรรมดาเรียกว่า พระอธิการ พระอธิการแต่ละรูปจะมี ปลัด และ สมุหบาญชี เป็นผู้ช่วย

พระอธิการและพระผู้ช่วยอื่นๆ ในวัดธรรมดาจะได้รับการแต่งตั้งจากประชาชน หรือพวกผู้ดีที่ถวายเงินในการสร้างวัดนั้นขึ้นมา แต่ในกรณีของวัดหลวง พระมหากษัตริย์ (โดยผ่านกรมธรรมการ) จะเป็นผู้แต่งตั้งพระตำแหน่งต่างๆ รวมทั้งพระราชทานศักดิ์นา ยศ ราชทินนาม และเครื่องยศประจำตำแหน่งเช่นเดียวกับขุนนางทางฝ่ายอาณาจักร^๗ ในการเลือกพระที่เหมาะสมให้ดำรงตำแหน่งในวัดหลวงนั้น พระมหากษัตริย์ทรงพิจารณาจากความเชี่ยวชาญในคัมภีร์บาลีของผู้ที่

สมควรจะได้รับตำแหน่ง และในการคัดเลือกนี้ จะจัดให้มีการสอบครั้งสำคัญที่จัดขึ้นทุก ๆ สามปีในบริเวณใกล้พระราชวัง เป็นการสอบภายใต้การอุปถัมภ์ของพระมหากษัตริย์ พระสงฆ์จากทั่วประเทศจำนวนหลายร้อยรูป ซึ่งหัวหน้าของวัดต่าง ๆ ได้พิจารณาความสามารถแล้วจะเข้ามาสอบ และสอบกันถึงเก้าวัน และคณะกรรมการของพระราชาคณะผู้ทรงความรู้จะเป็นผู้จัดการสอบ เจ้าคณะใหม่ของคณะเหนือจะเป็นผู้อำนวยการพิเศษในการสอบพระที่มาจากคณะใต้ ในขณะที่เจ้าคณะใหญ่ของคณะใต้ดูแลการสอบของพระจากคณะเหนือ พระที่สมัครสอบเหล่านี้เมื่อผ่านการสอบแล้วได้เป็นพระชั้นเปรียญ อันมีอยู่ ๔ ชั้นด้วยกัน ซึ่งพระเหล่านี้จะได้รับเงินนิตยภัตจำนวนเล็กน้อยจากพระคลังด้วย เปรียญชั้นสูงสุดเรียกว่า มหาเปรียญ ซึ่งมักจะเป็นการแต่งตั้งชั้นสูงสุดเท่าที่ทำกันอยู่ พระฝ่ายวิปัสสนาธุระไม่เคยเข้ามามีส่วนร่วมในการสอบนี้ ดังนั้นจึงไม่ค่อยมีพระจากฝ่ายนี้ได้เป็นสังฆราช อาจจะกล่าวอย่างคร่าว ๆ ได้ว่า การสอบของหลวงนี้เป็นวิธีการที่ใกล้เคียงกับการศึกษาในระดับมหาวิทยาลัย ซึ่งไทยมีอยู่ก่อนรับอิทธิพลการศึกษาแบบตะวันตก วัดต่าง ๆ ยังคงทำหน้าที่ทางด้านการศึกษา และมีอิทธิพลในด้านนี้อย่างมากมานับหลายศตวรรษแล้ว ในฐานะที่เป็นสถานที่ที่เด็กผู้ชายทุกคนเข้าไปรับการศึกษาขั้นต้นทั้งทางโลกและทางธรรมจากพระ ซึ่งนับว่าเป็นการปูพื้นฐานสำหรับการนำระบบการศึกษาแบบยุโรปเข้ามาใช้

ไม่ปรากฏว่าพระสังฆราชได้ทรงใช้อำนาจเหนือพระและวัดอื่น ๆ ด้วยวิธีการใด ๆ ที่กำหนดไว้อย่างเคร่งครัดเลย พระสังฆราชจะทรงเขียนรายงานเกี่ยวกับเรื่องศาสนาถวายพระมหากษัตริย์เป็นครั้งคราว และทรงเป็นประธานในการประชุม เช่น ในการประชุมที่จัดขึ้นเพื่อสังคายนาพระไตรปิฎกในสมัยรัชกาลที่ ๑ หัวหน้าของวัดจะเป็นผู้ตัดสินเมื่อมีการฝ่าฝืนวินัยในหมู่สงฆ์ หรือตัดสินกันในศาสนาภายใต้การควบคุมของสมเด็จพระราชาคณะของคณะเหนือและคณะใต้ ซึ่งจะมีการลงโทษสถานเบา แต่ก็เป็นการลงโทษที่น่าอับอาย สำหรับคดีอาชญากรรมที่ร้ายแรง พระจะถูกบังคับให้สึกเสียก่อน แล้วส่งตัวไปให้ศาลทางอาณาจักรที่เรียกว่า ศาลกระทรวงธรรมการ ซึ่งตั้งขึ้นเป็นพิเศษสำหรับตัดสินคดีเหล่านี้ พระที่เป็นอาชญากรจะถูกตัดสินโดยตราการฆราวาสที่เรียกว่า สังฆการี หรือถ้าหากเป็นคดีที่ร้ายแรงที่สุด พระมหากษัตริย์ทรงเป็นผู้ตัดสินเอง

การดำเนินงานขั้นต่อไปในการดึงอำนาจการปกครองทางศาสนาเข้าสู่ส่วน

กลาง เช่น การจัดตั้งสภาที่ประกอบด้วยเจ้าคณะใหญ่และผู้ช่วย เพื่อเข้ามาพิจารณาปัญหาทางศาสนา และเข้ามาทำหน้าที่เป็นศาลอุทธรณ์สูงสุดสำหรับคดีทางศาสนา รวมทั้งการแต่งตั้งสมภารของวัดทุกวัดในแต่ละเขตและในแต่ละหัวเมืองนั้นเกิดขึ้นในปี ค.ศ. ๑๙๐๓ (พ.ศ. ๒๔๔๖) แต่สิ่งเหล่านี้เป็นสิ่งที่กระทำกันเมื่อมีการพัฒนาประเทศในสมัยใหม่ ซึ่งอยู่นอกเหนือขอบเขตของหนังสือเล่มนี้

เชิงอรรถที่ ๑๐

- ๑ L.L., p. 115.
- ๒ L.L., p. 103. (คัดมาจาก สันต์ ท. โกมลบุตร, อ้างแล้ว, หน้า ๔๕๘)
- ๓ พระราชพงสาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา, เล่ม ๑, หน้า ๙๗.
- ๔ พระราชพงสาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา, เล่ม ๑, หน้า ๑๑๔.
- ๕ L.L., p. 14.
- ๖ สมเด็จพระดำรง ฯ (๒), หน้า ๔๑.
- ๗ ตาม พระไอยการศักดินาพลเรือนและศักดินาทหารหัวเมือง (ปรัดเลย์, เล่ม ๑, หน้า ๑๙๘) กล่าวว่า พระในศาสนาพุทธมีศักดินาดังต่อไปนี้ คือ

สามเณรที่ ^๕ รู้ธรรม	๓๐๐
สามเณรที่ไม่ ^๕ รู้ธรรม	๒๐๐
ภิกษุ ^๕ รู้ธรรม	๖๐๐
ภิกษุที่ไม่ ^๕ รู้ธรรม	๔๐๐
พระครู ^๕ รู้ธรรม	๒,๔๐๐
พระครูที่ไม่ ^๕ รู้ธรรม	๑,๐๐๐

ฆราวาสผู้รับใช้ในวัดที่รู้ธรรมมีศักดินา ๒๐๐ แต่ผู้ที่ไม่รู้ธรรมมีศักดินาเพียง ๑๐๐ เท่านั้น เช่นเดียวกับพราหมณ์ธรรมดา (คือ ผู้ที่มีได้ถือตำแหน่งขุนนางชั้นสูง) มีศักดินา ๔๐๐ ถ้าหากมีความรู้ในศิลปศาสตร์ ส่วนพราหมณ์อื่น ๆ มีศักดินาเพียง ๒๐๐ เท่านั้น

บทสรุป

ในบทก่อน ๆ เราได้ศึกษาถึงระบบการปกครองสาขาต่าง ๆ ของไทย ซึ่งพัฒนามาจากระบบศักดินาโบราณที่ยังไม่มีการแบ่งแยกหน้าที่ในศตวรรษที่ ๑๓ จนกระทั่งได้มีการจัดการปกครองแบบใหม่ในศตวรรษที่ ๑๕ ซึ่งถือว่าเป็นการจัดการปกครองที่เป็นรูปเป็นร่างชัดเจนขึ้นแล้ว เราเห็นมาแล้วว่า การพัฒนานี้เกิดขึ้นเนื่องจากผลของการเปลี่ยนแปลงพื้นฐานของระบบศักดินาที่เปลี่ยนจากที่ดินมาเป็นพื้นฐานส่วนบุคคลแทน ในขณะที่เดียวกัน ก็มีการเปลี่ยนพวกผู้ดีมาเป็นชนชั้นขุนนาง จึงเกิดเป็นระบบที่สลับซับซ้อนมากขึ้น และมีลักษณะเฉพาะที่เกิดจากการจัดตั้งกรมต่าง ๆ ของรัฐบาล ซึ่งมีการแบ่งแยกหน้าที่แตกต่างกันออกไป เราสังเกตเห็นการดำเนินการปกครองทั้ง ในช่วงที่มีความเจริญและมีประสิทธิภาพ และยุคที่การปกครองได้เสื่อมลงแล้วอย่างละเอียดที่สุดเท่าที่หลักฐานที่มีอยู่จะอำนวย ในการสรุปหนังสือเล่มนี้ เราจะสังเกตเห็นละเอียดขึ้นอีกเล็กน้อยในเรื่องความคิดทางทฤษฎีบางประการที่แฝงอยู่ และปรากฏออกมาอย่างเด่นชัดมากขึ้นบ้างน้อยบ้างตามสมัยต่าง ๆ ที่เราได้ศึกษามา และจะพยายามให้ความสนใจต่อสาเหตุของความเข้มแข็งและความอ่อนแอของระบบนี้ เราจะไม่พยายามทำนายอนาคตเพราะอยู่นอกขอบเขตของหนังสือเล่มนี้ แต่จะเน้นถึงสิ่งที่จะเป็นประโยชน์โดยการชี้ให้เห็นถึงวิถีทางบางประการ ซึ่งจะทำให้ การศึกษาอดีตของไทยมีคุณค่าต่อผู้ที่เกี่ยวข้องกับอนาคตของประเทศนี้

ทฤษฎีเทวราชชนนั้น อาจจะไม่แยกออกจากแนวความคิดเรื่องการปกครองซึ่งคนไทยรับมาจากเขมรไม่ได้ และไม่ต้องสงสัยเลยว่าทฤษฎีนี้มีคุณค่าต่อพระมหากษัตริย์ ในแง่ที่สนับสนุนการเพิ่มพูนพระราชอำนาจในพระราชอาณาจักรอันกว้างขวาง ด้วยการเพิ่มเติมอำนาจแห่งบุคลิกลักษณะของพระองค์เอง แต่ทฤษฎีนี้ก็มีผลต่อความสัมพันธ์ระหว่างพระมหากษัตริย์ของเขมรกับคนใต้ปกครอง ซึ่งมีลักษณะเหมือนนายกับทาส ทฤษฎีนี้มีมาดบังความสัมพันธ์แบบเดิมของไทย ซึ่งมีลักษณะความสัมพันธ์แบบพ่อกับลูก คือ แทนที่จะมีความไว้วางใจและเคารพซึ่งกันและ

กันอันเป็นลักษณะความสัมพันธ์ระหว่างพระมหากษัตริย์และเจ้าขุนมูลนายในสมัยศักดินา แต่กลับมีความสัมพันธ์ระหว่างสมาชิกของระบบการเมืองซึ่งเปลี่ยนมาอยู่ในบรรยากาศแห่งความกลัว ความเคลือบแคลงใจ และความอิจฉาริษยากัน เมื่อถือว่าพระมหากษัตริย์ทรงเป็นเสมือนพระผู้เป็นเจ้า แนวความคิดแบบเทวราชได้เจริญเติบโตขึ้น ทั้งๆ ที่แนวความคิดนี้ไม่น่าจะเข้ากันได้กับระบบการปกครองแบบพ่อค้าลูก คือ หน้าที่ของผู้ปกครองจะกลายมาเป็น “กิงราชอาณาจักร” ไม่ว่างจะใช้คำพื้นเมืองว่า “กิงเมือง” หรือใช้คำที่มาจากภาษาอื่นซึ่งสุภาพกว่าว่า เสวยราชสมบัติ ก็ตาม

ในขณะที่ความคตินี้ยังคงมีอิทธิพลอยู่นั้น ไม่น่าจะแปลกใจเลยว่า พระมหากษัตริย์ในสมัยอยุธยาบางพระองค์ทรงปฏิบัติตามพระทัยของพระองค์เอง หรือประพฤตินโหดร้ายทารุณอย่างเห็นได้ชัด ซึ่งเราสามารถจะพิสูจน์ได้ ในขณะที่พระมหากษัตริย์บางพระองค์ ทรงหมกมุ่นอยู่กับการขับเคี่ยวทำสงครามมากจนเกินไป หรือเก็บภาษีเพื่อนำมาใช้ส่วนพระองค์ และบังคับให้ประชาชนทำงานเพื่อก่อสร้างวัดวาอารามและพระราชวังให้พระองค์ มากกว่าจะช่วยเหลือให้ประชาชนมีความเป็นอยู่ดีขึ้น อย่างไรก็ตาม จากหลักฐานจำนวนมากที่ยังหลงเหลืออยู่ จะเห็นได้ว่าการกระทำเช่นนี้ไม่ได้เกิดขึ้นบ่อยนัก นอกจากพระมหากษัตริย์จะทรงมีศรัทธาในการอุปถัมภ์ศาสนาพุทธแล้ว มักจะมีการกล่าวว่าการกระทำ “เพื่อความร่มเย็นเป็นสุขของอาณาประชาราษฎร์” ปรากฏอยู่ในพระราชกฤษฎีกาของพระมหากษัตริย์ในสมัยอยุธยาอยู่เสมอๆ อาจจะกล่าวได้ว่า การที่พระมหากษัตริย์ไม่สามารถจะคุ้มครองประชาชนให้พ้นจากการกดขี่ของพวกขุนนางได้นั้น เป็นเพราะพระองค์ไม่มีสมรรถภาพมากกว่าจะเป็นเพราะพระองค์ไม่ปรารถนาที่จะกระทำ ถ้าหากเรามองการประกาศพระราชกฤษฎีกาต่าง ๆ ของพระมหากษัตริย์ว่าเกิดจากแรงจูงใจที่เห็นแก่ตัวอยู่เบื้องหลัง ก็อาจจะเป็นการคิดอู้อฐตมมากเกินไป เพราะแม้ว่าสิ่งสำคัญอันดับแรกสำหรับพระมหากษัตริย์ คือ การรักษาทวีรอดก็ตาม แต่เราคงจำกันได้ว่าพระมหากษัตริย์ทรงเป็นบุคคลสำคัญที่สุดในหน่วยทางการเมือง ฉะนั้นชะตากรรมของรัฐจึงขึ้นอยู่กับพระมหากษัตริย์อย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ อย่างไรก็ตาม ความตื่นตัวทางการเมืองในเรื่องการปกครองแบบพ่อค้าลูกของคนไทยนั้น ไม่ได้มุ่งหวังที่จะให้มีการจัดสวัสดิการเพื่อผลประโยชน์ของประชาชน จึงทำให้คนไทยต้องรอคอยมาจนกระทั่งถึงราชวงศ์ปัจจุบันนี้ ซึ่งได้มีการจัดสวัสดิการให้ประชาชนขึ้น ดังจะ

เห็นได้จากรัชกาลที่ ๑ ผู้ตั้งราชวงศ์นี้ทรงบันทึกไว้ว่า “ในการฟื้นฟูปฏิสังขรณ์วัด (วัดพระเชตุพน) และในการสร้างอุทิศวัดนี้ พระองค์มิได้ทรงกระทำเพื่อหวังผลบุญ (ในชาติหน้า) เช่นพระมหากษัตริย์ในสากลโลก หรือแม้แต่เพื่อหวังจะได้เสวยสุขในสวรรค์ หากแต่ทรงกระทำด้วยแรงดลใจที่จะค้นหาความรู้ที่เต็มเปี่ยมและสมบูรณ์เพื่อมนุษย์จะได้หลุดพ้นจากสังสารวัฏ”^๑ ในรัชสมัยต่อมา พระมหากษัตริย์ที่สืบราชสมบัติต่อจากรัชกาลที่ ๑ ก็ได้นำแรงดลใจที่มีคุณค่านี้มาปฏิบัติตาม ดังนั้นจึงเป็นการปูพื้นฐานเพื่อที่จะให้ประเทศไทยก้าวขึ้นมาเป็นประเทศไทยสมัยใหม่ในเวลาต่อมา

อย่างไรก็ตาม มีเหตุผลที่ควรเชื่อได้ว่า ประเทศไทยต้องขอบคุณระบบการปกครองที่สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถทรงจัดขึ้นใหม่ และต้องขอบคุณแนวคิดต่าง ๆ เรื่องเทวราชของเขมรที่เข้ามาในช่วงเวลานั้นอย่างมาก เพราะในระยะหน้าสิ่วหน้าขวานเช่นนี้ มักจะมีความต้องการการเสียดสจากปัจเจกชนเพื่อความอยู่รอดของรัฐ และความรุนแรงในการปกครองมักจะเกิดจากความจำเริญที่เข้มขึ้นเสมอ ระบบการปกครองที่จัดตั้งขึ้นนี้เกิดจากการผสมกลมกลืนอิทธิพลของวัฒนธรรมต่างชาติอย่างแท้จริง รวมทั้งคุณสมบัติของคนไทยที่ตกทอดลงมาจากด้วย จึงทำให้คนไทยที่อยู่ชธา ได้รับความสำเร็จในการตั้งถิ่นฐานและการรวมชาติขึ้นมาได้ นอกจากนี้ยังมีความเข้มแข็งพอที่จะขับไล่การรุกรานของเพื่อนบ้านออกไปได้ และอยู่ในฐานะที่จะติดต่อกับชายกับชาติที่เป็นพ่อค้าชั้นนำของโลกได้ ประกอบกับความเข้มแข็งและความสามัคคีของคนไทยเองด้วย สิ่งเหล่านี้มีส่วนช่วยเหลือคนไทยอย่างมาก แม้หลังจากที่เกิดความเสื่อมแล้วก็จะฟื้นตัวขึ้นมาได้ใหม่ ซึ่งดูเหมือนจะชนะความหายนะต่าง ๆ ได้ และยังคงรักษาความมั่นคงของสังคมและชาติเอาไว้ได้จนทุกวันนี้

อาจจะมีคนถามว่า แล้วอะไรเล่าที่เป็นสาเหตุแห่งความเสื่อมซึ่งในที่สุดจะทำให้ระบบการปกครองมีสภาพที่สับสนยุ่งเหยิง และเหตุใดความเสื่อมจึงปรากฏออกมาอย่างรวดเร็วหลังจากที่ระบบนี้เจริญถึงขีดสุดได้ไม่นาน คำตอบก็คือ จะเห็นได้ชัดว่าระบบนี้ดูเหมือนจะใช้ได้ดีกับรัฐเล็ก ๆ เท่านั้น และจะต้องมีผู้ปกครองที่มีอำนาจและได้รับความเชื่อมั่นศรัทธาจากประชาชนผู้อยู่ใต้ปกครองอย่างสูงสุด เมื่อราชอาณาจักรไทยค่อย ๆ ขยายกว้างขวางขึ้น ความจำเป็นที่จะตั้งอำนาจเข้าสู่ส่วนกลางให้สำเร็จ มีผลให้ต้องสูญเสียระบบการแบ่งแยกหน้าที่หรือการแบ่งแยกแรงงาน

ซึ่งเป็นลักษณะสำคัญยิ่งในระบบการปกครองเช่นนี้ การเปลี่ยนแปลงดังกล่าวก่อให้เกิดความไม่มีประสิทธิภาพ และใช้ระบบการปกครองไปในทางที่ผิด ในขณะที่เดียวกัน ความอ่อนแอของพระมหากษัตริย์และการที่บ้านเมืองมีความสงบเป็นเวลานาน ก็มีส่วนทำให้รัฐบาลต้องเสื่อมอำนาจลง พระมหากษัตริย์ที่มีความสามารถมากเท่านั้นที่จะกู้สถานการณ์เช่นนี้ได้ แต่ก็ก็เป็นเพียงชั่วระยะเวลาอันสั้นเท่านั้น อำนาจทางการศาลและการเก็บภาษีได้กระจายไปอยู่ในกรมต่าง ๆ เป็นจำนวนมาก ทำให้พวกขุนนางแก่งแย่งชิงดีชิงเด่นและขาดความร่วมมือกัน ขุนนางพวกนี้ไม่ได้รับเงินเดือน แต่จะต้องดำรงชีพอยู่ที่ดีที่สุดในตำแหน่งที่จะทำได้ นอกจากนี้พระมหากษัตริย์ยังทรงเกรงว่าขุนนางคนใดคนหนึ่งจะมีอำนาจมากเกินไป การตรวจสอบกันอยู่ตลอดเวลาทำให้ขุนนางทุกคนคอยสอดแนมเพื่อนร่วมงานของตน ซึ่งแสดงให้เห็นว่า ไม่มีปัจเจกชนคนใดที่สมควรจะได้รับการไว้วางใจเลย ระบบการปกครองซึ่งเคยใช้ได้ผลสำเร็จตามพระราชประสงค์ของพระมหากษัตริย์ในยุคแรก ๆ นั้นได้เสื่อมลงอย่างมาก จนกระทั่งกลายเป็นระบบที่ใช้การไม่ได้และไม่มีประสิทธิภาพ รัชกาลที่ ๕ จึงยกเลิกระบบการปกครองนั้นเสีย

รัชกาลที่ ๕ ทรงเป็นนักปกครองที่ยิ่งใหญ่และมีความสามารถอย่างแท้จริง ได้ทรงทำการปฏิรูปประเทศหลายด้านด้วยกัน พระองค์ทรงให้เสรีภาพซึ่งเป็นสิทธิของคนไทย และได้เริ่มให้การศึกษแก่ชนชั้นขุนนางให้มีความรับผิดชอบและไว้วางใจได้ ประชาชนทั้งหลายก็ตอบสนองการปฏิรูปอย่างรวดเร็ว ด้วยการแสดงออกถึงความจงรักภักดีอย่างพร้อมเพรียงกัน มีการสร้างบรรยากาศใหม่ที่เข้าอกเข้าใจซึ่งกันและกันมากขึ้น พระมหากษัตริย์ผู้สืบราชสมบัติต่อจากรัชกาลที่ ๕ ได้ทรงก้าวตามรอยพระยุคลบาทของพระราชบิดา เพื่อให้อุดมการณ์ของพระองค์บรรลุเป้าหมาย จึงทรงปูทางเพื่อพัฒนาการปกครองระบบประชาธิปไตย

ไม่ต้องสงสัยเลยว่า อนาคตของคนไทยนั้นเต็มไปด้วยหลุมพราง เพราะการศึกษาทางการเมืองของพวกขุนนางยังไม่สมบูรณ์พอ และการศึกษาของประชาชนก็แทบจะยังไม่ได้เริ่มต้น ผู้ที่มีการศึกษาแล้วเท่านั้นที่จะเป็นผู้นำประเทศไปสู่จุดหมายปลายทางในอนาคต ฉะนั้น จึงต้องเอาใจใส่ต่อบทเรียนจากอดีตให้มาก บรรดาขุนนางทั้งหลายจะต้องเลิกใช้อำนาจในทางที่ผิด อันเป็นมรดกของกลไกในการปกครองที่พินสมัยแล้ว ซึ่งอาจขจัดออกไปได้ด้วยการปฏิรูปที่สุขุมรอบคอบ

และแยกข้อบกพร่องที่ฝังรากลึก อันเนื่องมาจากเชื้อชาติและสภาพภูมิอากาศออกไป สิ่งนี้อาจจัดออกไปได้อย่างถอนรากถอนโคน วิธีการต่างๆ จะต้องศึกษาอย่างอดทนและเห็นอกเห็นใจกันมากที่สุด ในท้ายที่สุดเมื่อพิจารณาสภาพต่างๆ อย่างสมเหตุสมผลโดยคำนึงถึงสภาพแวดล้อมอย่างดีแล้ว อนาคตของไทยควรจะรุ่งโรจน์ ดังที่สมเด็จพระยาตากสินฯ ทรงตั้งข้อสังเกตอย่างถูกต้องเหลือเกินว่า ไทยมีลักษณะประจำชาติอยู่สามลักษณะด้วยกัน คือ รักอิสระของชาติ ซึ่งในอดีตได้ทำให้ไทยสามารถฝ่าฟันพายุร้ายทางการเมืองมาแล้ว และสามารถรักษาเอกราชของชาติไว้ได้เพียงชาติเดียวในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ลักษณะที่สอง คือ ความใจกว้างปราศจากวิหิงสาทางศาสนาและประเพณีของต่างชาติ ซึ่งเคยได้รับการต้อนรับขับสู้จากไทยอย่างฉันทมิตรมาแล้ว ลักษณะที่สาม คือ ความฉลาดในการประสานประโยชน์ ทำให้คนไทยในสมัยโบราณรับวัฒนธรรมอินเดียและวัฒนธรรมเขมรเข้ามาเท่าที่คนไทยเห็นว่าเหมาะสมกับความจำเป็นของตน อันเป็นลักษณะเฉพาะที่ทำให้คนไทยยืนหยัดอยู่ในระยะหัวเลี้ยวหัวต่อในปัจจุบันได้เป็นอย่างดี

เชิงอรุณบทที่ ๑๑

- ๑. The Inscription of Wat Phra Jetubon, by H. H. Prince Dhani Nivat, in JSS, XXVI, pt. 2., October, 1932. p. 145.

รายพระนามพระมหากษัตริย์สำคัญ ๆ

ที่กล่าวถึงในหนังสือเล่มนี้

(ใช้ปี ค.ศ. ตามหนังสือ **History of Siam** ของ A.R. Wood)

พระนาม	รัชสมัย (ค.ศ.)
สมัยสุโขทัย	
พ่อขุนศรีอินทราทิตย์	ประมาณ ๑๒๓๘ - ประมาณ ๑๒๗๐
พ่อขุนรามคำแหง	„ ๑๒๗๕ - „ ๑๓๑๗
สมัยอยุธยา	
สมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๑	๑๓๕๐ - ๑๕๑๗
สมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๒	๑๔๒๔ - ๑๔๔๘
สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ	๑๔๔๘ - ๑๔๘๘
สมเด็จพระบรมราชาธิบดีที่ ๒	๑๔๙๑ - ๑๕๒๙
สมเด็จพระชัยราชา	๑๕๓๔ - ประมาณ ๑๕๔๖
สมเด็จพระมหาจักรพรรดิ	๑๕๔๙ - ๑๕๖๙
สมเด็จพระนเรศวร	๑๕๙๐ - ๑๖๐๕
สมเด็จพระเอกาทศรถ	๑๖๐๕ - ๑๖๑๐
สมเด็จพระเจ้าทรงธรรม	๑๖๑๐ - ๑๖๒๘
สมเด็จพระเจ้าปราสาททอง	๑๖๒๘ - ๑๖๕๖
สมเด็จพระนารายณ์	๑๖๕๗ - ๑๖๘๘
สมเด็จพระเพทราชา	๑๖๘๘ - ๑๗๐๓
สมเด็จพระเจ้าท้ายสระ	๑๗๐๙ - ๑๗๓๓
สมัยธนบุรี	
สมเด็จพระเจ้าตากสิน	๑๗๖๗ - ๑๗๘๒
สมัยรัตนโกสินทร์	
รัชกาลที่ ๑	๑๗๘๒ - ๑๘๐๙
รัชกาลที่ ๒	๑๘๐๙ - ๑๘๒๔
รัชกาลที่ ๓	๑๘๒๔ - ๑๘๕๑
รัชกาลที่ ๔ (มหามงกุฎ)	๑๘๕๑ - ๑๘๖๘
รัชกาลที่ ๕ (จุฬาลงกรณ์)	๑๘๖๘ - ๑๙๑๐

บรรณานุกรม

(และตัวย่อที่ใช้)

หนังสือภาษาไทย

- หนังสือเรื่องกฎหมายของไทย ฉบับหมอบรัดเลย์ ๒ เล่ม. พระนคร, พ.ศ. ๒๔๑๖
อาจมีการพิมพ์ใหม่หลายครั้ง จนกระทั่ง พ.ศ. ๒๔๓๙. (ในหนังสือเล่มนี้การอ้างอิงทั้งหมดใช้ฉบับหมอบรัดเลย์ ซึ่งแม้ว่าอาจจะมีการพิมพ์ผิดมาก แต่ก็ถือเป็นฉบับมาตรฐาน และยังคงใช้กันอยู่ในศาล) ตัวย่อคือ บรัดเลย์.
- พระราชกำหนดเก่า และ พระราชกำหนดใหม่ ฉบับของหลวงธำรงศรีธรรมสาร, พ.ศ. ๒๔๓๙. (ซึ่งฉบับนี้ได้รวมกฎหมายต่าง ๆ จากฉบับของหมอบรัดเลย์ และกฎหมายต่าง ๆ ที่มีอยู่มากมายในเวลานั้น คุณค่าที่สำคัญของหนังสือกฎหมายเล่มนี้ อยู่ที่ได้มีการแยกกฎหมายแต่ละบทซึ่ง “ยังไม่” ได้จัดจำพวกไว้” จากประมวลกฎหมายเก่าโดยดูตามความเหมาะสมว่ากฎหมายนั้นเกี่ยวข้องกับเรื่องใด)
- กฎหมายตราสามดวง ฉบับพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงราชบุรีดิเรกฤทธิ์ ๒ เล่ม, พระนคร, พ.ศ. ๑๙๔๔, พิมพ์ครั้งที่ ๔, พ.ศ. ๒๔๕๐ (พระองค์ได้ตัดกฎหมายจำนวนมากที่ไม่ได้ใช้แล้วในเวลานั้นทิ้งไป และได้เพิ่มเติมใจความที่สำคัญลงไป)
- พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา ๓ เล่ม. พระนคร, พ.ศ. ๒๔๕๖.
- พระราชกำหนดเรื่องวิธีปกครองหัวเมืองครั้งแผ่นดินพระเจ้าท้ายสระ (พ.ศ. ๒๒๗๐). พระนคร, พ.ศ. ๒๔๖๙.
- คำให้การชาวกรุงเก่า (ประมาณ พ.ศ. ๒๓๑๓). พระนคร, พ.ศ. ๒๔๖๙.
- ประชุมประกาศรัชกาลที่ ๔. ตีพิมพ์อยู่ถึง ๙ เล่ม ระหว่าง พ.ศ. ๒๔๖๔-๒๔๖๙.
- พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าฯ. พระราชดำรัสทรงแถลงพระบรมราชาธิบายแก้ไขการปกครองแผ่นดิน (พ.ศ. ๒๔๓๖). พระนคร, พ.ศ. ๒๔๗๐. ตัวย่อคือ รัชกาลที่ ๔ (๑).

- พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าฯ. ธรรมเนียมราชตระกูลในกรุงสยาม. พระนคร, พ.ศ. ๒๔๒๙. (ฉบับแปลเป็นภาษาอังกฤษจะเห็นได้จากในภาคผนวกที่ ๒ ของ Frankfurter เรื่อง Elements of Siamese Grammar, 1900) ตัวย่อคือ รัชกาลที่ ๕ (๒).
- สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ. พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขาสมเด็จพระยาดำรงทรงนิพนธ์คำอธิบายประกอบ. พระนคร, พ.ศ. ๒๔๕๗. ตัวย่อคือ สมเด็จพระยาดำรงฯ (๑).
- สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ. พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๒. พระนคร, พ.ศ. ๒๔๕๘. ตัวย่อคือ สมเด็จพระยาดำรงฯ (๒).
- สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ. ตำนานการเกณฑ์ทหารไทย (รวมอยู่ในประชุมพงศาวดารภาคที่ ๒๓). พระนคร, พ.ศ. ๒๔๖๔. ตัวย่อคือ สมเด็จพระยาดำรงฯ (๓).
- สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ. ลัทธิธรรมเนียมต่าง ๆ ภาคที่ ๑๖. (ตำนานภาษีอากรบางอย่าง). พระนคร, พ.ศ. ๒๔๖๖. ตัวย่อคือ สมเด็จพระยาดำรงฯ (๔).
- สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ. ลักษณะการปกครองสยามแต่โบราณ. พระนคร, พ.ศ. ๒๔๗๐. ตัวย่อคือ สมเด็จพระยาดำรงฯ (๕).
- สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ. พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๑ ฉบับเจ้าพระยาทิพากรวงศ์. พระนคร, พ.ศ. ๒๔๔๕. ตัวย่อคือ สมเด็จพระยาดำรงฯ (๖).

หนังสือภาษายุโรป

- N. Gervaise. **The Natural and Political History of Siam** (1688) แปลจากต้นฉบับโดย H.S. O'Neill Bangkok, 1928. Abbrev. Gervaise.
- La Loubère. **A New Historical Relation of the Kingdom of Siam**. London, 1693. Abbrev. LL.
- J. Crawford. **Journal of an Embassy to the Courts of Siam and Cochinchina**. London, 1828.
- Lieut.-Col. James Low. "On the Government of Siam" (*Asiatic Researches*, xx, 1836, pt. ii, pp. 245-284)

- _____ "On the Laws of Mu'ung Thai or Siam"
(*Journal of the Indian Archipelago*, i, 1847, pp. 327-429)
- Mgr. Pallegoix. *Description du Royaume Thai ou Siam*. 2 Vols. Paris, 1854.
- Dr. A. Bastian. *Reisen in Siam*. Jena, 1867, Abbrev. Bastian.
- E. Gibert. "La Famille Royale de Siam" *Bulletin de la Societe Academique Indo-Chinoise*. 2 e Serie, t. iii. October, 1883. (An English translation forms an appendix to Bock's *Temples and Elephant*, London, 1884,) Abbrev. Gibert.
- *Journal of the Siam Society*. (Various papers quoted in the text) Abbrev. JSS.
- H.R.H. Prince Dilock. *Die Landwirtschaft in Siam*. Leipzig, 1908. Abbrev. Dilock
- *Explanatory Notice on the Display of Ancient Warfare*. By the Committee of the Military Tournament, Bangkok, 1922. Abbrev. M.T.
- G. Coedès. *Recueil des Inscriptions du Siam* - (i) Inscriptions de Sukhodaya, Bangkok, 1924, (ii) Inscriptions de Dvarvati, de Crivijaya et de Lavo, Bangkok, 1929. Abbrev. Coedès.
- W.A.R. Wood. *A History of Siam*. London, 1926. Abbrev. Wood.
- Dr. R. Lingat. *L'Esclavage Prive dans le Vieux Droit Siamois*, Paris, 1931. Abbrev. Lingat (1)
- _____ "Note sur la révision des lois Siamois eu 1805", JSS., xxiii, pt. 1, pp. 19-27. Bangkok, 1929. Abbrev. Lingat (2).
- J. Burnay. "Inventaire des Manuscrits Juridiques Siamois", JSS., xxiii, pt. 3. Bangkok, 1930. Abbrev. Burnay.
- A. Leclère. *Recherches sur le droit public des Cambodgiens*. Paris, 1894. Abbrev. Leclère (1).
- _____ *Recherches sur la legislation cambodgienne (Droit privé)*. Paris, 1890. Abbrev. Leclère (2).
- _____ *Les Codes cambodgiennes*. 2 vols. Paris, 1898. Abbrev. Leclère (3).

พิมพ์ที่ บริษัทโรงพิมพ์ไทยวัฒนาพานิช จำกัด ๘๘๑ ถนนพระราม ๑ กรุงเทพมหานคร
นางบุญพริ้ง ต. สุวรรณ ผู้พิมพ์ผู้โฆษณา พ.ศ. ๒๕๒๗